

Журнал основан в 1918 г,

УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ
ТАВРИЧЕСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО
УНИВЕРСИТЕТА
им. В. И. ВЕРНАДСКОГО

Научный журнал

Серия «Филология»
Том 20 (59). №6

Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского
Симферополь, 2007

ISSN 1606-3716
Свидетельство о регистрации — серия КМ №534
от 23 ноября 1999 года

Редакционная коллегия"

Багров Н. В. - главный редактор
Вержанский В. Н. — заместитель главного редактора
Ена В. Г. - ответственный секретарь

Редакционный совет серии «Филология»

Казарин В. П., доктор филологических наук, профессор - (редактор серии)
Прайдид Ю. Ф., доктор филологических наук, профессор (редактор выпуска)
Богданович Г. Ю., доктор филологических наук, профессор
Борисова Л. Н., доктор филологических наук, профессор
Киричек П. М., доктор филологических наук, профессор
Меметов А. М., доктор филологических наук, профессор
Новикова М. Д., доктор филологических наук, профессор
Орехова Л. А., доктор филологических наук, профессор
Петренко А. Д., доктор филологических наук, профессор
Рудяков А. Н., доктор филологических наук, профессор

Печатается по решению Ученого Совета факультета украинской филологии и украиноведения Таврического национального университета им. В.И. Вернадского (протокол №2 от 12.09.2007 г.)

© **Таврический национальный университет, 2007 г.**

Подписано в печать XX.XX 2007 г. Формат 70x100 1/32, 19,2 уч.-изд. л.. Тираж 500. Заказ №39
Отпечатано в информационно-издательском отделе ТНУ.
Просп. Академика Вернадского, 4, г. Симферополь, 95007.

«Учені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського».
Науковий журнал. Серія «Філологія». Том 20 (59). №2.
Сімферополь, Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, 2007.
Журнал засновано у 1918 р.

Адреса редакції: просп. Академіка Вернадського, 4, м. Сімферополь, 95007.
Надруковано у інформаційно-видавничому відділі
Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського.
Просп. Академіка Вернадського, 4, м. Сімферополь, 95007.

До 90-річчя Таврійського національного університету
імені В. І. Вернадського

УДК 3 78.09

**НАУКОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ФАКУЛЬТЕТУ УКРАЇНСЬКОЇ
ФІЛОЛОГІЇ ТА УКРАЇНОЗНАВСТВА ТАВРІЙСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ім. В. І. ВЕРНАДСЬКОГО:
ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ**

Ю. Ф. Прадід

У статті розглянуто історію факультету української філології та українознавства Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського, структуру та науковий потенціал кафедр, основні напрямки досліджень

Ключові слова. Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, факультет української філології та українознавства, науковий потенціал, фразеологія, науковий центр.

В історії факультету української філології та українознавства можна виділити три періоди, які стали визначальними в його розвитку:

I період — українське відділення — структурний підрозділ історико-філологічного факультету (і 1955-} 1972 рр.);

II період — українське відділення — структурний підрозділ філологічного факультету (1972-2005 рр.);

III період — самостійний факультет української філології та українознавства (з 19 січня 2005 р.).

**Українське відділення в складі історико-філологічного факультету
(1955-1972 рр.)**

Історія факультету української філології та українознавства бере свій початок у 1954 р. Саме тоді Рада Міністрів тодішньої Української РСР прийняла рішення про створення інституту в Кримський державний педагогічний інститут ім. М. В. Фрунзе. У 1955 р, здійснено перший набір студентів на історико-філологічний факультет за спеціальністю "українська мова і література", а студенти другого-четвертого курсів були переведені на навчання в Кримський державний педагогічний інститут із Кривого Рога.

У числі тих, хто переїхав до Криму аби налагоджувати навчальний процес на новоствореному українському відділенні, були кандидати філологічних наук доценти

П. М. Киричок і Г. Я. Неділько та кілька викладачів, які не мали наукового ступеня. У 1955 р. була створена і перша українознавча кафедра в Кримському державному педагогічному інституті ім. М. В. Фрунзе — кафедра української мови і літератури, яку очолив доцент П. М. Киричок і яка протягом двадцяти років залишалася єдиною українознавчою кафедрою на факультеті.

З самого початку викладачі кафедри серйозно почали працювали над підготовкою кандидатських дисертацій. Тому не дивно, що невдовзі з'явилися перші доморошені кандидати наук. Так, у 1963 р. захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності "українська мова" А. І. Йова (Смирнова), у 1964 р. — В. М. Заханевич. Першим кандидатом філологічних наук зі спеціальності "українська література" стала К. Д. Антошенко (Саливон), яка захистила дисертацію в 1963 р.

У 1957 р. для роботи на кафедрі української мови і літератури був запрошений кандидат філологічних наук доцент О. С. Шева, у 1962 р. — відомий дослідник української мови доцент О. І. Губар, який багато зробив у справі творчого становлення молодих талантів, популяризації української літератури на теренах Криму.

Українське відділення у складі філологічного факультету (1972-2004 рр.)

19 лютого 1972 р. уряд тодішньої Української РСР прийняв рішення про створення на базі Кримського державного педагогічного інституту ім. М. В. Фрунзе Сімферопольського державного університету ім. М. В. Фрунзе. У цьому ж році на базі історико-філологічного факультету створено два факультети — історичний і філологічний. Деканом філологічного факультету був призначений кандидат філологічних наук доцент В. М. Ронгінський, який працював на цій посаді до січня 1981 р. З січня 1981 р. по серпень 2004 р. деканом філологічного факультету був кандидат філологічних наук доцент (згодом професор) Є. С. Регушевський.

Із зростанням статусу факультету зростав і його науковий потенціал. Назрівала потреба у створенні нових кафедр. Тому в 1975 р. було прийняте рішення про поділ кафедри української мови і літератури на дві кафедри — української мови та української літератури. Першу з них очолив запрошений на роботу в Сімферопольський державний університет із Кіровограда кандидат філологічних наук доцент Є. С. Регушевський, а другу — кандидат філологічних наук доцент П. М. Киричок.

У 1977 р. для завідування кафедрою української літератури був запрошений із Донецька кандидат філологічних наук доцент В. В. Костенко, який очолював кафедру понад 10 років. У серпні 1978 р. на посаду доцента кафедри української мови був обраний кандидат філологічних наук В. І. Хоменко, що до цього працював у Бердянському педінституті. У жовтні 1987 р. завідувачем кафедри української літератури була призначена кандидат філологічних наук доцент К. С. Покотило. З листопада 1998 р. по червень 2003 р. цією ж кафедрою завідував кандидат філологічних наук доцент В. І. Гуменюк, з червня 2003 р. по серпень 2006 р. —

кандидат філологічних наук доцент М. Я. Вишняк. Кафедрою українського мовознавства (до червня 2003 р. української мови) з вересня 1975 р. по серпень 2004 р. завідував кандидат філологічних наук професор Є. С. Регушевський. У жовтні 2004 р. завідувачем кафедри українського мовознавства призначений доктор філологічних наук професор академік Аї! вищої школи України **КЗ. Ф. Прадід**.

У кінці 80-90-х роках ХХ ст. з'являються на факультеті і перші і доктори наук. У жовтні 1988 р. успішно захистив докторську дисертацію з української літератури П. М. Киричок, а в червні 1997 р. — докторську дисертацію з української мови Ю. Ф. Прадід, який, до речі, став ще й доктором наук з російської мови, другим, після В. М. Мігірина, в історії університету.

У 1997 р. (згодом професор) Є. С. Регушевський, літератури, була відкрита аспірантура, а це означало, що підготовку науково-педагогічних кадрів почали здійснювати науковці, що працюють на факультеті, зокрема, кандидат філологічних наук доцент (згодом професор) Є. С. Регушевський, (згодом професор) цієї ж кафедри Ю. Ф. Прадід, професори кафедри української літератури доктори філологічних наук П. М. Киричок і В. І. Гуменюк.

Результату не довелося довго очікувати. У 1997 р. захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук Л. М. Веклинець (Мітрохіна), у 1999 р. — В. В. Деркач і М. Д. Матіїв, у 2000 р. — Н. Г. Попович, у 2001 р. — М. В. Дмитрук, у 2004 р. — О. С. Масликова, науковим керівником яких був кандидат філологічних наук професор Є. С. Регушевський.

Під керівництвом доктора філологічних наук професора Ю. Ф. Прадіда у 2000 р. захистили кандидатські дисертації Л. В. Самойлович (Савченко) і Л. Ф. Щербачук, у 2003 р. — Н. Ф. Грозян. Усі перераховані вище дисертації захищені зі спеціальності "українська мова". Але окрім того, під керівництвом доктора філологічних наук професора Ю. Ф. Прадіда Г. Ю. Богданович захищена докторська дисертація зі спеціальності "російська мова" (2003 р.), М. Г. Зеленцовою — кандидатська дисертація зі спеціальності "загальне мовознавство" (2006 р.), Л. П. Рапацькою — дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (2005 р.).

Під керівництвом доктора філологічних наук професора В. І. Гуменюка захистили кандидатські дисертації випускники аспірантури Л. Ф. Чернікова (2003 р.), М. С. Киричок, В. В. Мержвинський (2005 р.).

Факультет української філології та українознавства
10 грудня 7по* П.)

22 грудня 2004 р. вчена рада університету прийняла рішення про створення на базі філологічного факультету двох факультетів — української філології та українознавства і слов'янської філології та журналістики, а і 9 січня 2005 р. ректор університету член-кореспондент НАН України М. В. Багров підписав наказ "Про створення факультету української філології та українознавства". До складу факультету, крім кафедр українського мовознавства та української літератури, було включено кафедру українознавства. Деканом факультету української філології та українознавства був

призначений кандидат філологічних наук доцент В. М. Велігодський. З червня 2006 р. факультет очолює доктор філологічних наук професор академік Академії наук вищої школи України Ю. Ф. Прадід.

Сьогодні у складі факультету української філології та українознавства чотири кафедри: українського мовознавства (завідувач кафедри доктор філологічних наук професор Ю. Ф. Прадід), теорії та історії української літератури (завідувач кафедри доктор філологічних наук професор В. І. Гуменюк), українознавства (завідувач кафедри кандидат історичних наук доцент С. П. Шеидрикова) і культури української мови (завідувач кандидат філологічних наук доцент Л. В. Савченко). Остання з них, до речі, створена згідно з рішенням ученої ради університету зовсім недавно — у вересні 2006 р. Зауважимо, що дві кафедри із чотирьох є, фактично, загальноуніверситетськими. Зокрема, кафедра культури української мови забезпечує викладання української мови за професійним спрямуванням, кафедра українознавства — історії України на всіх інших п'ятнадцяти факультетах університету.

Варто зазначити, що за останні два роки науковий потенціал факультету помітно зріс, особливо за рахунок докторів наук, професорів. Нині на факультеті працюють 7 докторів наук, професорів, 26 кандидатів наук, доцентів і лише 10 викладачів не мають поки що наукового ступеня. У найближчі рік-два абсолютна більшість із них закінчить свої дисертаційні дослідження. Зараз на порядку денному питання про закінчення роботи найближчими роками над двома-трьома докторськими дисертаціями.

До сказаного слід обов'язково додати, що підготовка кандидатів і докторів наук на факультеті здійснюється переважно через аспірантуру, що відкрита на кафедрах українського мовознавства і теорії та історії української літератури. Усього за час існування факультету аспірантами і здобувачами кафедр захищено 4 докторські й понад 30 кандидатських дисертацій.

У квітні 2007 р. ВАК України прийняв рішення про створення на базі університету спеціалізованої ученої ради по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальностей 10.02.01 — українська мова, 10.02.02 — російська мова.

Лінгвістична наука в Криму починається на початку 90-х років ХХ ст. з праць Ю. Ф. Прадіда, центральне місце в яких посідають проблеми фразеологічної ідеографії, фразеології, порівняльної і зіставної фразеології тощо. Крім численних статей (їх понад 100), ці питання стали предметом вивчення у монографіях Ю. Ф. Прадіда "Фразеологічна ідеографія, проблематика досліджень (історія, методика, актуальні питання)", "Українська фразеологія: теоретико-методологічні та лінгвістичні аспекти", "Українська фразеологія: теоретико-методологічні та лінгвістичні аспекти" (2006).

Важливим досягненням фразеологічної науки є запровадження Ю. Ф. Прадідом ієрархічної структури ідеографічної класифікації фразеологічних одиниць. Так, уперше у вітчизняному мовознавстві визначені й описані теоретичні та практичні проблеми вирішення окремих фразеологічних мікро- та макросистем, укладено ідеографічний "Русско-украинский и украинско-русский фразеологический тематический словарь "Эмоции человека".

Складні, багатопланові проблеми фразеології знайшли відображення і розв'язання в дисертаційних дослідженнях аспірантів Ю. Ф. Прадіда, нині кандидатів філологічних наук доцентів Л. Ф. Ідербачук, Л. В. Савченко (Самойлович), Н. Ф. Грозян, аспірантів і здобувачів Ю. Балацької, О. Дехтярової, І. Колесникової, Л. Кубедінової, О. Нжітченка, т. Сисоєвох, К. Івавейко та ш.

Фактично, в Криму сформувався один із двох в Україні наукових центрів з вивчення актуальних проблем фразеології. Підтвердженням цього є проведення в травні 2007 р. на базі факультету першої Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми фразеології», в якій взяли участь понад 60 учених із Києва і Запоріжжя. Львова і Луганська. Дніпропетровська, Донецька, Харкова, Чернівців та інших міст України (*внесене публікуються окремі доповіді і повідомлення учасників конференції*).

Прайд Ю. Ф. Наука на факультете української філології та українознавства Тавричеського національного університету ім. В. І. Вернадського: історія і сучасність. В статті розглянуто історія факультету української філології та українознавства Тавричеського національного університету ім. В. І. Вернадського, структура та науковий потенціал кафедр, основні напрями досліджень.

Ключові слова: Тавричеський національний університет ім. В. І. Вернадського, факультет української філології та українознавства, науковий потенціал, фразеологія, науковий центр.

Pradid U. F. Science in Ukrainian Philology Department and Ukrainian Studies of Taurida National V. I. Vernadsky University: history and contemporaneity.

This article is devoted to the history of Ukrainian Philology Department and Ukrainian Studies at Taurida National V. I. Vernadsky University, the structure and scientific potential of its Chairs as well as the main scientific researches are considered.

Key words. Ukrainian Philology Department and Ukrainian Studies of Taurida National V. I. Vernadsky University, scientific potential, phraseology. Scientific Phraseology Center.

Стаття надійшла до редакції 20 серпня 2007 р.

Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ФРАЗЕОЛОГІЇ ТА ФРАЗЕОІРЛФІЇ

УДК [811.161.1 +811.161.2] '3 73.4

ПРОБЛЕМА ФРАЗЕОЛОГІЧНОСТІ КОНСТРУКЦІЙ "СЛУЖБОВЕ СЛОВО + ПОВНОЗНАЧНЕ" У СЛОВ'ЯНСЬКІЙХ МОВАХ

Н. Д. Бабич

У статті розглянуто проблему фразеологічності конструкцій, побудованих за моделями "службове слово + повнозначне". Запропоновано вважати такі структури фразеологічними одиницями мови.

Ключові слова: фразеологізми, конструкція "службове слово + повнозначне", внутрішня форма.

Чому й досі проблемою є фразеологічність конструкцій "службове слово + повнозначне"? Адже майже всі дослідники вважають, що фразеологізм — це стійке, відтворюване поєднання двох або більше повнозначних слів, які творять цілісне образне значення, в якому частково зберігається або вже цілком втрачена його мотивація?

М. Шанський не погоджувався, що в "Толковом словаре русского языка" Д. Ушакова зі знаком фразеологізму подані й такі одиниці, як: *с дребезгом* 'гучно', *до упаду* 'сповна', *с панталыку* 'з пуття', у складі яких вжиті вині вже не існуючі слова, а також що в 17-томному "Словаре современного русского языка" фігурують: *на словах* 'усно', *на круг* 'приблизно', *на славу* 'дуже добре' і под. І хоч В. Виноградов зараховував до фразеологізмів („граматичних ідіоматизмів") і утворення на зразок *добро бы, даром что* та ін., а В. Архангельський — *на мази, на глаза* і навіть *чуть-чуть*, М. Шанський заперечує такий підхід, констатує, що „фразеологічний зворот — це відтворювана в готовому вигляді мовна одиниця, що складається з двох або більше **наголошуваних компонентів слівного характеру** (виділено нами. — Н. Д.), фіксована (тобто постійна) за своїм значенням, складом і будовою [1, с. 20]. І "якщо в якій-небудь мовній одиниці відсутня бодай одна із названих властивостей, — вважає учений, — вона до фразеологічних одиниць не належить" [1, с. 30]. Наведені вище приклади і такі, як: *на совість, на ять. поза очі* й под., М. Шанський вважає „єдиноформленими словами, які пишуться окремо" [1, с. 33].

Порівн. ще: *на висоті* — нагорі, *з відруб* — звідусіль, *без краю* — безкрай, *ані крихточки* — анічирк, *на вічність* — навіки.

Редактор великого "Фразеологического словаря русского языка" О. Молотков (як і О. Бабкін, Л. Скрипник, В. Ужченко, Л. Авксентьев, О. Тихонов, Н. Лекант та Ягага\ luTIT/vi ur ппшф> аляс* пхчпдтмлмил^ иил/пг\ол/ ппг?т.тпшт\ а гл "отг\г\траг-\" пз\ лплойм^о VU ч <V/i ДД Ц> t/ly IV ^ И I I I V ииUV LA L Ж I J V Ш L J nu j W *-> JHV-Мijjll W, U {1 UII VMM V WJUU ииVU чималу кількість одиниць, які "можуть складатися з двох або більше компонентів, КЄЗЯЛЄЖНО ВІД ТОFG, СйГйЮТЬ Ці КОігїіОНбКТй ГбїїбТйЧНО ПОВНОЗНАЧНИХ слів **чи** службових" (виділено нами. — Н. Б.) [2, с. 10]. Напр.: *не по адресу, ни аза, с азов, под башмаком, по рукам, на боковую, на глазок, и не говори, не по годам, с голоса, по горло, как на грех, не по зубам, по долгу, на бумаге, как вкопанный, хоть в воду, ни души, на огонек, без палочки, от печки, по рукам, под стать, хоть плачь* і т. д. Щоправда, учений застерігає, що "наявність у мові значної кількості фразеологізмів, структурно організованих як приименниково-іменні прислівникові звороти" треба аналізувати з урахуванням "різної мовної природи фразеологізму і словосполучення" [2, с. 161. а особливо того, що фразеологізм може бути використаний у мовленні в повному або неповному складі" [2, с. 11]. Порівн: *как отрезало (ножом)* 'пропав інтерес', *на вожжах (держатъ)* 'тримати у залежності', *хоть в воду (прыгать)* 'у відчай', *на (первый) взгляд* 'спочатку', *на выстрел (подпустить, подойти)* 'близько', *не ко двору (пришелся)* 'не сподобатися', *по долгу (службы)* 'з обов'язку', *не вышел (умом)* 'нерозумний', ... *лицом* 'негарний', ... *ростом* 'маленький', *под башмаком (держатъ)* 'неволити', *под боком (находиться)* 'близько'.

Доступність (зрозумілість) скорочених фразеологізмів залежить від багатьох мовних і екстралінгвальних чинників: мовної (національномовної) компетенції мовця і співрозмовника (зокрема щодо фразеологічних ресурсів мови спілкування): їхнього духовного та інтелектуального розвитку: ставлення до ТаКОІ КОМУНІКАТИВНОЇ ознаки мовлення, як достатність (вичерпність), знання способів і засобів забезпечення такої ознаки. В. Крепель пише: "Внутрішня форма не втрачається, забувається образно-мотиваційна основа (етимон), а внутрішня форма як семантичний елемент фразеологічного значення існує й надалі, тому що ми адекватно живимо фразеологізм, навіть не знаючи його образно-мотиваційної основи... Велику роль при формуванні внутрішньої форми фразеологізмів відіграє пізнавальна діяльність свідомості та асоціативність мислення" [3, с. 49]. Цю думку підтверджує В. Ужченко: "Звичайно розрізняють ФО з живою і втраченою внутрішньою формою" [4, с. 26]. Порівн.: *у квадраті* 'подвоєне'; *до кінця* 'зовсім, цілком'; *як колода (ступа)* 1) 'дурний', 2) 'непорушний'; 3) 'дуже спухлий'; *як індик* 'пихатий', 'самовпевнений'; *як на вугіллі (розжаренім)* 1) 'нетерпляче', 2) 'соромлячись'; *під аришин* !) 'однаково'; 2) 'урівнювати' і т. ін.

Ю. Божко, дослідивши приименниково-відмінкові фразеологізми української мови, доходить висновку, що вони, по-перше, формуються "з вільних приименниково-відмінкових компонентів шляхом метафоризації, в результаті якої повнозначне слово переосмислюється і набуває нового, фразеологічного значення (зауважимо, що метафора передбачає об'єкт подібності, а отже є двокомпонентною. — Н. Б.).

Відбувається докорінна зміна у відношеннях між звуковим образом сполуки та представляваною нею семантичною структурою" [5, с. 368], А по-друге, такі конструкції мають різноманітні синтаксичні функції— присудка, означення, обставини [5, с. 369]. Дослідник навіть знаходить назву для таких сталих метафоризованих одиниць — мінімальні одиниці фразеології. Вони фіксуються у словниках і загальнонародної, і діалектної фразеології [див. 6, 7].

І це другий аспект проблеми: у реєстрі словника фразеологізм подано зі словами постійного фразеологічного оточення або з факультативними компонентами, які не лише варіюються, а й випускаються у мовленні, а в покажчиках до словників ці ж фразеологізми представлені в скороченому варіанті, так, як вони функціонують у мовній практиці. Порівн.: *на хлібах (на хлібі) чийх (чийому) (служити, сидіти); під хмільком; на порі (стати); до смутку 'дуже багато', як смола (пристати, причепитися); як (мов. наче) крізь призму (давати, подавати; дивитися, сприймати): на порох (розтерти); до (найменшої) порошинки 'прибрати'; без тіні, в тіні {бути, залишатися}; для форми, не указ (хто? що? кому? для кого?). Чи можливо звільнитися від суб'єктивного бачення того чи іншого постійного елемента фразеологічного контексту в складі фразеологічної одиниці? Десятки років нашої дослідницької праці ствердної відповіді не дають (це ж стосується і встановлення фразеологічного центру різними фразеографами, хоч в цьому однобачення значно більше).*

Ця проблема справді має кілька аспектів: "...при встановленні складу фразеологічного звороту необхідно відмежовувати постійне від змінного, цілісний за значенням фразеологізм від семантично самостійних одиниць, "первинні" фразеологізми від "фразеологічних зворотів другого ступеня", а також враховувати форми функціонування фразеологізму, його різноманітні варіанти" [8. с. 39]. Порівн.: *розв'язати/розв'язувати язик іязика, рота, мову); як (чорний) віл [у ярмі]; святая (свята, святее) святих; у [іншому, новому] світлі; як (мов. ніби) [той] слимак [лізти, повзти]; ні за собаку, зі сл. пропасти; як собака, зі сл. голодний, злий і т. ін. [див. 9]. Як бачимо, у "Словнику фразеологізмів української мови" факультативні компоненти виокремлені квадратними дужками, а постійні елементи фразеологічного (фразового — за М. Шанським) оточення — вказівником "зі сл.". Усе ж у науці вироблені певні етапи визначення складу фразеологізму, незалежно від того, має він прозору чи затемнену внутрішню форму, зокрема така послідовність: 1) визначити структурно-семантичні варіанти фразеологізму; 2) встановити елементи фразового оточення; 3) відшукати "первинний" фразеологізм до "фразеологічного звороту другого ступеня" (М- Шанський [10, с. 40-44] з посиланням на працю М. Сидоренка "К вопросу о границах лексического состава фразеологических единиц", 1964 р.). Напр.: *як гриби — як гриби після літнього дощу; як скупаний — як у йорданській воді скупаний; як чобіт — як чобіт драний, та ще й лівий; на всі чотири — на всі чотири [боки, сторони] йди; з Богом — іди собі з Богом; хоч круть — хоч круть, хоч верть, а все голим на п'яту.**

М. Алефіренко, автор праць з теорії фразеології, за своїми спостереженнями, наприклад, над адвербіальною фразеологією, висновковує, що "приналежність тих чи

інших стійких сполучень слів до адвербіальних фразем визначається не тільки і не стільки структурно-граматичною моделлю і не редукцією інших ФО, побудованих за зразком словосполучення, скільки смисловою і граматичною ідіоматизацією, тобто семантичною і граматичною транспозицією їх лексичних компонентів, яка відбувається внаслідок взаємодії різних рівнів мовної системи, що обумовлює структурні типи, семантичні і граматичні властивості фразеологічних утворень" [11, с. 63]. Таким чином, фразеологічним центром применниково-іменникових фразеологізмів є лексичний компонент — генетично повнозначне слово; часто фразеологізм і пояснюється такою ж конструкцією, хоч можливий і прислівниковий ідентифікатор: *на брата* 'на кожного'; *з-під батога* 'без бажання'; *як у сні* 'не усвідомлюючи'; *як сміття* 'безліч'; *до копійки* 'все, без винятку'; *і на крихту* 'аніскільки'; *як на крилах* 'радісно' і т. ін.

"У межах семантико-структурної моделі, — зауважує В. Кононенко, — виділяються інваріант і його модифікації, які визначаються перш за все конкретно-лексичним наповненням, а також семантико-структурним, діалектним, функціонально-стилістичним та іншим варіюванням" [12, с. 313]. Порівн.: *хоч плач* — *хоч сядь та й плач*, а *хоч догори скач*; буковинське: *хоч руй* — *хоч руй (реви) як корова, що три дни без наші, у хвості (йти, бути, ставати, стати, плентатись, опинитись); як млин (що на його потоки велика вода тече); акі агнець (божий), антонімічне — (перед убієнієм), за бортом (опинитися); на боці (зостатися).*

За нашими спостереженнями над матеріалами "Словника фразеологізмів української мови" (загальна кількість 7922 фразеологізми) та народною буковинсько-покутською фразеологією близько 20 відсотків — це одиниці зі структурою "службове (службові) слово (слова) плюс повнозначне слово". Щоправда, генетично переважна їх більшість мала класичну фразеологічну структуру — словосполучення (у т. ч. порівняльні конструкції) або й речення, компоненти якого, втративши своє пряме лексичне значення, творять неподільне фразеологічне значення з різним рівнем метафоричності (ступенем метафоризації).

Ми підтверджуємо висновки дослідників, що такі конструкції мають переважно адвербіальне значення, яке виникло на основі метонімічних (і метафоричних!) змін, тобто на підставі суміжності [див. 13, с. 26-28] або перенесень значень за кількісною, результативною, просторовою тощо подібністю. М. Демський у свій час проаналізував якісно-означальні фраземи місця, часу, міри вияву ознаки і небезпідставно потвердив, що адвербіальні фраземи об'єднує відсутність парадигматичних форм, а якісно-означальні — відсутність ступенів порівняння [14, с. 30-38].

Таким чином, діяхронічно лише поодинокі поєднання службових слів з одним повнозначним фразеологізувалися як первинні одиниці, переважна ж їх більшість є наслідком процесів стискування, скорочення висловлювання (див. про це учення О. Потебні), а отже генетично вони були повноцінними граматичними словосполученнями. Підтвердженням цього є і т. зв. факультативні компоненти — ті, які можна випускати у мовленні, а також тяжіння фразеологізмів до фіксованих, сталих як семантично, так і за місцем знаходження, елементів фразового оточення

(т. зв. фразеологічний мікроконтекст). Порівн.: *на (мое, твоє) безголов'я; на бобах (жити, перебувати); як бджола (трудитися); тільки (його) бачили (там); з вистрибом (ходити); під віник (винести, вивезти, вичистити); як сніп (повалитися, звалитися, впасти); як (мов) собака (на ярмарку)*. На заваді точних висновків первинної структури таких фразеологізмів стоїть недостатній розвиток в Україні історичної фразеології.

Як уже зазначено, серед досліджуваних структур переважають "іменник з прийменником", "іменник + частка + прийменник", що семантично співвідносяться (тобто мають своїм ідентифікатором) з прислівниками (близько 60%) або прикметниками (близько 30%), рідко — з дієсловами (близько 10%). Напр., прислівникові: *до дрібочки 'цілком'; до дрібниць 'вичерпно'; до волосинки 'цілком'; до гаспида 'геть'; 'багато'; до кореня 'цілком'; до кісток 'наскрізь'; до ката 'багато'; з вискоком 'радісно'; з вітерцем 'швидко'; з азів 'спочатку'; з верхом 'вщерт'; 'надмір'; з кондака 'зопалу'; з головою 1) 'цілком', 2) 'глибоко', 3) 'надмір'; прикметникові: з головою 'розумний', без клепки, без голови 'нерозумний', з Гедзиком 'вразливий', 'примхливий'; ні гроша 'бідний'; під газом 'сп'янілий'; під вусом 'уже дорослий'; хоч видивись; як картинка 'гарний'; як вихор 'швидкий'; як засватаний 'сором'язливий'; як викапаний 'схожий'; хоч викрути 'мокрый', 'спітнілий'.*

З цього ряду прикладів можемо констатувати, що підставами для зарахування цих конструкцій до фразеологізмів є й те, що їм властиві основні вияви системних відношень: синонімія, антонімія, полісемія, а також міра вияву емоційної оцінки явища, дії і т. д.

Важливо, що ці явища встановлюються поза контекстом, навіть без традиційного фразеологічного оточення — у межах фразеологізму. Порівн.: **синоніми, (а також лексичні варіанти):** як вітер — як вихор — аж [гай] гуде; як вилизаний — як на виставці — як у вінку — хоч видивись; аж кишить — хоч відбавляй — хоч відсипай — по горло; нехай йому — цур йому — пек йому; ні на дрібку — ні на йоту — ні на волосок; аж кипить — так і кипить — аж клекоче — аж пашисть; ні копійчки — без копійки — ні коп 'я — без гроша [за душею] — ані рубля; ні грама — ані пучки — ані дрібки; на крилах — як на крилах; де там — де тобі; на відшибі — на відчені; **граматичні варіанти:** без клепки — без клепок; як за командою — як на команду — як по команді; в корені — на кореню; як з кілочка — як на кілку; **словотворчі варіанти:** як на кілку — як на кілочку; як квітка — як квіточка; ні краплі — ані крапельки; до краплі — до краплини; під крилом — під крильцем; **антоніми:** без вогника — з вогником; як волами (ледверухатись) — як куля (мчати); як у вусі 'спокійно' — як на вулкані 'неспокійно'; до голови (брати) — не брати до голови, і не в голові (має); як вкопаний — як на грані (вуглях); ні! Г'ітві) — йу Д, Лі М І • ! О П Л Я; Ц пії / Ч р я щ и г л

Наведені приклади ілюструють багатство структурних модифікацій фразеологізмів з одним повнозначним компонентом, яким виступають не лише іменники, а й дієслова, не лише прийменники, а й частки (разом з прийменниками або без них), і навіть різнооформлені структури можуть передавати одне значення (або близькі). Порівн.:

як *затявся* — мов *затятий* — як *заціпило* 'вперто мовчати'; *не з добра* — *не з доброго*; *і не думати* — *ні на думці*; *хоч вішайся* — *хоч в петлю* та ін. (про структурні групи фразеологічної моделі "службове слово + повнозначне" див. працю Ю. Прадіда [15]).

Фразеологізми з дієслівним (рідко) компонентом (зокрема й дієприкметниками), як показує аналіз, ідентифікуються з **прикметниками**: *як вритий* 'нерухомий'; *як вилитий* 'статний'; з **прислівниками**: *не капає* 'не спішно'; *куди не глянь* 'всюди'; *на виступці* 'геть!'; *не горить* 'не терміново'; з **дієсловами**: *зіє каркай* 'не накликай біду'; *як приріс* 'не рушає'; *як пороблено* 'не щастить'; *не розминутися* 'пов'язаний'; *як відрубати* 'припинити'; *як вродився* '(несподівано) з'явився'.

Трапляються (щоправда, поодинокі) інтер'єктивні фразеологізми, що виражають відчуття, почуття, *чи вже ж* (нетерплячість); *якими вітрами* (здивування); *не по його* (невдоволення); *ну його!* (роздратування); *як на заріз* (зі страхом); *хай би грець!* *не жарт!* *хоч кричи*; *от тобі на*; *іце б пак^* тощо.

Серед фразеологізмів "службове слово повнозначне" є чимало спільнослов'янських, що свідчить як про давність їх походження (*по дорозі*, *під видом*, *на віру*, *на відкуп*, *за компанію*, *як в аптеці*), так і про однакові шляхи запозичення (*від Адама*, *як у раю*, *ні аза*, *акі агнець*); а також близькість мовної картини світу: *на арапа* 'як-небудь', *як на аркані*; *на вогник*; *з-під батога*, *з-під палиці*— *из-под кнута*, *из-под палки*; *під [один] аршин*; *як на біду*; *за бортом*; *як бубон* 'голий'; *під [гарячу] руку* (*потрапити*); *по душах*; *за душею* (*мати*); *як на духу*; *як на сповіді*; *з (усієї) душі* — *от (всей) души*.

Чи можна зняти проблематичність фразеологічності конструкцій, побудованих за моделями і прийменник (частка) + іменник, прийменник (частка) + дієслово; частка + прийменник + іменник, частка + частка + дієслово? Можна, якщо реконструювати первинні форми, тобто визначити етимологію. Як справедливо зазначає Н. Зубець, „мініїдіоматика (так дослідниця називає сукупність мініїдіом, тобто структур „службове слово+ повнозначне"). — Н. Б.) — це відкрита система, яка поповнюється новими одиницями, що мотивуються новими реаліями" [16, с. 7]. Але вже й за наявності таких ознак фразеологізму, як відтворюваність, співвіднесеність зі словами вільного вжитку, образність, системні відношення (полісемія, варіантність, синонімія, антонімія, омонімія, загальновідомі факультативні компоненти, фіксованість у пам'яті обов'язкових елементів фразеологічного оточення, зрештою — значна кількість таких одиниць у всіх відомих фразеологічних словниках, — дає підстави вважати такі структури фразеологічними одиницями мови, дослідження яких продовжує бути актуальним у контексті світосприйняття і оцінки буття того чи іншого народу.

Список літератури

1. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка: Уч. пособие. — Изд. 3. — М.: Высш. шк., 1985, — 160 с.
2. Молотков А. И. Фразеологизмы русского языка и принципы их лексикографического описания // Фразеологический словарь русского языка / Под ред. А. И. Молоткова. — М.: Сов. энц., 1967, — С. 7-23.

3. Крепель В. І. Роль внутрішньої форми в процесі утворення фразеологізмів // Мовознавство. — 1989. — №3. — С. 43-51.
4. Ужченко В. Д. Внутрішня форма фразеологізму в зв'язку з внутрішньою формою слова // Мовознавство. — 1993. — №3. — С. 23-29.
5. Божко Ю. О. Фразеологізми приєднаниково-відмінкової конструкції в сучасній українській мові // Вісник Харк. ун-ту. — №491. Серія філологія. — Харків, 2000. — С. 368-370.
6. Словник фразеологізмів української мови / Відп. ред. В. О. Винник. — К.: Наук, думка, 2003, — 1097 с.
7. Ужченко В. Д. Східноукраїнська фразеологія. — Луганськ: „Альма-матер”, 2003. — 262 с.
8. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка...
9. Словник фразеологізмів української мови...
10. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка
11. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології. — Харків: Вид-во при ХДУ ВО "Вища школа", 1987. — 136 с.
12. Кононенко В. И. Фразеология русского и украинского языков: сопоставительное исследование // Сопоставительное исследование русского и украинского языков. — К.: Наук, думка, 1991.— С. 312-373.
13. Конопленко Є. Г. Становлення фразеологічних одиниць, співвідносних за значенням з прислівником /У Українське мовознавство. — №11.— 1983. — С. 25-30.
14. Демський М. Т. Значення і функція адвербіальних фразеологізмів // Українське мовознавство.— 1983.—№11.—С. 30-38.
15. Прадід Ю. Ф. Структурно-граматичні групи фразеологізмів та їх функції у мові газети (фразеологічні одиниці, що являють собою поєднання повнозначного слова зі службовим) // Прадід Ю. Ф. У царині лінгвістики і права. — Сімферополь: Еліньо, 2006. — С. 5-8.
16. Зубець Н. О. Мінімальні ідіоми в українській мові: Автореф. дис. канд. філолог, наук. — Дніпропетровськ, 1997. — 20 с.

Бабич Н. Д. Проблема фразеологічності конструкцій "служебное слово + знаменательное".

В статье рассмотрена проблема фразеологичности конструкций, созданных по моделям "служебное слово + знаменательное". Предложено считать такие структуры фразеологическими единицами языка.

Ключевые слова: фразеологизмы, конструкция "служебное слово + знаменательное", внутренняя форма.

Babich N. D. **The problem of phraseological constructions "syntactic word + independent"**. in the article the problem of phraseological constructions that are made according to the module "syntactic word + independent" is considered. It is suggested to consider such constructions as phraseological units of a language.

Key words: phraseological units, constructions "syntactic word + independent", inner form.

Стаття надійшла до редакції 20 червня 2007 р.

УДК *SI'367'3 73.7*

СИНТАКСИС І ФРАЗЕОЛОГІЯ:

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ І ВЗАЄМОПРОНИКНЕННЯ

А. П. Загнітко

У статті розглядаються особливості взаємодії і взаємопроникнення двох мовних ярусів — синтаксису й фразеології. Визначаються функції стійких словосполучень як допоміжних компонентів у складі інших членів речення. Проаналізовано широкий діапазон дієслівних реляторів у складі описових предикатів, які мають відношення до проблеми внутрішньореченнєвої фразеологізації.

Ключинні слова, мовний ярус, фразеологізація, диференційні ознаки фразеологізму, семантично неподільні словосполучення, дієслова-релятори, описові предикати.

Взаємодія мовних ярусів легко простежується в різних виявах впливу чинників одного рівня на статус і реалізацію одиниць іншого. Підтвердженням цієї тези може поставати визначення елементів системи частин мови і встановлення в її межах ядра, напівпериферії, периферії (пор. погляди В. В. Виноградова, І. Р. Вихованця, В. М. Жирмунського, О. Єсперсена, Є. В. Клобукова, І. І. Мещанінова, М. С. Поспелова та ін.), кваліфікація частин мови як морфологізованих членів речення (В. В. Бабайєва, В. В. Виноградов, В. М. Мігірін та ін.) та й простеження основних тенденцій її визначення закономірностей синкретизму з-поміж частин мови. Формування нових класів слів можливе тільки у межах речення і їхня відповідна кваліфікація виступає мотивованою лише за послідовного врахування їхнього функційного вияву на синтаксичному ярусі. Показовою в цьому ракурсі постає диференціація частиномовної приналежності слів типу *слід*, *пора*, *час*: *А я твої слід цілую, схилиюся над ним, наче чаклую* (Т. Михайлюк) і *Нам слід справді сьогодні дбати про майбутнє, про виховання патріотично налаштованої молоді, а не тільки говорити про велемудрі економічні речі* (Україна молода. — 2005. — 14 вересня); *Справжня літня пора наступила раптово*, для усіх це було абсолютно несподіванкою, оскільки необхідно було терміново укласти списки тих, хто бажає провести два-три тижні на сільських просторах (Молодь України. — 2004. — 14 квітня) / *Не пора нам сьогодні усе вирішувати, не пора так говорити, не пора так стверджувати*, бо за кожним міркуванням повинно стояти тривале узагальнення (Україна молода. — 2006. — 14 квітня); *Літній час наступає якось зовсім раптово*, то дивишся, що сонце ще повільно піднімається, й раптом помічаєш, що воно наче вистрибує на горизонт (Україна молода. — 2003. — 13 березня) / *Час давати усім відсіч, час не сподіватися на інших*, а самим прагнути зреалізувати надумане (Молодь України. — 2000. — 12 січня). У кожній такій парі чітко спостерігається вияв іменникової семантики в

першому компоненті і реалізація семантики предикатива в другому компоненті. На синтаксичному рівні найпоєднаніше виявляються особливості внутрішньочастининомовної семантики, диференціація внутрішньокатегорійної / міжкатегорійної омонімії та закономірності міжчастининомовних переходів, пор.: *Від завтра* (субстантивованій прислівник) *починається праця справжня і кожен зможе себе показати* (Україна молода. — 2004. — 11 серпня) / *Завтра* (прислівник) *знову підемо на буряки* (Г. Косинка); *Листя тополі* (родовий відмінок) *несе вітер вулицями міста* (А. Яна) / *Тополі* (давальний відмінок) *знову доземно вклонюся за теплі дні дитинства, за все відчуте і наче побачене знову* (А. Миронюк) та ін.

У цьому разі предметом зацікавлення постає граматична основа простого двоскладного речення, особливості заповнення синтаксичних позицій підмета і присудка двома і більше словами з простеженням і з'ясуванням ступеня синтаксичної і семантичної злитості цих слів, їхнього наближення до цілісної сполуки, що засвідчує активізацію фразеологічних тенденцій і витворення перехідної площини між вільними сполуками слів і синтаксично-неподільними, і семантично-неподільними словосполученнями. Останні найбільшою мірою наближені до первинного вияву фразеологічних одиниць.

Початковим етапом фразеологізації, поза усяким сумнівом, постають закономірності синтаксичної і / або семантичної неподільності (нерозкладності, нерозчленованості і под.) елементів словосполучення. До синтаксично-неподільних словосполучень здебільшого відносять такі утворення, що тільки у певній позиції набувають ознак неподільності. Цим мотивована і їхня назва. До них зараховують: 1) словосполучення зі значенням сумісності (*ми з Іваном, ви з колегами, Марія з Петром, учитель з учнем, мати з сином, чоловік з дружиною* і под.); 2) словосполучення зі значенням вибіркості (*хтось із колег, один зі студентів, двоє з-поміж інших, котрийсь з парубків* та ін.) (пор. підхід М. Балко [S; 2] й О. Максим'юк [3]). Така кваліфікація постає дещо не зовсім викінченою, оскільки тлумачення синтаксичної неподільності виступає похідною семантики самого словосполучення. Очевидним є те, що неподільність словосполучень зі значенням сумісності є умовною, тому що тільки у внутрішньореченнєвій структурі легко запізнається факт такої неподільності (пор.: *Мати з сином пішли до сусіднього села* і *Мати з сином пішла до сусіднього села* — за форми множини дієслова-присудка наявна неподільність, а форма однини дієслова-присудка є сигналом синтаксичної неподільності: *мати* — підмет, *із сином* — додаток [4; 5]).

Словосполучення зі значенням вибіркості на внутрішньореченнєвому рівні по суті виступають семантично неподільними, хоча ця неподільність є відносною, адже стрижневий компонент може вживатися самостійно в тому самому контексті з втратою семантики вибіркості: —» *Десь там пішло одно з другим, відказує байдужно, як хто за котрим спитає. Тому* словосполучення зі значенням вибіркості утворюють перехідну площину між семантично неподільними і семантично неподільними, більшістю своїх кваліфікаційних ознак наближаючись до останніх. Це саме той випадок, коли зримими виступають процеси лексикалізації і поступової наступної фразеологізації.

Будь-яка фразеологізація на синтаксичному ярусі сприймається як відхилення від усталеного зразка і тому подається як окремий вияв того чи іншого члена речення (пор. кваліфікацію типу фразеологізований присудок: *Сьогоднішня їхня сварка зводила нанівець ту теплу робочу дружбу* (Іван Ле); *Він без угаву править теревені, поблискуючи З-під рОЗКуиОвижєних вусів білими молодими губими* (О. Гончар). До них наближаються члени речення, що виражені стійкими сполученнями дієслова та іменника і які за значенням наближаються до одного слова: *брати участь, подати команду, взяти напрям, справляти танці* та ін., пор.: *Черниш козирнув і подав команду на п'ятий рейс* (О. Гончар); *Через кілька хвилин слухняна емка, голосистим гудком привітавши вартового на воротах, вилетіла в поле і взяла напрям на хутір Марцинюки* (Ю. Збанацький). Очевидно, під фразеологізацією слід розуміти і певну втрату тим чи іншим компонентом власної автосемантичності, і водночас набуття певним компонентом відповідної допоміжності. Допоміжність як таку можна розглядати в двох / тоьох ракуосах: 1) допоміжний компонент постає носієм тільки граматичних значень особи, часу та ін.; 2) допоміжний компонент без стрижневого не може реалізувати відповідну семантику.

Подібну функцію стійкі сполуки можуть відігравати як допоміжні компоненти у складі інших членів речення. Так, стійкі сполучення слів з модальним значенням типу *виявити бажання, мати змогу, мати думку, мати можливість, мати намір, мати право, не в змозі, у змозі, не в силі, у силі* часто заповнюють синтаксичну позицію допоміжного компонента у структурі складеного члена речення: *Ти матимеи змогу перевірити кожен мій запис* (В. Собко) —» *Ти зможеш перевірити кожен мій запис; Хлопець дав згоду співати в заводському хорі* (Іван Ле) —» *Хлопець погодився співати в заводському хорі.*

Така стійка сполука може заповнювати позицію інфінітива у структурі дієслівного складеного присудка: *Феоген не має бажання вести бесіду з Сократом* (Ю. Мушкетик) —» *Феоген не має бажання бесідувати з Сократом; Я ладний був у кожную хвилину стати йому в допомозі* (Іван Ле) —» *Я ладний був у кожную хвилину йому допомогти; У Києві він мав робити пересадку на уманський поїзд* (Іван Ле) —» *У Києві він мав пересісти на уманський поїзд.*

Внутрішньореченнева фразеологізація наявна в тому разі, коли реальною є цілісність того чи іншого словосполучення (це перший етап злиття окремих компонентів словосполучення в єдине смислове ціле), хоча в цьому разі слід пам'ятати і брати до уваги різні ступені фразеологізації. Так, реалізація у словосполученні між компонентами (стрижневим і залежним) комплетивних відношень постає діагностичним показником відносної граматизації і відповідно лексикалізації утворення й сприйняття його як першого ступеня фразеологізації: *п'ять хлопців, група студентів, отара овець* та ін., пор.: *Та я іду під всі чотири вітри но. все життя закохувати дівчат* (М. Вінграновський); *Ой три шляхи широкії докупі зійшлися* (Т. Шевченко); *Тисяча тисяч тонів злились в один струмок і входили в легені холодно-лоскотним подихом* (М. Івченко); *Полчища комах зліталися сюди з усіх усюд і творили своє неповторне дійство* (Україна молода. — 2005. —

12 січня): *Половина лісу уже пішла на сахарні...* (Г. Нечуй-Левицький). Якщо враховувати, що цілісні (нерозкладні) словосполучення за своєю структурою постають досить розмаїтими, то й аналіз внутрішньореченнєвої фразеологізації у її взаємодії з граматизацією, лексикалізацією є досить складним.

До цілісних словосполучень належать: 1) словосполучення з кількісним значенням, де стрижневий компонент є носієм кількісної семантики: *шість дівчат, кілька квітів, сотня пасажирів, табун коней* і под.; 2) словосполучення зі значенням сумісності, що найадекватніше пізнається на реченнєвому рівні, коли форма дієслівного присудка набуває форми множини і стосується обох дійових осіб: *Серпень з вереснем стискають один одному правиці* (М. Рильський); 3) словосполучення зі значенням вибірковості: *дехто з друзів, п'ятеро з них, один з прибулих* та ін.; 4) словосполучення, до складу яких входять форми типу з обличчям, з руками, росту, віку, поглядом, голосом, ходом, статурою тощо (:*дівчина з красивим обличчям, дивитися сумними очима*). Сполуки, до складу яких належать компоненти з носом, з губами, з ногами та ін., тільки тоді виступають синтаксично зв'язаними, коли позначають органічно притаманну характеристику людини або тварини, пор.: *дід з сивою бородою, дівчина з довгою косою* не є цілісними, тому що позначають змінно-динамічну характеристику; 5) словосполучення, у яких стрижнєве слово заповнює синтаксичну позицію члена речення, а залежно розкриває це значення і постає як уточнювач: *останніми днями, на тому тижні, минулого четверга, літнього вечора, теплої днини* і под.; 6) сполучення прикметників з іменниками-назвами родових понять: *веселий чоловік, надзвичайна подія, непомітна річ* тощо (*Було по всьому помітно, що Балаши чоловік убогий* (Г. Нечуй-Левицький); *Олена собі дівка бойка* (Г. Квітка-Основ'яненко)); 7) конструкції, утворенні на ґрунті співвідносних прикметників {*переліт з Києва до Львова, торба з рукава від сорочки, дівчинка з родинкою над губою, зупинитися у селі поблизу річки, сидіти на лаві коло вікна* і под.}; 8) сполуки фазових, модальних дієслів, предикативних прикметників і предикативних прислівників з інфінітивом: *почав писати, мушу працювати, повинен прочитати, треба виховувати* і под.: *Ти зрієш мови рідної, // Тобі Твоя земля родити перестане* (Д. Павличко), *Та коли нам ще бракує доказів того, що нація ніколи не повинна заспокоюватися, то свідчення цього ми маємо цілком наочне* (Літературна Україна. — 1998. — 26 лютого); 9) сполучення фазових і ряду модальних дієслів з віддієслівними іменниками: *розпочати роботу, припинити спілкування, продовжувати зволікання* тощо; 10) сполучення з граматично стрижневими словами *що / хто* або похідними від них лексемами: *дещо незрозуміле, щось непристойне, чогось незнаного, хтось непевний, когось незнайомого* та ін.; 11) метафоричні й перифрастичні генітивні конструкції: *сурма великого горя, челюсті сіней, павутина обману, каменяр українського народу* (=Іван Франко), *країна тисячі озер* (=Фінляндія); *легені землі* (=ліс) тощо. Загалом проблема вичерпного розгляду цілісних словосполучень є не новою. Їх вивчення й аналіз їхніх складників повинні забезпечувати синтез даних щодо властивостей кожного з "членів сполуки" [6].

Врахування загального обсягу цілісних семантично-неподільних словосполучень, що заповнюють синтаксичну позицію підмета, дозволяє розмежувати такі різновиди складеного підмета: 1) класифікаційно-вимірний: *Ряди дерев тягнулися вздовж дороги і не дозволяли побачити широкий обшир* (Україна молода. — 2000. — 17 вересня); *Склянка цукру тут не завадить*; 2) партитивно-межовий: *Рука батька торкнулася синові голови* (І. Сіряк); *Край неба жеврів рожевим вогнем* (Панас Мирний); 3) фазовий: *Кінець оня вибався надзвичайно спекотним* (Україна молода. — 2001. — 30 червня); 4) неозначено-кваліфікативний, у якому субстантивованій атрибут кваліфікує неозначений займенник: *Десь голос мій шукає моїх друзів, і хтось чужий кричить мені: ау!* (Л. Костенко); 5) метафоричний: *Полин снігів повзе до видноколу* (В. Симоненко); 6) сукупний: *Табун коней, череди скоту, отари овець оголошують своїм гуком вільне повітря степів* (Панас Мирний), пор. погляд М. Заборної [7] та Р. Христіанінової [8] на кваліфікацію простих і складених присудків.

Традиційно йменованій описовий предикат також має відношення до проблеми внутрішньореченнєвої фразеологізації, оскільки він інколи прямо, інколи опосередковано співвідноситься з тими чи іншими фразеологізмами. Здебільшого вважають, що описові предикати виступають одиницями непрямой номінації, що складаються з дієслівного компонента з переосмисленим вихідним значенням та іменного компонента [9] (пор. також погляд В. Дерibas [10]). Такий одиниці притаманні: а) семантична цілісність; б) структурна цілісність, що прямо реалізована в реченні (функція простого дієслівного присудка). У цих предикатах дієслово зазвичай кваліфікують як дієслівний релятор (напівповнозначне дієслово, дієслово-напівзв'язка), лексичне значення якого постає спустошеним, послабленим, збляклим та ін. (пор. погляди І. Р. Вихованця [11], М. В. Всеволодової [12], К. Г. Городенської [13], Н. В. Гуйванюк [14], Г. О. Золотової [15], М. У. Каранської [16], М. Ф. Кобилянської й І. І. Слинька [17], К. Ф. Шульжука [18] та ін.).

На сьогодні в лінгвістиці немає вичерпного опису дієслівних реляторів у складі описових предикатів, хоча, очевидно, їхній склад постає відносно обмеженим. Тут очевидно, слід враховувати синсемантичність дієслівних реляторів та їхню лівобічну маркованість семантично мотиваційним іменником. Здебільшого дієслівний релятор визначає дію, а поєднані з ним іменникові компоненти формують разом з таким дієсловом своєрідну семантичну парадигму [19]. На думку В. О. Кузьменкової, подібних дієслівних реляторів нараховується близько тридцяти п'яти, хоча вона свої обчислення здійснює тільки з оперттям на форми недоконаного виду [20]. Очевидно, врахування співвідносних форм може зумовити майже подвоєння кількості, хоча на автоматичну корелятивність у цьому разі, поза усяким сумнівом, годі сподіватися. До таких дієслівних реляторів належать слова типу *вести, вимовляти, висловлювати, виступати, виявляти, відчувати, говорити, давати, займатися, звертатися, здійснювати, знаходитися, мати, надавати, наносити, оголошувати, отримувати, промовляти, робити, складати, ставити* та ін., пор. кваліфікацію відповідних реляторів у словенській мові у [21]. Звичайно, в цьому разі не беруться до

уваги усі обсяги значення дієслівних лексем, а враховуються тільки окремі з них, які найбільш регулярно постають синсемантичними і прогнозують власною валентністю наявність регулярного постпозитивного аргумента. Заповнювані такими описовими утвореннями синтаксичні позиції предиката тільки структурно можуть бути віднесені до розчленованих, а функційно вони постають цілісними. З-поміж таких дієслівних реляторів є особливо частотні[^], пор.: *мати* + 1) *вигляд* (*Вся його невисока, вузлувата постать мала вигляд дубового окоренка* (В. Чорнобривець)); + 2) *в собі* (*Загальне бенкетування мало в собі щось чарівниче* (О. Довженко)); + 3) *зв'язок (спільність)* (*Я під сурдинку кажу Севу кілька зайвих слів, що не мають зв'язку з моєю пропозицією* (Ю. Яновський)), + 4) *значення (вагу)* (*Що не кажи, а і(і) святки, цей Святвечір, Маланки, ці колядки й щедрівки мають для мене значення* (М. Коцюбинський)); + 5) *ймення* (Елеазар:) *І сміхом обізвалися дозорці: — Хіба як-небудь зветься ще руїна? Хіба ще ймення має дика пустка?* (Леся Українка)); + 6) *право* (*— Яюсь не смію йти межі пани. — Ти, газдине, дурна, ти за свої гроші маєш право* (В. Стефан и к)); + 7) *репутацію* (*молодий капітан мав репутацію відважного офіцера* (О. Гончар)); В) + *розум* (*Людей питає, а свій розум май* (Народна творчість)); 9) + *намір* (*Я і наміру не мав того вечора щось серйозне робити, хоча обставини примушували по-новому оцінювати не тільки окремі факти, але й увесь загал подій не лише поточного дня, але й усіх попередніх у їхній цілісності* (А. Яна)); 10) + *думки* (*— Щоб не мав і думки вбивця потай навіть порадіти з свого ганебного злочину, ... прошу вас: коли загинув вже мій Василь за нове життя, поховайте його теж по-новому* (О. Довженко)); 11) + *честь* ([Крикун:] *Редакція столичної газети, яку я маю честь представляти, доручила передати вам, товаришу командуючий фронтом, ... гаряче поздоровлення* (О. Корнійчук)); 12) + *щось* (*Дуже було йому прикро, що люди його мають за щось, коли він у своїй думці не варт був нічого* (О. Мартович)); 13) + *вплив* (*Ця невеличка робота ... виявлятиме — який має вплив на душу людську краса світова* (Панас Мирний)); 14) + *надію* (*Не вгледимось, як і рік мине, — майте надію* (Г. Барвінок)); 15) + *спочинок* (*Сьогодні не так уже й легко мати спочинок без надійного матеріального і фінансового забезпечення, оскільки прогнозована, а ще більше не прогнозована інфляція з'їдає будь-які попередні заощадження, тому надіятися лише на них не доводиться* (Україна молода. — 2002. — 16 березня)); 16) + *певність* (*Сьогодні Ірина мала певність у всьому побаченому, а ще більше почувому від знайомих* (І. Карпа)); 17) + *попит* (*Сьогодні такі картини мають попит не тільки у вишуканих покупців, але й у всіх тих, хто ще вчора досить скептично ставився до будь-яких модерних і постмодерних пошуків у малярстві* (Україна молода. — 2002. — 22 березня)); 18) + *сумнів* (*С. уже давно має сумнів у висловленому нею, хоча не знає, як усьому тому зарадити* (Т. Прохасько)) [22, 4, с. 648]. Показовим у цьому разі є те, що не в кожному випадку така конструкція може бути легко замінена словом-еквівалентом: *мати вигляд* -> *виглядати*, *мати зв'язок* -> *пов'язуватися*, *мати значення* -> *значити*, *мати ймення* -> *йменуватися*, *мати назву* -> *називатися*, *мати вагу* -> *важити*, *мати розум* -> *розуціти*, *мати намір* -> *наміряться*,

мати думку → *думати*, *мати вплив* → *впливати*; *мати надію* → *надіятися*, *мати спочинок* → *спочивати*, *мати певність* → *упевнюватися*, *мати сумнів* → *сумніватися*, але *мати в собі*, *мати репутацію*, *мати право*, *мати попит*. Цей перелік суттєво можна розширити за рахунок різноманітних модифікацій заявлених моделей, але навіть наведений реєстр з дієслівним релятором *мати* засвідчує широкий діапазон функційного навантаження таких і подібних утворень. Якщо звернутися до сучасних фразеологічних словників, то з-поміж зареєстрованих фразеологізмів зі стрижневим дієслівним компонентом *мати* типу *і в гадці* (*в думці, на думці* і т. ін.) *не мати*; *гадки не мати*; *ріски в роті не мати*; *мати Бога в серці*, *і* (*в душі, в животі* і т. ін.); *мати хист*; *мати верх*; *мати вільні руки*; *мати* {всі} *кленки в голові*; *мати в тямі*; *мати голову на плечах* {на в'язах, на карку і т. ін.); *мати гостре око* {гострі очі}; *мати доброго язика* {добрий язик}; *мати довгі вуха*; *мати довгі руки*; *мати довгого язика* {довгий язик}; *мати дулю* {трясцю, дірку від бублика і т. ін.); *мати думку* {гадку}; *мати душу*; *мати за дурня*; *мати за душею*; *мати* ?а *прима* {за спиною}; *мати зуб* {зуба}; *мати кам'яне* {камінне} *серце*; *мати кебету*; *мати контри*; *мати коротку* (куцу) *пам'ять*; *мати ледачу пам'ять*; *мати місце*; *мати міцний* {твердий, добрий і т. ін.) *грунт під ногами*; *мати мухи* {муху} *в носі*; *мати м'яке серце*; - *мати на горіхи* {на рибу}; *мати на думці* (рідше *на гадці, на мислі* і т. ін.); *мати на оці* (рідше *на очах*); *мати на увазі*; *мати неруш у руках*; *мати нюх*; *мати око*; *мати олію* {лії, рідше *смалець* і т. ін.); *мати пам'ятке око*; *мати під собою грунт*; *мати плечі*; *мати порожню макітру на плечах*; *мати пристріляне око*; *мати рахунки*; *мати рацію*; *мати розум*; *мати руку*; *мати сверблячі* {липки} *руки*; *мати свій розум*; *мати своє обличчя* (лице); *мати своє око*; *мати* {матися} *себе бачності* (на обачності, на обережності і т. ін.); *мати серце*; *мати серце з перцем*; *мати силу*; *мати синицю в жмені*; *мати слабкість* {слабінку, слабкість і т. ін.); *мати славу*; *мати на прикметі* (на пріщиті); *мати на умі*; *мати спичку в носі*; *мати справу*; *мати страх*; *мати тям* (тямку); *мати у руках*; *мати халепу*; *мати хrap*; *мати Христа в душі* (в серці); *мати честь* {щастя}; *мати* {чутти} *жаль*; *мати шматок* {кусень, кусок і т. ін.) [23, с. 371-379] та їхніх модифікацій із заперечною часткою *не* (*не мати Бога в душі* (в серці, в животі і т. ін.); *не мати відбою*; *не мати гаразду в голові*, *не мати де голову* {голови) *прихилити*; *не мати душі*; *не мати життя*; *не мати за Боже пошиття*; *не мати* (навіть. жодного і т. ін.) *поняття*; *не мати копійки* (гроша, нічого і т. ін.) *за душею*; *не мати коли угору* (на небо, на стелю і т. ін.) *глянути*; *не мати* {не знати} *просвітку*; *не мати* (не знати) *упину*; *не мати найменшого розуміння*; *не мати ні кінця ні краю* (кінця-краю); *не мати нічого проти*; *не мати виходу*; *не мати діла*; *не мати* (третьої, дев'ятої і т. ін.) *кленки*; *не мати волі* (сили волі); *не мати серія*; *не мати собі рівного* {рівних, подібних); *не мати спокою*; *не мати усіх дома*; *не мати царя в голові*; *не мати ціни*; *не мати чим хребта* {хребет, тіло і т. ін.) *прикрити*; *нічого і в думці не мати* [23, с. 379-381]) наявні тільки *мати за щось*, *мати честь* з тих, які можна віднести до функційно цілісних і таких, що наближаються до фразеологізму. Це в тому разі, коли для цього достатньо, щоб

фразеологізм можна було замінити одним словом, але за врахування усіх диференційних ознак фразеологічної одиниці цього буде замало.

Свого часу О. М. Пешковський констатував, що перехід дієслова до складу слів-зв'язок зумовлює нівеляцію, "розмивання" в ньому речового значення і збереження тільки усього формального [24, с. 145], тобто відбувається редукція лексико-семантичних ознак дієслівності. Чим вищим постає рівень абстракції дієслівної семантики, тим більшою є ймовірність його використання як релятора. Вищий ступінь втрати лексико-семантичних ознак дієслівності означає ширший діапазон сполучуваності з конкретизаційним іменником. Ф. І. Буслаєв, розглядаючи описові форми, наголошував, що до їхнього складу входять такі дієслова, яким притаманне найзагальніше значення, а часткове застосування їх до відомої дії виражається іменником [25, с. 196]. Порівнюючи синонімічні вирази *допомагати* і *надавати допомогу*, Ю. Д. Апресян наголошує, що лексичне значення в останньому вислові зосереджено у слові *допомога*, а тому цілком очевидно, що *надавати* в цьому разі не має власного лексичного значення і виражає лише синтаксичну категорію дієслівності, постаючи носієм відповідних граматичних значень [26, с. 127]. Лінгвіст вважає, що для того, щоб іменник став не тільки семантичним, але й синтаксичним центром вислову, він повинен бути "одієслівлений за допомогою лексичних напівдопоміжних параметрів", роль яких в описовому предикаті виконують дієслора-релятори [26, с. 135], пор.: *робити пересадку* — *пересідати* (Учні з учителем змушені Були зробити пересадку не в Києві, а ще на під'їздах до столиці (Молодь України. — 2001. — 13 серпня) — Пересісти з потяга на автобус хлопці вирішили у Зміївці, тому що таким чином скорочувався шлях подорожі (Україна молода. — 2000. — 11 липня)); *робити хліб* — *хліборобствувати* (— На Січі добре козакувати, а на займанцині хліб робити! — сказав (Мирон) сам собі (Панас Мирний) — Давно уже хліборобствуєм у своїй Благодарівці, а ще такого не бачили, аби морози так пізно вдарили (Україна молода. — 2002. — 20 травня)); *робити внесок* — *вносити* (Сьогодні кожен учень робить внесок у розвиток матеріально-навчальної бази нашої школи, тіа що зорієнтовані уроки трудового навчання та ін. (Україна молода. — 2000. — 11 квітня)); *робити враження* — *вражати* (Хюпчина робив враження спокійного. наче й нічого не трапилося ні вчора, ні сьогодні, і він навіть не здогадується про печальну звістку, яку він, поза всяким сумнівом, уже давно знав (Україна молода. — 2003. — 14 вересня) — Сьогоднішні відповіді студентів вразили викладача Марію Адрійченко до глибини душі, навіть складалося враження, що вона крізь це проходила у такі недалекі дні своєї юності (Молодь України. — 2004. — 18 жовтня)) та ін. (пор. також: [22, 8, с. 582-584; 23, с. 601-602]. Показовим постає наведення з-поміж фразеологізмів у фразеографічних працях одиниць типу *робити вигляд* (=виглядати), *робити наголос* (^наголошувати), *робити сцену* (=інсценізувати в значенні сваритися), *робити погоду*, *робити трагедію* [23, с. 601-602]. Очевидним постає утворення описового предиката внаслідок синтаксичної транспозиції дієслова в ім'я процесу, етапу, якості. Таке перетворення є суто смисловим, хоча безсумнівною постає наявність словотвірних

перетворень. В описовому предикаті дієслово-релятор вносить додаткову характеристику в той чи інший іменник, надаючи йому значення фазовості або аспектуальності, адже перифраза з описовим предикатом "вказує на світ досить прозоро: стрижневе слово корелює з тим, що наявне насправді, а зв'язане значення сигналізує про динаміку і розподіл учасників позначуваної події" [6, с. 145].

Описовим предикатам притаманний потужний синтаксичний потенціал для передачі повної картини ролі рольових віДіЮт^нь= Ця особливість умо^кливЛЮЄ не вкоротке прикріплення стрижневих слів до відповідного дієслова-релятора, а уможлиблює вибір партнера залежно від комунікативного наміру мовця і від передбачуваних актантних ролей. Водночас актуальним постає питання синонімії, пор.: *зробити обшук, піддати обшуку, провести обшук <-> обшукувати / обшукати* (Негайно зробили обшук на всій фірмі і вилучили необхідні для відкриття слідчої справи папери (Україна молода. — 2001. — 14 вересня); Піддано обшуку увесь особовий склад без винятку із залученням до провадження слідства юристів, економістів, фінансистів (Молодь України. — 2002. — 14 липня); Провести обшук доручили досвідченим слідчим, які не повинні були допустити будь-яких помилок, щоб судові виконавці не мали можливості звинуватити в чомусь незаконному (Україна молода. — 2007. — 21 січня); Обшукував капітан міліції Василя довго, наче прагнути щось знайти в нього таке, про що не знав і сам Василь (В. Хорунжий)), пор. також синонімію відповідних конструкцій у Р. Мразека [27] й у [28]. Описовий (=розщеплений, функційний) предикат дозволяє максимально зреалізувати мовцеві відповідну психологічну настанову з належною акцентуацією процесу як такого або наголошення значущості самого обшуку, а його перебіг не постає суттєвим. Найбільш нейтральним виступає дієслово-релятор *зробити / робити*, що максимально корелює з офіційною настановою цієї дії, оскільки **ФАКТАТИВНИЙ ДОСЛІВ-РЕЛЯТОР** «ТІ ПІДЛІНЬ, ПІДЦІЛЮВА ІНІТІНД ПІСОННІ СММІДІАІ» — експресивний відтінок.

Діапазон дієслів-реляторів є досить широким, що постійно поповнюється, пор.: *вкритися росою — зароситися, писати листи — листувати, висловити подяку — подякувати, висловлювати співчуття — співчувати, робити прогноз — прогнозувати, давати настанову — наставляти, зробити спробу — спробувати, дати можливість — уможливити, мати / знайти змогу — зможти* тощо.

Отже, особливості вияву складного (складеного) підмета, вираження простого дієслівного присудка і допоміжних компонентів у структурі складеного дієслівного або іменного присудків відображають неоднорівнірні і нерівнорядні процеси взаємопроникнення закономірностей одного мовного ярусу в інший і значущість розмежування ступенів фразеологізації з простеженням вияву диференційних ознак фразеологізму як сукупності. Саме остання засвідчує постання фраземи як складника фразеологічної системи. Окремі ж диференційні ознаки фразем, особливо ті, що торкаються синсемантичності окремих компонентів не можуть бути підґрунтям для зарахування такої одиниці до складу фразем, хоча цілком мотивованою постає тенденція до цього.

Список літератури

1. Балко М. В. Семантико-синтаксичні і структурні аспекти цілісних словосполучень сучасної української мови: Автореф. дис.... канд. філол. наук. — Запоріжжя, 2004. — 20 с.
2. Балко М. В. Формально-семантичні та функціональні аспекти цілісних словосполучень сучасної української мови: Дис.... канд. філол. наук. — Донецьк, 2004. — 203 с.
3. Максим'юк О. Синтаксично неподільні та семантично неподільні позиційно стійкі словосполучення із займенниковими компонентами *li* // Лінгвістичні студії: Зо. наук, праць. — Вип. 13 / Укл.: А. Загнітко (наук, ред.) та ін. — Донецьк: ДонНУ, 2005. — С. 184—190.
4. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис. — Донецьк: ДонНУ, 2001, — 662 с.
5. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису. — Донецьк: ДонНУ, 2006. — 368 с.
6. Телня В. Н. Типы языковых значений. Связанное значение слова в языке. — М.: Наука, 1981.
7. Заборна М. Просте речення: Складні випадки аналізу. — Тернопіль: Підручники & посібники, 1991. — 176 с.
8. Христіанінова Р. О. Просте речення в шкільному курсі української мови. — К.: Рад. шк., 1991. — 160 с.
9. КанзаРоже. Описательный способ выражения семантического предиката в современном русском языке (предикат со значением состояния человека): Автореф. ... дис. канд. филол. наук. — М., 1992.- 21 с.
10. Дерibas В. И. Устойчивые глагольно-именные словосочетания русского языка. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1979.
11. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. — К.: Наукова думка, 1992, — 222 с.
12. Всеволодова М. В. Члены предложения как иерархизованная система коммуникативно значимых позиций // Вопросы коммуникативно-функционального описания синтаксического строя русского языка: Сб науч. тр. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1989.
13. Городенська К. Г. Дериwація синтаксичних одиниць. — К.: Наукова думка, 1991. — 192 с.
14. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць. — Чернівці: Рута, 1999. — 336 с.
15. Золотова Г. А. О принципах классификации простого предложения // Актуальные проблемы русского синтаксиса: Сб. науч. тр. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. — С. 14-35.
16. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови. — К.: НМК ВО, 1992.—400 с.
17. Слинько І.І., Гуйванюк Н. В, Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. К.: Вища школа, 1994. — 670 с.
18. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: Підручник. — К.: ВЦ "Академія", 2004, — 406 с.
19. Калимуллина В. М. Номинативная лексико-фразеологическая парадигма в английском языке // Сборник научных трудов МГПИИЯ им. М. Тореза, — Вып. 71. — М.: Изд-во МГПИИЯ им. М. Тореза, 1991. — С. 11-19.
20. Кузьменкова В. А. Глагольный и именной реляторы в составе описательных предикатов // Семантика и уровни ее реализации. — Краснодар: Изд-во Кубанск. ун-та, 1994. — С. 31-38.
21. Povodnik M. P. Skladnja. — Ljubljana: Jutro, 2000. — 160 s.
22. Словник української мови: В 11-ти томах. — К.: Наукова думка, 1970-1982.

23. Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: Білоноженко В. М. та ін. — К.: Наукова думка, 2003. — 1104 с.
24. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. — М.: Учпедгиз, 1956. — 512с.
25. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка. — М.: Учпедгиз, 1959. — 623 с.
26. Апресян Ю. Д. Избранные труды: Т. 1. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. — М.; Школа "Языки русской культуры", Издательская группа "Восточная литература" РАН, 1995. — 472 с.
27. Мразек Р. Сравнительный синтаксис славянских литературных языков: Исходные структуры простого предложения. — Brno: Univerzita J. E. Рш'купё v Вше, 1990. — 150 с.
28. Словник синонімів української мови: В 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук

Zagnitko A. P., Синтаксис и фразеология: особенности взаимодействия и взаимопроникновения.

В статье рассматриваются особенности взаимодействия и взаимопроникновения двух языковых ярусов — синтаксиса и фразеологии. Определяются функции устойчивых словосочетаний как вспомогательных компонентов в составе других членов предложения. Проанализировано широкий диапазон глагольных реляторов в составе описательных предикатов, которые имеют отношение к проблеме внутривидовой фразеологизации.

Ключевые слова: языковой ярус, фразеологизация, дифференциальные признаки фразеологизма, семантически неделимые словосочетания, глаголы-реляторы, описательные предикаты.

Zagnitko A. P. Syntax and phraseology: the peculiarities of interaction and interosculation.

This article deals with peculiarities of interaction and interosculation of two language levels — syntax and phraseology. Functions of word-combinations as auxiliary components in the structure of other parts of the sentence are considered. A wide range of verbal relations in the structure of descriptive predicators are also analyzed which are related to the problem of phraseology structure.

Key words, language level, phraseology, differential features of a phraseological unit, semantically indivisible word-combination, verbs-relators descriptive predicators.

Стаття надійшла до редакції 19 квітня 2007 р.

УДК 811.373.7461.2

ТИПОЛОГІЯ СУЧАСНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ СЛОВНИКІВ

Н. О. Зубець

У статті узагальнено досягнення в галузі теоретичної фразеографії шляхом систематизованого опису одного із найперших типів лінгвістичних словників — фразеологічних лексиконів.

Ключові слова, фразеологічна лексикографія (фразеографія), фразеологічний лексикон, класифікація фразеологічних словників.

Українська лексикографія як галузь мовознавства успішно розвивається, маючи на сьогодні у своєму складі такі підрозділи, як металексикографія, термінографія, фразеографія, комп'ютерна лексикографія, лексикографічна критика, всебічне вивчення кожного з яких є актуальним у сучасній лінгвістиці.

Вивченням теоретичних і практичних принципів укладання фразеологічних словників сьогодні займається фразеологічна лексикографія (фразеографія). Ця молода галузь мовознавства базується на давніх традиціях, що почали складатися з появою перших українських лексиконів (XVII ст.), у яких фіксувався і фразеологічний матеріал. Вивчення лексикографічних праць та фольклорних збірок XVII - початку XX ст. дозволило Л. Самойлович констатувати, що у них було закладено початки систематизації українських фразеологічних одиниць. У результаті аналізу історичного процесу розвитку фразеографії дослідниця визначила перш за все два періоди формування цієї науки — період зародження (XVII - XVIII ст.) та період становлення (XIX - початок XX ст.) [1, с. 5]. Ці етапи позначені першими спробами збирання і систематизації фразеологічного матеріалу української мови (у фольклорних збірках і пареміологічних виданнях), початками тлумачень окремих фразеологізмів, які виступали ілюстративним матеріалом до слів у перших друкованих словниках; пізніші етапи — розробкою систем комплектування фразеологічних ресурсів української мови (праці М. Закревського, М. Номиса, І. Франка), що є основним і в теорії сучасної фразеографії. Як свідчать різноманітні джерела, з того часу було закладено підвалини до розробки таких аспектів у вивченні ФО, як їх зіставна характеристика, походження, ремаркування та ін., а також — до створення тлумачних і перекладних фразеологічних словників, яких насамперед вимагало життя. Цілком природно, що саме у цих типах словників (у т. ч. й фразеологічних) українська лексикографія досягла успіхів у XX ст. (словники В. Підмогильного — Є. Плужника, І. Виргана — М. Пилинської, Н. Батюк та ін., багаточисельні збірки паремій тощо). Варто згадати, що подання фразеології та пареміології через тлумачення значень (з XIX ст.) вважається першими спробами у створенні українських тлумачних словників.

Спостережено, що фразеографія жорстко залежить від ступеня розробки загальної фразеологічної теорії, від конкретних досліджень запасу літературної,

ареальної, субстандартної ідіомантики, зіставно-типологічних студій, що в українському мовознавстві робилося поступово. Із середини минулого століття у працях Г. М. Удовиченка, Ф. П. Медведєва, А. П. Коваль, Л. Г. Скрипник разом із різноаспектними лінгвістичними дослідженнями фразеологізмів принагідно (у фразеологічних словниках) висвітлювали теоретичних і практичних засад лексикографічного опису фразеологічного складу української мови поступово переміщується у центр з'ваги уваги науковців. В опублікованих розвідках, статтях, монографіях дослідники розглядали питання інтерпретації фразеологізмів у лінгвістичних словниках, формулювали рекомендації щодо лексикографічного опрацювання фразеологічного фонду. З'явилося кілька зразків вдалого словникового опису фразеологізмів у лексиконах різного призначення. Усе це дало підстави Л. Г. Скрипник на початку 70-х років стверджувати, що з'явилася нова галузь українського мовознавства — фразеографія [3, с. 233]. Сучасні фразеологічні словники В. М. Білоноженко Л. А. Юрчик, О. О. Тапащенко В. Д. Ужченко, Ю. Ф. Прадід та ін. розв'язують різноманітні питання, пов'язані із розробленням спеціальних методів і прийомів укладання фразеологічних словників, принципів відбору і розташування у них мовного матеріалу, передачі дискурсивної функції і семантичної специфіки ФО тощо.

За п'ять останніх десятиліть з'явилися десятки словників різних типів і призначення, ґрунтовні видання з теоретичних проблем фразеографії, яка нині перебуває на етапі інтенсивного розвитку. На сьогодні уже є реальна можливість (і потреба) оцінити і переоцінити надбання української фразеології у справі підготовки словників, виявити ієрархію словникових праць.

Отже, у статті зробимо спробу узагальнити досягнення в галузі теоретичної фразеографії шляхом систематизованого опису одного із найперших типів лінгвістичних словників — фразеологічних лексиконів.

Незважаючи на багатожанровість словникових праць, що історично склалися в українській лексикографічній традиції, у кінці 70-х років минулого століття Л. Паламарчук у монографії "Українська радянська лексикографія" писав: "...для докладного розподілу лексикографічних праць за типами, видами чи якимись іншими категоріями ще не вироблено не те що критеріїв класифікації, а навіть єдиного підходу до неї" [3, с. 147]. Згодом з'явилися авторські класифікації конкретних різновидів лінгвістичних словників: перекладних (С. І. Головащук), частотних (В. С. Перебийніс), термінологічних (Л. О. Симоненкова). Першою спробою класифікування можна вважати робочий варіант групування, запропонований Л. С. Паламарчуком у згаданій праці. Науковець відносить їх до спеціальних словників (разом із синонімічним, іншомовних слів, ономастичним), які протиставляє загальномовним (тлумачний, перекладний, орфографічний, орфоепічний, словник мови Т. Шевченка). Крім названих двох типів філологічних словників, автор виділяє також праці проміжного і перехідного характеру, у яких суміщаються риси й особливості двох чи кількох типів словників [3, С. 147-149].

Сьогодні теоретики лексикографії продовжують працювати над науковими класифікаціями різних типів словників, які оформлюються в окремі системи на основі

певних диференційних ознак чи критеріїв. Систематизація дає можливість не лише представити наявні словники, а й прогнозувати появу нових лексиконів або обґрунтовувати необхідність створення окремих різновидів словників. Учені вважають, що в ідеалі система лексиконів повинна включати різножанрові праці з єдиною концепцією, теоретичною і методичною спрямованістю, які забезпечать багатоаспектний список певного масиву мовних одиниць, формулювання типологічних характеристик словникових праць [4, с. 40]. У цілому типологія словників відбиває не тільки рівень знань, досягнутий у певній галузі мовознавства, а й стан культурного розвитку суспільства у дану епоху.

Повторюваність окремих параметрів у наявних наукових класифікаціях (призначення, орієнтація на тип споживача, структура, обсяг, число мов, характеристика одиниці опису за її формою, нормативність тощо) зумовила ієрархічність словникової типології у загальній лексикографії, у розробку якої зробили внесок і українські словникарі. Вона включає в себе три різноспрямовані окремі типології: перша орієнтована на характер описуваного мовного матеріалу (змістова), друга — на композиційні особливості посібників (формальна), третя — на конкретні методичні даності, типу мета, адресат (методична). Проте ця типологія теж не може вважатися універсальною, повною.

У контексті класичної лексикографії фразеологічні словники стосуються багатьох сфер людської практики: перекладу, викладання рідної мови, культурології, психології, професійного спілкування, комп'ютерних і пошукових систем та ін. Як один із найперших різновидів лінгвістичних словників, сьогодні вони стали складовою частиною прогресу суспільства і, звичайно, — науки. Фразеологічні лексикони, створені за останні два-три десятиліття, відіграють нормативну і довідкову функції, відображаючи як сучасну культуру українського суспільства, так і попередні її стани. На тлі загальної лексикографії вони утворюють своєрідну систему, тому їх типологія носить багатоступінчатий характер.

Групування фразеологічних словників ускладнене не тільки (і не стільки) тим, що неможливо виділити єдиних диференційних ознак для їх поділу, як і для інших типів (різновидів) лінгвістичних словників, а ще й існування широкого і вузького розуміння фразеології: від досить широкого трактування, коли до її складу залучають пареміологічні одиниці, перифрази, — до вузького, коли обмежуються лише ідіомами.

Достатньо розлогу класифікацію фразеологічних словників запропонувала В. М. Білоноженко [5, с.71 1-712]. Вона стосується власне фразеологічних лексиконів і здійснюється за кількома лінгвістичними критеріями:

- за призначенням: словники реєстраційні, перекладні, тлумачні;
- за способом подання матеріалу: алфавітні або гніздові словники;
- комбіновані.

Власне фразеологічні лексикони разом із словниками крилатих слів, стійких порівнянь, перифраз і популярної фразеології авторка відносить до фразеологічних словників загальнонародної мови і "протиставляє" їм регіональні словники.

На нашу думку, враховуючи загальні тенденції у розвитку національної фразеології

і для повноти типології фразеологічних словників, її можна уточнити за рахунок кількох критеріїв, які застосовуються у класифікаціях інших різновидів лексиконів, а тому уже стають універсальними:

— за широтою охоплення матеріалу (враховуючи широке й вузьке розуміння

— за структурою видань (одно-, багатотомні, серійні);

— за "первинністю виходу в світ": оригінальні, передруки, перекладні.

Також доречними є кілька нелінгвістичних показників, застосовувані у загальній лексикографії:

— за віком користувачів: шкільні словники і для дорослих;

— за кількістю реєстрових слів: повні — короткі;

— за розміром: повноформатні, середнього і малого форматів;

— за способом зберігання лексикографічної інформації та оперування нею:

підприємств та підприємств "ОБС" "ОБС" "ОБС"

Типологія словників (у т. ч. й фразеологічних) може спрямовуватися на подальше збільшення словникової продукції. Це можна уявити, познайомившись із словниковою класифікацією В. В. Морковкіна, тим більше, що у ній чільне місце відведено фразеологічним словникам. Наведемо фрагменти класифікації:

— лексичні словники;

— словники сполучуваності, керування словосполучень;

— **фразеологічні словники: сильних і/чи слабких фразеологізмів, прислів'їв і приказок, крилатих слів, стійких порівнянь, кліше і мовленнєвих формул; [виділення наше]**

— лінгвоцентричні та антропоцентричні словники;

— аспектні та поліаспектні;

— словники рецептивного (пасивного), продуктивного (активного) і рецептивно-продуктивного типу;

— діахронічні та синхронічні;

— за способом існування — автономні і включені навчальні словники;

— незалежні та інкорпоровані навчальні словники ... [6, с. 13-32].

Враховуючи критерії цієї класифікації, можна наполягати на уточненні показника комбінованості словника у системі фразеологічних лексиконів. На нашу думку, серед конкретних прикладів тлумачно-перекладних, тематично-перекладних і под. варто розглядати такі сучасні праці, як: Російсько-український словник сталих словосполучень С. І. Головащука (2001), Російсько-український та українсько-російський словник еквівалентів слова А. А. Лучик (2004), Словник українських применників А. П. Загнітка та ін. (2007), бо в їхні реєстри уведено з-поміж інших — фразеологізовані сполучення.

Фразеологія, як і весь словниковий склад української мови, переживає час бурхливого розвитку. У загальній лексикографії відбувається значне піднесення фразеологічної роботи, розширення її тематики. Словники різних типів і призначення (у т. ч. й фразеологічні) конче необхідні користувачам, вони відіграють надзвичайно важливу роль у формуванні духовної культури народу.

Список літератури

1. Самойлович Л. В. Українська фразеографія XIX — початку XXст.: Автореферат дисертації канд. філол. наук. — Дніпропетровськ, 2000. — 20 с.
2. Скрипник Л. Г.^л. Фразеологія української мови. — Ж.: Наукова думка, 1973. — 280 с.
3. Паламарчук Л. С. Українська радянська лексикографія (Питання історії, теорії та практики). — К.: Наукова думка, 1978. — 203 с.
4. Дубичинский В. В. Теоретическая и практическая лексикография. — Вена — Харьков, 1970. — 111 с.
5. Українська мова. Енциклопедія (Редкол.: Русанівський В. М. та ін. — К.: "Українська енциклопедія", 2000. — 752 с.).

Зубець Н. А. Типология современных фразеологических словарей.

В статье обобщены достижения в отрасли теоретической фразеологии путем систематизированного описания одного из первых типов лингвистических словарей — фразеологических лексиконов. **Ключевые слова:** фразеологическая лексикография (фразеография), фразеологический лексикон, классификация фразеологических словарей.

Zuhets N. A. The typology of the modern phraseological dictionaries.

In the article it is summarized the achievements in the field of theoretical phraseography by means of systematic description of one of the first types of linguistic dictionaries — phraseological lexicons. **Key words:** phraseological lexicography (phraseography), phraseological lexicon, classification of phraseological dictionaries.

Стаття надійшла до редакції 10 квітня 2007 р.

Світлій пам'яті
Батька і Вчителя присвячуємо

*уДк з е' з.І*і) & V У J ?-Г
аі.101.2 3 73:7

СИСТЕМНО-РІВНЕВІ ВІДНОШЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ЛІНГВІСТИЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ ЯРОСЛАВА БАРАНА

О. Я. Остапович, Б. Я. Петришак

У статті розглянуто проблему системно-рівневих відношень фразеологізмів у лінгвістичній концепції Ярослава Барана, яка стала новим внеском у розробку теорії фразеологізму як ісооливого мовного знака.

Ключові слова: лінгвістична концепція, фразеологізм, системно-рівневі відношення фразеологізмів.

Професор Ярослав Баран — фундаментальний дослідник загальної та німецької фразеології, одне з провідних імен вітчизняної мовознавчої школи. Творчий доробок не вражає об'ємністю, гігантською кількістю друкованих аркушів. Проте усе це праці надзвичайно високого рівня якості, наукової новизни, коректності в аргументації точки зору, сміливого і нестандартного погляду на проблему. Саме тому обидві монографії Ярослава Андрійовича [1; 2] належать до найбільш цитованих праць у галузі германістики, утримують стабільно високий індекс посилань. Відомо, що текст лише тоді є явищем справді наукового дискурсу, якщо викликає заперечення і намагання його спростувати. У цьому сенсі праці Ярослава Барана були справді науковими текстами — викликали дискусії, суперечки, незгоду, бажання опонувати. Усе це поєднувалося із простотою і доступністю викладу складних філософських проблем загального мовознавства.

Ще в ранніх працях [3; 4] Ярослав Андрійович переконливо обґрунтовує ідею фразеологічності авторських okazionalizmів, навіть за відсутності їх лексикографічної кодифікації, аргументуючи свою позицію (яка відтоді встигла стати класичною) наявністю у них значно суттєвіших рис фразеологізмів: ідіоматичності, стійкості, відтворюваності, експресивності. У своїй першій монографії "Основні питання загальної та німецької фразеології" [1] науковець, підсумувавши теоретичні здобутки фразеологічної науки за перші 40 років її самостійного розвитку, лише „підбирається" до головної проблематики своєї наукової праці — системного, рівневого, знакового, іомінативно-предикативного статусу фразеологізмів, відношень полісемії, омонімії, синонімії та антонімії. Вінцем багаторічних пошуків Ярослава Барана у цій галузі стала друга монографія і докторська дисертація "Фразеологія у системі мови" [2; 5], де новаторська ідея сформульована чітко й аргументовано.

Наука починається там, де руйнуються не стільки усталені стереотипні уявлення про певну проблему (які швидше є результатом багаторазового, часто бездумного

повторювання, цитування, копіїювання, "кочівлі" з роботи в роботу). Значно важчою є руйнація теоретичних концепцій, які набули статусу аксіоматичних через науковий авторитет їх авторів. Дискутувати з цього приводу часто вважається зайвим, ба навіть ознакою поганого тону. До таких усталених теорій належала й ідея про існування фразеологічної системи (чи то мікросистеми) кожної окремої мови, окремої о фразеологічного рівня, а також механічний поділ фразеологізмів на номінативні та предикативні за суто формальною, структурно-синтаксичною ознакою (слово-сполучення / речення). Ці уявлення з часом до певної міри догматизувалися, сакралізовані іменами таких фундаментальних науковців-фразеологів як В. Архангельський, В. Телія, О- Кунін,

О. Амосова, І. Чернишова, О. Райхштейн. Потрібна була неабияка наукова сміливість, щоб кинути виклик таким авторитетам.

Саме глибокий аналіз природи фразеологізму, як комплексного мовного знака особливого типу, дозволив ученому спростувати положення про предикативний характер фразеологізмів-речень (як-то "На городі бузина, а в Києві дядько"), обґрунтувати його номінативний характер. Незважаючи на комплексно-ситуативний денотат стійких відтворюваних фраз, автор прийшов до фактичного висновку про ізоморфність семантики фразеологізму до семантики слова, точніше, його поняттєвого сигніфікату. Оригінально застосувавши семіотичний інструментарій у поєднанні з теорією семантичного та інформаційного поля, Ярослав Баран приходить до парадоксального, але вельми логічного висновку. Системними одиницями мови є не ті, що утворюють певну усталену структуру, пов'язані парадигматично-ієрархічними, лінійно-синтагматичними відношеннями. Справді, наявність фразеологічних словотвірних гнізд, полісемантичних виразів, антонімії, синонімічних рядів, стильових реєстрів у фразеології важко заперечувати. Проте системними мовні одиниці стають лише тоді, коли покривають певне інформаційне поле "без остачі" [5, 36]. Фразеологізми, очевидно, не відповідають цьому критерію. Подібним чином, про окремий рівень мовних одиниць можна говорити не тоді, коли вони суто структурно займають проміжне місце у вертикальній ієрархії. Із фразеологізмами тут іще важче — вони начебто знаходяться на рівні, вищому за фонєми, морфеми і лексеми, десь між останніми та синтаксемами і текстами. Проте фразеологізм, з одного боку, семантично ізоморфний слову, з іншого — може мати синтаксичну структуру речення, або взагалі являти собою, за термінологією

О. В. Куніна, "мікротекст". Оригінальна точка зору Ярослава Барана полягає в тому, що окремий рівень у мові творять лише ті одиниці, які, поєднуючись із одиницями "своїх" горизонталі, перекодовуються у одиниці вищого порядку. Так з фонем утворюються морфеми, морфеми перекодовуються у лексеми, лексеми у словосполучення, ті у свою чергу — в речення, речення — у тексти. Проте неможливо скласти осмисленого текстового повідомлення, ба навіть закінченого речення, яке б складалося лише з одних фразеологізмів. Винятки можливі виключно як штучний конструкт для досягнення гіперболізовано гумористичного ефекту, який німецький дослідник Б. Сік дотепно назвав "Licht am Ende des sturmverhangenen Horizonts, wenn der Salzstreuer in den Kochtopf fällt" [6, 39]. І хоча одиничні репліки

можуть складатися з ідіом-речень, які раніше традиційно прийнято було називати "предикативними фразеологізмами", але й називні речення, які складаються з одного слова, є радше винятками, що підтверджують правило, своєрідними bad samples у гіротиповій когнітивній термінології.

Дана концепція викликала жваву дискусію, перш за все через свою нетрадиційність. Однією зі спроб опонувати теорії Я. А. Барана була концепція покійного Д. В. Квеселевича. (Схиляючись перед світлою пам'яттю вченого, автор посилається на усну дискусію у Київському національному лінгвістичному університеті від 25 грудня 1999 року). Долучившись до "прадавньої" дискусії про "широке" чи "вузьке" розуміння фразеології (себто, залучення до фразеології прислів'їв і приказок чи то їх окремих розгляд як одиниць мовлення), професор Квеселевич запропонував терміни "ідіоматичність мови" (виявом якої є фразеологізми-словосполучення) та "ідіоматичність мовлення" (виражену фразеологізмами-реченнями). За такої схеми прислів'я і приказки з фразеологічного фонду української мови погодитись із подібними аргументами. Абсолютизація одного із основних критеріїв фразеологізму — ідіоматичності, призводить до неправомірного, на нашу думку, ігнорування того, що прислів'я і приказки не творяться заново щоразу при мовленнєвому вжитку, а репродукуються, відтворюються, оскільки постійно наявні у системі мови або, за термінологією

Д. О. Добровольського, "ментальному лексиконі" [7]. Тобто фразеологічні одиниці зі структурою речення відповідають критеріям стійкості та репродуктивності і є одиницями системи мови, а не оказіональними мовленнєвими утвореннями.

Таким чином, лінгвістична концепція Я. А. Барана, яку ми умовно назвали б "семіотично-польовою", стала новим внеском у розробку теорії фразеологізму як особливого мовного знака, що у лексичній системі займає місце на рівні лексем, ізоморфний слову за своєю семантикою, покриває без остачі лише частину інформаційного поля (переважно експресивну, ба навіть пейоративну) і не перекодовується в одиниці вищого порядку без допомоги інших лексем. Ці ідеї, на наше переконання, ще довго зберігатимуть непересічну наукову вартість.

Список літератури

1. Баран Я. А. Основні питання загальної та німецької фразеології. — Львів: Вища школа, 1980, — 156 с.
2. Баран Я. А. Фразеологія у системі мови. — Івано-Франківськ: Лілея НВ, 1997. — 576 с.
3. Баран Я. А. Фразеологія у системі мови // Матеріали 4 науково-методическої конференції преподавателів кафедри иностранных языков. — Челябинск, 1975. — Вып. 4. — Б, Ш- IZ.
4. Баран Я. А. Використання фразеологічних одиниць у поетичних творах Бертольта Брехта // Иноземна філологія. — 1977. — Вып. 47 — С.50 -55.
5. Баран Я. А. Фразеологія у системі мови. — Автореф. дис.... док. філол. наук. — Київ. — 1999, — 32 с.

6. Sick B. Der Dativ ist dem Genitiv sein Tod. — Koin: Verlag Kiepenheuer und Witsch. — 2004. — 230 S.

7. Dobrovoi'skij D. Idiome im mentalen Lexikon: Ziele und Methoden der kognitivbasierten Phraseologieforschung. — Trier, 1997. — 288 S.

Остапович О. Я., Петришак Б. Я. Системно-уровневые отношения фразеологизмов в лингвистической концепции Ярослава Барана.

В статье рассмотрена проблема системно-уровневых отношений фразеологизмов в лингвистической концепции Ярослава Барана, которая стала новым вкладом в разработку теории фразеологизма как особенного языкового знака.

Ключевые слова: лингвистическая концепция, фразеологизм, системно-уровневые отношения фразеологизмов

Ostapovich O. K., Petrishak B. K System-Seveiiid relations of phraseological units in the linguistic conception of Yarosiav Baran.

In the article the problem of system-levelled relations of phraseological units in the linguistic conception of Yarosiav Baran, which made an important contribution *to* the theory of phraseological unit as a special language sign, is considered.

Key words: linguistic conception, phraseological unit, system-levelled relations of phraseological units.

Стаття надійшла до редакції 5 травня 2007 р.

УДК 811.373. 7461.2

ЯВИЩЕ УСІЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ТЛІ РОЗРІЗНЕННЯ ПРОЦЕСІВ ВАРІЮВАННЯ І ТРАНСФОРМАЦІЇ

Т. П. Сеердан

У статті розглянуто проблему розмежування поняття варіантності та трансформації ФО. Охарактеризовано явище усічення фразеологізмів як вияв варіювання й спосіб трансформації. **Ключові слова-** варіантність ФО, трансформація ФО, семантичні трансформації ФО, структурно-семантичні трансформації ФО, усічення компонентного складу фразеологізмів

Складність безпомилкового визначення узуальних та okazіональних фразеологічних варіантів, очевидно, спричинила те, що тривалий час мовознавці не ризикували чітко розмежовувати явища *варіантності* та *трансформації*, тим паче, що ці процеси тісно переплітаються і трансформація є частковим проявом варіантності.

Однією з перших спробувала розрізнити причини і наслідки цих складних шляхів творення фразеологічних одиниць (далі — ФО) Н. Бабич (1971) [1], а згодом — Г. Павловська у статті "Трансформація і варіація фразеологічних одиниць" (1972) [2]. Дослідниця наголосила, що компонентні варіації, зокрема словотворчі, морфологічні, фонетичні та акцентологічні, "не порушують смислової тотожності і лише подекуди змінюють стилістичне забарвлення" [2, с. 41], тоді як структурні зміни (лексичні заміни компонентів, розширення компонентного складу, редукція) "можуть призвести і до порушення (повного або часткового) семантичної або стилістичної тотожності, тобто до їх трансформації" [там само], ступінь якої може бути різним. У цій же статті знаходимо цікаве зауваження: при одних і тих же структурних змінах можуть виникати перехідні (проміжні) утворення між варіантами і трансформованими фразеологізмами [там само].

Л. Козирева у монографії "Устойчивые фразы и контекст" (1983) підкреслює, що ФО, побудовані за моделлю словосполучення, як і ФО, побудовані за моделлю речення, "під час включення у мовленнєвий потік... підлягають суттєвим *трансформаціям* та *варіюванню* (курсив наш. — Т. С.)" [3, с. 8] і доводить зазначене на матеріалі німецької мови. Зокрема, здатність до різноманітних трансформацій "стійких фраз", на думку дослідниці, певною мірою пояснюється тим, що їх компоненти-складники не втрачають своїх лексемних властивостей і беруть участь у створенні прямого значення мовного виразу, яке служить основою для фразеологічного переосмислення [3, с. 9]. "На актуалізації цієї властивості, — підтримує Л. Козирева твердження М. Шанського [4], Л. Ройзензона [5] та ін., — Грунтуються різного роду трансформації, у тому числі й такі стилістичні прийоми, як "буквалізація", семантичне поновлення виразу" [3, с. 9].

Не можна не погодитись із думкою авторки про те, що в багатьох випадках трансформація спричинює виникнення якісно нових одиниць як узуального, так і

оказіонального характеру. При цьому "перші з них збагачують фразеологію мови уже сьогодні, а за другими зберігається можливість переходу до розряду узуальних, якщо вони набудуть властивостей загальноновживаності" [там само]. Проте, гадаємо, варто уточнити, що ці одиниці не є абсолютно новими, а різняться лише відтінками в значенні, експресією, емоційністю, тобто є якісно новими в аспекті художньо-естетичної вартості.

По-іншому пояснює механізм варіювання і трансформації О. Бойко, яка вважає, що найхарактернішою ознакою стійких словесних комплексів є відтворюваність не лише готового виразу, а і його моделі; ця відтворюваність — "повна" у мові й "часткова" у мовленні, зокрема при утворенні індивідуальних стійких сполучень слів, оскільки відтворюється модель. Звідси й розрізнення в лінгвістиці інваріантів, варіантів та мовленневих трансформ стійких словесних комплексів [6, с. 8]. При цьому, переконує мовознавець, "інваріант існує лише в мові як узус, як об'єктивне дане, варіанти ж — узуальні (в них відбито норми загальнонаціонального літературного мовлення з його розподілом на літературні стилі) й okazіональні (мовленневі), які є явищами новаторства та індивідуального мовлення, у т. ч. й художнього. Трансформи ССК (стійких словесних комплексів. — Т. С.) — це різноманітні видозміни, перетворення, котрі охоплюють не лише форму, але й зміст ССК" [6, с. 8-9] (про поняття трансформ див. ще у І. Гнатюк [7, с. 11]).

Використання оновлених ФО у російськомовних газетах, їх структурно-семантичні та функціональні особливості розглядала у кандидатській дисертації "Структурно-семантические и функциональные особенности фразеологизмов в языке газеты" Н. Гармич (1992) [8]. На відміну від попередників, вона виділила структурно-семантичні (одночасна/неодночасна реалізація значення ФО та омонімічного словосполучення, буквальне використання ФО, використання всіх або якогось одного значення полісемічного фразеологізму, залежно від контексту) та структурно-граматичні (граматичні зміни одного чи кількох компонентів, приміром, зміни числа, відмінка іменника і под., інверсія та скорочення компонентного складу) видозміни ФО. Окремо чомусь автор розглядає такі "способи трансформації ФО" [8, с. 13], як: 1) розширення компонентного складу, 2) заміна одного чи кількох компонентів, 3) поєднання другого та першого способів, 4) контамінація.

На наш погляд, нелогічно класифікувати таким чином способи трансформації ФО, тим більше розглядати в одній групі граматичні зміни одного чи кількох компонентів та явище усічєвня їх і доводити, що обидві модифікації, "як правило, не відбиваються на їх змісті, а викликані прагненням автора лише оживити сприйняття ФО її нестандартною формою або включенням її в синтаксичне ціле" [8, с. 11]. Таке пояснення частково може стосуватися лише граматичних змін компонентів фразеологізму*; для процесу усічєвня, який (як і інверсія) є способом трансформації

* Ми категорично не погоджуємось із ствердженням деякими мовознавцями [9, с. 213; 10, с. 61; 11, с. 87] того, що будь-яка зміна таких граматичних форм компонентів ФО, як роду, числа, відмінка, особи, є одним із способів трансформації фразеологізмів, і вважаємо такі зміни синтагматичними особливостями сполучуваності мовних одиниць в синтаксичне ціле. І лише зумисне порушення норм словозміни чи формотворення, котре спричинює певний комічний, сатиричний, згрубілий та ін. ефект, може трактуватись як спосіб стилістичного використання ФО.

ФО, його недостатньо, оскільки тут має місце значно багатший спектр чинників (внутрішньомовних і позамовних) та отриманих результатів.

Л. Даниленко в кандидатській дисертації "Національно-культурні особливості семантики чеських фразеологізмів" (1997) [12] наголосила, що з'низки стилістичних (індивідуальних і групових) фразеологізмів (плеоназм, рима) найпоширеніший прийом — "розщеплення" фразеологізму, яке "полягає у його днеплановому сприйнятті в одному контексті: як цілісної семантично неподільної одиниці фразеологічного рівня мови і як словосполучення у прямому значенні його компонентів" [12, с. 147]. "Розщеплення", стверджує Л. Даниленко, в основному ґрунтується на лексичній полісемії, або зіставленні прямого і переносного значень ФО в одному контексті, окрім того, — на зміні компонентного складу фразеологізму шляхом "доповнення усталеної форми новим компонентом" та "еліпсиса" [12, с. 149].

Мовознавець наводить також приклади прийомів "перифразовування" чеських фразеологізмів: а) використання першої частини ФО в усталеній формі, а замість очікуваної другої — інноваційного нефразеологічного вислову; б) використання прислів'їв та приказок із доповненнями, які повністю перекичують їх зміст, в) контамінації двох повних ФО та окремих частин ФО, г) скорочення *мотивуючої* (курсив наш. — Т. С.) основи фразеологізму [12, с. 152-154]. Цікаво, що Л. Даниленко не називає ці прийоми способами трансформації ФО (хоча це очевидно) і розрізняє поняття еліпсиса та скорочення, надаючи лише останньому статусу самостійного засобу створення комічності.

На наш погляд, з метою диференціації способів трансформації ФО та уніфікації чинної термінології доцільніше було б розглядати "розщеплення", засноване на лексичній полісемії, як спосіб семантичної видозміни фразеологізмів — подвійна актуалізація, "розщеплення" ж, що виникло внаслідок структурних змін, — як види структурно-семантичних модифікацій ФО, а саме: 1) розширення компонентного складу фразеологізму і 2) усічення компонентного складу ФО з подальшими семантичними зрушеннями. Аналогічно "перифразовування" типу а) є, швидше, розширенням структури фразеологізму, а "перифразовування" типу б) — усіченням другої частини його з наступними авторськими доповненнями.

Зауваження Л. Даниленко, проте, небезпідставні й черговий раз доводять, що будь-які оказіональні структурні зміни спричинюють зрушення в семантиці чи конотації фразеологізмів і у мовленні, як правило, різні способи трансформації ФО тісно переплітаються, характеризуються синкретичністю, збігаються окремими ланками, тому подекуди важко достеменно встановити первинність того чи іншого способу.

Загалом у мовознавстві досить поширеною є думка про те, що стійкість як одна з визначальних ознак фразеологізму виявляється передусім у незмінності його значення. Однак спостереження над функціонуванням ФО дає підстави стверджувати, що семантична стійкість теж не є чимось абсолютним, оскільки семантика фразеологізму, як і його структура, зазнає постійного оновлення, переосмислення. Розвиток значення ФО, порівняно із розвитком форми, — процес значно триваліший, повільніший, а тому не такий помітний на перший погляд. Ось чому проблема семантичних трансформацій ФО не знайшла ще остаточного одноставного

висвітлення у мовознавчій літературі, і деякі фразеологи схильні поняття трансформації використовувати виключно щодо структурних перетворень [13]. Таке обмеження пояснюємо ще й ототожненням трансформації ФО з їх варіюванням. Проте не варто забувати, що трансформація — явище *оказіональне*, яке *завжди має виразне стилістичне забарвлення*, тоді як варіантність фразеологізмів характеризується *узуальними* властивостями, а *мету* варіантних перетворень подекуди *визначити дуже важко або й зовсім неможливо*.

Ми схильні, як і більшість сучасних мовознавців [14; 15; 16; 17; 18; 19], об'єктом фразеологічної стилістики вважати і семантичні трансформації ФО як стилістично спрямовані "зміни традиційної семантики фразеологізму, спричинені його актуалізацією в особливих контекстуальних умовах, внаслідок чого узуальне фразеологічне значення набуває додаткових відтінків або ж реалізується семантична двоплановість чи то окремих компонентів ФО, чи словосполучення в цілому" [20, с. 84], і структурно-семантичні трансформації ФО як стилістично спрямовані перетворення структури ФО із збереженням семантичного інваріанта і незначними смисловими змінами.

Причини структурно-семантичних трансформацій фразеологи трактують по-різному. Так, приміром, О. Молотков вважає, що варіювання компонентів ФО (як узуальне, так і оказіональне) — це одна з істотних особливостей форми фразеологізму, яка ґрунтується на тому, що компонент ФО втратив ознаки слова і тому може бути замінений іншим варіантом без будь-якої втрати для фразеологізму як з боку форми, так і з боку його значення [21]. Інші дослідники, навпаки, стверджують, що змінюваність структури фразеологізмів пов'язана з тим, що слова, які утворюють його, не втрачають своїх лексичних значень, а це й дозволяє, у разі необхідності, перетворювати ФО залежно від конкретного контексту чи ситуації, не порушуючи при цьому її тотожності [22; 23].

По-різному класифікують також семантичні та структурно-семантичні способи трансформації ФО. Зокрема, одні дослідники співвідносять їх з мовними рівнями і як наслідок виділяють фонетичні, словотворчі, морфологічні, лексичні та синтаксичні трансформації [24], а подекуди й акцентологічні та орфоепічні. Нам видається, що, на відміну від варіантності, розгляд різноманітних рівневих елементів ФО в аспекті трансформації є штучним, адже важко уявити, щоб письменник із зображувальною метою вдавався до якихось, приміром, фонетичних чи морфологічних змін компонентів ФО.

Оскільки способи трансформації ФО не завжди виступають ізольовано і вичерпно зафіксувати їх можливо лише теоретично, чітка систематизація викликає серйозні труднощі, тому об'єднання низки різноманітних визначень, відомих на сьогодні прийомів, дає нам лише загальну класифікацію.

Отже, узагальнюючи різні погляди щодо проблеми варіантності й трансформації

** Ч С Ж Г Ш К Ч Т Ч П Ш Л Ш Р
М'ч-, lviumvw олw nLit ow wtttuoj, t'p. /.

По-перше, різноманітні способи оказіональної видозміни узуальних ФО, окрім зовнішніх, позамовних чинників (мета, потреба комуніканта), ґрунтуються також на семантико-структурних особливостях самих фразеологізмів (внутрішні, мовні чинники, які спричиняють і варіювання в діяхронії), а саме: глобальності значення,

нарізнооформленості та проникливості структури, метафоричності, образності, мірі втрати компонентами лексичного значення тощо.

По-друге, усі видозміни треба сприймати не як немотивоване стихійне явище, а як таке, що має системний характер (зауважимо, що багато способів трансформації ФО перегукуються із видами варіювання їх), про який вперше заявив О. Кунін [25, с. 10] і для вивчення якого "недостатньо зафіксувати всі фактично виявлені прийоми руйнування структурної та семантичної стійкості фразеологізмів і об'єднати їх у **ТІ ЧИ** інші класифікаційні групи або розряди (зробити абсолютно вичерпну класифікацію практично неможливо. — Т. С.), при такому підході не можна уникнути суб'єктивізму; суто інтуїтивних трактувань. Методологічно більш правильним буде не виведення системи із окремих елементів, а, навпаки, виявлення елементів системи на підставі диференційних ознак, що об'єктивно існують у самій системі" [26, с. 159].

По-третє, розмежування понять варіювання і трансформації у фразеології можливе в аспекті таких антиномій: загальне — часткове, діяхронія — синхронія, свідоме — підсвідоме (інтуїтивне). Звідси, **усічення компонентного складу фразеологізмів як типу структурно-семантичного варіювання** можемо визначити як *тривалий* процес творення і функціонування усічених варіантів ФО, викликаний загальною тенденцією до економії мовних засобів і внутрішніми суперечностями між розчленованою структурою та цілісним змістом фразеологізму. Вибір мовцем усіченого варіанта ФО, як правило, *автоматичний* і детермінований традицією (узусом). Дослідження і систематизація усічених фразеологічних варіантів можливі у *синхронно-діяхронному аспекті і навіть поза контекстом чи ситуацією*.

Усічення структури ФО як спосіб структурно-семантичної трансформації — це *частковий* вияв варіювання, який полягає у *свідомому* зменшенні комунікантом кількості компонентів фразеологізму з метою надати йому *додаткової* експресії і досягнути потрібного *стилістичного ефекту*. Дослідження такого способу трансформації ФО (як і всіх інших) можливе *тільки на рівні синхронії* і ґрунтується на *обов'язковому* вивченні функціонування трансформованих фразеологізмів у *певних контекстах (чи ситуаціях)*, з'ясуванні причин, мети, умов та способів оказіонального усічення комунікантами загальновідомих ФО, прийомів введення їх у ці контексти задля актуалізації стилістичних та прагматичних властивостей.

По-четверте, усічення як вияв варіювання і спосіб трансформації у фразеології засвідчує тісні безпосередні чи опосередковані генетичні зв'язки багатьох порівняно нових власне фразеологізмів (Н. Бабич), ідіом (В. Виноградов), мініідіом (Н. Зубець) з більш давніми ФО — прислів'ями та приказками, які у фразеотворчому генезисі є джерелом збагачення фразеологічної системи, а отже, — об'єктами дослідження фразеології.

По-п'яте, розмежування усічених трансформованих фразеологізмів та усічених варіантів фразеологізмів можливе в діяхронному аспекті: усічена трансформована ФО може стати загальноприйнятною і фіксуватися словниками як усічений варіант, семантично споріднений з відомою у мові повною ФО.

По-шосте, внутрішній механізм усічення компонентного складу фразеологізмів як типу структурно-семантичного варіювання та способу трансформації їх регульований

межами структурно-семантичного інваріанта, а саме: фразеологічним значенням (образом, внутрішньою формою), структурно-семантичною моделлю діахронічного структурно-семантичного інваріанта, регулярним характером семантичного зв'язку між структурними елементами.

Окрім того, комунікативний аспект дослідження узуального та okazіонального усічення фразеологізмів дозволяє зробити висновок про слівну природу компонентів ФО, яка і є одним із внутрішніх чинників, що зумовлюють відповідний вид варіювання і спосіб трансформації фразеологізмів, у т. ч. й усічення їх структури.

Список літератури

1. Бабич Н. Д. Фразеологія української мови (навчальний посібник). — Ч. I. — Чернівці, 1970. — 64 с.; Ч. II. — Чернівці, 1971. — 90 с.
2. Павловська Г. В. Трансформація і варіація фразеологічних одиниць // Питання фразеології східнослов'янських мов. — К., 1972. — С. 40-42.
3. Козырева Л. Ф. Устойчивые фразы и контекст. — Ростов-на-Дону: Изд-во Ростов, ун-та, 1971. — 104 с.
4. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка. — М.: Высш. шк., 1963. — 156 с.
5. Ройзензон Л. И. Лекции по общей и русской фразеологии: Учеб. пос. — Самарканд: Самарканд, гос. ун-т им. А. Навои, 1973. — 223 с.
6. Бойко О. В. Приемы реализации экспрессии устойчивых словесных комплексов в сатирико-юмористических жанрах (в сопоставлении с украинским языком): Автореф. дис. ...канд. филол. наук. — Днепропетровск, 1981. — 24 с.
7. Гнатюк И. С. Трансформация традиционных фразеологизмов в языке советской украинской художественной прозы: Автореф. дис. ..., канд. филол. наук. — К., 1982. — 24 с.
8. Гармич Н. С. Структурно-семантические и функциональные особенности фразеологизмов в языке газеты; Автореф. дис. ...канд. филол. наук. — Днепропетровск, 1992. — 104 с.
9. Абрамович И. М. Об индивидуально-авторских преобразованиях фразеологизмов и отношении к ним фразеологического словаря // Проблемы фразеологии. Исследования и материалы. — М., Л.: Наука, 1964. — С. 213-223.
10. Гак В. Г. Фразеологическая трансформаторика и проблемы фразеологии // Фразеологизм и его лексикографическая разработка: Материалы IV Международ. симпозиума. — Минск: Наука и техника, 1987. — С. 60-64.
11. Григораш А. М. Фразеология и стиль. — К.: Вища шк., 1991. — 139 с.
12. Даниленко Л. І. Національно-культурні особливості семантики чеських фразеологізмів: Автореф. дис. ...канд. филол. наук. — К., 1997. — 18 с.
13. Сербенська О. Трансформація фразеологічних одиниць у мові газета // Вісник Львів, ун-ту. Серія журналістики. — Вил. 10. — Львів, 1978. — С. 72-77.
14. Баран Я. А. основні питання загальної та німецької фразеології, — Львів: Вища шк., 1980. — 155 с.
15. Чабаненко В. А. Стилістичне увиразнення фразеологізмів і Українська мова і літ. в шк. — Львів: Вища шк., 1997. — 104 с.
16. Янкоускі Ф. М. Беларуская фразеалогія. — Мінск: Народ, асвета, 1981. — 178 с.
17. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології. — Х.: Вишшашк., 1987. — 135 с.
18. Колоїз Ж., Малюга Н. Каламбур як засіб забезпечення okazіональної експресії // Наук. вісник Чернівець. ун-ту: 36. наук, праць. — Вил. 119. Слов'янська філологія. — Чернівці: Рута, 2001. — С. 38-43.

19. Гавриленко Н. Каламбур як лінгвостилістичний прийом // Наук, вісник Чернівецького ун-ту. Слов'янська філологія.— Вип. 116.—Чернівці: Рута, 2001. — С. 160-166.
20. Білоноженко В. М., Гнатюк І. С. Функціональна та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. — К.: Наук, думка, 1989. — 156 с.
21. Молотков А. И. Основы фразеологии русского языка. — Л.: Каука, 1977. — 234 с.
22. Шмелев Д. Н. Современный русский язык: Лексика. — М.: Просвещение, 1977. — 335 с.
23. Бойко О. В. Приемы реализации экспрессии устойчивых словесных комплексов в сатирико-юмористических жанрах (в сопоставлении с украинским языком): Автореф. дис. ...канд. филол. наук. —Днепропетровск, 1981. — 24 с.
24. Бодрова Т. И. Фонетико-морфологические изменения в составе фразеологических единиц (На материале речевых характеристик чеховских персонажей) // Уч. зап. Душанбин. пед. ин-та,—Т. 33. (Серия филол.).—Вып. 18, — Душанбе, 1965, —С. 97-110.
25. Кунин А. В. Фразеологические единицы и контекст//Иностр. языки в школе. — 1971. — №5.
26. Шадрин Н. Л. О системном характере речевых преобразований фразеологических единиц// Системное описание лексики германских языков. — Вып. I. — Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1976. —С. 158-167

Сеердан Т. П. Явление усечения фразеологизмов на фоне разделения понятий вариантности и трансформации.

В статье рассмотрена проблема разделения понятий вариантности и трансформации ФЕ. Охарактеризовано явление усечения фразеологизмов как вид варьирования и способ трансформации.

Ключевые слова: вариантность ФЕ, трансформация ФЕ, семантические трансформации ФЕ, структурно-семантические трансформации ФЕ, усечение компонентного состава фразеологизмов.

Sverdun T. P. The phenomenon of abridgement of phraseological units against a background of division the notions variance and transformation.

In the article the problem of division of the notions variance and transformation of phraseological units is considered. The phenomenon of abridgement of phraseological units as a form of variance and a means of transformation is characterised in detail.

Key words, variance of phraseological units, transformation of phraseological units, semantic transformations of phraseological units, structural-semantic transformations of phraseological units, abridgement of the component's structure of phraseological units.

Стаття надійшла до редакції 18 квітня 2007 р.

УДК 811.373. 7461.2

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ЯК КОНЦЕПТОВИРАЖАЛЬНИЙ ЗАСІБ

М. В. Скаб

У статті обґрунтовано місце фразеологізмів як концептовиражального засобу серед інших засобів вираження концепту на основі досвіду практичного аналізу фрагмента сакральної сфери в українській мові, зокрема концепту ДУША та споріднених із ним.

Ключові слова: концепт, концепт "душа", концептовиражальний засіб, семантичний простір слова, діахронія, фрейми, сценарії.

Останніми десятиліттями в українському мовознавстві типомонографічно дослідження (див. праці М. Кочергана, О. Селіванової, Т. Радзівської, Г. Яворської, Т. Космеди, Ж. Соколовської, Л. Лисиченко, В. Манакіна, А. Зеленька, С. Жаботинської, К. Голобородька, В. Івашенко, В. Старка, О. Єфименко та ін.). Серед різноманітності порушених ними проблем — аналіз окремих, характерних для певної мови, концептів.

Головними формами вираження концепту вважають слово і словосполучення [1, с. 59], іноді дослідники значно розширюють перелік мовних засобів, здатних виступати вербалізаторами концептів, зараховуючи до них, наприклад, етимологію слів, синоніми, антоніми, типові синтаксичні позиції, контексти вживання (семантичні комплекси), семантичні поля, оцінки, образні асоціації, метафорику, фразеологію та мовні шаблони [2, с. 5]. Однак на практиці найчастіше аналізують саме усталені сполуки із назвою-іменем концепту, які звичайно метафорично представляють концепт, виявляючи способи концептуалізації фрагменту дійсності мовцями і фіксуючи давні уявлення про явище.

Мета нашої статті — обґрунтування місця фразеологізмів як концептовиражального засобу серед інших засобів вербального вираження концепту на основі досвіду практичного аналізу фрагмента сакральної сфери в українській мові, зокрема концепту ДУША та споріднених із ним.

Виходячи із думки М. Алефіренка про те, що "семантика мовного знака — головне джерело знань про зміст репрезентованого концепту", а "тому дослідницький шлях від семантики мовного знака до змісту відповідного концепту варто вважати істинним" [3, с. 183], пропонуємо дослідження концепту на основі аналізу семантичного простору слова, під яким розуміємо всю сукупність значень слова, які функціонують у мові й мовленні та реалізуються в усіх напрямках розгортання його семантики — семантичному (розширенні семантичної структури слова), словотвірному (витворенні похідних від аналізованого слова) та синтагматичному (сполучувальних властивостях аналізованого слова). Модель семантичного простору базуємо на положенні В. Гака про те, що "розвиток значення слова і його кореня може виявлятися в мові трояким чином: 1) у нових значеннях самого слова; 2) в утворенні похідних слів;

3) у формуванні фразеологічних одиниць, до складу яких входить дане слово" [4, с. 694]. Якщо поширити цю тезу і на мовлення, то необхідно враховувати також усі індивідуальні значення слова, яких воно набуває в дискурсах, функціональні переноси значень, семантику оказіональних утворень тощо.

Отже, дослідження семантичного простору слова, на нашу думку, — це дослідження реалізації слова та функціонування його на різних рівнях мови, починаючи із з'ясування його етимології, семантичної структури слова та можливостей розширення її в текстах, насамперед фольклорних, а також художніх у різні історичні періоди; виявлення словотворчих потенцій слова (які похідні утворюються від нього і які семантично реалізуються в цих похідних); вивчення входження слова у фразеологічні одиниці, виявлення етимології цих фразеологізмів із метою з'ясувати первинну їх мотивацію; аналіз синтагматичних зв'язків слова, тобто його сполучуваності з іншими словами в реченні тощо.

Розвиток семантичного простору слова і його кореня "можуть символізуватися одні й ті ж аспекти об'єкта, тобто вихідне слово в даному значенні, його деривати і фразеологізми можуть містити ті ж елементи внутрішньої форми", хоча, як зауважує автор, "нерідко в дериватах та фразеологізмах символізуються такі аспекти об'єкта, які не фіксуються спеціально в значеннях вихідного слова" [5, с. 694]. Отже, виявлення співвідношення функціонування різних проекцій семантичного простору дає змогу визначити основні, суттєві, та неосновні, другорядні елементи концепту. Крім того, окремі значення полісемічного слова функціонують вільно, а окремі — лише у складі фразеологічних сполучень, що може свідчити про їх актуальність, реалізованість у мові того чи того періоду її розвитку. Звідси аналіз семантичного простору окремої лексеми дозволяє з'ясувати її етнокультурний компонент в семантиці слова, сприяє виявленню мовної картини світу, а визначення напрямків розгортання семантичного простору окреслює найбільш релевантні для мовців ознаки того чи того явища, виявляє основні тенденції формування мовної картини світу та причини, що їх зумовлюють.

Оскільки семантичний простір слова є результатом його тривалого розвитку, він, на нашу думку, являє собою сукупність синхронних зрізів, на кожному з яких будемо спостерігати як тяглість семантичного простору, так і відмінності в його структурі, спричинені умовами розвитку української мови на той час, а також позамовними факторами.

Думаємо, що синхронний зріз семантичного простору слова в українській мові певним чином представлений у словниках того чи того періоду. Семантична проекція слова звичайно виявляється у словниковій статті, де відображена семантична структура слова, словотвірна проекція слова представлена наявністю похідних від аналізованого слова, синтагматична ж проекція слова репрезентована фразеологізмами, а також різного типу усталеними сполуками, які зафіксували найтиповіші синтагматичні позиції слова.

Щоб глибоко і всебічно дослідити розвиток семантичного простору слова в діяхронії, необхідно проаналізувати не лише фіксацію семантичного простору в лексикографічних працях, а й простежити функціонування слова в усіх фіксованих писемних текстах мови протягом її історії з початку писемної епохи і до сьогодні, оскільки лексикографічна фіксація семантичної структури слова не дозволяє виявити частотність використання того чи того значення в цілому в "мої певного період" чи закріплення його за текстами певних стилів, коливання активності використання тієї чи тієї ділянки простору. Саме аналіз розвитку семантичного простору слова протягом його історії дозволяє з'ясувати вплив на його розгортання як власне лінгвальних, так і екстралінгвальних факторів.

Намагаючись формалізувати й об'єктивізувати методіку аналізу, пропонуємо досліджувати структуру концепту за допомогою виявлення концептуальних ознак як елементарних одиниць концепту. При цьому використовуємо досягнення методу компонентного аналізу, який свого часу був достатньо розроблений та апробований. Із давніх часів лінгвісти використовували поняття компонентної структури слова, які в традиційній лінгвістиці називають компонентами" [6, с. 156]. Учений порівнює концептуальний аналіз із компонентним, хоча відразу ж зауважує із посиланням на О. Кубрякову [7, с. 372], що "на відміну від компонентного аналізу, метою якого є експлікація значення слова, концептуальний аналіз має на меті отримати знання про світ" [8, с. 56].

Ми припускаємо, що зміст концепту членується на концептуальні ознаки подібно до того, як семантика лексем членується на семантичні компоненти, а будь-який лінгвістичний аналіз, що здійснюється в напрямі від семантики слова до змісту концепту, дає змогу за допомогою сем різного типу, що актуалізуються в сукупності випадків уживання слова, вичленити концептуальні ознаки, які утворюють зміст концепту. Такі міркування випливають із висловлюваних різними лінгвістами теоретичних положень про природу лексичного значення (наприклад, "у значенні зафіксований відносно повний образ певного елемента дійсності, сема ж складає певну частину цього образу" [9, с. 11]) та компонентний аналіз ("компонентний аналіз у його класичній формі являє собою не дослідження семантики слова, а виділення істотних характеристик об'єктів в реальній дійсності, засобом номінації яких служить те чи інше слово" [10, с. 21]; "у компонентному аналізі ознаки виділяються, по суті, не в значенні слова, а в позначуваній ним реалії" [11, с. 206]).

Отже, концептуальні ознаки як компоненти концепту можуть бути виражені як етимологією, семантичною структурою слова, так і похідними від слова-імені концепту, а також усталеними висловами, зокрема фразеологізмами, метафоричними сполученнями тощо. Однак, як показує аналіз концепту ДУША, сутність концептуальних ознак, виражених названими засобами, різна. Концептуальні ознаки, відображені семантичною структурою слова, схожі на семи в значенні слова, **синтагматична ж проекція, у тому числі й фразеологізми, виражають концептуальні ознаки, які найчастіше мають вигляд фреймів (статичних ситуацій) або сценаріїв (динамічних ситуацій), які розширюють, уточнюють ознаки, виражені семантичною структурою слова.**

їак, наприклад, основу концепту ДУША складає пряме, первісне релігійне значення слова *душа*, яке представляє сакральну частину однойменного концепту ("за релігійними уявленнями — безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ і відрізняє її від тварин" [12, с. 445]) і виявляє таю концептуальні компоненти: "душа — безсмертна", "душа — нематеріальна", "душа — основа людини", "душа — суть життя", "душа — джерело психічних явищ", "душа відрізняє людину від тварини" (остання ознака, за нашими спостереженнями, не є релевантною). Несакральна частина концепту представлена концептуальними компонентами "душа — внутрішній світ людини", "душа — сукупність рис, якостей людини", "душа — людина", "душа — заглибина з нижній передній частині шиї", "гравіна — ЄНРПГІЯ", прим. Жрпійир "душа — совісць".

Аналіз фразеологізмів як вербалізаторів концепту ДУША в українській мові показує, що вони найчастіше мають фреймову структуру. Зокрема численні усталені вислови з компонентом *душа* відображають різні аспекти фреймової ситуації, пов'язаної з гріхом, яку можна описати так: "якщо людина веде праведний спосіб життя, то після смерті її душа іде в рай, де нею опікуються світлі сили; якщо ж людина веде неправедний спосіб життя, має численні гріхи, то після смерті її душа попадає в пекло, де нею опікуються темні сили", наприклад, *брати / взяти гріх* (рідко *гріха*) *на [свою] душу (на себе)* [13, с. 39]; *рада б душа в рай, та гріхи не пускають* [14, с. 257]; *один грехъ всю душу оскверняетъ* [15, с. 155]; тощо. Безсумнівно, у рамках когнітивної лінгвістики доцільно говорити про фреймову структуру названих фразеологізмів, оскільки їх характеристики мотивуються сіткою відношень, зв'язків референта з денотатом, що існують у свідомості мовців. Причому їх значення тісно пов'язані із релігійним значенням лексеми *душа* "безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ" і, власне, підпорядковані йому; тобто названі фразеологізми уточнюють та розгортають фреймову ситуацію, пов'язану із душею як сакральним явищем.

Схожу думку висловлював й М. Алефіренко, обґрунтовуючи причини складності і дискусійності проблеми фразеологічного значення в сучасному мовознавстві: "З погляду сучасної когнітивної семантики, неоднорідність значення фразеологічних одиниць, зокрема, зумовлена різною природою тих когнітивних структур, які лежать в основі їх формування" [16, с. 21]. На думку автора, "одні фразеологічні значення "співвідносяться з однослівною дефініцією, інші — зі словосполученням, треті — з реченням, а деякі потребують і більш розлогих тлумачень", відповідно їх можна кваліфікувати як конкретно-чуттєвий образ (*кровь с молоком* — "рум'яний"); гештальт, структура якого, нагадуючи асоціативне поле, упорядковує окремі елементи позначуваного в цілісний образ: *два вершка от горшка* — "один схожий на іншого якимись недоліками в характері, своєю поведінкою, один одного не кращий" та фрейм, багатоконпонентне структурування стандартної ситуації пропозиційного типу, сценарій: *дати гарбуза* — "відмовити жениху у сватанні" [17, с. 21-22]. За нашими спостереженнями, саме останній, фреймовий тип когнітивних структур є найбільш властивий фразеологізмам.

Крім того, концептовиражальна роль фразеологізмів полягає в тому, що аналіз фразеологізмів допомагає з'ясувати загальні закономірності концептуалізації певної сфери дійсності. Так, зокрема, наші спостереження виявляють цікаві закономірності відображення фразеологізмів із компонентом *душа* у словниках української мови (зауважимо, що при визначенні значення, зреалізованого у фразеологічній одиниці, називаємо те значення слова-імені концепту *душа*, яке було актуальним у словосполученні-протофразеологізмі, усвідомлюючи, що, однак, в окремих випадках кого важко визначити, оскільки ці вихідні значення могли бути синкретичними).

Порівняємо кількісне представлення фразеологізмів з компонентом *душа* у його різних значеннях в основних словниках, які репрезентують українську мову на різних етапах її розвитку, зокрема "Словаре древнерусского языка" І. Срезневського [18], де зафіксована лексика X — XIV століть (за умови фіксації вислову у пам'ятках української мови), "Словнику староукраїнської мови XIV — XV ст." [19], "Словнику української мови XVI — першої половини XVII ст." (на сьогодні вийшло друком 11 випусків) [20], "Словарі української мови" Б. Грінченка [21], що представляє лексику української мови XIX століття, та основних фразеологічних словниках XX століття ("Фразеологічний словник" Ї. Батюк [22]; "Фразеологічний словник української мови" Г. Удовиченка [23] та академічні "Фразеологічний словник української мови" [24] та "Словник фразеологізмів української мови" [25]) у таблиці:

	с д я Срез- невсь- кого	С С У М	С У М XVI	С У М Грін- ченка	Ф С Батюк	Ф С У М Удови- ченка	С У М акаде- мічний	С Ф У М
Релігійне значення	4	4	7	4 <i>i</i>	7	17	67	60
"Внутрішній, світ людини"	1		4		13	47	132	176
"Сукупність рис людини"					1	4	24	11
"Людина"			3			6	1	9
"Заглибина в нижній частині шиї"					1	3	4	7
"Життя"	1		11		2		2	2
"Енергія"						1		2
"Основа"						1		
"Совість"							1	
Усього	ƒƒ	И	СВ	Є	≡	т&л	231	267

Аналіз фіксації фразеологізмів з компонентом *душа* у словниках, що відображають різні періоди функціонування української мови, показує виразну тенденцію до збільшення висловів, які представляють несакральну частину концепту, що загалом характерне для концептів такого типу, і являє собою, очевидно, частковий вияв загальної тенденції секуляризації, яка розгортається з доби Відродження [26, с. 301], Особливо виразно сакральна частина концепту зазнала переслідування в радянській

час, про що свідчить аналіз функціонування фразеологізмів з компонентом *душа* в тогочасній українській літературі.

Отже, своєрідність фразеологізмів як засобів вираження концепту визначають як їх якісні ознаки, тобто специфіка когнітивних структур, що лежать у їх основі, так і їх кількісні характеристики, які **засвідчують** актуальність тих **чи** тих усталених висловів у той чи той період функціонування мови, причому фразеологізми на тлі інших вербалізаторів концепту демонструють чи не найбільшу консервативність й кудьтуроакумулятивні властивості.

Список літератури

1. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / Пер. с англ. — М.: Языки славянской культуры, 2001.
2. Старко В. Ф. Концепт ГРА в контексті слов'янських і германських культур (на матеріалі української, російської, англійської та німецької мов): Автореф. дис.... канд. філол. наук. — К., 2004.—16 с.
3. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке: Учебное пособие. — М.: Флинта: Наука, 2005. — 416 с.
4. Гак В. Г. Языковые преобразования. — М.: Языки русской культуры, 1998. — 764 с.
5. Гак В. Г. Языковые преобразования. — М.: Языки русской культуры, 1998. — 764 с.
6. Левицкий В. В. Семасиология. — Винница: НОВА КНИГА, 2006. — 512 с.
7. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения: Роль языка в познании мира. — М.: Языки славянской культуры, 2004, —560 с.
8. Левицкий В. В. Семасиология. — Винница: НОВА КНИГА, 2006. — 512 с.
9. Гудавичюс А. Й. Универсальное и специфическое в лексическом значении /7 Slavia. Casopis pro slovanskou nlogii. — Praha, 1980. — Ročník XLIX. — Sesit 1-2. — С. 11-14.
10. Гинзбург Р. С. Значение слова и методика компонентного анализа И Иностранные языки в школе, — і 978. — №5. — С. 21-26.
11. Плотников Б. А. Основы семасиологии / Под ред. А. Е. Супруна. — Минск: Вышэйшая школа, 1984,—223 с.
12. Словник української мови. — Т. 2. — К.: Наук, думка, 1971. — 550 с.
13. Словник фразеологізмів української мови. — К.: Наук, думка, 2003. — 1098 с.
14. Українські приказки, прислів'я і таке інше: Збірники О. В. Марковича та інших / Укл. М. Номис. — К.: Либідь 1993. — 766 с.
15. Жаворонокъ: Собрание русских пѣсней и пословицъ подкарпатскаго народа / Собр. И. Билякъ, школьный инспектор. — Ужгороді»: Издание Юлія Фелдешія, 1926. — 160 с.
16. Алефиренко Н. Фразеологическое значение: природа, сущность, структура // Грани слова: Сб. науч. статей к 65-летию проф. В. М. Мокиенко. — М.: ЭЛПИС, 2005. — С. 21-27.
17. Алефиренко Н. Фразеологическое значение: природа, сущность, структура // Грани слова: Сб. науч. статей к 65-летию проф. В. М. Мокиенко. — М.: ЭЛПИС, 2005. — С. 21-27.
18. Срезневский И. И. Словарь древнерусского языка. — Т. I — III. — М.: Книга, 1989. — Т. I. — Ч. I. — А-Д. — М.: Книга, 1989. — 806 с.
19. Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.—Т, I—II.—К.: Наук, думка, 1977-1978.
20. Словник української мови XVI — першої половини XVII ст. — Вип.1-11. — Львів, 1994 — 2004.
21. Словарь української мови / Зібр. ред. журн. „Киевская старина“. Упорядкував, з додатком власнош матеріялу, Б. Грінченко. — Т. 1 4. — К., 1907-1908.

22. Батюк Н. О. Фразеологічний словник. — К.: Рад. школа, 1966. — 235 с.
23. Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови: У 2-х т. — К.: Вища школа, 1984.
24. Фразеологічний словник української мови: У 2-х кн. — Кн. 1-2. — К.: Наук, думка, 1993, — 980 с.
25. Словник фразеологізмів української мови. — К.: Наук, думка, 2003. — 1098 с.
26. Релігієзнавчий словник / За ред. проф. А. Колодного і Б. Лобовика. — К.: Четверта хвиля, 1996. — 390 с.

Скаб М. В. Фразеологизы как концептовывразительный способ.

В статье обосновано место фразеологизмов как концептовывразительного способа среди других способов выражения концепта на основе опыта практического анализа фрагмента сакральной сферы к украинском языке, в частности концепта ДУША и родственных ему.

Ключевые слова: концепт, концепт "душа", концептовывразительный способ, семантическое пространство слова, диахрония, фреймы, сценарии.

Skab M. K Phraseological units as a concept-expressive means.

In the article it is substantiated the place of phraseological units as a concept-expressive means among other means of expression of the concept on the basis of experience of the practical analyses of the fragment of sacral field in Ukrainian language, in particular the concept "Soul" and allied ones to it.

Key words: concept, concept "Soul", a concept-expressive means, semantic space of a word, diachronic, frames, scenarios.

Стаття надійшла до редакції 3 квітня 2007 р.

Розділ 2. СЕМАНТИКА ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

УДК 811. 161. 1/2' 373. 612

СЕМАНТИКА И ФУНКЦИИ ФЕ С КОМПОНЕНТОМ "КОШКА" В РУССКОМ ЯЗЫКЕ (В СОПОСТАВЛЕНИИ С УКРАИНСКИМ ЯЗЫКОМ)

Н. Н. Вовк

В статье рассматриваются причины различного количества и содержания фразеологических единиц с компонентом "кошка" в русском и в украинском языках. В русском языке эти фразеологические единицы связаны с проблемой репрезентации концепта "женщина" в языковой картине мира, а в украинском языке — нет. Таким образом, содержание концептов "женщина" в русском и в украинском языке разное.

Ключевые слова, фразеологическая единица, языковая картина мира, концепт "женщина".

У каждого народа существуют свои национально-культурные традиции в номинации животных, птиц, рыб и формировании на этой основе метафор, связанных с их образами. Как отмечает Т. И. Гончарова, "любая реалья имеет множество признаков, и в различных языках при номинации, в частности, метафоризации, на первый план нередко выдвигаются неодинаковые из них" [3, с. 46]. По мнению Г. Д. Гачева, это происходит потому, что несмотря на то, что "все народы ходят под одним солнцем и луной и почти одинаковым небом и вовлечены в единый мировой процесс, они ходят по разной земле, у них разные быт и история, то есть вырастают они из разной почвы. А отсюда — ценности, общие для всех народов, располагаются в различном соотношении. Эта особая структура общих для всех народов элементов и составляет национальный образ..." [2, с. 78] Поэтому признаки, носителем которых считается то или иное животное, могут существенно различаться даже в близкородственных языках, какими являются, например, русский и украинский.

Русский и украинский языки находятся в одном лингвокультурном ареале и довольно часто образность их фразеологических единиц (далее — ФЕ) связана с названием одних и тех же животных. Однако наблюдения показывают, что активность этих названий во фразеобразовании различна. В связи с этим возникает ряд вопросов. С чем связаны различия в характеристиках, приписываемых народным сознанием одному и тому же реально существующему животному, одинаково распространенному на территории сопоставляемых языков? Как эти различия отражают национальную специфику культуры народа? Поиск ответов на поставленные вопросы и составляет *цель нашего исследования*.

Материалом исследования послужили ФЕ с опорным компонентом *кошка* (рус.) / *кішка* (укр.), извлеченные из следующих источников: Фразеологический словарь русского языка. Под ред. А. И. Молоткова 4-е изд. — М.: Рус. яз., 1987 (далее — ФСРЯ), Фразеологічний словник української мови: [У 2 кн.] — К.: Наук, думка, 1993 (далее — ФСУМ), Фразеологический словарь русского литературного языка конца XVIII - XX в. — В 2 т.: Под ред. А. И. Федорова. — Новосибирск: Наука. Сиб. отд-е., 1991 (далее — ФСРЛЯ), Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. Т1-4. — М.: Русский язык, 1981-1982 (далее — Даль), Лингвокультурологический словарь "Русское культурное пространство". — М.: "Тнозис", 2004; Словарь современного русского литературного языка. В 17 т. — М.; Л.; 1948-1965 (далее — БАС), а также сборника "Закувала зозуленька. Антологія української народної творчості". — К.: Веселка, 1989.

Так, наблюдения показали, что русский язык "предпочитает" во ФЕ *кошку* (ФЕ с компонентом *кошка* — 118, *кот* — 67), тогда как украинский — *кота* (ФЕ с компонентом *кіт* — 156, *кішка* — 38).

По-видимому, это связано с тем, что *кошка* — основное название этого животного в русском языке, а *кот* (укр. *кіт*) — в украинском, что находит отражение в толковых словарях: Ср. Рус.:

Кошка-1. Домашнее млекопитающее животное из сем., к которому относятся также тигр, лев и т. п... [СРЯ, с. 259].

Кот — Самец кошки...[СРЯ, с. 258].

Укр.:

Кіт — Свійська тварина родини котячих, що знищує мишей і щурів; самець кішки... [СУМ, с. 431].

Кішка-1. Самка кота... [СУМ, с. 431].

Казалось бы расхождения в лексических толкованиях, на первый взгляд, незначительны (различается только пол животных), но тем не менее они формируют в русском и в украинском языках различные представления, ассоциации, добавляют различные экспрессивные краски в русскую и украинскую языковую картину мира. Как подчеркивает В. Н. Манакин, "когда речь идет об изучении близкородственного языка, какими являются украинский для русских и русский для украинцев, то на первый план выдвигается задача изучения "мысленного содержания слов", таких, на первый взгляд, знакомых и похожих, но тем не менее не одинаковых, поскольку каждое из них — неотъемлемый элемент своей языковой культуры" [9, с. 36].

Обратимся к ФЕ с компонентом *кошка*. В русском языке в них, как правило, четко выражен пол животного: *Кошке тура не родить; Что кошка ни родит, то мышей ловит* [Даль, 2, с. 182] (внимание акцентируется на репродуктивной функции животного). Кроме того, в ряде ФЕ одновременно функционируют компоненты *кот* / *кошка*, где *кошка* противопоставляется *коту* по полу: *Кошка в лукошке ширинки шьет, кот на печи сухари толчет; Звал кот кошурку в печурку* [Даль, 2, с. 182]. Это дает основания предполагать, что в зависимости от пола характеристики этих животных во ФЕ будут отличаться.

При этом необходимо отметить, что в русском языке встречается ряд ФЕ с компонентом *кошка*, которые называют качества человека безотносительно к полу:

Он (она), как кошка все на ноги падает — умение находить выход из любой ситуации; *Живуч(-а), как кошка* — живучесть; *Жить как кошка с собакой* — враждовать; *Чует кошка, чье мясо съела* — о том, кто чувствует свою вину и своим поведением выдает это. Однако в образной основе большей части ФЕ лежат признаки-представления о кошке как о животном женского пола, и они обозначают качества, приписываемые русским национальным сознанием именно **ЖЕНЩИНЕ**.

Объясняется это, по-видимому, тем, что "на Руси кошка издавна почиталась хранительницей домашнего очага, была полноправной хозяйкой дома. Например, в купеческих домах кошку считали символом благополучия и достатка". [10, с. 47] Возможно, такое отношение к этому животному послужило толчком к развитию национально-специфических семантических ассоциаций, отождествляющих поведение кошки с поведением женщины — в доме, в семье. Эта параллель подтверждается во многих ФЕ: *кошка //жена — Кто кошкек любит — будет женеу любить; Кошка да баба в избе — мужик да собака во дворе; кошка // невестка — Кошкику бьют, а невестке наветки дают*. Образ кошки характеризует женщину в соответствии с ее идентичностями и поведением в семье, среди которых наиболее яркие — *кошка — мать и кошка — домоседка*.

Кошка издавна считалась животным, отличающимся повышенной заботливостью о своем потомстве. В Энциклопедическом словаре Ф. А. Брокгауза — И. А. Эфрона отмечены следующие поведенческие особенности этого животного: "Самка чрезвычайно предана детенышам, в период кормления материнский инстинкт нередко заставляет ее вскармливать детенышей других животных..." [1, с. 721]. Эти наблюдения обусловили появление ФЕ, отражающих такое качество, приписываемое народным сознанием кошке, как **материнский инстинкт, забота о потомстве**; *У кошки котя — то же дитя; У княгини княжна (княжата), а у кошки котя (котята) — тоже дитя; Носится как кошка с котятами; Княжне — княжа, кошке — котя, а Катерине свое дитя (милее); Мать любит дитя, а кошка котя*.

То, что поведение женщины по отношению к детям устойчиво ассоциируется с поведением кошки, отражается и в художественных текстах: *Теперь жена, достоинства которой еще год назад Оскар перевозносил до небес, напоминала ему плодовитую кошку, которая целыми днями только тем и занимается, что вылизывает и выкармливает свое потомство. Караван историй, 2001* *Бронька... была совершенно счастлива, играла с детьми, как молодая кошка с котятами, кормила младшего грудью, не отказывала иногда и старшему (Л. Уитмана Кптшггл)*

Другая особенность поведения кошки — **привязанность к жилищу** — стала основой для характеристики *кошка — домоседка*: *Всем равно да не одно: кошка в избе, а собака на дворе; Кошка на печке, пес на крыльчке; Собака привыкает к человеку, а кошка к дому; Дай Бог и кошке свое лукошко. Ср. Ведь надо же какую-то опору в жизни, костыль. Мать? Не то. Да, может быть, и не пожелает она бросить хозяйство: женщины, как кошки. — умрет под своим шестком (В. Шишков, Угрюм-река)*.

По мнению В. Н. Телии, возникновение такой параллели можно объяснить тем, что "в христианизированной русской культуре утвердился стереотип женщины — домоседки. Это связывают с перенесением на Русь из Византии "теремной культуры": появление терема было воплощением благочестивых воззрений на женскую личность как на соблазн мира. Эта культура отстраняла женщину от мира — общества, делала ее принадлежностью домашнего только мира, **ЕО** главе которого стоял муж — глава семейства, что было узаконено "Домостроем" и нашло свое выражение в ряде русских пословиц" [11, с. 265].

Кроме ФЕ, характеризующих достоинства женщины, существует значительное количество ФЕ с компонентом *кошка*, характеризующих ее недостатки. Отметим, что в русской национальной культуре с *котом* и *кошкой* связывают сексуальную активность. Лингвокультурологический словарь "Русское культурное пространство" отмечает: "Как и кот, кошка отличается сексуальной активностью (*Мартовский кот (кошка)...*" [6, с. 96]. Но сравнение мужчины с котом, как правило, не несет негативной оценки и употребляется преимущественно в нейтральных текстах: *Ответьте мне, если не трудно, на чисто литературный вопрос: это ваше нетерпение — оно заведомо профессиональное или , как бы это ...мужское? Очень у вас вид возбужденный ...взъерошенный, что ли. Как у **кота...** (Ф. Незнанский, *Ищите женщину!*). Тогда как сравнение женщины с кошкой при характеристике ее сексуального поведения всегда имеет ярко выраженную негативную оценку: *Я, знаете ли не святой, не ханжа, не праведник. Бывало, что женщины сами хотели меня, бывало, что набрасывались, что называется, как **кошки** (Ф. Незнанский, *Сибирский спрут*).**

По наблюдениям В. Н. Телии, "этот факт — следствие влияния традиционных установок культуры, которые пустили глубокие корни в русском менталитете: "вольное" (и не только сексуальное) поведение женщины продолжает восприниматься как нарушающее нравственно-поведенческие каноны (не столь жесткие для мужчин)" [11, с. 265]. Ведь, как известно, "черты русской женщины — физическая и нравственная сила, забота, жалость, жертвенность, асексуальность" [6, с. 267].

Своего рода "эталоном" распутного поведения женщины являются ФЕ *драная кошка*, *угорелая кошка*. Рассмотрим ФЕ *драная кошка*, которая представлена во многих толковых словарях, однако имеет различные лексикографические интерпретации.

Ср. БАС (1956): *Драная кошка, (от драный)* — об изможденном, худом человеке. [БАС, с. 1558]. Характеристика человека безотносительно к полу.

ФСРЛЯ (1991): *Ободранная (драная кошка). Прост, првнебр.* О слишком худой, изможденной женщине. — Конечно, девушка, она хорошая, — рассудил Павел Игнатъевич. — Кошка ободранная. — проворчал Серега. — Ну, ты помолчи, рассвирепел Акентьев, — за своей смотри! Твою Галину уже в неделю не объедешь, если на тракторе... (И. Платонова. Мужской разговор) — актуализируется сема 'худая женщина'.

Иллюстрация характеризует внешний вид женщины. Однако следующая обозначает "сексуальное поведение", хотя это значение отсутствует в толковании ФЕ.

С подружками у Стеньки 'полный лад. А вот Файка беспокоит. Кошка драния, глаза дикие, зеленые... Только свободное время — в госпиталь, задравши хвост, с ранеными блудить! (А. Крашенинников. Стенька Разин) — актуализируется сема 'вольное сексуальное поведение' [ФСРЛЯ, с. 259].

В словарях, вышедших позднее, ФЕ **драния** кошка уже связана только с характеристикой сексуального поведения женщины:

Лингвокультурологический словарь "Русское культурное пространство" (2004):

~ **Драния кошка** — весьма негативная характеристика женщины, сексуально активной и неразборчивой в своих связях. *Когда погасили свет, Нина долго лежала в счастливой дреме. Все тело ее вспоминало прикосновения Сандро, и в гизах стояли его обожающие, какие-то ритуальные глаза, Язычник, смеялась она в полусне, из драной кошки сотворил себе кумира* (В. Аксенов, *Московская сага*) [6, с. 98].

Таким образом, толкование ФЕ **драния кошка** в словарях разных лет позволяет увидеть, как с течением времени словарное описание приближается к реальному значению, существующему в сознании носителей языка,

К характеристике сексуального поведения женщины близка и исключительно "женская" идиома **влюблена как кошка**, которая осуждает в поведении женщины открытое проявление чувств, так как это не соответствует установке обыденного сознания на то, что скромность украшает женщину: *Ср.: Был момент, когда Стрельников ей больше чем нравился. Да что там душой кривить, влюблена была как кошка, взгляд его ловила, вздрагивала, когда слышала его голос* (А. Маринина, *Светлый лик смерти*).

На наш взгляд, такие ФЕ отражают некоторые стороны содержания базового концепта "женщина" в русском языке: женщина как мать и хозяйка, с одной стороны, и женщина как низкое, распущенное существо — с другой. Что еще раз подтверждает мысль Д. Малишевской о том, что "практически все народные тексты, где говорится о женщине, демонстрируют пренебрежительное отношение и покровительственный тон, и только там, где женщина выступает в роли *жены и хозяйки*, преобладают положительные коннотации" [8, с. 99]

В украинском языке *кіт* и *кішка* в составе ФЕ относительно пола не дифференцированы. ФЕ с компонентом *кішка* чаще всего функционируют как варианты к ФЕ с компонентом *кіт*, и *кішці* присущи такие же характеристики, как и *коту*: **Любить, як собака kota** (*Так любляться, як собака з кішкою*) — сварливость; **Є сало, та не для kota** (*Не для кицьки сало*) — ограниченные возможности; **Ласа кішка до риби, та в воду лізти не хоче** (*Кіт їв би допася, як кіт до сала* (*Обробив, як кішка сало на тарілці*) — пристрастие к еде; **Лізе, як кіт через пліт** (*Лізе, як кішка*) — наглость; **Уночі всі кішки сірі** (*Уночі всі коти бурі*) — говорится о том, кто непонятен, не до конца ясен.

Поэтому образные выражения, в которых одновременно персонифицируются *кіт* и *кішка*, отсутствуют. Образ *кішки* лишен каких-либо отличительных характеристик по сравнению с *котом*, поэтому ФЕ с компонентом *кіт* могут служить и для

характеристики женщины: *Стара, як котюга, а бреше, як щеня; Дві невістки в хаті — два коти в мішку*. В целом ФЕ, которые в русском языке описывают *кошку* как животное женского пола и служат для характеристики женщины, в украинском языке не имеют эквивалентов

Это свидетельствует о различиях в содержании концепта "женщина" в русской и украинской культурах. Как известно, концептосфера национального языка соотносится со всем историческим опытом нации. В украинской истории женщина занимала иное положение, чем в русской. Как отмечает Н. В. Лавриненко, с принятием христианства в Украине "...даже в условиях господства патриархатных отношений (с IX в.) женщина в украинской семье пользовалась некоторой автономией и самостоятельностью..." [5, с. 43]. По мнению Н. В. Лавриненко, главной причиной этого было довольно длительное сохранение остатков матриархата, что объясняет также тот факт, что в Украине "...было много матриархатных обычаев, пронизанных глубоким уважением к женщине-матери как родоначальнице всего живого" [5, с. 44].

Все сказанное дает основания для следующих *выводов*: ФЕ с компонентом *кошка* в русском и украинском языках являются преломлением общественных оценок и предпочтений. Языковое сознание народа выделяет во ФЕ те качества, которые наиболее важны нации для собственного осмысления окружающей реальности. При фактически одинаковых лексических значениях слов *кошка* (рус.) / *кішка* (укр.) их концептуальные значения различны. По замечанию Д. С. Лихачева. "Концепт не непосредственно возникает из значения слова, а является результатом столкновения словарного значения слова с личным и народным опытом человека" [7, с. 4]. ФЕ с компонентом *кошка* — одна из форм реализации концепта "женщина" в русском языке, а в украинском языке такие ФЕ формой представления этого концепта не являются. В этом и заключается проблема различного количества и содержания ФЕ с компонентом *кошка* в русском и в украинском языках.

Условные сокращения

1. БАС: Словарь современного русского литературного языка. В 17 т. — М.; JL, 1948 — 1965.
2. Даль: Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 1-4. — М.: Русский язык, 1981-1982.
3. ФСРЯ: Фразеологический словарь русского языка / Сост. Л. А. Войнова и др.; Под ред. А. И. Молоткова. — 4-е изд., стереотип. — М.: Рус. яз., 1987.
4. ФСРДЯ: Фразеологический словарь русского литературного языка конца XVIII - XX в. — В 2 т.; Под ред. А. И. Федорова. — Новосибирск: Наука. Сиб. отд-е., 1991.
5. ФСУМ: Фразеологічний словник української мови. — У 2 кн. — К.: Наук. думка, 1993.
6. СРЯ: Ожегов С. И. Словарь русского языка. — М.: Рус. яз., 1987.
7. СУМ: Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад, і гол. ред. В. Г. Бусел. — К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2003.

Список литературы

1. Брокгауз Ф. А., Эфрон И. А. Энциклопедический словарь. — М.: "Русское слово", 1996.
2. Гачев Г. Д. Национальные образы мира. — М., 1995.

3. Гончарова Т. И. Сходство и специфика языковых зооморфных картин мира /7 Актуальні проблеми вивчення мови та мовлення. — Х.: ХДУ, 1996.
  4. Закувала зозуленька. Антологія української народної творчості (Пісні, прислів'я, загадки, скоромовки). — К.: "Веселка", 1989.
  5. Лавриненко Н. В. Женщина: самореализация в семье и обществе (Гендерный аспект). — К.: ВИПОЛ, 1999.
  6. Лингвокультурологический словарь: "Русское культурное пространство": Вып. Первый /И. С. Брилев, Н. П. Вольская, Д. Б. Гудков, И. В. Захаренко, В. В. Красных. — М.: "Гнозис", 2004.
  7. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка. // Изв. Академии Наук: Сер. Литература и язык. — Т. 52. — №1 — 1993, С. 3-9.
  8. Малишевская Д. Ч. Базовые концепты культуры в свете тендерного подхода (на примере оппозиции "Мужчина / Женщина") // Тендерные исследования в лингвистике: Материалы к спецсеминару и для самостоятельной работы / Составление: Е. И. Семиколонова, А. Г. Шилина. — Симферополь: ДОЛЯ, 2004.
  9. Манакин В. Н. Основы контрастивной лексикологии: близкородственные и родственные языки. — К.; Кировоград: Центр-укр. яз-во., 1994.
  10. Практическая энциклопедия любителя кошек: 1500 ценных рекомендаций профессионалов. — Донецк: ООПКФ "БАО", 2004.
- Н. Телия В. Н. Культурно-национальная специфика идиом // Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. — М.: "Языки русской культуры", 1996. — С. 238-268.

Вовк Н. М. Семантика і функції фразеологічних одиниць з компонентом "кішка" в російській мові (у зіставленні з українською мовою).

У статті розглядаються причини різної кількості і змісту фразеологічних одиниць з компонентом "кішка" в російській і в українській мовах. У російській мові ці фразеологічні одиниці пов'язані з проблемою репрезентації концепта "жінка" у мовній картині світу, а в українській мові — ні. Таким чином, зміст концептів "жінка" в російській і в українській мові різний.

Ключові слова, фразеологічна одиниця, мовна картина світу, концепт "жінка"

Vovk N. N. The semantics and functions of Russian idiomatical phrases with supporting component "cat" (from collation with Ukrainian language).

The article reviews the one of the reasons of the different quantity and content of Russian and Ukrainian animals idiomatical phrases with supporting component "cat". These idiomatical phrases are connected to the problem of Woman concept representation in Russian linguistic picture of the world and are not connected — in Ukrainian language. So the content of Woman concepts are distinguished in Russian and Ukrainian languages.

Key words: idiomatical phrase, linguistics picture of the world, Woman concept.

Стаття надійшла до редакції 9 серпня 2007 р.

УДК 811. 161. 2'373.7

КОНЦЕПТИ ПАМ'ЯТЬ/ ЗАБУТТЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Г. А. Губарева

У роботі досліджено концепти *пам'ять* і *забуття* в українській фразеології. Здійснено класифікацію фразеологізмів, що позначають запам'ятовування, відповідно до типів пам'яті, засвідчено кореляцію концептів *пам'ять/забуття* з лексемами *розум, думко, дута, серце* тощо.
Ключові слова: концепт, пам'ять, забуття, фразеологізм.

Феномен пам'яті віддавна привертає увагу науковців різних галузей знань — психологів, антропологів, соціологів, дослідників штучного інтелекту, філософів, культурологів, філологів. Особливо активно вивчається й осмислюється це поняття у II половині ХХ століття, коли об'єктом наукових досліджень стає людина в усіх її вимірах — біологічному, соціальному, психологічному, культурному тощо. У цілому можна виділити два аспекти проблем, пов'язаних із вивченням пам'яті: 1) феномен пам'яті як явище психіки людини, його типологічні ознаки; 2) вияв пам'яті в мові та символічних кодах культури. Попри значну кількість робіт про пам'ять спеціальних досліджень, присвячених явищу мовної концептуалізації пам'яті, поки що небагато [див., напр., 1; 2; 3; 4, с. 37-41; 5; 6, с. 88-89].

У психології пам'ять розуміють як когнітивний процес, що полягає в запам'ятовуванні, збереженні, відновленні й забуванні набутого досвіду. У найбільш простій формі пам'ять реалізується як узнавання раніше бачених предметів, складнішою формою є відтворення предметів в уяві [7, с. 7].

Слово *пам'ять*, яке позначає відповідне поняття, в українській мові має такі значення:

- 1) здатність запам'ятовувати, зберігати і відтворювати у свідомості минулі враження // здатність особливо добре запам'ятовувати що-небудь або користуватися якимось органом чуття;
- 2) запас вражень, що зберігаються у свідомості і можуть бути відтворені;
- 3} згадка про кого-, що-небудь // те, що нагадує про кого-, що-небудь //згадка про померлого;
- 4) здатність розумно, тверезо мислити, міркувати, свідомість [СУМ, VI, с. 39-40]. Як бачимо, полісемічність лексеми *пам'ять* відбиває сутність пам'яті як ментального явища й культурного конструкта.

Пам'ять нерозривно пов'язана із забуттям: "Механізми відтворення фрагментів минулого, як і механізми забування (стирання сліду), є визначальними в культурно-історичному розвитку людства" [5, с. 19]. Видається важливим розглянути опозицію *пам'ять /забуття* на фразеологічному матеріалі української мови, оскільки він, як особливий мовний шар, відбиває колективну пам'ять і механізми її трансляції.

Фразеологічний матеріал фіксує наївні уявлення людини про пам'ять, які можна класифікувати з точки зору типів пам'яті [див. 5, с. 21-22].

1. Спонтанна пам'ять, пов'язана з роботою несвідомого / підсвідомого: *приходити на пам'ять* — поставати в уяві, пригадуватися [ФСУМ, II, с. 701], *спадати на згадку (гадку пам'ять і т. Ін.)* — 1) згадуватися, пригадуватися [ФСУМ, II, с. 845], *відбиватися в пам'яті* — запам'ятовуватися [ФСУМ, I, с. 114], *пам'ять зраджує* — хто-небудь може припуститися помилки, забуваючи щось [ФСУМ, II, с. 606] тощо. Такі фразеологізми позначають неконтрольований процес появи чи зникнення в пам'яті певних образів.

2. Неспонтанна пам'ять, пов'язана з роботою розуму, свідомості. Фразеологічні одиниці, що позначають усвідомлювані процеси, характеризують чи оцінюють інтелектуальну здатність людини: *поворухити пам'яттю* [ФСУМ, I, с. 656], *покопатися у своїй пам'яті* [ФСУМ, I, с. 667] — примусити себе пригадати що-небудь, *випускати з уваги (з виду)* — забувати що-небудь, не враховувати чогось [ФСУМ, I, с. 99], *брати [собі] на ум (на розум)* — усвідомлювати, запам'ятовувати [ФСУМ, I, с. 54], *мати ледачу пам'ять (ірон.)* — не запам'ятовувати кого-, що-небудь, не могли згадати [ФСУМ, I, с. 472]. Важливо відзначити, що розглядувані фразеологізми засвідчують активність людини як суб'єкта пам'яті.

3. Ритуальна пам'ять, пов'язана з ідеєю інобуття: *блаженної (святої, незабутньої, світлої) пам'яті* [ВП, с. 633], *світла пам'ять* [ФСУМ, II, с. 606] — уживається для вираження позитивного ставлення до померлого, *вічна (довічна) пам'ять* [ВП, с. 633] — уживається як побажання завжди пам'ятати померлого, *шанувати паи'ять* — згадати покійного з повагою [ФСУМ, I, с. 166].

4. Соціальна пам'ять, пов'язана з різними стратегіями та практиками пам'ятання, нагадування, забування про когось чи щось, а також оцінками: *виривати з пам'яті* — примушувати кого-небудь забути когось, щось [ФСУМ, I, с. 101], *викинути (витрусити) з голови (з пам'яті, з думки, з ума)* — перестати думати про когось, щось [ФСУМ, I, с. 91], *вбивати в голову (в мозок)* — 1) частим повторенням, нагадуванням, биттям примушувати кого-небудь запам'ятати [ФСУМ, I, с. 69], *лізти на думку (грубо)* — згадуватися, бути предметом роздумів [ФСУМ, I, с. 436], *коротка пам'ять* — хто-небудь має здатність дуже швидко забувати [ФСУМ, II, с. 606].

Між цими типами пам'яті немає чіткої межі. Так, фразеологізм *спадати на думку* [ФСУМ, II, с. 845] позначає і мимовільне, і вольове пригадування; вислів *сумної (лихої, недоброї, чорної і т. Ін.) пам'яті* [ФСУМ, I, с. 436], що уживається для вираження негативного ставлення при згадці про кого-, що-небудь, пов'язується з ритуальною й соціальною пам'яттю.

У цілому концепти *пам'ять / забуття* корелюють із концептом *розум*. Фразеологізми, що позначають запам'ятовування чи **забування**, часто містять компоненти *ум, розум*, а також *думка, гадка*, які об'єктивують пам'ять, і *голова, мозок*, що позначають тілесні органи пам'яті: *брати [собі] на ум (на розум)* — усвідомлювати, запам'ятовувати [ФСУМ, I, с. 54], *лишити (залишити, облишити) думку* — перестати згадувати, забути кого-, що-небудь [ФСУМ, I, с. 433], *[і] гадки*

не мати — 2) зовсім, ніколи не думати про кого-, що-небудь, не згадувати когось, щось // забути про щось [ФСУМ, I, с. 469], *тримати (держати) в голові* — постійно пам'ятати [ФСУМ, II, с. 696], *в'їстися в мозок* — добре запам'ятися [ФСУМ, I, с. 135]. Пам'ять не випадково постає ознакою здорового глузду м. Дмитровська в цьому зв'язку зазначає, що сприйняття зовнішнього світу і, відповідно, пам'ять про нього неможливі, якщо людина не сприймає себе, не усвідомлює себе, не пам'ятає себе [1, с. 80]. Фразеологізми *при розумі й у добрій пам'яті (бувши)* [ВП, с. 633], *[при повній] тямі (й пам'яті)* [ФСУМ, II, с. 908] засвідчує норму оцінки життя людини. Утрачаючи пам'ять, людина позбавляється орієнтирів адекватного сприйняття світу. У фразеології поняття пам'яті і свідомості тісно пов'язані, *не пам'ятати (не пам'ятати) [самому] себе* — діяти несвідомо [ФСУМ, II, с. 907], *приводити до пам'яті (до тямі і т. Ін.)* — 1) виводити зі стану непритомності, 2) примушувати кого-небудь діяти реально, схаменутися, опам'ятатися [ФСУМ, II, с. 690]. Помітним є також зв'язок *старість /утрата пам'яті', вижити з пам'яті* — від старості втратити пам'ять [ФСУМ, I, с. 88], *стареча (ледача і т. Ін.) пам'ять* — погана здатність до запам'ятовування [СУМ, VI, с. 40], *дай Боже пам'ять (пам'яті)* — уживається для вираження бажання, зусилля пригадати що-небудь [ФСУМ, I, с. 219]. Останній вислів, як слушно зауважує Н. Брагіна, буде природним для літньої людини, у лексиконі людини молодшої воно матиме жартівливе забарвлення [5, с. 81].

На відміну від розуму, душа й серце є сферою почуттів, тому фразеологізми з відповідними компонентами набувають конотацій, пов'язаних із певними враженнями від предмета пам'яті: *впадати (надати) в душу* — справляти глибоке враження, надовго лишаючись у пам'яті [ФСУМ, I, с. 146], *лишати (залишати) і глибокий! слід у душі* — дуже вражати кого-небудь, надовго запам'ятовуючись [ФСУМ, I, с. 432], *пам'ять серця* — спогади про що-небудь дороге, близьке, незабутнє [ФСУМ, II, с. 606], *пронести в серці* — зберегти пам'ять про кого-, що-небудь [ФСУМ, II, с. 709], *носити в (на) серці, носити в серденьку* — завжди добре пам'ятати про когось, щось [ФСУМ, II, с. 557]. Такі відтінки значення фразеологізмів зумовлені уявленнями про душу й серце як сферу емоційного життя, місце, де зберігається інформація про щось надзвичайно дороге, не раціональне, а пов'язане з духовним світом людини. Легко помітити, що згадані сталі вислови містять сему "довго, завжди", позначаючи довготривалу образну пам'ять.

Серед назв інших частин тіла, що мають зв'язок із *пам'яттю*, фразеологічний матеріал засвідчує лексему *око (очі)*: *мати пам'ятке око* — бути спостережливим, надовго запам'ятовувати побачене [ФСУМ, I, с. 474], *маячити у вічі* — 2) поставати в уяві, ввижатися, згадуватися [ФСУМ, I, с. 481]. Цей зв'язок не випадковий, оскільки зорова пам'ять є визначальною для людини. Її компонент *язик* у складі фразеологізму *(вертиться на язичі (на язичку))* — 2) ніяк не пригадується (про що-небудь добре відоме, але забуте в даний момент) [ФСУМ, I, с. 74] відбиває зв'язок механізмів пам'яті з вербальним мисленням. Лише один сталий вислів має у складі лексеми *печінки, шкіра*: *в'їстися в печінки (рідко в шкіру)* — добре запам'ятатися,

досадивши комусь [ФСУМ, I, с. 135]. Значення наведеного фразеологізму містить негативну сему, пов'язану, очевидно, зі сценарієм больового впливу. Прозора внутрішня форма фразеологізму *мотати (намотувати, закручувати) [собі] на вус (на вуса, на вуси)*, що має одне із значень "запам'ятовувати, брати до уваги" [ФСУМ, I, с. 510], містить давні культурні конотації, пов'язані з образом парубка, молодого козака [ДИЕ. 8, с. 37-38].

Дослідники справедливо відзначають, що пам'ять звичайно постає як певне сховище, вмістилище, де зберігається різна інформація [6, с. 88-89; 2, с. 87; 4, с. 38]. Це засвідчує низка фразеологізмів: *заховати в голові (в пам'яті) — зберегти в пам'яті, запам'ятати надовго* [ФСУМ, I, с. 320], *убгати [собі] в голову — запам'ятати* [КР, с. 52], *набивати голову — примушувати кого-небудь сприймати, запам'ятовувати багато чогось (переважно непотрібного, зайвого)* [ФСУМ, I, с. 516]. Невипадково компонентом згаданих сталих сполук є лексема *голова*, що позначає місце локалізації пам'яті. Загалом не тільки пам'ять, а й душа, голова, серце, з якими вона корелює, теж є певним сховищем (*порозівня голова, порожнє серце, відкрита душа*). Таке уявлення про наповненість пов'язана з давніми архетипами заповненого простору і порожнечі як протиставлення буття і небуття.

Пам'ять як сховище — це певний заповнений простір, який має поверхню. Для оцінки поганої пам'яті існують ФО, які пов'язуються з порушенням цілісності цієї поверхні: *голова стала дірява, голова стала як решето — хто-небудь безпам'ятний, забутливий* [ФСУМ, I, с. 183]; *голова як решето, голова як розбитий горнець* [ЮІ, с. 38] — про забудькувату, нетямущу людину; *дірява пам'ять, голова як дірявий (розбитий) горнець* [ВП, с. 633]. Крім того, на позначення поганої пам'яті існують вислови з іншим типом мотивації, де образними конкретизаторами фразеологічного значення є назви тварин: *пам'ять як у зайця хвіст* [П, с. 77] — метафора короткої пам'яті; *пам'ять як у курки* — про безпам'ятну людину [ЮІ, с. 109], з назвою курки пов'язане стереотипне уявлення про відсутність розуму.

Пам'ять як вербалізований образ може мислитися в просторових координатах. Просторове представлення пам'яті реалізується через сценарії руху: пригадування — це рух уперед: *прийти в голову (до голови, на ум, на розум і т. Ін.) — 1) і!* згадатися (про минуле); *лізти на думку (грубо) —•* згадуватися, бути предметом роздумів [ФСУМ, I, с. 436]; забування асоціюється з рухом назад чи вниз: *вилетіти (вивітритися, випасти) з голови, відійти в минуле, відійти (канути) в забуття — забутися* [КР, с. 46], *випасти з думок (з голови, з пам'яті) — зовсім забутися* [ФСУМ, I, с. 97]; неможливість згадати забуте уподібнюється руху по колу: *вертиться (крутиться) в голові — 1) хто-небудь ніяк не може пригадати щось* [ФСУМ, I, с. 73]; метафора озирання назад — це згадка про минуле: *оглядатися назад — пригадувати минуле, прожито, оцінюючи його з точки зору сучасного. оглядатися на задні колеса — повертатися в думках до минулого, до чого-небудь попереднього, зважати нате, що було в минулому* [ФСУМ, II, с. 577]; відсутність руху — це або утримування в пам'яті (*не спускати з думки — увесь час думати, не забувати про кого-, що-небудь* [ФСУМ, II, с. 854], *удержувати в голові — пам'ятати* [ФСУМ, II, с. 911], *тримати (держати) в голові — постійно пам'ятати* [ФСУМ, II,

с. 896]), або неможливість згадати (*не йде на думку* — хто-небудь не думає, не хоче думати, згадувати про кого-, що-небудь [ФСУМ, I, с. 359]).

Якщо попередні приклади засвідчували уявлення про пам'ять як про внутрішній простір, то деякі фразеологічні одиниці зі значенням "забувати, забуватися" містять образи зовнішнього простору — простору об'єктивного світу: *порости мохом* — !) давно минути, забутися, зикнути [ФСУМ, II, с. 678], *тонути в тумані* — ставати невиразним, нечітким у пам'яті, забуватися [ФСУМ, II, с. 74], *пилком припасти (покритися), пилком припасти* — 3) забутися [ФСУМ, II, с. 889], *вкритися іржею* — довго не використовуватися, забутися, застарітися [ФСУМ, I, с. 136]. Ці метафори мотивуються уявленням про неможливість зорового сприйняття певного предмета, іржа, крім того, пов'язується з руйнівним впливом часу.

Фразеологічний матеріал фіксує не лише типи мисленневих процесів, пов'язаних із пам'яттю, а й архаїчні способи запам'ятовування. Так, процес спеціального запам'ятовування ка тривалий час у своїх етнокультурних витоках пов'язується з ритуалізованими діями — карбуванням, зарубуванням, в'язанням вузликів тощо. Внутрішня форма окремих фразеологізмів зберігає ці уявлення про способи запам'ятовування в давній культурі: *зарубати [собі] на носі (на умі)* [КР, с. 52] — добре запам'ятати, *карбувати в пам'яті* — добре, міцно запам'ятовувати [ФСУМ, I, с. 365], *карбуватися на душі (на серці)* — назавжди залишатися в пам'яті [ФСУМ, I, с. 365], *врізатися в пам'ять (в помку)* — надовго, міцно запам'ятатися, вразивши чимось [ФСУМ, I, с. 151], *даватися знаки (знати)* — 5) надовго запам'ятатися (переважно про щось неприємне) [ФСУМ, I, с. 218]; *якось я багацько зав'язав (вузлик на пам'ятку), а як розв'язу, то усім покажу* [Н, с. 277]; *клин му в голову забив* [Н, с. 577]. Помітним є те, що значення цих сталих висловів зберігає сему "надовго, міцно", мотивоване прототипним словосполученням.

Отже, фразеологічний матеріал української мови фіксує важливі моменти наївного сприйняття процесів запам'ятовування й забування, зв'язок пам'яті й думки, пам'яті й мови, раціонального та емоційного світу людини.

Список літератури

1. Дмитровская М. А. Философия памяти // Логический анализ языка. Культурные концепты / Отв. Ред. Н. Д. Арутюнова. — М.: Наука, 1991. — С. 78-85.
2. Кубрякова Е. С. Об одном фрагменте концептуального анализа слова *память* // Логический анализ языка. Культурные концепты / Отв. Ред. Н. Д. Арутюнова. — М.: Наука, 1991, — С. 85-91.
3. Туровский В. В. Пам'ять в наивной картине мире: *забыть, вспомнить, помнить* // Логический анализ языка. Культурные концепты / Отв. Ред. Н. Д. Арутюнова. — М.: Наука, 1991, — С. 91-95.
4. Урысон Е. В. Проблемы исследования языковой картины мира: Аналогия в семантике. — М.: Языки славянской культуры, 2003. — 224 с.
5. Брагина Н. Г. Память в языке и культуре. — М.: Языки славянских культур, 2007. — 520 с.
6. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): Монографія. — К. — Черкаси: Брама, 2004. — 276 с.

7. Клацки Р, Память человека: структуры и процессы. — М.: Мир, 1978. --319 с.
8. Ужченко В. Образи рідної мови. — Луганськ: Знання, 2005. — 236 с.

Джерела та їх умовні позначення

1. Випган І. О., Пилинська М. М. Російсько-український словник сталих виразів. — Х., 2000,— **ВП**.
2. Коломієць М. П., Регушевський С. С. Словник фразеологічних синонімів. — К., 1998. — **КР**.
3. Словник української мови: В 11-й т. — К.: Наук. Думка, 1970-1980. — Т. 6. — СУМ, VI.
4. Українські приказки, прислів'я і таке зик : _зика_ О. В. Марковича : / Уклав Матвій Номис.—К., 1993.—Н,
5. Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток! Упоряд. М. М. Пазяк. — К., 2001 — **П**.
6. Фразеологічний словник української мови / Укл./: В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк та ін. — К., 1993, — Кн. 1-2, — **ФСУМ, I, II**.
7. Юрченко О. С., Івченко А. О. Словник стійких народних порівнянь. — Х., 1993. — **ЮІ**.

Губарева Г. А. Концепты *память / забвение* в украинской фразеологии.

В работе исследованы концепты *память* и *забвение* в украинской фразеологии. Создана классификация фразеологизмов, которые обозначают запоминание, соответственно типам памяти, зафиксирована корреляция концептов *память / забвение* с лексемами *разум, мысль, душа, сердце* и т.д.

Ключевые слова: концепт, память, забвение, фразеологизм.

Gubareva G. A. Concepts "Memory"/ "Oblivion" in Ukrainian phraseology

In the work are researched concepts "Memory"/ "Oblivion" in Ukrainian phraseology. It is defined the classification of phraseological units that define memorization according to the types of memory. It is shown the correlation of concepts "Memory"/ "Oblivion" with lexemes *intellect, thought, soul, heart* and so on.

Key words: concept, memory, oblivion, phraseology.

Стаття надійшла до редакції 6 травня 2007 р.

УДК 81.162.1 '3 73, 7

**ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ
НАЦІОНАЛЬНОГО І КУЛЬТУРНОГО НАДБАННЯ НАРОДУ
(НА МАТЕРІАЛІ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ)**

Н. Б. Дем'яненко

У статті охарактеризовано значний корпус польських фразеологізмів на позначення ментальної діяльності людини, виявлено й проаналізоване чотири великих групи внутрішніх рис ментальної характеристики людини: моральні, вольові, емоційні та інтелектуальні.

Ключові слова: фразеологічні одиниці, національна картина світу, ментальність, внутрішні риси ментальної характеристики людини.

Мова являє собою дзеркало національної культури, відображуючи її і закріплюючи у собі у повній мірі досягнення пізнавальної діяльності людини, особливо національної психології, при цьому будучи одночасно її частиною. Мова має притаманні народу особливості, охоплює всі сторони життя нації, відображає своєрідність культури і реальної дійсності, яка у різних країнах неоднакова, внаслідок чого утворюється національно-специфічна мовна картина світу, яка складається із системи соціальних факторів, культурних традицій, а також специфічних особливостей мовної поведінки. Мова окремої етнокультурної спільності служить національно-специфічним вираженням національної мовної картини світу, мова як діяльність певних мовленнєвих органів і звуків, що внаслідок цього утворюються, не є процесом відображення, а "процесом формування і засобом відображення" [і, с. 5]. Переосмислення окремих слів пов'язане з окремими ознаками або особливостями, якими наділені предмети, що їх позначають або поняття, які дозволяють позначати їх по-різному. Відмінність прямого значення слова від його переносного значення (прямої номінації від непрямої) у тому, що пряма номінація первинна, а непряма — вторинна.

В основу прямої номінації покладено ознаки предмета або поняття, в основі непрямої — ознаки вторинні, пов'язані з функціонуванням певного слова у мові. Ці ознаки знаходять своє вираження у мові у вигляді умотивованості. Умотивованість, як відомо, притаманна і багатьом формально похідним словам, де вона пов'язана не з переосмисленням, а з частковим або ж повним використанням уже існуючої номінації. Різна природа умотивованості окремих слів дає змогу виділити таке поняття, як образна умотивованість, тобто метафоричне, вторинне значення, що виникає на основі первісного, прямого. Переносне значення виникає тільки за асоціацією з прямим. Але слід зазначити, що образність у мові не обмежується образним уживанням або переосмисленням одного слова. Дуже часто образ передається описово словосполученням або навіть реченням. Багато з таких

образно ужитих словосполучень і речень можуть ставати загальноновживаними у певному мовному колективі або навіть вийти за його межі. Тоді таке словосполучення або речення починає функціонувати як єдине ціле, і образ, що воно виражає, береться за основу того, що позначає таке словосполучення або речення, вже набуваючи статус самостійної мовної одиниці саме у силу утворення цього свого самостійного позначеного. Такі мовні одиниці носять назву фразеологічні. Фразеологізм формується у результаті лінгвістичного процесу — фразеологізації. Це переосмислення вільного словосполучення (або речення). У результаті фразеологізації словосполучення та його складові частини (слова) утрачають свою первісну семантику. Одночасно з цим відбувається процес смислової єдності, який

Аналіз теоретичних праць відомих філософів, лінгвістів, психологів є переконливим аргументом того, що національний елемент мовної картини світу є оазією очі. Lfonaiwiv, а чи ру и m o т илчлп DVU П і ДМ і п н і w и і v i v i ^ H R I A і v u j і п п v u i i ^ . В р і т і о п і (с е н і л а н і з о в а н і д і а л і з м) і н і а д і д і а л і з м і с і л а г а * о т т і в с і Д і л л і п о п г а і а і д і а л і з м і а д м е н т а л ь н і с т ь , я к а п р и т а м а н н а п е в н і й е т н о к у л ь т у р н і й с п і л ь н о с т і . М е н т а л ь н і с т ь є о д н і є ю з ф о р м с у с п і л ь н о ї с в і д о м о с т і , в о н а з а к р і п л е н а в м а т е р і а л і з о в а н и х п р о д у к т а х , а л е н о с и т ь н а д с в і д о м и й х а р а к т е р . " М е н т а л ь н і с т ь у с в і д о м л ю є т ь с я й р а ц і о н а л і з у є т ь с я т і л ь к и в и б і р к о в о , ф р а г м e n т а р н о п о в ' я з у є в и с о к о р а ц і о н а л і з о в а н і ф o r m и с в і д o m o c t i (н а у к у , ф і л o c o ф і ю , п o л і т и ч н у і д е o л o г і ю , р e л і г і ю і т . д .) з і с ф e p o ю п і д c в і д o м и х c t p y k t y p , в и з н а ч а ю ч и у т а к и й c п o c і б o б р a з ц і л і с н o г o ж и т т я л ю д и н и " [3, с. 178]. Цей образ опирається на певні внутрішні характеристики людини. Це складні особливості, досить показові для певних національних груп, які дають змогу з певною вірогідністю передбачати її поведінку у тому чи іншому конкретному випадку. Ментальність має свою структуру, виражену у взаємозв'язках внутрішніх рис.

Фразеологічна одиниця є одним із основних складників мовної картини світу. Нами було проаналізовано значний корпус польських фразеологізмів на позначення ментальної діяльності людини і виявлено, з яких внутрішніх рис складається характеристика ментальності, що її дають польські фразеологізми. Спеціально зазначимо, що ми широко витлумачуємо поняття ментальності людини, включаючи у це поняття не лише властивості та явища, пов'язані з розумовою діяльністю, але також і емотивно-афективну та вольову сферу людської психіки, морально-етичні якості людської особистості, інші внутрішні особливості індивіда, пов'язані з його освіченістю, характером, темпераментом і т. д. Нас цікавила окрема людина і її ментальність, а отже, фразеологізми розглядалися не як виразник національної ментальності і національної картини світу, а як засіб характеристики людини у плані її ментальності. Тут можна виділити ніби два значення, два аспекти ментальності щодо фразеологізму: 1) фразеологізм як виразник національної ментальності з властивою їй мовно-національною картиною світу і 2) фразеологізм як одиниця на позначення ментальної риси людини.

Ми побудували класифікацію внутрішніх рис ментальності людини, яка опиралась на опрацьований матеріал з використанням існуючих схем, представлених у

ідеографічних словниках та інших джерелах. Проте застосування цих апріорних схем у семантичній класифікації аналізованого нами матеріалу викликало потребу їх модифікації, зокрема, введення нових додаткових рубрик. Усі фразеологізми польської мови можна класифікувати у чотири великих групи, серед яких найчисленнішим є клас фразем на позначення вольових якостей особистості, крім цього, наявні також класи фразеологізмів, що позначають морально-етичні риси людини, почуття та емоції і інтелектуальні властивості особистості. Кожен із зазначених класів об'єднує певну кількість груп, що більш детально характеризують означений клас. Серед зворотів, що входять до того чи іншого класу, можуть бути випадки неоднозначної відповідності певним рубрикам. Наприклад, фразеологізми *skromny jak fiolek*, *zuwy jak skra*, *upartu jak koziol* відносяться лише до однієї, певної рубрики: *skromny jak fiolek* відноситься до групи "скромність", що входить до класу морально-етичних рис людської особистості; *zuwy jak skra* належить до групи "енергійність", *upartu jak koziol* — до групи "впертість", які входять до складу вольових якостей особистості. Натомість інші фразеологічні звороти можуть підпадати і під значну кількість груп, як у межах свого класу, так і виходячи за його рамки: наприклад, фразеологізм *duren skonczony*, *ostatni duren*, *potqzny glupiec*, *bezdeny glupiec*, *patentowany glupiec*, *paientowany niezdar* відносяться до рубрики "дурень", проте їх можна водночас віднести і до таких груп, як "відсутність інтелекту", "відсутність думки", "нецікавість", "невігластво", оскільки всі ці вказані поняття є складовими частинами явища "дурень". Крім того, двозначність у плані віднесення до класифікаційних рубрик може мати й інший характер. Так, фразеологізм *(ktos) jak pies* має три несумісні значення, кожне з яких відноситься до різної групи: 1) *wierny jak. pies* — позначає позитивну морально-етичну рису характеру — вірність; *zlyjak pies* — належить до негативних морально-етичних рис характеру; *bezwstydney jak. pies* — теж вказує на негативну, але іншу морально-етичну якість людини. Як бачимо, перед нами фразеологічна одиниця *(ktos) jak pies*, яка є багатозначною у плані приналежності класифікаційним рубрикам.

Про певні фраземи на позначення ментальної діяльності можемо говорити як про такі, що характеризуються безвідносною оцінною конотацією (*chorowac na wielką panią*, *uczu iak pieft* — негативно забарвлені звороти, *logiczna głowa*, *złote zęce* — фраземи, що мають позитивне забарвлення), а є і ряд таких, де така конотація є відносною, тобто може бути і позитивною, і негативною (*miec sztywny kark*, *miec ambicje*, *zadzierać nos do gory*).

Усі внутрішні характеристики є доступними у своєму прояві; внаслідок цього зовнішня характеристика може служити засобом вираження характеристики внутрішньої, ментальної. Відповідне позначення таких характеристик може витлумачуватися двояким чином: 1) як таке, що вказує на певну зовнішню характеристику; 2) як свідчення людської ментальності, тобто як позначення внутрішньої характеристики; 3) одночасно як перше, так і друге. Наприклад, *siedziac jak tabaka w rogu* чи *mówic jak slepy o kolorach* можуть позначати в залежності від контексту як сталі риси характеру людини, так і її окремо взяті дії. Словник не

подає нам таких контекстуальних прикладів, але є очевидним, що про людину можна сказати, що вона сидить як *tabak.a w rogu*, бо вона взагалі є невігласом і нічого не розуміє. Проте, можлива й інша ситуація, коли людина просто не орієнтується в певному питанні, хоча при цьому є достатньо освіченою і розумною. Це ж саме можна сказати і про фразеологізм *mowic jak sępy o holorach*. Якщо така риса, як невігластво є для людини сталою і не залежить від ситуації, то її можна віднести до внутрішньої характеристики людини.

Внутрішні характеристики людини можна поділити на моральні, вольові, емоційні та інтелектуальні [4], ми ж уважаємо таку класифікацію доцільною і при розгляді ментальної характеристики людини, відображеній у мовній картині світу, зокрема у фразеології.

Таким чином, ми маємо чотири великих групи внутрішніх рис ментальної характеристики людини. Основне навантаження на вираження їх змісту здійснюють фразеологізми, які визначають ті чи інші вчинки.

Так, у ситуаціях, які ставлять перед особистістю вимогу діяти згідно із суспільними ідеалами, нормами, правилами поведінки, на передній план виходять моральні якості поведінки. Поява цих рис стимулюється потребами людини в цілісному соціальному середовищі.

В умовах, які спонукають особистість головним чином до застосування вольових зусиль, здійснення вольових дій, найяскравіше проявляються **вольові** риси характеру. Це зумовлено потребою людини в активній та результативній діяльності.

Якщо ж особистості потрібно емоційно оцінити себе чи інших людей, явища природи, мистецтво, навколишню дійсність, то найбільш яскраво виявляються **емоційні** риси характеру. їх поява обумовлена потребою в спілкуванні.

Обставини, які вимагають від **особистості** насамперед чіткого і усвідомленого сприймання навколишньої дійсності, обдуманого, глибокого і оригінального розв'язання різних життєвих, виробничих і навчальних завдань, чітко висвітлюють **інтелектуальні** риси характеру. їх поява передбачається пізнавальними потребами.

Риси морального, вольового, емоційного та інтелектуального змісту є провідними рисами особистості і дають уяву про ментальну характеристику індивіда. Характеристику кожної окремо взятої людини складають внутрішні (ментальні) та зовнішні риси.

Ментальність визначає ієрархію вартостей і ідеалів. Моделювання структури національної мовної особистості та виявлення національного елемента дає підстави для подальшого вивчення національної мовної особистості як глибоко національного феномена,

Список літератури

1. Визгалов П. И. Некоторые вопросы диалектики соотношения языка и мышления. — Казань: Изд-во Казан. Ун-та, 1962.
2. Жуков В. П. Семантика фразеологических оборотов. — М.: Просвещение, 1978.

3. Мифы народов мира: Энциклопедия: в 2-х тт. // Гл. ред. С. А. Токарев. — М.: Сов. Энцикл., 1987.
4. Загальна психологія: Курс лекцій. — К.: Правда Ярославичів, 1997.

Дем'яненко Н. Б. Фразеологические единицы как способ выражения национального и культурного достояния народа (на материале польского языка).

В статье охарактеризован значительный корпус польских фразеологизмов для обозначения ментальной деятельности человека, определено и проанализировано четыре больших группы внутренних черт ментальной характеристики человека: моральные, волевые, эмоциональные и интеллектуальные.

Ключевые слова: фразеологические единицы, национальная картина мира, ментальность, внутренние черты ментальной характеристики человека.

Demjanenko N. B. Phraseological units as a means of expression of national and cultural property of a nation (on the material of Polish language).

in the article it is characterized the considerable corpus of Polish phraseological units for the indication of mental activity of a person, defined and analysed four big groups of inner traits of mental characterization of a person: moral, strong-willed, emotional and intellectual.

Key words: phraseological units, national world view, mentality, inner traits of mental characterization of a person.

Стаття надійшла до редакції 29 квітня 2007 р.

УДК 811. 161. 2'373.7

СЕМАНТИЧНІ МОДЕЛІ ЕТНОФРАЗЕМ ВЕСІЛЬНОЇ ОБРЯДОВОСТІ

Н. М. Карлова

Стаття присвячена моделюванню ареальної східнословобожанської та східностепової етнофразеології, зокрема здійснено опис семантичних моделей у фразеотворенні ідіом весільної обрядовості.

Ключові слова: етнофразеологія, етиофразами, модель, весільна обрядовість.

реальних моделей досліджуваних мовних явищ, яка відповідає принципам ізоморфності (адекватності досліджуваному того, що моделюється) та евристичності (результатом моделювання повинно бути нове знання). Відповідно до цього лінгвістична модель — це аналог, зразок, тип, схема евристичного уявлення в нашій свідомості структури виучуваного мовного явища [1, с. 14]. Проблемам структурно-семантичного моделювання фразеологізмів присвячені дослідження вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема А. Івченка [2], В. Ковалю [3], О. Плетневої [4], В. Ужченка [5] та ін. Метою нашої розвідки є моделювання ареальної східнословобожанської та східностепової етнофразеології, зокрема опис семантичних моделей у фразеотворенні ідіом весільної обрядовості.

Загальноновизнаним у мовознавстві є використання одиниць синтаксичного рівня мови (переважно словосполучень і речень) як дериваційної бази фразеологізмів. Ця об'єктивна закономірність розповсюджується й на етнофразеологію. У цьому випадку предметом дослідження стають стійкі вирази з різним ступенем "затемнення" внутрішньої форми. Серед етнофразем виділяють вислови, утворені на базі вільних словосполучень та етнофразеологізми на базі сполучень слів предикативного характеру.

Етнофразами першого типу в своїй основі містять вільні (нефразеологічні) дієслівно-іменні словосполучення, що позначають різні обрядові, ритуальні й магичні дії (як позитивно, так і негативно оцінювані). При цьому дієслівна форма може вживатися або в недоконаному, або в доконаному виді. Цю групу представляє семантична модель "**виконати ритуальну дію / дати + предмет — символ шлюбу = дати згоду на шлюбну пропозицію**", яка реалізується в деяких внутрішню форму: *рушники подавати, платки подавати, рушниками перев'язувати, платком (платками) перев'язувати, хусткою (хустками) перев'язувати, отрезом (отрезами) перев'язувати, полотном перев'язувати* [ВК].

Знаком згоди на пропозицію сватів на Україні завжди було перев'язування їх рушниками. У словнику Б. Грінченка етнофразема *рушники подавати* має пряме (термінологічне) й переносне значення: "перев'язувати спеціально для цього приготованими рушниками під час обряду сватання сватів на знак згоди на шлюб", "дати згоду на шлюб" [6, с. 91]. Пор. рос. *дать руку* "згодитися видати дочку заміж", *задать руку (руки)* "здійснити акт рукобиття на знак вдалого сватання", *дать плат* "згодитися видати дочку заміж; (наречена посилає жениху платок)", *дать плат со словом* "скріплювати словом і подарунками згоду нареченої на шлюб", *платки давать* "у весільному обряді після зговору дарувати жениху платок, а його родичам подарунки"; біл. *даць вянок, даць пярсценок, пакаціць пярсцёнак* "погодитися на шлюб", *падаваць сватам вады, ступань у след маладога* "погоджуватися на шлюб" [3, с. 88].

В етнофразах продуктивної семантичної моделі "**виконати ритуальну дію / дати (отримати) + предмет — символ відмови / негативно оцінюваний предмет - дати (отримати) відмову при сватанні**" роль семантичного центра виконує іменний компонент, що виступає як негативно осмислюваний символ: *винести гарбуза* "відмовити сватам" (Дем, Новган) [7, с. 80], *піднести макітру* "відмовити парубкові (сватам) під час сватання" (Алч, Луган, Нещер, Новол, Новолек, Полов) [7, с. 197], *давати (дати) [печеного] гарбуза, піднести (підносити) [печеного] гарбуза, викотити гарбуза* "відмовляти кому-небудь у сватанні", *роздавати гарбузи, годувати гарбузами* "відмовляти тому, хто сватається", *дістати [печеного] гарбуза, покуштувати [печеного] гарбуза, схопити гарбуза, піти з гарбузом (гарбузами), лишитися з гарбузом, остатися з гарбузом, бути з гарбузом, скуштувати гарбузової каші* "одепжати відмов[^] під час сватання, женихання, залицяння" [8, с. 154, 183, 207, 516, 661]. Гарбуз або гарбузова каша тут виступає символом відмови. Уживання гарбузових страв заспокійливо діє на організм, стримує статевий потяг. Імовірно, що юнак, якому судився гарбуз, мусив якось і пригоститися ним, унаслідок чого інтерес до дівчини пропадав. Це було не образливо, а тактовно й мудро [9, с. 431]. Окрім гарбуза, можна ще й *дістати (одержати) / діставати (одержувати) одкоша (відкоша)* "зазнати невдачі у сватанні, жениханні, залицянні" [8, с. 207] та *облизати макогона* "зазнати невдачі".

Модель "**виконувати ритуальну дію = отримувати певну характеристику в галузі весільної обрядовості**" можна проілюструвати східнослов'янськими етнофразами *обрізати, коси* "вийти заміж" (Лут), *розплести косу* "вийти заміж" (Алч, Вес, КрЛ, Лен, Мет, Мороз, Топ, Хар), *розпустити коси* "вийти заміж"⁵¹ (Анд, Брян, Вшьх, Євсуг, Захід, Зим, Криз, Луган, Лут, Ма, Марк, Сад, Стах, ЧервП) [7, с. 176]. У прямому значенні словосполучення-прототипи означають частину весільного обряду, коли молодій розпускають (розплітають, обрізають) косу.

У межах аналізованої моделі інтерпретуються й етнофрази *покривати голову* "прощатися з дівочими літами" (Піщ), *покрити голову* [7, с. 89], *зав'язати голову* "вийти заміж" (Крим, Слсрб), *покрити хусткою* "вийти заміж" (Дяк) [ВК]. В основі

цих виразів лежить весільний обряд — покривання молодої, — що символізував перехід молодої до заміжнього стану. Він був продовженням посаду молодих, а розпочинався розподілом короваю. Ритуали розподілу весільного хліба і спільного його з'їдання молодими символізували створення нової сім'ї. Далі символічні дії підкреслювали ієрархічність шлюбного союзу. У найдавніші часи обряд розплітання здійснювався в домі молодої приданками та свекрухою, в кінці ж XIX ст. — як в домі молодої, так і в домі молодого приданками, свекрухою й навіть молодим. Молоду садовили на діжу, брат або приданка *розплітали* їй *косу* й мастили волосся маслом чи медом. На Поділлі *втинання коси* здійснював молодий: посадовивши наречену собі на коліна, *відрізав коси* ножицями. На Закарпатті зберігався і більш архаїчний обряд — *відсікання коси*. Після церковного вінчання розпочиналися танці, під час яких молодій *обтинали косу*. Родичі молодого прив'язували кінець коси до гвіздка, убитого в стіну. Молодий серед танцю повинен був виявити таку спритність, щоб єдиним ударом топірця повністю *відрубати косу*. Після цього родичі молодої приймали хлопця до свого роду. Відрізавши косу, молоду *покривали очіпком*. За ритуалом, вона мала двічі його зривати і тільки на третій раз корилася долі. Від цього моменту вона переходила у стан жінки з відповідними нормами поведінки. Вони підкреслювалися, зокрема, вбранням: заміжня жінка збирала волосся в жмут й *запиналася (пов'язувала голову) хусткою* або вдягала очіпок. Виходити поміж люди без нього вважалось непристойним. Обряд покривання молодої був останнім, що виконувався в домі нареченої. Після нього молодий забирав молоду до свого дому, а разом і її посаг [10, с. 176-177]. У значенні "вийти заміж, одружитися" на Луганщині побутує й етнофразеологізм *зав'язати очі* (Кр, Луган, МалОрЛ, НижД, НОВТ, СІВЕРС) — Зап'язЛа Очі За ТИМ П'ЯНИЦЕЮ. УКи вв ВСС життя як за тином (Новт) [7, с. 228]. Крім прямого значення прототипу, коли після заміжжя молодиця повинна була покривати голову, — пор. вирази *зав'язати голову (голівоньку, косу, коси, хустку)*, — слово *зав'язати*, за О. Потебнею, має ще й символічне значення "знищити". *Зав'язати очі* — тут первісно насунути низьку хустку на очі, а вторинно — "вийти заміж".

Одним з варіантів обряду покривання молодої є обряд, записаний від жителів села Переможне, що на Луганщині, які ще в 40-х роках переїхали сюди з Лемківщини: "Покрова — це був саме сезон на сватання та весілля, а тому дівки молилися: "Свята мати, Покровонько, завинь мою головоньку, чи в шматку, чи в онучу — най ща дівкою не мучу". Зауважимо, що в Україні зафіксовано й інші варіанти примовлянь: "Святая покровонько, покрий мені головоньку, як не хусткою, то онучею, бо вже дівкою надокучило"[11, с. 341]; ¹¹Покрівонько, Покрівонько, покрий мені головоньку яков-таков онучею, хай дівкою не мучаюсь; ... хоч рпнміпкю аби я бупа дівкою" Г12. с. 2221.

"Наши батьки привезли зі своєї землі, Лемківщини, весільний обряд "*розберати моводу і завивати в хустку*"А биво то так. Ставили відро з водою — жеби жили гладко, зверху давали загововок — жеби жили багато, на загововок *стелили кожушок* — жеби дзецко ща ім родиво кучеряве, на шитко шідав моводий, йому

на коліна — мовода, а їй на коліна давали хвощика малого — жеби родивща перший син. Свашки знімали вінок з вельоном, одівали на говову дівчинам — жеби заміж виходили, а з того відра обливали водом парубків, жеби ща женили. Старости шпівають: *Юж моводу ідут сваику розберати. Вінок із вельоном другій треба дати, А моводій жені хустку завивати, Будеш тераз жено дітей колисати. Вешілля ща кінчат, біда ща начипат Пані мвода пваче, же юж не витримат.* Начинают розберати моводу і шпівають: *Як тя будут чешиц пизри до повави, Жеби твої діти чорни очи мали. Чистеца сваиечки попили, попили, Же сте пані моводу накриво завивали. Накриво, накриво, але околесто, Взяли ми си дівку — зробили невісту.* Свати співають: *Юж ідеме з комороньки, дайте же нам горілоньки, Зробили зме з дівки жену, юж ведеме зачеплену. Бора, гора родит попер, чия же я буду тепер, Буду, буду Янічкова, бо Янічек душа моя*" [ІЗ, с. 91-93].

Як бачимо, описуваний обряд вербалізується у фразеологізмах, які, з одного боку, відбивають основні етапи зазначеної о обряду (*знімати вінок, розплітати косу, відрізати косу, покривати очінком*), а з іншого — представляють варіантність номінації описуваної обрядодії (*втинати косу, відрізати косу, відсікати косу, обтинати косу, відрубати (відрубувати) косу; покривати очінком, покривати хусткою, запинати хусткою, хустку завивати, завивати в хустку*). Остання фраза *завивати в хустку*, на думку О. Потєбні, пов'язана з символічним значенням зв'язаної, скрученої мотузки, вузла, що вказує на міцність молодого подружжя. *Зав'язувати* передбачає й значення *замикати, закривати*, тобто позбавлятися звичаїв, пов'язаних з дівоцтвом. Спорідненість, яка витікає зі шлюбу, виявляється такою, що пов'язує людей. Де можна розуміти, як *звикання* молодого й молодої, чоловіка й дружини. Отже, *завивання* — це любов, звичка, а відповідно й влада й підкоряння [14, с. 352-356]. Окрім того, фіксуємо варіантні фразеологічні одиниці на позначення самого обряду: *покривати молоду, розберати моводу* (Перем).

Матеріали літературної мови та інших мов і діалектів підтверджують продуктивність аналізованої моделі: сст. *на кожух сісти* "вийти заміж" — "Наречена на весіллі за столом сидить на кожусі" (Тор), *знайти пута* "вийти заміж" (Бобр), літ. *покривати косу* "надівати на голову весільний убір заміжньої жінки", "виходити заміж", *заводити на посад* "весільний обряд: саджати молоду за стіл у червоному куті", *руки зв'язати* "повінчатися", біл. *накрыць [адным] ручніком, звязаць поясам* "одружити", *расчасаць (расплясці, распусціць) косу (косаньку)* "видати заміж", *садзіць (пасадыць) на пасады* "віддавати заміж", рос. *покрыть девке голову, наложит моршень (моршень 'головний убір заміжньої жінки')* "видати заміж", *снять волю (воля 'дівочий головний убір у вигляді широкої тірні')* "вийти заміж" [10], у [11].

Отже, аналіз етнофразем, що виникли унаслідок образного переосмислення вільних словосполучень, свідчить про те, що акціональний характер виступає їх специфічною особливістю: Кожна з етнофразем співвідноситься з певною ритуальною дією, яка стосується весільної обрядовості. Описувані обрядові етнофраземи генетично

являють собою назви окремого фрагмента або частини обряду чи ритуалу, тому у семантичному аспекті такі етнофраземи характеризуються як результат продуктивного фразеологічного способу деривації, а саме метонімічного переосмислення за принципом "ціле -> частина".

Список населених пунктів

Алч — Алчевськ Луганської обл., **Анд** — Андріївка Донецької обл. (Д), **Бобр** — Бобрикове, **Брян** — Брянка, **Вес** — Веселе, **Вільх** — Вільхове, **Дем** — Дем'янівка, **Дяк** — Дякове, **Євсуг**, **Захід** — Західне, **Зим** — Зимогір'я, **Кр** — Краснодар, **Криз** — Кризьке, **Крим** — Кримське, **КрЛ** — Красний Луч, **Лен** — Ленінське, **Луган** — Луганськ, **Лут** — Лутугине, **Ма** — Малинівка Д, **Малорл** — Малоорлівка Д, **Марк** — Марківка, **Ме г** — Металіст, **Мороз** — Морозівка. **Нещер** — Нещеретове, **Нижд** — Нижня Дуванка, **Новган** — Новоганнівка, **Новол** — Новоолександрівка Троїцького р-ну, **Новолек** — Новоолександрівка Краснодонської о р-ну, **Нові** — Новотошківське, **Перем** — Переможне, **Піщ** — Пішане, **Полов** — Половинкине, **Сад** — Садки, **Сіверс** — Сіверськодоонецьк, **Слерб** — Слов'яносербськ, **Стах** — Стаханов, **Топ** — Тополі, **Тор** — Торез Д, **Хар** — Харцизьк Д, **Червп** — Червона Поляна.

Список літератури

1. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке: Учебное пособие. — М.: Флинта: Наука, 2005. — 416с.
2. Івченко А. Українська народна фразеологія: ареали, етимологія. — Х.: Око, 1996. — 160 с.
3. Коваль В. И. Восточнославянская этнофразеология: деривация, семантика, происхождение. — М.: ЛИНГВА, 1999. — 211 с.
4. Плетнева О. Л. Фразеологія говірок центральної Слобожанщини (структурно-семантичний аспект): Дис... канд. філол. наук: 10.02.01. — Х., 2004. — 232 с.
5. Ужченко В. Д. Східноукраїнська фразеологія: Монографія. — Луганськ: Альма-матер, 2002. — 348 с.
6. Словарь української мови / Упоряд. з дод. Власн. Матеріалу Борис Грінченко. — К.: Вид-во АНУРСР, 1958 — 1959. — Т. 4. — С. 91.
7. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу: 6019 фразеологізмів. — 5-е вид., перероб. й доп. — Луганськ: Альма-матер, 2002. — 348 с.
8. Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В. М. Білоноженкота ін. — К.: Наукова думка, 2003. — 1104 с.
9. Войтович В. Українська міфологія. — Вид. 2-ге, стереотип. — К.: Либідь, 2005. — 664 с.
10. Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник. — 2-е вид. / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна та ін. — К.: Либідь, 1994. — 255 с.
11. Прислів'я та приказки: Взаємини між людьми / Упоряд. М. М. Пазяк. — К.: Наук. думка, 1991. — 439 с.
12. Скуратівський В. Т. Дідух: Свята українського народу. — К: Освіта, 1995 — 271 с.
13. Східнослобожанські українські говірки. Нотатки до мовного портрета переселенців з Лемківщини: Науково-навчальний посібник / За заг. ред. К. Д. Глуховцевої. — Луганськ, 2006. — 109 с.

14. Потебня А. А. О некоторых символах в славянской народной поэзии // Потебня А. А. Слово и миф. — М: Правда, 1989, с. 285-378.

Карлова Н. М., Семантические модели этнофразем свадебной обрядности.

Статья посвящена моделированию ареальной восточно-слобожанской и восточно-степной этнофразеологии, в частности осуществлено описание семантических моделей в образовании идиом свадебной обрядности.

Ключевые слова: этнофразеология, этнофраземы, модель, свадебная обрядность.

Karlova N. M. Semantic modules of etnophrasem of the marriage ceremony.

The article is devoted to the modelling of areal eastern-clobozansk and eastern-steppe etnophraseology, in particular it is accomplished the description of semantic modules of formation of marriage ceremony idioms.

Key words: etnophraseology, etnophrasems, a module, marriage ceremony.

Стаття надійшла до редакції 3 травня 2007 р.

УДК 811.161.2'3 73.3 + 811.111 '3 73.3

ПЕРЕДАЧА НЕВЕРБАЛЬНИХ ЕЛЕМЕНТІВ КОМУНІКАЦІЇ

УКРАЇНСЬКОЮ ТА АНГЛІЙСЬКОЮ МОВАМИ

(на матеріалі фразеологічних одиниць, що позначають риси
характеру людини в українській і англійській мові)

У статті досліджуються особливості передачі невербальних елементів комунікації фразеологічними засобами на матеріалі фразеологічних одиниць в українській і англійській мовах.

Abstract: The article studies the peculiarities of the transmission of non-verbal communication elements by phraseological means on the material of phraseological units in Ukrainian and English languages.

Проблемою при дослідженні фразеологічної мікросистеми "Риси характеру людини" в українській і англійській мовах виявилось те, що внутрішні, суб'єктивні індивідуально-психологічні властивості мають певне зовнішнє вираження в жестах, міміці, рухах тіла, які відносять до засобів невербальної комунікації. **Матеріалом** дослідження стали дані фразеологічних, тлумачних, етимологічних словників. Нами було виявлено серед ФО, що можуть указати на риси характеру людини, 213 ФО в українській мові і 174 ФО — в англійській.

Інтерес до засобів невербальної комунікації в історії європейського мовознавства відомий ще з античних часів, коли висувалася теорія первинного виникнення жестової мови, на ґрунті якої розвивалася звукова мова. Пізніше проблема мови тіла (body language) мала суто прикладний характер у зв'язку з загальноєвропейською тенденцією XIX ст. вдалого використання жестів при публічних виступах та з розробкою мови глухонімих. Практичний аспект мови тіла також активно використовувався акторами та режисерами німого кіно (Ч. Чаплін, Р. Бартон, К. Станіславський та ін.), які, на думку А. Піза, й стали засновниками невербальної комунікації, для яких це було єдиним засобом спілкування з глядачами [6, с. 9].

Новим поштовхом у вивченні мови тіла (body language) стає впливова робота початку XX ст. Ч. Дарвіна "Вираз емоцій у людей та тварин", яка була опублікована в 1872 році. Вона стимулювала сучасні дослідження у галузі невербальної комунікації, а чимало ідей Дарвіна і його спостереження визнані на сьогодні дослідниками всього світу.

Результати наукових пошуків психологів, мовознавців, етнографів, соціологів і педагогів показали, що невербальні засоби спілкування є необхідним елементом комунікації. Улі чтедлтути-дт'гдддт! twoccti?Ty-«Ці подпр^оні илдд орт im/DOUца laiciuag/oc! 0 70-х рр. XX ст. австралійський психолог Аллан Піз, учений-біхевіорист Юлій Фаст, професор Лаузвільського університету Рей Бердвіселл, учені Гордон Уенрайт, Крістіна Айслер-Мертц та ін. Саме їм вдалося розшифрувати більш як 1000 невербальних знаків та сигналів, прояв яких обумовлено імпульсами головного мозку. Людина, яка

володіє відповідними знаннями, може "зчитувати" інформацію зі співрозмовника, може адекватно та всебічно сприймати його. Хоча, безумовно, сфера та частота жестів диктується традиціями та національним характером народу.

Психологи встановили, що в процесі взаємодії людей "від 60 до 80% інформації передається за допомогою невербальних засобів вираження, і тільки 20—40% — за допомогою вербальних засобів"[6: 5]. Побіжно з цим визначається конгруентність — збіг слів та жестів, тобто врахування всієї сукупності вербальних і невербальних засобів [6. с. 17; 1, с. 141].

Для нашого дослідження у межах фразеологічної мікросистеми ФО "Риси характеру людини" лишається актуальним прагматичний аспект. По-перше, посилення в лінгвістиці інтересу до зіставного опису окремих фразеологічних макросистем. По-друге, оскільки знакове значення фразеологізму може "узагальнювати результати пізнавальної діяльності людини, дає найменування щодо пізаного предмету, повідомляє про нього і виражає ставлення до нього мовця " [7, с. 9].

Метою нашого дослідження стає спроба вирізнити з фразеологічного складу української мови фразеологічні одиниці (ФО) на позначення рис характеру людини, здійснити спробу проаналізувати особливості невербальних елементів комунікації фразеологічними засобами в українській мові з залученням матеріалів англійської мови.

Спробуємо розглянути кожний компонент невербальних засобів спілкування окремо, хоча в природі жести не існують в ізольованому вигляді, без сукупності інших жестів [6, с. 15; 1, с. 9; 2, с. 50].

Отже, під мімікою ми розуміємо рухи м'язів обличчя і того, що знаходиться на обличчі (очі, брови, ніс, губи) Виразні рухи обличчя — це зовнішнє відображення психічного стану особи, який проявляється в міміці, в експресії, яка, на думку психологів, при регулярній реалізації може стати вирішальною для визначення тієї чи іншої риси характеру людини.

Великого значення для "зчитування" рис характеру людини набувають очі — дзеркало душі. Фразеологізми з визначенням руху очей набувають спектру від значення викривлення дійсності до специфіки світосприйняття. Наприклад: *дивитися басом* (песимізм); *заглядати (заирати і т. ін.) в очі кому* (услесивість); *з озирками* (обережність); *[/ (навіть)] оком не моргнути* (стійкість); *очі завидючі у кого*, чш (зздрісність); *a black look* (песимізм); *look at (або on) the bright (або sunny) side (of things)* (життєрадісність); *»»^* eyes are bigger than one's belly* (амер. *stomach*)розм. (жадібність) тощо.

Жестові ФО, що вказують на рухи брів та вус представляють в незначній кількості і пов'язуються зі змістом неробства, відсутності будь-якої діяльності: *і вусом (бровою) не вести* (непохитність, стійкість); *хоч би [тобі (собі, вам)] вусом (усом, вухом, бровою і т. ін.) повести* (байдужість); *a cloud on (або upon) one's brow* (песимізм).

Цікаві спостереження помічаємо в ФО, що вказують на рухи носа. Завдяки впливові мімічних стандартів піднятий вгору ніс є стереотипом пихатості, чванливості: *дерти носа [вгору] перед ким і без додатка; підняти (підіймати, підносити і т. ін.) /підняти (підійняти, піднести і т. ін.) [догори] носа (ніс); look down (або turn up) one's nose at smb. (або smth.); with one's nose in the air.*

Ми також знаходимо у фразеологічних матеріалах української та англійської мов підтвердження думки О. Селіванової про те, що ніс пов'язується з негативним значенням втручання у чийсь справи [5, с. 99]: *встромляти (сунути, пхати) / встромити (втиснути, всунути) [свого] носа ([свій] ніс); тикати (тицяти) [свого] носи в чужий город; roke and pry зневажл.*

Крім того, порухи носа в різних напрямках можуть вказати і на непостійність характеру: *повернути носа в той (цей і т. ін.) бік.*

Значення мімічних ФО, які позначають рухи *губ (рота, вуст, пельки, пащеки)* теж пов'язуються з мімічними стереотипами й асоціюються здебільшого з дверима через метафоризацію сполучень презентують "репертуар" певних рис характеру людини: *кусати губи (зздрісність); робити з губи (з писка) халяву (брехливість); роззявляти /роззявити рот (рота), фам., грубо, на що і без додатка (користолюбність); розквасити губи, фам. (зарозумілість); [і] рота не розкривати (не роззявляти) / не розкрити (не роззявити) (стійкість); button (амер. zip) one's lipрозм. (стриманість); keep one's tongue between one's teeth (стриманість); kiss (або lick) the dust (улесливість, догідництво).*

Окрім наведених вище мімічних засобів на позначення рис характеру людини нами було знайдено достатню кількість ФО, які вказують на загальний вираз обличчя. Адже вираз обличчя, на думку психологів, може бути вирішальним в інтерпретації тієї чи іншої риси характеру людини. Взагалі обличчя (лице) в архаїчній моделі світу — "це маска божества, що приховує його суть"[4, с. 165]. Проте завдяки виразу обличчя дуже легко "зчитати" риси характеру людини. Наприклад, асоціативні зв'язки з птахами (сич, пава, індик), які утворилися на базі метафоричних перенесень, можуть вказати на пихатість людини: *як (мов, ніби і т. ін.) індик, з сл. надутися, напирдитися і т. ін.; як (мов, ніби і т. ін.) сич; strut (swell) like a turkey-cock (високомірство, зазнайство). Втім вміння приховувати свої пристрасті, що вирують в душі кожної людини, знаходять також своє відображення: робити добру (веселу) міну при недобрій (поганій) грі; a false front жарг. (лицемірство); straighten one's face (стриманість).*

Під жестами ми розуміємо рухи рукою (руками, пальцями, кулаком). Як правило, жести супроводжують словесну комунікацію. Але й тут ми можемо зустріти чимало розбіжностей у трактуванні того чи іншого жестового ФО. Для англійців, які мало жестикулюють, українське спілкування здається надто насиченим жестами, що регламентується багатьма моментами: темпераментом, нормами поведінки тощо. Проте у загальноєвропейському світогляді рука служить метонімічним позначенням людини і символізує орган праці, керівництва, привласнення, крадіжки та покарання: *han-irnt n Içinn-mn-t-и+у ай-искім в мівів (для пніоткУ, 2/#<* мпкдадатН РУК, 3 СЛ. працювати і под. (працелюбність); пальчики (пальці) облизувати / облизати, жарг. (зздрісність); руки сверблять (чешуться) /засвербили (зачесалися) (жадібність); keep a firm (або tight) nani on (smb.) (владність).*

Водночас пасивність, довірливість, ледарство асоціюються з бездіяльністю, повним спокоєм рук (лапок, крилець): *і лапки покласти (довірливість); руки в брюку (ледарство); скласти /рідко складати лапки (крильця) (пасивність); not to lift a hand (ледарство).*

Жестові ФО можуть також виражати допомогу, підтримку, добре ставлення до когось: *висушувати / висушити сльози (сльозу) у кого, чії* (доброта); *подавати (давати, простягати) / подати (дати, простягти)* [братню, помічну і т. ін.] *руку [допомоги] кому і без додатка* (сердечність); *hold smb. 's hand* (благородство); *the common touch* (товариськість) тощо.

В українській ментальності рухи пальцями також можуть пов'язуватися зі змістом неробства, відсутності будь-якої діяльності: *і пальцем не кивнути; палець об палець не ударити* тощо; *tumble one's fingers* (ледарство). Додаткового негативного значення в англійській мові набувають такі ФО: *put one's fingers in the fire* (схильність до ризику); *stick to smb. 's fingers (або to the fingers of smb.)* (аморальність).

Подібні розбіжності спостерігаємо у фразеологізмах, які фіксують рухи кулаком, що вказують згуртованість, витримку людини: *збиратися /зібратися в кулак* (стійкість); *тримати (держати) [свої] нерви в руках (купаці)* (стриманість). Порухи кулаком можуть презентувати зміст залежності: *держати (тримати) в кулаку кого; затиснути в кулак кого* (владність). Але в англійській мові збіжних жестових реалізацій ми не відзначаємо, бо існують інші еквіваленти: *have (hold або keep) in hand (або well in hand)* (стриманість); *keep a firm (або tight) hand on (smb.)* (ледарство).

Репертуар рухів тіла, як і жестів взагалі, досить різноманітний, і має своє, специфічне національне забарвлення. І навіть самий „прозорий” порух тіла може трактуватися досить розбіжно. Під традиційним розумінням рухів тіла мають на увазі порухи головою, шиєю, плечима, тулубом, ногами.

У процесі спілкування дуже часто задіяна голова. Рухи голови є майже однаковими в усіх народів і зрозумілі для кожного, що зумовлюється **меюнімічним** перенесенням певних функцій з цілого (людини) на знак частини [5, с. 85]. Порухи головою вверх або вниз свідчать про певну рису характеру по відношенню до себе: *дерти голову; swelled head* (амер. *big head*) (пихатість); *вішати (хнюпити, опускати) / повісити (похнюпити, опустити) носа (ніс, рідко вуха) [на квінту]; hang (down) one's head* (песимізм); *ховати голову у пісок* (боягузтво); *carry (або hold) one's head high (також hold up one's head)* (благородство) тощо.

В українському наборі ФО рухи головою набувають додаткового трактування, яке в англійській мові не існує: *підставляти / підставити голову (лоб, лоба, себе і т. ін.) під кулю (під ніж і т. ін.)* (схильність до ризику); *розпускати / розпустити морду (писок), грубо* (лайливість).

Очевидно через те, що українським та англійським етносом шия сприймається як символ влади, пригнічення та підкори, можна спостерігати такі фразеологічні фіксації: *накидати (накладати, надівати) / накинути (накласти, надіти) ярмо (петлю, рідко вуздечку) [на [свою] шию (довкола шиї, на себе)] кому, на кого-що; have (put або set) one's foot on smb. 's neck (або on the neck of smb.); tread on smb. 's neck (або on the neck of smb.)* (владність).

Схожого розшифрування набувають рухи плечима, які можуть виражати сміливість, відповідальність: *підставляти / підставити плече кому* (товариськість); *розправляються /розправляться плечі у кого і без додатка*

(рішучість, сміливість); *have on one's shoulders* (відповідальність) тощо. Коливання між ним ми можемо спостерігати як ставлення до навколишньої дійсності: *закритися (скритися)* [й] *плечима й очима* (скритність, в нетовариськість); *carry water on both shoulders* (підлість); *put one's shoulder to the wheel* (уважність).

Значення просторової близькості в українському наборі ФО (*плечем до плеча, плечел у плече*) вказують на товариськість.

Внаслідок того, що тіло людини розглядається як форма індивідуальності (як на фізіологічному, так і в ментальному аспектах), нам дається змога спостерігати унікальні фразеологічні фіксації. Наскільки тіло людини може мати на фізіологічному рівні гнучкість, здатність виконувати незвичайні дії, настільки відзначаються розмаїттям значень і фразеологізми: *втягтися (втягнутися) у нитку* (відданість); *ламається як (мов, ніби і т. ін.) гречаний бублик* (манірність, жеманство); *перериватися / перерватися надвоє (пополам, начетверо і т. ін.)* (старанність); *показувати / показати спину (потилицю) кому* (боягузтво); *пролазити / пролізти в шпарку* (спритність); *a hot (або proud) stomach* (високомірство).

Серед спірних питань, що розгортаються довкола жестових ФО, можна назвати розмежування жестів і фізіологічних рухів [3:57]. Це у більшій мірі торкається рухів ногами. Бо значна кількість "рухливих" ФО з зазначенням дії ніг (п'ят, ступнів) вказують на семантику руху. Так, скажімо, на лякливості людини можуть вказати такі ФО: *давати / дати волю ногам; накивати (рідко закивати) / кивати п'ятами; turn tail*.

Функціональна спроможність ніг асоціюється з самостійністю людини: *іти / ніти своєю дорогою; стати / ставати на ноги; твердо стояти на ногах ; be fond of (або love) one's own way; get (або have) one's (own) way (have it one's own way)* тощо.

Повільні рухи ніг свідчать про обережність людини: *прощупати (промацати) ґрунт; feel (або grope) one's way; put forth (put out, send out або throw out) a feeler* тощо. Перешкода руху, яка породжує зміст нещирості, підступності намірів, теж зафіксовано у фразеологічних "сценаріях": *підставляти / підставити ногу кому і без додатка* (підлість); *плутати (заплутувати, сплутувати) / заплутати (сплутати) [свої] сліди* (хитрість). Виявляється, що напрямок, інтенсивність руху ногами також вказує на ту чи іншу рису характеру людини: *бігати (тягнутися, ходити і т. ін.) хвостом за ким* (надокучливість); *скакати на задніх лапах (лапках) перед ким* (услесливість); *тинятися з кутка в куток (без діла, дарма)* (ледарство); *hang a leg прост.*, (несміливість); *jump at (rise to або swallow) the bait* (довірливість).

Висновки. Отже, низки елементів передачі невербальної комунікації є фразеологічними засобами рис характеру людини в українській та англійській мовах засвідчує, наскільки багато знакової інформації несуть у собі жести, міміка, рухи тіла і займають вагоме місце в житті людини та суспільства.

Як бачимо, невербальні елементи засобів комунікації фразеологічними засобами не тільки забезпечують комунікацію, а й створюють уявлення про особистість

людини, її характер, темперамент. Без сумніву, майже кожний елемент мови тіла, навіть "прозорий", має національне забарвлення. Сфера і частота жестів обумовлюються традиціями і національним характером народів. Знання цих особливостей сприяє взаєморозумінню. Так, для українців характерна висока частотність використання засобів невербальної комунікації, що додатково підтверджує фразеологічний матеріал. У той же час англіцям притаманна поміркованість і стриманість у застосуванні body language.

Підкреслюючи важливість невербальної комунікації, англійські мислителі зауважили: *"Words may be what men use when all else fails"* (букв. Слова, можливо, це те, чим користуються люди, коли всі інші засоби виявилися невдалими). Але доводиться констатувати, що багато задач і положень, які сформульовані в межах невербальних підсистем, потребують не тільки детального вивчення, а і суттєвого корегування.

Список літератури

1. Акишина Д. А., Кано Х., Акишина Т. Е. Жесты и мимика в русской речи: Лингвострановедческий словарь. — М.: Русский язык, 1991. — 144 с.
2. Дмитриева Л. И., Клокова Л. Р., Павлова В. В. Словарь языка жестов. — М.: ООО "Издательство АСТ": ООО "Издательство Астрель": ООО Издательство "Русские словари": ЗАО НПП "Ермак", 2003. — 320 с.
3. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык. — М.: Новое литературное обозрение, 2002. — 592 с.
4. Маковский М. М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках: образ мира и миры образов. — М.: Владос, 1996. — 415 с. 1998:165].
5. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психоконгитивний та етнокультурний аспекти): Монографія. — К. — Черкаси: Брама, 2004. — 276 с.
6. Пиз Аллан. Язык телодвижений. — Санкт-Петербург: "Издательский дом Гутенберг", 2000. — 186 с.
7. Эмирова А. М. Русская фразеология в коммуникативном аспекте. — Ташкент: ФАН, 1988. — 91 с.

Колеснікова І. Є. Передача невербальних елементів комунікації фразеологічними засобами (на матеріалі фразеологічних одиниць, що визначають риси характеру людини в українському та англійському мові).

В статті досліджуються особливості передачі невербальних елементів комунікації фразеологічними засобами на матеріалі фразеологічних одиниць в українському та англійському мові.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, риси характеру людини, невербальні засоби комунікації, мові тіла, конгруентність, миміка, жести, поза.

Kolesnikova I. E. The transmission of non-verbal elements of communication by the phraseological means (on the material of phraseological units that define the traits of character in Ukrainian and English languages).

In the article the peculiarities of the transmission of non-verbal elements of communication by the phraseological means on the material of phraseological units that define the traits of character in Ukrainian and English languages are researched.

Key words: phraseological unit, traits of character, non-verbal elements of communication, body language, congruence, mimics, gestures, pose.

Стаття надійшла до редакції 3 травня 2007 р

УДК 811.111 '373.7

ІДЕОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА АНГЛІЙСЬКИХ
ЖЕ ТЬ Д КЕ ТЧ УБ ЛГ УІ П К Е П Т Ъ П П А Т Т У Ч Ь А І П Ч Т Т * Г А Г
Ф І А Л І Ш І Г І Г І П І С Н А П І Й А П Ь И Н И
СОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ (КАТЕГОРІЯ РУХУ)

А. М. Котловський

У статті запропоновано ідеографічну характеристику англійських фразеологізмів на позначення соціальної поведінки людини (категорія руху), охарактеризовано семантичні та ідеографічні особливості ФО.

Ключові слова: фразеологізми, фразеосемантичні групи, категорій руху, ідеографічна характеристика, макрорте, тематичне поле, тематичні групи

Актуальність. Системна організація фразеологічного складу мови спонукала багатьох мовознавців розпочати ідеографічний опис об'єктивної картини семантичного простору, зв'язків та відносин позамовної дійсності у фразеології (А. С. Аксамитов, С. Влахов, В. М. Мокієнко, А. М. Смірова, Д. О. Добровольський, А. А. Івченко, В. Д. Ужченко, О. Ф. Прадід). Перед дослідниками поставала проблема щодо принципу здійснення ідеографічної класифікації, а саме виокремлення універсальної класифікаційної схеми.

Мета статті — представити ідеографічне наповнення однієї із сфер пізнання людини, а саме сфери руху, англійськими фразеологізмами на позначення соціальної поведінки людини, описати семантичні та ідеографічні особливості. В основі ідеографічного опису фразеологізмів застосовується ідеографічна схема Ж. П. Соколовської, яка розроблялася для розв'язання проблеми системного опису лексичної семантики.

Ідеографічна класифікація мовних одиниць, запропонована Ж. П. Соколовською проводить "каталогізацію" зовнішнього світу на основі сфер буття (загальні риси буття, природа, людина, суспільство) [1, с. 90]. В процесі подальшого членування семантичної системи мови кожна з категорій пізнання на різних ступенях класифікації набуває певну мовну конфігурацію, яка за допомогою семем розкриває окремі сторони досліджуваного феномену. Таблиця (див. с. 80) демонструє ідеографічну класифікаційну схему, яка описує "рух" та виступає основою для ідеографічної характеристики фразеологізмів на позначення соціальної поведінки людини.

Соціальна поведінка людини охоплює різноманітні прояви діяльності особистості в соціумі. Більшість схем тематичних, ідеографічних словників представляють соціальну поведінку в своїх рубрикаціях як відносини або як взаємодію людей. Внутрішньоструктурна побудова цієї мікросистеми спонукає вчених здійснити розгалуження певних макроблоків. В словнику Халліга і Вартбурга, ідеографічному словнику псковських говірок [3; 4] увагу заслуговує фасет "суспільне життя / соціальна сфера життєдіяльності" в блоці "Людина як суспільна істота". Порівняння цих

ІДЕОГРАФІЧНА СХЕМА ' РУХ

РУХ (Р-4)

1. Констатація ідеї руху (МП-1)	6. Особливості руху (МП-6)
2. Ферми і види руху (МП-2)	Регулярність (ТГ-1)
Переміщення (ТГ-1)	Плавність (ТГ-2)
Усякі рухи (ТГ-2)	Характер дії, поведінки (ТГ-3)
Швидкість руху (ТГ-3)	Особливість ходи (ТГ-4)
3. Конкретні дії, процеси, стан (МП-3)	Джерело, принцип руху (ТГ-5)
Звукові коливання (ТГ-і)	Усвідомленість, осмисленість (ТГ-6)
Стан (ТГ-2)	7. Діяльність (МП-7)
Вплив (ТГ-3)	Цілеспрямованість (ТГ-1)
4. Розвиток. Спрямованість. Етапи. Стадії (МП-4)	Проти влади, закону (ТГ-2)
Спрямованість (ТГ-1)	Військова — невійськова (ТГ-3)
Фази, стадії, рівні (ТГ-2)	Земельний (ТГ-4)
5. Зміна, усталеність. Спокій (МП-5)	За межами суспільного життя (ТГ-5)
Усталеність (ТГ-1)	Психічна діяльність (ТГ-6)
Змінюваність — незмінюваність (ТГ-2)	Розумова діяльність (ТГ-7)

фрагментів схем словників свідчить про те, що суспільне життя людини не обмежується лише суспільними зв'язками, людина в суспільстві знаходиться у певних відносинах з людьми, вступає з ними в контакт, комунікацію, співпрацю тощо, дотримується певних норм поведінки.

Особливість ідеографічної класифікації соціальної поведінки зумовлена антропологічною природою цього феномена. Виступаючи інтегрованою формою усіх видів поведінки, вербальне відображення соціальної поведінки можна спостерігати в інших частинах ідеографічного картування дійсності. Формування мотивів, стратегій поведінки, оцінні судження, які регулюють поведінку людей в суспільстві, відбувається на особистісному рівні. Тому в тематичному полі "Людина" чинники соціальної поведінки можна знайти в тематичних групах: "Внутрішній світ людини" або "Індивідуально-психологічні особливості". Подальша класифікація ґрунтується на трьох основних сферах проявлення людської природи особистості: емоції, розум, воля. В контексті соціальної поведінки особливої уваги заслуговують такі тематичні підгрупи як "Склад характеру", "Особливості поведінки" (тематична група "Характер людини"), "Психічний стан", "Емоційний стан", "Почуття-відношення" (тематична група "Емоції"/ "Індивідуально-психологічні особливості"), "Судження", "Волевиявлення" (тематична група "Розум", "Воля"). У класифікаційній схемі Ж. Соколовської тематичний спосіб групування відбувається на основі виокремлення в мовних одиницях особливостей сфер пізнання

На основі нашого дослідження ми приходимо до висновку, що **категорія руху** найбільш щільно заповнена фразеологізмами, переважно дієслівними ідіомами, оскільки вони відображають саме діяльнісну сторону семантичного континууму будь-якої мови.

Рух (Р-4)

Конкретні дії, процеси та стани (МП-3)	95ФО
Стан (ТГ-2)	74ФО
RmnR (ТГ-1)	21 ФО

Розвиток. Спрямованість. Етапи. Стадії (МП-4)	45 ФО
Спрямованість (ТГ-1)	45 ФО
Зміна, усталеність. Спокій (МП-5)	33 ФО
Усталеність (ТГ-і)	ЮФО
Змінюваність-незмінюваність (ТГ-2)	ZJ4JVJ
Діяльність (МП-7)	73 ФО
Цілеспрямованість (і I -1)	

У загальному вигляді рух — це будь-яка взаємодія матеріальних об'єктів. Тому розгляд у макрополі "Конкретні дії, процеси" співвідношення тематичних груп "стан" та "вплив" демонструє динаміку семантичного відображення соціальної поведінки людини. У тематичній групі "стан" фразеосемантичні групи вирізняються такими диференціальними семами: індивідуалізм (4ФО), самостійність (3ФО), відстороненість (3ФО), колективізм (3ФО), взаємодопомога (1ФО), обачність (9ФО), необачність (5ФО), зарозумілість (12ФО), лютість (4ФО), безтактність (1ФО), ворожість (5ФО), войовничість (7ФО), немилість (2ФО), покора (2ФО), порядність (6ФО), дотримання дисципліни (2ФО), відсутність умовностей (2ФО), марнотратство (4ФО). Тематична група "вплив" дотична до тематичної групи "стан" завдяки тому, що сема "впливу" спрямована на стан, поведінку людини. З одного боку, вплив наділений менторською дією стримування чванливої поведінки людини (сема "примусити когось дотримуватися загальноприйнятих норм": *to take somebody down a buttonhole збити пуху; присадити когось, to knock somebody off his perch збити пуху з когось, to bring somebody into line переконати когось поступитися*), оскільки стан "зарозумілості" налічує понад 12 ФО; з іншого боку, вплив характеризується войовничою поведінкою щодо інших людей за допомогою використання агресивних методів впливу (сили, ланки, дратування тощо). Порівняння семантичної репрезентації впливу та стану демонструє динаміку, характер агресивної поведінки. ФСГ "вплив на психічний стан людини" на відміну від "стану люті" в більшості представлена семою "здійснювати вплив на нерви, а не на емоції", а ФСГ "фізичний вплив на людину" знаходить спорідненість з ФСГ "стан войовничості" в інтенсивності проявлення агресії. Співвідношення стану "ворожості, люті" з войовничими впливами становить 15 ФО: 18 ФО. Баланс цього співвідношення свідчить про те, що мовна свідомість будує реакцію на певний стан, поведінку людини, не акцентуючи на домінуванні одного з них.

Тематична група "спрямованість" в макрополі "Розвиток. Спрямованість. Етапи. Стадії" демонструє спрямованість розвитку соціальної поведінки людини. У даній тематичній групі з'являються фразеологізми з семами, які відображають співвідношення колективного та індивідуального буття. Семантичний конкретизатор [^]прлшиоаНі^і і на іг^і від^алі^м б^іва^іс^ут^і п^і «ниш^лук^лоу^л ш^лилу» *fin l- iū uric l own line йти своїм шляхом; to break herd йти своїм шляхом; to go one's own gate йти своїм шляхом*), а "спрямованість на колектив" передбачає "слідування за натовпом, більшістю". Хоча кількісний паритет однаковий, конотативний компонент даних фразеологізмів демонструє пріоритет цінностей.

ФСГ "спрямованість на безпеку" (6ФО), "спрямованість на порушення норм, порядку" (6ФО) доповнюють семантичну репрезентацію "стану обачності", "стану відсутності умовностей". Певний рух в напрямку безпеки, царини відсутності норм,

правил (диференціальні семи "наражатися на небезпеку", "переходити норми, рамки") свідчить про приховане бажання кинути виклик загальноприйнятими нормам, стереотипам. У кількісному відношенні "стан необачності, відсутності умовностей" з відповідною спрямованістю перевищують "стан обачності, стан порядності" (19ФО: 15ФО). Але поряд з тим фразеологізми ФСГ "стан порядності" виокремлюють "якісну" сему "мати добру репутацію", що підтверджує той факт, що більш прийнятним виступає дотримання зовнішньої пристойності (*to keep one's nose clean не потрапляти в, негарзди; to stand the light of day мати добру репутацію; to live in a stone house мати бездоганну репутацію; to keep on the course вести порядний спосіб життя*).

Особливої уваги заслуговує тематична група "цілеспрямованість" в макрополі "Діяльність". Цілеспрямована поведінка розкриває сутність людини як суспільної істоти. Саме соціальну поведінку розглядають як діяльність, спрямовану на отримання соціальних результатів, соціальних винагород [2, с. 9]. У свідомості людини джерелом діяльності виступають певні цілі, які спонукають її обирати засоби для успішного досягнення, результатів. Поведінка людини в таких умовах соціальної взаємодії структурується на цілі, засоби та результати.

Аналіз досліджуваного матеріалу підтверджує, що цілі перебувають в системі опосередковано між соціальним, культурним "світом людини" і його індивідуальним буттям, поведінкою, свідомістю; цілі зазнають впливу активної взаємодії об'єктивної та суб'єктивної детермінації [2, с. 9].

Суб'єктивні мотиви, які формуються в результаті постійного внутрішнього усвідомлення, спонукають людину свідомо захищати власні інтереси (3ФО), відстоювати свої погляди (6ФО), переслідувати власну вигоду (5ФО). Реальну ціль індивідуалізму представляють денотативні семи фразеологізмів у ФСГ "переслідувати власну вигоду": "можливість для вигоди" та "наявність матеріальної винагороди".

Цілеспрямованість (ТГ-1)

ФСГ "захищати власні інтереси"

— *to play for one's own hand* — захищати власні інтереси

— *to fight one's corner* — боротися наполегливо за власні інтереси

— *to fight for one's own hand* — постояти за себе; захищати власні інтереси

ФСГ "відстоювати свої погляди"

to stick to one's guns — відстоювати свої позиції, відстоювати свої погляди; не здаватися

— *to take a strong stand* — наполегливо відстоювати свою точку зору

— *to hold/stand one's ground* — стояти на своєму; чинити опір

— *to nail one's colours to the mast* — проявляти наполегливість, стояти на своєму, не здавати позицій

— *to stick one's chin out* — займати тверду позицію; ігнорувати бажання інших

— *to dig in one's heels* — виявляти впертість; займати тверду позицію

ФСГ "переслідувати власну вигоду"

— *to butter one's bread on both sides* — використовувати будь-яку можливість для своєї вигоди

— *to draw water to one's mill* — використовувати будь-яку можливість

— *to sweep everything into one's net* — забирати все, що попадається під руку

— *to pick the plums out of the pudding* — відібрати для себе найкраще

— *to get one's pound of flesh* — отримати своє, навіть якщо це створює проблеми для інших

— *to move the goalposts* — змінювати умови угоди на свою користь

Захист особистого простору відбувається також за допомогою виявлення егоїстичних, ворожих настроїв щодо оточення: розпалення ворожнечі (4ФО); приниження (3ФО) введення в оману (8ФО); завдання неприємностей (2ФО); прискіпування (1ФО). У своїй соціальній поведінці представники англійського етносу переслідують цілі, які стосуються встановлення домінантної позиції, простору в соціальній взаємодії.

Цілеспрямованість (ТГ-1)

ФСГ "розправитися з кимсь"

— *to take the law into one's own hands* — розправитися з кимсь без суду, власними силами

— *to make mincemeat of somebody* — знищити когось

— *to eat somebody alive* — знищити когось повністю

— *to wipe the floor with somebody* — розгромити когось

— *to put one's foot on another's neck* — цілком підкорити собі когось

ФСГ "ввести в оману"

— *to pull the wool over somebody's eyes* — замилювати очі

— *to throw dust into somebody's eyes* — замилювати очі, напускати туману

— *to draw a red herring across the path* — навмисно відводити увагу від головного; вводити в оману

— *to give someone a flap with a fox-tail* — обманювати, робити дурня з когось

— *to give somebody the bag to hold* — підманути, обдурити когось

— *to twist somebody round one's (little) finger* — обвести навколо пальця

— *to pull someone's leg* — одурити когось, жартувати з когось

і завдаєш ntiij_mCivitiuvi i

— *to make things lively for somebody* — насолити комусь; завдавати неприємності

— *to play a dirty trick on somebody* — підсунути свиню

ФСГ "прискіпуватися до когось"

— *to pick a hole in somebody's coat* — прискіпуватися

Об'єктивні умови примушують людину адаптуватися психологічно та соціально в суспільстві. Вміння стримувати емоції, розуміння соціальних вимог, стереотипів поведінки служать передумовами успішного пристосування. ФСГ "стримувати небажані дії" репрезентують інструментальні засоби стримування небажаних вчинків: *lid, wet blanket, cold water, bridle*. Цілеспрямованість також проявляється щодо стримування небажаних емоцій. В ФО *to put up a brave face* сема "не показувати справжні почуття" експлікує, що самоконтроль полягає у проявленні стійкого емоційного стану та здатності пристосуватися до умов соціальної взаємодії, в даному випадку моральний стан групи підтримується позитивно налаштованою поведінкою ("не показувати справжні почуття, але намагатися поводитися весело").

Досягнення соціальної солідарності — виду взаємодії, якому характерні кооперація та згода, відбувається за рахунок об'єднання зусиль та досягнення взаєморозуміння. Кооперація в тематичній групі "цілеспрямованість" представлена лише однією дією, а

саме "згуртуванням сил" (*to close ranks*), але умовою спільних дій для реалізації певної діяльності виступає досягнення взаєморозуміння (5ФО) і зняття напруги (4ФО), а не згоди, яка гарантує більш інтенсивнішу координацію дій. Цю тенденцію підтверджують приклади тематичної групи "стан": ФСГ "стан колективізму" (3ФО) наділена диференціальною семою — "діяти спільно", а ФСГ "стан взаємодопомоги" вміщує лише одну ФО (*to play ball співпрацювати*). Кооперація присутня, але координація відбувається лише в напрямку певного "стикування" сторін.

Отже, категорія руху представляє семантичну категоризацію характеру соціальної поведінки та динаміку розвитку соціокультурного життя представників англійського етносу. Серед цінностей, рис характеру, які у мовній вербалізації наділені не тільки станом, спрямованістю дії, а також цілеспрямованістю, виділяються індивідуалізм, порядність, слухняність, стриманість. Адже перехід від стану до цілеспрямованої діяльності завжди мотивується на особистісному рівні. Цілі вищезгаданих цінностей, норм визначають соціокультурні спрямованості життя англійського етносу. Динаміка негативних проявів соціальної поведінки (лють, ворожість, войовничість) відображає емоційну складову англійського характеру.

Список літератури

1. Соколовская Ж. П. Проблемы системного описания лексической семантики. — Киев, наукова думка, 1990. — 184 с.
2. Наумова Н. Ф. Социологические и психологические аспекты целенаправленного поведения. — М.: Наука, 1988. — 200 с.
3. Псковский областной словарь с историческими данными. Вып. 1-7. Л., 1967-1986.
4. Hallig R., Wartburg W von. Begriffssystem als Grundlage für die Lexicographie, 2. Aufl. Berlin, 1963.
5. Всі приклади взяті з словників : Fergusson R. Dictionary of Proverbs. — London : The Penguin Books, 1983. — 33 lp.; Apperson G. L. The Wordsworth Dictionary of Proverbs. — Ware: Wordsworth Editions, 1993. — 721p.; Cowie A., Mackin R. Oxford Dictionary of English idioms. — Oxford : Oxford University Press, 1993, 685 p.

Котловский А. М. Идеографическая характеристика английских фразеологизмов для обозначения социального поведения людей (категория движения).

В статье предложена идеографическая характеристика английских фразеологизмов для обозначения социального поведения людей (категория движения), охарактеризованы семантические и идеографические особенности ФЕ.

Ключевые слова: фразеологизмы, фразеосемантические группы, категория движения, идеографическая характеристика, макрополе, тематическое поле, тематические группы.

Kotlovskiy A. M. Ideographic characterization of English phraseological units for the indication of social behaviour of people (the category of movement).

In the article it is suggested the ideographic characteristic of English phraseological units for the indication of social behaviour of people (the category of movement), described the semantic and ideographic peculiarities of phraseological units.

Key words: phraseological units, phraseosemantic groups, the category of movement, ideographic characterization, a macrofield, a thematic field, thematic groups.

Стаття надійшла до редакції 21 квітня 2007 р.

УДК 811. 161.2'3 73.3

КОНЦЕПТ ДОРОГА У СТРУКТУРІ КОНЦЕПТУ ЖИТТЯ
(ідеографічний і когнітивний аспекти)

Ж. В. Краснобаєва-Чорна

У статті проаналізовано структуру концепту життя та його складника — концепту дорога в українській фразеології в аспектах ідеографічної лінгвістики, лінгвокультурології та когнітології.

Ключові слова: концепт, концептуалізація, фразеополе, фразеоідеографічна класифікація, семантична підгрупа, семантична група, семантичне поле, тематична група.

Наприкінці ХХ — на початку ХХІ століть в українському мовознавстві помітно зростає інтерес до мови як загального когнітивного механізму, тобто до когнітології, одним із розділів якої можна вважати ідеографічну лінгвістику. Своєрідність останньої полягає в тому, що вона не виходить за межі власне лінгвістичного знання, розглядаючи, як і когнітологія, систему мови у взаємозв'язку зі свідомістю. Когнітивна лінгвістика залучає до сфери своїх інтересів культурологію, психологію, соціологію, філософію тощо. Об'єктом ідеографічної лінгвістики можуть виступати концепти, оскільки вони виконують функцію маркера введення у своєрідний мовний простір і постають рубриками ідеографічних класифікацій. Відповідно одне із завдань ідеографії— дослідження когнітивних структур і процесів [1, с. і 1]. Лексикографічне втілення цього завдання пов'язано з опрацюванням різноманітних ідеографічних класифікацій і словників через тематичні й семантичні поля, що репрезентують погляд на картину світу "від мови", й асоціативних зв'язків і словників, що подають погляд на картину світу "від носія мови". У межах проблематики роботи нас найбільше цікавить перший аспект, зокрема ідеографічне наповнення, структурні особливості фразеополя, темою якого виступає **концепт ЖИТТЯ**. Метою статті постає виявлення специфіки **концепту ДОРОГА** у складі **концепту ЖИТТЯ** в українській фраземіці на всіх рівнях концептуалізації.

До перших ідеографічних систематизацій І. Штерн зараховує грецьку граматику Аристофана Візантійського (до 180 р. до н. е.), словник Ю. Поллукса "Ономастикон" (II ст. н. е.), санскритський словник "Амаракош" Амара Сина (II—III ст. н. е.), дослідження іспанського філософа Р. Лулля (1235-1315 рр.) "Велике мистецтво", систему філософської мови Д. Дальгарно (1661р.) [2, с. 312].

Сучасний етап розробки ідеографічних систематизацій розпочали П. Роже працею "Тезаурус англійських слів та виразів" (1852 р.) і П. Буссьєр "Аналогічним словником французької мови". Ці словники стали прототипами двох напрямів розвитку ідеографічних словників: ідеографічних тезаурусів з систематизацією поняттєвих груп на основі ієрархічної класифікації й аналогічних словників, що ґрунтуються на

алфавітно-предметній класифікації, з поняттєвими концентрами й їхніми семантичними групами. У вітчизняній науці вперше класифікацію фразеологічного складу мови (у широкому розумінні цього поняття) за певними тематичними рубриками, а не з початковою літерою, здійснили видатні лексикографи В. Даль і М. Номіс. З 80-х рр ХХ ст. у лінгвістиці значно посилюється увага до системного вивчення самі фразеологічного складу мови та його тематичного опису. Світова практика пропонує зразки ідеографічних описів, здійснених на матеріалі німецької, польської, чеської мови В. Фрідеріхом, Г. Курковською, Ф. Чермаком та ін. В ідеографічному напрямку працюють і вітчизняні вчені: М. Алефіренко, А. Івченко, Ю. Прадід, П. Реді В. Ужченко й ін. Метою будь-якої тематико-ідеографічної системи класифікації Ю. Прадід вважає "створення цілісної картини, в якій із окремих "камінчиків складається мозаїка національної фразеологічної системи" [3, с. 35]. Отже ідеографічний опис відображає цілісний, глобальний образ світу, що формується внаслідок синтезу результатів пізнавальних й оцінних процесів. Досвід ідеографічного групування фразем у сучасній українській літературній мові узагальнюється у праці М. Алефіренка [4], А. Івченка [5], Ю. Прадіда [6], В. Ужченка та Д. Ужченка [7]. Проте необхідно зазначити, що на сьогодні відсутня усталена та загальноприйнята фразеоідеографічна систематизація, а існують різні форми тезаурусобудування. Дослідження структури концепту **ЖИТТЯ** й особливості її наповнення пропонуємо розглянути в аспекті ідеографічної лінгвістики*, а національно-культурну специфіку в аспектах лінгвокультурології та когнітології. Необхідно зазначити, що опис концепту як одиниць ментального рівня, носить гіпотетичний характер, оскільки належить і дійсності особливого типу — ментальної.

На *першому рівні концептуалізації* формується ядро (на основі лексичної значення, зафіксованого у тлумачних словниках різних періодів) ■ периферія (на основі асоціацій і концептів отриманих під час асоціативного експерименту) концентру і **ЖИТТЯ** [9]. Кожен мікроконцепт (поза аналізованим концептом є макроконцепт або концептом) має своє чітко визначене й обґрунтоване місце: ядерні мікроконцепти — Вік, Досвід, Роки, Світ, Спосіб, Сприйняття; периферійні мікроконцепти Родина, Шлюб, Особа, Доля, Суспільство, Засоби існування, Умови, Період Життєвий інтерес, Непередбачуваність, Ціна, Місце. Навколо цих мікроконцептів утворюються семантичні поля: мікроконцепти Світ, Місце, Ціна покладені в основу СП "Життя", Вік — СП "Період існування", Особа й Доля — СП "Особисте життя: Родина та Шлюб — СП "Сімейне і Подружнє життя". Суспільство — СП "Суспільне життя", Засоби існування — СП "Матеріальний стан життя", Сприйняття, Життєв

* фразеоідеографічна класифікація опрацьована в роботі має структуру: семантична підгрупа (далі СПГ) — семантична група (далі СГ) — семантичне поле (далі СП) тематична група (ТГ), де СПГ — це сукупність фразем, об'єднаних диференційною семантикою, що пов'язує їх опозитивними відношеннями схожості або протиставлення; СГ — сукупність СПГ, об'єднаних однією архісемою, що наявна у фразеологічному значенні / членів групи та відображає їхні спільні категорійні властивості й ознаки; СП — сукупність СГ, об'єднаних за поняттєвим / концептуальним критерієм навколо мікроконцепту (складника концепту), ТГ — це сукупність СП об'єднаних за поняттєвим / концептуальним критерієм навколо макроконцепту. Запропонована структура не є вичерпною, оскільки розрахована лише на аналіз концепту ЖИТТЯ в українській фраземіці [8].

інтерес — СП "Дійсність", Роки — СП "Кількісна характеристика життя", Умови, Спосіб, Досвід, Непередбачуваність, Період — СП "Якісна характеристика життя". Концептуальне ядро постає сформованим попри всі індивідуальні варіації. Концептуальна периферія — це частина обсягу змісту концепту, в якій домінує суб'єктивне, яка припускає розширення та збагачення.

На *другому рівні концептуалізації* поглиблюються концепти першого рівня. Концепт **ЖИТТЯ** розкривається через наскрізні концепти, наявні майже в усіх семантичних полях: Дорога, Душа, Доля, Світ та концепти, виділені в межах окремих семантичних полів: Дерево життя, Небо й Земля, Очі, Рушник, Хліб, Хустка і Коса тощо. Розглянемо специфіку концепту ДОРОГА у межах концепту **ЖИТТЯ**.

Концепт ДОРОГА безпосередньо пов'язаний із **концептом ЯСИТТЯ**, оскільки виявляється майже в усіх його семантичних полях, активізують^{TM} різні ядерні значення та характеристики. В аналізованій групі фразем лексема *дорога* (коля, *життя*, *шлях*, *путь*, *магістраль*) реалізує значення "початок — кінець", тобто "життя, або життєвий шлях певної людини від народження до смерті". Як правило, у фраземах цього поля, а також у СП "Кількісна характеристика життя" (СГ "До кінця життя") вербально есплікуються лише один компонент — кінець (смерть): СГ "Припинити існування": *знайти кінець, скінчити шлях (життя)*. Початок репрезентують фраземи СГ "Початок життя" — СПГ "Народитися": *з'явитися на світ божий, прийти світ, в словитку*. З раннім періодом життя людини асоціюються колиска, пелюшки, каша, повиточок. Смерть — це кінець дороги, кінець життєвого шляху: СГ "Припинити існування": *віддати Богу душу, відправитися на той світ, душа покинула, переставитися на той світ, піти за межу*. Одна група українських фразем реалізує значення кінця життя через дію частиною тіла чи органом людини: *вискалювати зуби, закрити очі, замкнуті уста навіки, відкинути ноги, зламати*

Лексемно-кількісна реалізація концепту ДОРОГА у структурі концепту ЖИТТЯ

КОНЦЕПТ	ЛЕКСЕМНЕ ВИРАЖЕННЯ	КІЛЬКІСТЬ (фразеологічних одиниць)
ДОРОГА		316
	—	271
	дорога	17
	шлях	10
	QТQWQ	10
	КОЛЯ	5
	путь	2
	магістраль	1

Семантика *дороги* обов'язково передбачає опозиційну характеристику "початок — кінець". Показовою постає група фразем СП "Період існування", де дорога представлена у вигляді метафоричної моделі "початок (народження) — життя (дитинство, молодість, зрілий вік, старість) — кінець (смерть)", тобто "життя, або життєвий шлях певної людини від народження до смерті". Як правило, у фраземах цього поля, а також у СП "Кількісна характеристика життя" (СГ "До кінця життя") вербально есплікуються лише один компонент — кінець (смерть): СГ "Припинити існування": *знайти кінець, скінчити шлях (життя)*. Початок репрезентують фраземи СГ "Початок життя" — СПГ "Народитися": *з'явитися на світ божий, прийти світ, в словитку*. З раннім періодом життя людини асоціюються колиска, пелюшки, каша, повиточок. Смерть — це кінець дороги, кінець життєвого шляху: СГ "Припинити існування": *віддати Богу душу, відправитися на той світ, душа покинула, переставитися на той світ, піти за межу*. Одна група українських фразем реалізує значення кінця життя через дію частиною тіла чи органом людини: *вискалювати зуби, закрити очі, замкнуті уста навіки, відкинути ноги, зламати*

ишо, перестало битися серце; в іншій групі кінець життя пов'язаний з певною дією ірреальної істоти: біс узяв, Бог прийняв / прибрав, грець ухопив, дідько узяв, лунь ухопив; у третій групі локалізація кінця дороги як маркування смерті представлена номінаціями, пов'язаними з потойбічним світом — міфологічним "низом" (пор. концепти Дерево життя, Земля [10]): в сирій землі гнити, зійти в могилу (у землю), сира могила прийняла; ще в інших фраземах смерть передається як сон: заснути вічним сном, заснути навіки.

Отже, *дорога* — життя людини — постає сумою певних вікових відрізків, розташованих лінійно (СП "Період існування": СГ "Початок життя" — СГ "Дитинство" — СГ "Молодість" — СГ "Доросле життя" — СГ "Старість" — СГ "Припинити існування") Кожен з цих відрізків має свій початок і кінець, крім того кінець попереднього відрізка можна вважати за початок наступного. Але така операція можлива і з граничними точками початку життя і кінця життя. За цієї умови початок і кінець виступають однією точкою, взятою у різному континуумі. Внаслідок цього відбувається перетин концептосфер "лоно матері" / "земля" (див. концепт Земля [10]), "цей світ" / "той світ": кінець життя на *цьому світі* є водночас початком життя на *тому світі*.

У ряді фразем СП "Життя", СП "Період існування", СП "Кількісна характеристика життя" репрезентована ірреальна дорога, що має своїм початком *цей світ*, а кінцем — *той світ*, відповідно, постає засобом, з допомогою якого можна потрапити до іншого світу після смерті (детальніше див. концепти Дерево життя, Дунай [10]): СГ "Існувати" — СПГ "Залишилось недовго жити": *на божій (на останній) дорозі, стояти на божій дорозі*; СПГ "На грані життя і смерті": *іти в далеку дорогу*, СГ "Припинити існування": *рушити в далеку дорогу*.

У СП "Суспільне життя" реалізується два ядерних значення концепту ДОРОГА: 1) "смути землі, по якій їздять і ходять" без активізації жодних характеристик: СГ "Роль у суспільному житті" — СПГ "Помітна роль": *на дорозі (на вулиці, на смітті) не валяється*; 2) "напрям діяльності кого-небудь" з активізацією опозиційних характеристик "свій / чужий", "один / різний" і характеристики "широкий": СП "Суспільне життя": *обрати свою стежку (дорогу) зі значенням "визначити, вирішити, чим займатися у житті" [П, с. 574] — СГ "Влаштованість у суспільному житті" — СПГ "Зайняти місце у суспільному житті": *втрапити на свою стежку, знайти свою стежку*; СПГ "Допомагати зайняти місце в суспільному житті": *виводити на (широку) дорогу*, СПГ "Ставати перешкодою на життєвому шляху": *заступити дорогу (стежку) (у життя), стати поперек дороги, стояти (стати, ставати) на шляху*; СГ "Роль у суспільному житті" — СПГ "Помітна роль": *вбитися на широку дорогу*; СГ "Суспільне середовище": *піти різними стежками — СПГ "Жити спільними інтересами у суспільстві": *дороги сходяться (схрещуються), іти однією стежкою, піти стежкою (чиєю).***

Компонентом концепту ДОРОГА постають соціальні сходинки з ядерним значенням "послідовне розміщення за висхідною лінією від нижчого до вищого (осіб, чинів) у певній сфері діяльності, у суспільстві". Концепт ДОРОГА отримує додаткове периферійне значення "шлях угору": СП "Суспільне життя" — СГ "Влаштованість у

суспільному житті" — СПГ „Намагатися зайняти місце в суспільному житті": *дертися вгору (у 2 зн.), залазити вгору*; СПГ "Зайняти місце в суспільному житті": *вгору піти, високо піти, далеко піде, й рукою не дістати*; СГ "Роль у суспільному житті" — СПГ „Втратити колишній престиж, виконувати другорядну роль у суспільному житті": *відсуватися назад*, СПГ "Помітна роль": *високо літати*. Відповідно рух угору, досягнення найвищого пункту сприймається суспільством як аналогія успіху.

У СП „**Особисте життя**" реалізується ядерне значення **концепту ДОРОГА** "життя, спосіб існування когось" (у кожного свій шлях) й активізується характеристика „важкий" через компоненти "кропива", "терен": *дорога, вкрита тернами (травою), дорога, устелена кропивою, тернистий шлях* (СГ "Нещасливе життя" — СПГ "Важке життя"). Значення фразем мотивується значенням їхніх компонентів: *терен* — "колючий (підкр. авт. — Ж. К. Ч.) кущ родини розових, що дає темно-сині їстівні плоди з терпким кисло-солодким присмаком (у 1 зн.); окрема колючка, шпичка (підкр. авт. — Ж. К. Ч.) такої або іншої колючої рослини (у 3 зн.)" [12 (3), с. 523]; *кропива* — "трав'яниста рослина, стебло та листя якої густо вкриті жалкими (підкр. авт. — Ж. К. Ч.) волосками" [12 (2), 16]. У народі терен постає символом суму, печалі, забуття [13, с. 317].

У СП "**Якісна характеристика**" реалізується ядерне значення **концепту ДОРОГА** "узвичаєний, природний хід життя, перебіг справ" та активізується опозиційна характеристика "праведний, правильний, прямий, вірний, добрий / неправильний, непрямий (нерівний), невірний, слизький, похилий": СГ "Спосіб життя": *вступати / вступити на гиях (на дорогу, на стежку)* зі значенням "розпочинати яку-небудь діяльність або починати вести певний спосіб життя" [11, с. 156]; *направляти на добру стежку* із значенням "допомагати обрати правильний шлях" [12 (3), с. 423]; *збивати з [прямої] стежки* із значенням "не давати можливості вести чесний, добропорядний спосіб життя" [12, (3), с. 422] — СПГ "Узвичаєний": *увійти в свою колію, стати на колію*; СПГ „Неузвичаєний": *вибиватися з колії, вирватися з колії, зійти з колії, збитися з путі*; СПГ "Правильний": *на добру стежку ставати, пряма (рівна) дорога (стежка, магістраль), стояти на вірній (правильній) дорозі (стежці) (у 1 зн), стояти на правильному (вірному) шляху; повернути на путь праведних* — "почати жити відповідно до прийнятих норм поведінки, моралі" [11, с. 652]; СПГ "Неправильний": *ставати на слизький шлях, на слизькій дорозі, стояти на неправильному (невірному) шляху, ступити на слизьку дорогу, ступити на похилу стежку, зійти з рівної дороги*.

В українській фраземіці оцінна семантика правильності способу життя пов'язана із спільнокореневим рядом слів, що походить від старослов'янськогор *гавъ* (пел *pravb*): *правий* ("протилежний лівому; справедливий; прямий" [14, с. 550]) — *правда / праведність* ("правий, справедливий" [14, с. 550]) — *праведний* („праведний, справедливий" [14, с. 550]) — *православний* ("правильний, правий; слухний, справедливий" [14, с. 552]). Отже, спочатку прикметник *правий* позначав те, що є на правому, а не на лівому, боці. Поступово значення цього прикметника із фізичної сфери поширилося на сферу моральних понять, відповідно слово набуло вторинних значень

"справедливий", "правильний", "правдивий", пор.: *правий* (у 1 зн.) — „напрям, який відповідає руці, протилежній до лівої" [12 (2), с. 858]; *правий* (у 2 зн.) — "справедливий // правильний" [12 (2), с. 858]; *правий* — „прямий, не погнутий, не покручений" [12 (2), с. 859]; *правильний* (у 1 зн.) — "який відповідає дійсності, істинний, вірний, непомильний; У справедливий"; (у 2 зн.) — "який відповідає встановленим правилам, нормам" [12 (2), с. 859], звідси українське *православний; правда* (у 2 зн.) — "правдивість: правильність /У який відповідає істині, дійсності"* [12 (2), с. 857]; *праведний* (у 1 зн.) — "який дотримується заповідей, моральних приписів якоїсь релігії; безгрішний, святий, преподобний"; (у 2 зн.) — "справедливий, правильний" [12 (2), с. 858]; Відповідно, лексема *лівий* отримує негативну конотацію: *ходить наліво* — "зраджувати"; обручка на правій руці символізує легальний шлюбний зв'язок. При чому *правильний, праведний шлях*, як засвідчує фраземіка української мови, — це *прямий і добрий шлях*.

Згідно з українськими міфами та легендами, духовний світ богів, крона Дерева ЖИТТЯ, РУЦЬ, ВУДІНЬ, ПІСЬМО, ПРАВДИ, ПРАВЕДНОСТІ, ЛІЦЬ, ПОДІВ, ДОБРИХ ГРИБІВ, ПРАВИЛИХ ХАПРЕДІЙ, ПРАВИЛИХ ПРАВДИ, має назву *Прав*. Звідси *праведний* — той, хто живе за законом Божим [15, с. 393]. Для Біблії типовим мотивом постає змалювання шляху добра як складного, але з якого легко зійти, пор.: в українській фраземіці *слизький шлях, похилий шлях*.

Отже, спостерігаємо перехід зі сфери фізичних понять того, що знаходиться по праву руку, у сферу моральних понять із отриманням значення позитивної оцінки: *праведний, правильний, прямий, вірний, добрий*. Антонімічною парою до цього синонімічного ряду постає синонімічний ряд на позначення негативної оцінки способу життя: *неправильний, непрямий (нерівний), невірний, слизький, похилий*.

Проаналізувавши зібрану фонову інформацію, ми встановили асоціативно-образний комплекс фразеологічного наповнення **концепту ДОРОГА** у складі **концепту ЖИТТЯ**: *дорога* — життєвий шлях (сума певних вікових відрізків), життя, кар'єра, напрямок діяльності, перебіг справ, посередник між світами (Калиновий міст, Чумацький шлях), початок і кінець (народження і смерть), природний хід життя, соціальні сходинки (рух угору), спосіб існування, *цей світ і той світ*.

Отже, у статті ми здійснили концептуальний аналіз **концепту ЖИТТЯ** та його складника — концепту ДОРОГА за таким алгоритмом: окреслили ядро та периферію **концепту ЖИТТЯ**, визначили місце **концепту ДОРОГА** у складі **концепту ЖИТТЯ**, опрацювали ідеографічну структуру **концепту ЖИТТЯ** — *перший рівень концептуалізації*; дібрали фонову інформацію для кожного семантичного поля, групи, підгрупи, в яких виявляється концепт ДОРОГА й окреслили його асоціативно-образний комплекс — *другий рівень концептуалізації*.

Список літератури

1. Волков В., Миклуш Й. *Идбогрмфичбскоѳ опрсзнис русского языка* — Прешов' Наука 2000.—190 с.
2. Штерн І. *Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. Енциклопедичний словник*. — К.: АртЕк, 1998. — 336 с.
3. Прадід Ю. Ф. *Засади укладання фразеологічного словника ідеографічного типу // Мовознавство*. — 1995. — №4-5. — С. 35-40.

4. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології. — Харків: Вища школа, 1987. — 136 с.
5. Івченко А. Українська народна фразеологія: ономазіологія, ареали, етимологія. — Харків: ФОШО, 1999, — 304 с.
6. Прадід Ю. Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень). — К.; Сімферополь, 1997, — 252 с.
7. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови. — Луганськ: Альма-матер, 2005. — 400 с.
8. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Фразеоідеографічна модель концепту ЖИТТЯ в українській концептуальній картині світу // Лінгвістика: 36. наук, праць. — Луганськ, 2005. — №2 (5). — С. 104-111,
9. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Формування ядра та периферії концепту ЖИТТЯ в українській фраземіці // Вісник ЗНУ: 36. наук. ст. — Запоріжжя: ЗНУ, 2006. — №2. — С. 141-146.
10. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Зв'язок концепту ЖИТТЯ з концептами української міфології та народної обрядовості // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Лінгвістика": 36. наук, праць. — Херсон: Вид-во ХДУ, 2006. — Вил 4.
11. Фразеологічний словник української мови: В 2-х кн. / Уклад. В. М. Білоноженко та ін. — к. наук, думка, і у у у. — і ч н. і. — і ч н. л. — jz?—vou.
12. Новий тлумачний словник української мови: У 3-х т. / Уклад. В. Яременко, О. Сліпущюк. - Київ: Аконіт, 2004. — Т. 1. — 928 е.; Т. 2. — 928 е.; Т. 3. — 864 с.
13. Лепеха Т. В. Українознавство. — К.: Просвіта, 2005. — 376 с.
14. Етимологічний словник української мови: У 7 т. // Ред. кол. О. С. Кіельничук, В. Т. Коломієць, Т. Б. Лукінова та ін. — К.: Наукова думка, 2003. — Т. 4. — 656 с.
15. Войтович В. Українська міфологія. — К.: Либідь, 2002. — 664 с.

Краснобаева-Черная Ж. В. Концепт ПУТЬ в структуре концепта ЖИЗНЬ (идеографический и когнитивный аспекты).

В статье проанализирована структура концепта жизнь и его составной части — концепта дорога в украинской фразеологии в аспектах идеографической лингвистики, линтокультурологии и когнитологии.

Ключевые слова: концепт, концептуализация, фразеополе, фразеоідеографіческа класифікація, семантическа підгрупа, семантическа група, семантическа поле, тематическая группа.

Krasnobayeva-Chornaya J. V. Concept "Way" in the structure of the concept "Life" (ideographic and cognitive aspects).

In the article it is analysed the structure of the concept "Life" and its components — the concept "Way" in Ukrainian phraseology in the aspects of ideographic linguistics, linguoculturology and cognitology.

Key words: concept, conceptualisation, phraseoідеографіческа класифікація, semantic subgroup, semantic group, semantic field, thematic group.

Стаття надійшла до редакції 28 квітня 2007 р.

УДК 81'3 73. 7

**ПРОИСХОЖДЕНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ
СО ЗНАЧЕНИЕМ СПОРИТЬ
В АНГЛИЙСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ**

Л. Ш. Кубединова

Статья посвящена исследованию фразеологической микросистемы со значением "спорить" в английском и русском языках. Проводится сравнительный анализ составляющих данных фразеологических микросистем, освещаются основные факторы возникновения фразеологических единиц со значением "спорить" в разных культурах.

Ключевые слова: фразеологическая единица, фразеологическая микросистема, исторический аспект, возникновение.

Каждый человек имеет свои убеждения, свой взгляд, свою точку зрения, свою позицию в том или ином вопросе. Как правило, мы стараемся доказать, довести, убедить других в том, что именно мы правы. На вербальном уровне убеждение может иметь две стороны: высказывание своей мысли, суждения и обсуждение чего-либо, в котором каждый высказывает или отстаивает свое мнение. В данном случае мы обратимся к такому понятию как обсуждение чего-либо, рассмотрим его формы и отражение данного вида коммуникативной деятельности во ФЕ английского и русского языков. Обсуждение — одна из важнейших форм коммуникации, плодотворный метод решения спорных вопросов и вместе с тем своеобразный способ познания. Обсуждение дает возможность обеим сторонам высказать свои предположения, опасения, пристрастия, доводы по тому или иному вопросу. И соединив воедино плюсы и минусы, мы можем более реалистично и справедливо оценить какую-нибудь мысль, идею или ситуацию. Этот вид коммуникативной деятельности может принимать разные формы. Некоторые формы обсуждения специально создаются для различных целей, таких как учебные, исследовательские, коммерческие и другие.

Представляется интересным то, что сами формы обсуждения, такие, как спор, дискуссия, диспут, дебаты, полемика, ссора, скандал, большая часть словарей классифицирует как разновидности именно спора, с чем мы не можем не согласиться, так как на это указывают сами дефиниции слов. В данной статье представлена только часть исследования, охватывающая такие понятия, как "спор" и "дискуссия". Словарь полемиста дает следующее определение понятию "спор". "Спор — словесное состязание при обсуждении чего-либо, в котором каждая из сторон отстаивает свое мнение, свою правоту; часто возникает стихийно, по инициативе одной из полемизирующих сторон; для него характерны не слитком четкая фиксация темы, вольное обращение с регламентом"[1].

Термин "дискуссия", который мы любим употреблять, обсуждая с кем-либо чаще всего научный вопрос, имеет следующее определение: "Дискуссия [от лат. discussio — рассмотрение, исследование] — корректное по форме публичное обсуждение какого-либо спорного, обычно научного вопроса; для нее характерны четкость формулировки темы, стремление прийти к единому мнению, найти общее решение, установить истину, что позволяет отнести дискуссию к высшему разряду полемического диалога" [1].

Изречение неизвестного философа "В споре рождается истина" знакомо многим и многие апеллируют им, но каждый спорит ради своей цели. Как подчеркивал русский философ и логик профессор С. И. Поварнин, который в начале XX века активно разрабатывал теорию спора, спор ради истины — "это высшая форма спора, самая благородная и самая прекрасная" [2]. Но далеко не каждый спор ведется ради истины. В споре ради истины тщательно подбираются и анализируются доводы, взвешенно оцениваются позиции и взгляды противоположной стороны, то есть ведется совместное исследование истины. Он возможен только между компетентными людьми, знающими данную проблему, заинтересованными в ее решении. Соблюсти все условия для проведения такого спора довольно трудно, поэтому он встречается крайне редко. Мотивом и целью спора может быть просто убеждение кого-либо, победа или даже спор ради спора [1]. Профессор С. И. Поварнин выделял также спор-спорт и спор-игра [2]. Можно предположить, что вследствие того, что большая часть споров ведется не ради истины, многие изречения и афоризмы о споре имеют негативный характер. Например, изречение Муслихаддина Саади "Тот, кто хранит молчание в шумных спорах, мудрее болтунов на слово скорых", Насира Хусрава "Когда участвуешь ты в скачке спора, не горячись, и упадешь не скоро" или Франческо Петрарка "Спор даже между друзьями имеет в себе что-то грубое, неприязненное и противное дружеским отношениям". А также возможно потому, что человек может легко выйти за рамки приличий и адекватного изложения своих аргументов.

Образы, возникающие для выражения мысли о споре, могут быть различными, и соотносится с разными сферами деятельности человека. Дж. Лакофф в своей книге "Метафоры, которыми мы живем" приводит в качестве одного из примеров метафору ARGUMENT IS WAR — СПОР — ЭТО ВОЙНА, подтверждая ее разнообразными выражениями обыденного английского языка. Он пишет, что "мы не просто говорим о спорах в терминах войны. Мы можем реально побеждать или проигрывать в споре. Лицо, с которым спорим, мы воспринимаем как противника. Мы атакуем его позиции и защищаем собственные. Мы захватываем территорию, продвигаясь вперед, или теряем территорию, отступая. Мы планируем наши действия и используем определенную стратегию. Убедившись в том, что позиция незащитима, мы можем ее оставить и принять новый план наступления. Многие из того, что мы реально делаем в спорах, частично осмысливается в понятийных терминах войны. В споре нет физического сражения, зато происходит словесная битва, и это отражается в структуре спора: атака, защита, контратака и т. п. Именно в этом смысле метафора СПОР — ЭТО ВОЙНА принадлежит к числу тех метафор, которыми мы "живем" в нашей культуре: она упорядочивает те действия, которые мы совершаем в споре.

.. Язык спора не является ни поэтическим, ни фантастическим, ни риторическим: это язык буквальных смыслов. Мы говорим о спорах так, а не иначе потому, что именно таково наше понятие спора, и мы действуем в соответствии с нашим осмыслением соответствующих явлений" [3].

Для подтверждения своей теории Дж. Лакофф приводит в качестве примеров различные лексемы английского языка. Обратившись к фразеологии, позволим себе

★АСТНОРЦТТТТ★

продемонстрировать не меньшее количество ФЕ с интегральной семой ¹ спорить⁵, половина из которых этимологически восходит как к военной, так и к спортивной лексике. Предметом спора представляется нам "спорной территорией" *debatable ground* [спорная территория]; ожесточенный спор или столкновение мнений по поводу данной "спорной территории", в котором мы используем все свои интеллектуальные способности, мы называем битвой умов *a battle of wits* [битва умов]. Люди также ведут опасную словесную битву друг с другом, которая может закончиться плохо для её участников. В английском языке она сравнивается с битвой на ножах, и каждый выпад в сторону противника представляется как рубящий или колющий удар *cut and thrust* [рубящий и колющий удар] 'пикировка, перепалка'. Приступая к обсуждению вопроса, мы как будто скрещиваем оружие *break a lance with smb.* [ломать копьё с кем-л.], вступаем "в бой" *join battle* [вступать в бой] или на поле сражения *enter the field* [вступить на поле боя] 'вступить в борьбу, в соревнование, вступить в спор', а потерпев поражение покидаем "поле боя" *to leave smb. the field* [покинуть поле боя] 'потерпеть поражение в споре с кем-либо'. Чем больше вопросов касаемся мы при обсуждении, тем больше территории мы покрываем *cover (the) ground (field, territory, waterfront)* [покрывать землю, поле, территорию, береговую линию] и отвечаем "огнем на огонь" *fight fire with fire* [сражаться огнём с огнём], используя в споре те же приёмы, что и противник. Мы меняем "свои позиции", изменяя точку зрения во время спора *shift one's ground* [переменить свою позицию] и снова идём в бой *return to the charge* [возобновить атаку] 'возобновить дискуссию, спор'. Оказаться вовлеченным в спор между двумя людьми или группами не менее опасно, чем попасть под перекрестный огонь на войне *be caught in the crossfire* [быть пойманным в перекрестном огне]. Победа в споре также отражается в английской фразеологии через военные действия. Этимология некоторых из них уходит далеко в историю. Выражение *shoot down inflames* [сбить огнём] появилось во время первой мировой войны, которое означало сбить вражеский самолет. В 50-х годах XX столетия данное выражение приобрело метафорическое переосмысление, а с ним и значение 'победить, одержать вверх в споре, разгромить чьи-л. доводы'. Победитель в войне в разные периоды истории и у разных народов демонстрировал свою победу по-своему. У индейцев доказательством победы над противником служил скальп, снятый с врага. В английском американском языке ФЕ *have (take) smb. 's scalp* [иметь (снять) чей-либо скальп] через десятки лет приобрело значение 'одержать победу над кем-либо' в том числе и в споре. Ещё одна ФЕ в данном синонимическом ряду связана с историей американских индейцев. Руководители племени закапывали свои топоры, когда они приходили к мирному соглашению. На основе данной традиции возникла ФЕ *bury the hatchet* [закопать топор] 'перестать спорить о чём-

либо и снова стать друзьями'. Можно предположить, что данная ФЕ со временем трансформировалась и появилась другой её вариант *bury your differences* [закопать свои разногласия] 'согласиться работать вместе и перестать спорить о чём-либо'. Представляется интересным то, что в британском английском языке имеется ещё один вариант ФЕ с аналогичным значением — *sink your differences* [утопить свои разногласия]. Можно предположить, что изменение формы данной ФЕ обусловлена тем, что на протяжении многих столетий Британия была могущественной морской державой, в которой многие стороны жизни и быта были связаны именно с морем.

Что касается спорта, то следует отметить, что человек обладает духом соперничества, с которым ему трудно совладать и который требует своей реализации. И этот дух соперничества, который часто реализовывался в войнах, нашел альтернативный выход именно в спорте. Цель в любом спорте — это победа. С помощью ФЕ с общим значением "спорить", которые берут свое начало в спорте, можно отразить нечестные приемы, применяемые в обсуждении, или степень интенсивности обсуждения или спора: *the buttons came (were) off the foils* [с рапир слетели наконечники] 'страсти разгорелись не на шутку (в споре)'; *go to the mat (for smb.)* [пойти на мат (за кого-либо)] 'ожесточенно спорить, полемизировать (за кого-либо)'; *be (hitting) below the belt* [ударить ниже пояса] 'сделать или сказать что-либо несправедливое или грубое в споре, борьбе, состязании' (ФЕ восходит к такому виду спорта, как бокс, где запрещается бить ниже пояса).

В русском языке не наблюдается изобилие ФЕ со значением "спор". В русской культуре, когда спорят на что-либо, то *бьются об заклад* или *скрецивают ишаги*, вступая в спор. С жаром споря о чем-либо, отстаивая свою точку зрения, *ломают копыя*. Можно одержать вверх над кем-либо в споре, *разделав под орех* или *прижав в угол*. Признавая себя побежденным в том, что отстаивалось ранее, мы *сдаём позиции*, или вовсе готовы *сложить оружие*, отказываясь от продолжения спора. Если же в споре исчерпаны собственные доказательства, то прибегают к *тяжелой артиллерии*, т. е. к неоспоримым аргументам и доводам.

Единственными полными эквивалентами в двух языках являются английская ФЕ *a storm in a teacup (a tempest in a teapot AmE)* [буря в чайной чашке (буря в заварочном чайнике) амер.] и русская ФЕ *буря в стакане воды* со значением 'о горячем споре из-за пустяков, по ничтожному поводу', так как мы считаем необходимым предположить, что данная ФЕ в русском языке является заимствованием/калькой из английского языка. ФЕ *буря в стакане воды* появляется в русском языке только в XVIII веке, когда английская ФЕ существует более 300 лет и имеет несколько вариантов: *storm in a cream bowl* [буря в чашке для крема]. *tempest in a glass of water* [буря в стакане воды], *storm in a hand-wash basin* [буря в чашке для мытья рук]. Как мы видим, ФЕ в русском языке является полным эквивалентом одному из приведённых вариантов.

Исходя из вышеприведенных примеров ФЕ английского и русского языков с общим значением "спорить", мы видим, что около 50% всех английских и русских ФЕ в отдельности этимологически восходят к военной или спортивной лексике, что свидетельствует о том, что спор в этих культурах воспринимается через "понятийные термины войны".

Итак, рассмотрев такие явления, как виды и "уровни" спора на примере ФЕ английского и русского языков, мы пришли к выводу, что в количественном плане английские ФЕ имеют существенные отличия от ФЕ русского языка. Английские ФЕ в общей сложности представлены в количестве 92, а русские — 10, т. е. в 9 раз предполагать. Мы считаем, что только какая-то система или структура общенационального характера могла повлиять на подобные процессы во всем языке в целом. Можно было бы предположить то, что интенсивная военная деятельность англоязычных государств повлияла на повышенный интерес к такому действию, как спор. Но Российское государство также вело не мало войн за свою историю. На наш взгляд, для осуществления такого действия, как спор, необходим минимальный набор условий: примерно равное социальное положение (подчиненный не будет спорить со своим начальником, как и начальник, или представитель низшего сословия с представителем высшего и наоборот), "средний" уровень образованности участников спора (иначе спор может принимать только крайнюю форму), а также сама возможность (приемлемость) проведения данного действия. В этом случае возникает предположение, что причина кроется в устройстве самого государства. Обратимся к форме правления государством тех наций, национальные языки которых мы рассматриваем. Создание формы правления государства это взаимообратный процесс. Народ создает предпосылки создания той или иной формы правления, которая в свою очередь играет в какой-то степени роль "модели подражания" отношений между собой для остальных граждан той или иной страны. Англией (в последствии Великобританией) с момента её завоевания нормандцами в 1066 году правили монархи. Но уже в конце XIII веке существовал совет при дворе короля, так называемая "модель Парламента". Во времена Эдуарда III (1312-1321) данный совет принял официальный статус института и стал состоять из двух палат. Одна палата (в последствии палата лордов (the House of Lords)) представляла высшее сословие и высшее духовенство (их назначал монарх), вторая палата (в последствии палата общин (the House of Commons)) состояла из представителей рыцарей и буржуазии, которые избирались народом. Ни одного закона не могло быть принято без согласия обеих палат. В конце XVII в. парламент получил больше власти, чем монарх, поява которого быта ограничены [4]. Можно предположить, что наличие такого органа власти, где, по сути, постоянно происходят дискуссия, диспуты, дебаты для принятия того или иного решения по тому или иному вопросу, способствовало возникновению многих выражений на тему спора.

Американский английский язык стал оказывать особенно большое влияние на британский английский язык в XX веке. Соединенные Штаты Америки, как независимое государство, существует сравнительно недолго. Формой управления США изначально является президентская республика (с 1776 года), которая имеет три составляющие: президент (the president), конгресс (the Congress) и верховный суд (the Supreme Court). Все три составляющие взаимно дополняют друг друга, и ни один из них не имеет абсолютной силы над двумя другими.

Россия на протяжении многих сотен лет своей истории, как суверенного государства, до 1906 года представляла собой пример самодержавной или

абсолютной монархии. В 1906 году впервые в истории России была существенно ограничена законодательная монополия самодержца и к осуществлению законодательной власти были призваны представители народа — депутаты Государственной Думы и выборные члены реформированного Государственного Совета. К этому событию Россия шла очень долго. Первый опыт российской демократии продлился 11 лет, с 1906 по 1917 года. Но в истории России уже существовал так называемый прототип парламента — Земские соборы. "Земские соборы были одним из наиболее крупных явлений политической жизни Московского государства XVI-XVII в., представляя собой выработанную в старой Москве форму участия народного представительства в управлении страной — форму, во многих отношениях аналогичную с представительными собраниями Западной Европы" [5]. В XVII веке Земский собор включал две части: одна состояла из руководителей высшей администрации, церковного руководства, членов боярской думы, начальников приказов, другая составлялась из выборных представителей всех сословий. Сфера деятельности Земских соборов была чрезвычайно широка и включала выборы царя (в чрезвычайных обстоятельствах), внешние сношения, установление налогов и податей, поддержание порядка внутри государства и даже военные распоряжения в случае неприятельского вторжения [6]. Но соборы никогда не собирались самостоятельно, их созывал монарх, чаще всего для поддержания своей политики. Сословно-представительный орган не мог развиваться в России из-за того, что все сословия по большому счету были одинаково бесправны перед неограниченной царской властью независимо от знатности и богатства. "Холопов своих казнить и матовать, мы вольны", — утверждал Иван Грозный, подразумевая под холопами всех своих подданных, от родовитых князей до последних кабальных мужиков. Ни Боярская дума («Царь УКЗЯЛ, а бояре приговорили»), ни Сенат, основанный Петром I, ни Государственный Совет, не выходили за рамки законосовещательных органов, в чем-нибудь ограничивающих власть монарха. Только принятая 12 декабря 1993 года Конституция Российской Федерации закрепила статус двухпалатного парламента России, в том числе его верхней палаты — Совета Федерации.

Исходя из вышеизложенного, можно сделать предположение, что одним из основных факторов возникновения ФЕ со значением "спорить" в английском и русском языках послужила форма правления и демократичность устройства тех государств, национальными языками которых они являются. Формой правления в Великобритании является конституционная монархия, ограниченная парламентом, у которого больше прав, чем у монарха, и который представлен как высшими, так и средними слоями общества. Обсуждения, которые проходят в парламенте, официально называются дебатами (англ. *debate* — дискуссия, дебаты < ст.-фр. *de'bat* — спор, от *de'battre* — спорить, от *battre* — бить < лат. *battuere* — бить [7]). То есть сама возможность (приемлемость) проведения такого действия, как спор существовала еще с XIII века, чем можно объяснить большое количество ФЕ с данным значением. В России абсолютная монархия, т. е. неограниченная царская власть не могла себе позволить каких-либо равных советников. Все государственные органы, которые создавались при монархе, выполняли в первую очередь его волю. Возможно, этим можно объяснить огромную разницу в количественном отношении

между ФЕ со значением "спорить" английского и русского языков. Данная тема требует дальнейшего исследования ФЕ данного значения в синтагматическом плане, для подтверждения выдвинутых предположений.

Список литературы

1. Риторика. Словарь полемиста. http://de.uspu.ru/Social_work/Metodes
2. С. И. Поварнин "Искусство спора: о теории и практики спора" http://business.polbu.ru/povarnin_dispute/
3. Дж. Лакофф, М. Джонсон "Метафоры, которыми мы живем" http://metaphor.nsu.ru/lacoff_1.htm
4. United Kingdom Parliament (Официальный сайт Парламента Великобритании) <http://www.parliament.uk/>
5. Энциклопедия Брокгауза и Ефрона <http://bibliotekar.ru/bez/181.htm>
6. Информация органов госвласти. Совет Федерации <http://www.akdi.ru/sf/istor.htm>
7. Слова русского языка: толкование, происхождение примеры, иллюстрации <http://www.math.msu.su/~apentus/znaete/slova/d.htm>

Источники фактического материала

Большой англо-русский фразеологический словарь / А. В. Кунин. — 5-е изд., исправл. — М.: Живой язык, 1998. — 944 с.

Словарь русского языка: В чет-х т. / АН СССР, Ин-т рус. яз.; Под ред. А. П. Евгеньевой. — 2-е изд., испр. доп. — М.: Русский язык, 1981-1984.

Фразеологический словарь русского литературного языка конца XVIII — XX вв. / Под ред. А. И. Фёдорова. — М.: Топикал. 1995. — 608 с.

Фразеологический словарь русского языка / Под ред. А. И. Молоткова. — 4-е изд., стереотип. — М.: Русский язык, 1987. — 543 с.

Фразеологический словарь русского языка / Авт.-сост. А. А. Легостаев, С. В. Логинов — Ростов н/Д: "Феникс", 2003. — 448 с.

Longman Idioms Dictionary / Addison Wesley Longman Limited, 1998. — 398 p.

Кубединова Л. Ш. Походження фразеологічних одиниць зі значенням *сперечатися* в англійській та російській мовах.

Стаття присвячена дослідженню фразеологічної мікросистеми зі значенням "сперечатися" в англійській і російській мовах. Проведено порівняльний аналіз складників фразеологічних мікросистем, висвітлено основні фактори виникнення фразеологічних одиниць зі значенням *сперечатися* в різних культурах.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, фразеологічна мікросистема, історичний аспект, виникнення.

Kubedinova L. Sh. The origin of phraseological units with the meaning of "to argue" in English and Russian languages.

The article is devoted to the research of the phraseological microsystem "Argument" in English and Russian languages. It has been carried out the comparison and analyses of the components of these phraseological microsystems. It is also placed high emphasis on historic aspect and main factors of origin of such phraseological units in different cultures.

Key words: phraseological unit, phraseological microsystem, historic aspect, origin.

Стаття надійшла до редакції 5 серпня 2007 р.

УДК 811.162. ГЗ 73. 7

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ КОРПУСУ ПОЛЬСЬКОЇ

О. І. Лозинська

У статті розглянуто проблеми визначення польської кінематичної фразеології. Запропоновано два критерії відбору польських кінематичних фразеологізмів: формальний і значекнево-інтуїтивний, здійснено класифікацію ФО (на позначення емоцій, привітання або прощання). *Ключові слова*, фразеологічна одиниця, паравербальні засоби комунікації, кінематичні фразеологізми.

Фразеологічна одиниця (далі ФО) здатна зберігати й передавати інформацію про культуру соціумів як носіїв тієї чи іншої мови, тобто вона володіє своєю культурною пам'яттю. Саме в пам'яті народу збереглися та відтворюються, поміж усім іншим, паравербальні засоби комунікації (далі ПЗК), які стали джерелом утворення ФО, що складатимуть об'єкт нашого дослідження. Отже, у пропонованій статті зосереджуємо увагу на тих ФО, прототип і внутрішня форма яких зводяться до лінійного опису жесту, міміки чи значущого руху тіла, що є загальноприйнятими в певному суспільстві чи середовищі і мають комунікативну функцію. Предмет же дослідження полягає у з'ясуванні корпусу цих фразеологічних одиниць (ФО).

Незважаючи на те, що питаннями й проблемами невербальних засобів комунікації, їх співвідношенням із вербальними засобами спілкування займався багато дослідників (напр. Ф. Бацевич, Г. Колшанський, Т. Ніколаєва, Г. Крейдлін, А. Козаренко, Е. Верещагін, В. Костомаров, К. Яжомбек, Г. Недзельський, Р. Якобсон і ін.); попри існування окремих праць про фразеологію, що містить ПЗК (напр. А. Кравчик, Л. Ройзензон, І. Абрамець, В. Гак і ін.) досі у польському мовознавстві немає комплексного дослідження про особливості семантики фразеології, прототипом якої є невербальні засоби комунікації. А отже, актуальним на сьогодні залишається з'ясувати взаємозв'язок двох пластів комунікації — вербального та невербального, що реалізуються у структурі та значенні фразеологічної одиниці, яка є одночасно засобом вербальної комунікації і містить у своїй структурі невербальний код як образ і культурну пам'ять народу. Але в першу чергу, приступаючи до таких досліджень, необхідно з'ясувати проблеми, пов'язані з цими двома пластами мови — зокрема питання первинності чи вторинності невербальної комунікації, її вродженості чи набутості, об'єму поняття "кінесика", розрізнення термінів на позначення ФО, прототипом яких є ПЗК.

Невербальна комунікація, на противагу вербальній, використовує у процесі спілкування немовні засоби: жести, міміку, поставу тіла, ходу, контакт очима, паузи, кашель, темп мовлення, манеру мовлення, відстань між мовцями, дистанцію, почерк, фізіогноміку, тип і виміри тіла (ріст, форми черепа тощо), одяг, його стиль,

прикраси, запах тіла, час очікування початку спілкування тощо [1, с. 60]. Обидві форми комунікації — вербальна і невербальна — функціонують як "частини комунікативної мови" [2, с. 113].

Ми ж у дослідженні вживаємо термін "невербальне спілкування" як синонім до "паравербального" і зосереджуємо свою увагу виключно на таких засобах невербальної комунікації, як міміка, жести, значущі рухи тіла.

Постають питання: що було першим — вербальне чи невербальне спілкування; якими є паравербальні засоби комунікації — вродженими чи набутими? У цих питаннях між мовознавцями немає згоди. Щодо первинності комунікації, Р. Якобсон [3, с. 320], Г. Є. Колшанський [4, с. 61] переконані, що ПЗК можуть розглядатися виключно як символічна система вторинного походження, яка існує на базі природної мови. Напротивагу їм польський мовознавець А. Залазійська вважає, що теза про первинність саме жестів, яка колись була відхилена, сьогодні знову стає актуальною на ґрунті концепції тілесності й доконцептуальних схем уяви, які містяться в системі людського мислення, а своїм корінням сягають допонятійної взаємодії людини з фізичним довкіллям (тобто її чуттєвим досвідом чи силою впливу) [2, с. 114]. Такої ж думки дотримується Г. Недзельський, який вважає, що первинними були кінесика та жести, а вже потім вербальна комунікація [5, с. 109].

Щодо питання про вродженість і набутість ПЗК, то більшість науковців поділяють ПЗК на дві основні групи: 1) **вроджені** (сміх, плач тощо), 2) **набуті**, або **умовні** — це жести, які ми засвоюємо в процесі пізнання культурного коду мовного середовища, у якому перебуваємо чи живемо [за: 6, с. 69]. Такого погляду дотримується наприклад Айбл-Айбесфельдт, який обґрунтовує свою теорію існуванням великої кількості різноманітних кінетичних форм привітань і прощань людей, що походять із різних культурних сфер, цивілізацій і рас [за: 6, с. 71]. Г. Недзельський розрізняє такі два типи ПЗК: 1) універсальні й успадковані разом з неврологічною системою (напр., рух, яким людина закривається руками від небезпеки) та 2) **частково набуті в даній культурі** (напр., цілування жіночої руки при зустрічі) [5, с. 112]. Ф. С. Бацевич стверджує, що ПЗК більшою мірою вроджені, ніж набуті [1, с. 59].

Ми погоджуємося з думкою про первинність паравербальних засобів комунікації, а також про вродженість одних із них і набутість інших під час пізнання світу. Адже дитина, що не навчилася ще говорити словами, спілкується з оточуючими за допомогою вроджених ПЗК — таких, як міміка чи жести (посмішка, кривляння, насупленість, махання ручкою тощо), та виражає таким чином якісь емоції чи стани, а вже потім, живучи в певному мовному середовищі, засвоює його мову й інші культурно обумовлені коди невербальної комунікації. І таким чином спонтанна невербальна поведінка поступово доповнюється символічною мімікою, жестами, позами тощо* .

* **Ще ОДИМ аргументом і > С-КОРИСТЬ ПЕРВИННОСТІ ПЗК МОЖУТЬ БУТИ В КС П Є Р И М Є НІ СІЛ Ї Н** дослідження, які промовляють на користь невербальної комунікації. Наприклад експерименти Альберта Мераб'яна підтверджують той факт, що слова (яким ми надаємо таке велике значення) розкривають лише 7% сенсу висловлювання, 38% значення несуть звуки та інтонація і 55% — невербальні засоби, спілкування. Такої ж думки дотримується Р. Бердвистел, який вважає, що вербальне спілкування складає всього 35% особистісного спілкування, а 65% інформації передається невербальними засобами [за: 7, с. 11-12].

Міміка, жести та значущі рухи тіла людини є об'єктом дослідження **кінесики**.

Самому поняттю **кінесики** різні вчені приписують неоднаковий обсяг. Найширше його розуміння приймає В. А. Лабунська, яка зараховує до **кінесики** не тільки мову тіла (жести, міміку, пози, погляди), а й манеру одягатися, зачісуватися тощо [В, с. В]. Г. В. Колшанський стверджує, що **кінесика** має дещо вужчий об'єкт дослідження, а саме: значущі рухи тіла, які беруть участь у передачі інформації в процесі комунікації (від жестів до пантоміми, де остання — це вид сценічного мистецтва, де рухається все тіло) [3, с. 10]. Це є два найширші розуміння **кінесики** як науки, що вивчає семіотику рухів тіла, які беруть участь у передачі інформації в процесі комунікації.

Дещо вужче розуміння **кінесики** як "мови тіла" подає Ф. С. Бацевич, який об'єктом її дослідження вважає значущі рухи: міміку, жести, поставу тіла, ходу,

Близьке до цього розуміння **кінесики** пропонує Г. Є. Крейдлін [9], який об'єктом її дослідження вважає мімічні жести, жести голови, ніг, пози та знакові рухи тіла. Ю. В. Ніколаєва виділяє, поряд із широким (за Г. Є. Крейдліном), вузьке розуміння **кінесики** [10, с. 48] як науки про жести, перш за все про жести рук. Останнє є найвужчим серед усіх перелічених нами.

Отже, неоднакове визначення меж **кінесики** в різних працях свідчить і про розмитість меж між різними ПЗК.

Міміка, жести та значущі рухи тіла, на яких ми зосереджуємо увагу, є об'єктом дослідження **кінесики** (як у вузькому, так і у широкому її розумінні) як однієї зі складових паравербальної комунікації. Тому, говорячи про ПЗК як прототипне підгрунття ФО, ми будемо їх розуміти дещо вужче, ніж, наприклад, Ф. С. Бацевич та ін., і ширше ніж Ю. В. Ніколаєва, тобто не лише жести рук, а й інші значущі рухи й міміку.

У сучасному мовознавстві немає єдиного терміна на позначення ФО, що містять у своїй основі як етимон котрийсь із засобів невербальної комунікації. Одні дослідники, наприклад Л. І Ройзензон та І. В. Абрамець, називають такі одиниці "**сумішеними омонімами**", оскільки вони містять у собі водночас два значення: "значення-символ невербальної комунікації як візуальний образ" та "фразеологічне значення, яке в більшості випадків передає якийсь емоційний стан людини" [11]. Переносне значення таких ФО (не впливає з суми планів змісту компонентів), а може співіснувати, бути присутнім одночасно з його прямим значенням (дорівнює сумі планів змісту компонентів) [11, с. 54]*.

Дещо інше розуміння і кваліфікацію аналізованих ФО пропонують С. М. Верещагін і В. Г. Костомаров. Виділену групу ФО, що співвідносяться зі

* Наприклад ФО *opuscic z^ce* має, за словником, значення: "втратити енергію під впливом відчаю [12], відмовитися від подальших дій; зневіритися" [13]. Але сприймаючи це значення, ми також уявляємо собі відповідний жест-символ. Чи, напр. ФО *zaciegab z^ce* зі значенням "проявляти задоволення, радість; радіти позитивному розв'язанню справи" [13] теж, крім передачі емоцій, передбачає візуальний жест-символ.

"словосполученням-прототипом", яке виражає жест чи міміку, вони називають "**кінематичними фразеологізмами**" [14, с. 43]. Є. М. Верещагін і В. Г. Костомаров зараховують до кінематичних фразеологізмів лише ті ФО, які поєднуються з відповідною кінемою виключно генетично (пор. *спустя рукава, заговаривать зубы, отложит в долгий ящик*) [14, с. 45]. Вони вважають, що словосполучення типу: *вешать/ повесить нос, впиваться глазами е кого-л., делать большие глаза, есть/ поедать/ пожирать глазами, чесать затылок/ в затылке, крутить носом, махнуть рукой, надувать губы, опускать руки, показывать/ тыкать/ указывать пальцем, разводит руками, скланять голову, смотреть/ глядеть сквозь пальцы, указывать/ показывать на дверь* й ін. не можна кваліфікувати як фразеологізми, оскільки вони актуально (безпосередньо в наші дні) відображають живу міміку та жестикуляцію, а символічну семантику отримують лише вторинно і значення такої ФО не є її власним, а повністю виводиться з міміки чи жесту [14, с. 45]. Таким чином, автори, з одного боку, звужують розуміння й ідентифікацію ФО, прототипом яких є жест чи міміка, а з іншого, розширюють його фразеологізмами типу (*У него*) *не все дома* (пор. з вільним словосполучення: *покрутить пальцем у виска*), *нужен дозарезу* (ладонь проводиться под подбородком), *вот те крест* (с биением себя в грудь), *скатертью дорога* (указывая пальцем на дверь), *милости просим* (с жестом приглашения проходить), *вот где сидит* (похлопывая себя по затылку) і т. д. [14, с. 43], які аж ніяк формально не експлікують жест. Таким чином, окрім ФО, в основі яких лежить "давня" міміка чи жест, учені виділяють як кінематичні ще й такі ФО, які вживаються на позначення міміки й жесту. У нашому дослідженні під терміном "кінематична фразеологія" розумітимемо обидва зазначені типи ФО, додаючи до них ті фразеологізми, в основі яких лежать "прозорі" з точки зору сьогоденного дня жести, міміка та значущі рухи тіла.

Мовознавці А. Козаренко та Г. Є. Крейдлін, порівнюючи невербальні (жести) та вербальні засоби спілкування (ФО), назвали останні **жестовими фразеологізмами** [15, с. 271], обмежуючись таким чином аналізом одного зі складових невербально! комунікації — жесту. Отже, "жестовий фразеологізм" — це вужче поняття порівняно з "кінематичним фразеологізмом", де крім жестів до уваги береться міміка, а також значущі рухи тіла.

На описовий термін на позначення вищезгаданих ФО ми натрапляємо в польської дослідниці А. Кравчик, яка виділяє "мімічні та жестові фразеологізми" [16, с. 137]. Вона, зокрема, зазначає, що такі ФО є записом зрозумілих у певному суспільстві жестів і виразу обличчя.

Окремі науковці досліджували ФО з прототипом ПЗК в межах груп, які містять назви частин тіла. Наприклад В. Г. Гак аналізував їх в межах **міронімічних фразеологізмів** (міроншія — відношення частини до цілого) [17, с. 261].

ФО, що мають в основі ПЗК, польські мовознавці досліджували в межах аналізу **соматичної фразеології** (див., наприклад, працю А. Кравчик [18]).

При визначенні корпусу кінематичних ФО ми стикаємося з проблемою невизначеності його меж. Одним із критеріїв відбору ФО є формальний: наявність у

формальній структурі ФО лексем на позначення частин тіла. Але цей критерій недостатній, адже далеко не вся соматична фразеологія має в основі своєї внутрішньої форми ПЗК. Отже, щоб виокремити з-поміж фразеологізмів з компонентом — назвою частини тіла кінематичні ФО, необхідно застосувати критерій інтуїції носія мови, який відчуває, "бачить" у фразеологізмі, крім переносного (власне фразеологічного) значення, ще й значення певного жесту, міміки, символічного руху тіла. Міміка та жест легко проглядаються як етимони, а от рух тіла — не завжди. Важко знайти межу між рухом тіла "значущим" і "незначущим". Через свої вузько окреслені межі міміка чітко виокремлюється як значущий рух, що виконується за допомогою очей, брів, чола, щік і язика. Жест — це рухи рук або голови, що вказують на почуття або підкреслюють зміст висловлювання [19, с. 199]. А яким має бути критерій "значущого" руху тіла порівняно зі значущістю жесту та простим, звичайним рухом тіла? Вважаємо, що в першу чергу це те, що цей рух тіла має мати символічне значення, яке накладається на певне словосполучення. А отже, вирішальною є зиву-іаки імітуція к-иринувічн-ітїви, ллїлп-за-яшшнїм-ишїм-р-лу-[^]ипшо[•], илрїм переносного, ще якесь символічне значення, чисто кінематичне. Наприклад, рух, описаний фразеологізмом *odwrocic sią plecami do kogos / czegos*, прочитується переносно як "перестати проявляти до когось зацікавлення, знехтувати кимось, чимось" [13], а кінематично як "повернутись спиною до когось, демонструючи цим небажання продовжувати контакт". Це вже не просто рух тіла — це рух "значущий", символічний.

Отже, в межах корпусу польських кінематичних одиниць міститимуться фразеологізми з етимонами:

1. Жестів: *pukac palcem w czolo; zlozyc dlonie; brae sią za glową; pokazac komu figę; potrzebować glową* тощо;

2. Міміки: *marszczyc/ zmarszczyc czolo; oczy wylazą komu z giowy; twarz przeciąga sią/ wyciąga się komu; patrzec spou oka/ spod okularow; otworzyc buziej gryzc/ przygryzac/ zagryzac wargi; scisnąć zby* тощо;

3. Значущий рух тіла: *odwrocic sią plecami; brae sią/ chwycic sią/ trzymac za boki; zwinąć flagę; podstawic komu nogę; przestąpowac z nogi na noge; wodzic/ prowadzic kogo za nos; zastąpic/ zabiec/ zajsc drogę; trzymac czyjegos fartucha; dzwonic ząbami; podniesc rące do gory* тощо. Зі значущими рухами зникаються деякі жести, напр. *pokazac komus drzwi; glaskac kogo po glowie* тощо. Це вже не власне жести, а жести-дії.

Серед кінематичних фразеологізмів виділяємо дві групи:

1. ФО, в яких етимомом є жест, міміка або значущий рух тіла: *splunac w dlon / w dlonie/ w garsc;*

2. ФО на позначення жесту, міміки або значущого руху тіла: *krzyz na droge* (пор. з вільним словосполученням: показувати пальцем на двері); *miec czegos/ kogos powyzej uszul po uszu* (проводити долонею над головою) / *brakuje/ brak komus piątej klepki (w glowie)* (покрутити пальцем у скроні) тощо.

Беручи за основу формальний критерій, виділяємо в корпусі польських кінематичних фразеологізмів такі дві групи:

1. ФО, що містять у своїй структурі назви частин тіла у дії, напр. *splunqc w dlon / w dlonie / w garśc; smiac siq w kulak; trzymac głowq wysoko / do gory; usta sciskajq siq; klaniam siq głowq* тощо;

2. ФО, що не мають у своїй структурі назв частин тіла, але передбачають їх, напр. *skladac / zlozyc ukłon (komu / w strone kogo); klaniac sie w pas / do ziemi / powaznie / unizenie / na wszystkie strony; trzasnqc drzwiami* тощо.

Серед ФО виділеного нами корпусу чітко розмежовуються ФО на позначення:

1. Емоцій: *wyrywac sobie włosy garściami; lapac siq / zlapac siq za głowq; kr^cic nosem (na co) / застар. krzywic nosem na co; zacisnqc / zalamac dlonie; opuscic / spuscic / zwiesic głowe; patrzec kosym okiem* тощо.

2. Привітання або прощання: *bic czolem; czapkq zdjqc przed kim / czapkq a czapki uchylit przed kim; klaniac siq komu; podac / podawac komu jeden i dwa palce (na powitanie); caluje r^czki* тощо. Але більшість ФО цієї групи служать для вираження не лише етикетної поведінки, а й певних емоцій.

Отже, ми виділяємо два основні критерії відбору польських кінематичних фразеологізмів: 1. формальний: наявність у структурі ФО лексем на позначення частин тіла та відповідно до нього проводимо формальну класифікацію ФО; 2. значеннєво-інтуїтивний: символічність значущих рухів тіла, міміки та жестів як прототипів ФО. Класифікацію здійснюємо, виділяючи, з одного боку, ФО з етимомом ПЗК, а з другого — ФО на позначення ПЗК. Виділяємо, крім того дві групи ФО: на позначення емоцій та на позначення привітання та прощання.

Список літератури

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. — Київ: Видавничий центр "Академія", 2004.
2. Zalazinska A. W poszukiwaniu narz^dzia badaj^cego komimikacjq: niewcrbain^ / 7 J^zyk a komunikacja 4. Tom I: Nowe obicza komunikacji we wspoicznej polszczyznie. / pod red. G. Szpiii. — Krakow: Krakowskie Towarzystwo „Tertmm", 2002. — S. 111-118.
3. Якобсон Р. Избранные работы по лингвистике. — Благовещенск: БГК им. И. А. Бодуэна де Куртенэ, 1998.
4. Колшанский Г. В. Паралингвистика. — Москва: Наука, 1974.
5. Niedzielski H. Sposob porozumiewania si? bez slow czyli komunikacja pozawerbalna w Polsce. / V Socjolingwistyka. T. XI. — 1991. — S. 109-114.
6. Jarz^bek K. Mimika jako element komunikacji mi^azyiudzkiej / 7 Z problemow frazeologii polskiej i slowianskiej: W 6 t. / pod red. M. Basaja, D. Rytel. — Wroclaw: Zaktad Narodowy im. Ossolinskich, 1982. — T. I. — S. 67-76.
7. Пиз А. Язык телодвижений. — Москва: ООО "Издательство "Эксмо", 2006.
8. Лабунская В. А. Невербальное поведение (соцально-перцептивийгй подход). — Ростов: Изд-во Ростовского ун-та, 1986.
9. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика. — Москва: Новое литературное обозрение, 2002.
10. Николаева Ю. В. Функциональные и семантические особенности иллюстративных жестов в устной речи (на материале русского языка) // Вопросы языкознания. — 2004. — №4. — С. 48-67.
11. Ройзензон Л. И., Абрамец И. В. Совмещенная омонимия в сфере фразеологии // Вопросы языкознания. — 1969. — №2. — С. 54-63.

УДК 811. 161. 2'373.7

ШЛЯХИ ТВОРЕННЯ СЕМАНТИКИ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З ЕІУМЕРАТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

/ А. Прядко

У статті досліджуються фразеологічні одиниці, що містять у своїй структурі нумеративний компонент, який виражає категорію кількості. Проаналізовано основні типи та способи фразеологізації, зокрема процеси метафоризації та метонімізації, тропів, алогічного поєднання слів тощо.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, метафоризація, метафора, метонімізація, гіпербола, літота, троп.

Питання фразеологізації, витворення фразеологічної семантики, дослідження механізмів утворення фразеологізму залишаються актуальними в сучасній фразеології, хоча ціла низка вчених у різний час тією чи іншою мірою досліджувала ці проблеми.

Зокрема у цій сфері досліджень лінгвістами-фразеологами визначені типи та способи фразеологізації як процесу "творення стійких, невідільних сполучень слів, поступового набуття вільносинтаксичними прототипами категоріальних ознак фразеологізмів" [1, с. 770], розроблені поняття первинної і вторинної фразеологізацій. Серед дослідників варто назвати М. Ф. Алефіренка, Л. Г. Скрипник, Р. П. Зорівчак, В. М. Гелю, Ф. П. Медведева, Л. І. Ройзензона, О. В. Куніна та інших.

На загальну теорію творення фразеологічної семантики проливають світло дослідження окремих груп фразеологізмів, об'єднаних за наявністю в них спільних рис певного характеру. Такими зазвичай виступають окремі структурні моделі, фразеосемантичні групи, особливості компонентного складу фразеологічних одиниць тощо. Зокрема, об'єктом нашої уваги стали фраземи, що містять у своїй структурі нумеративний компонент, який виражає категорію кількості.

Здійснюємо аналіз одиниць, зафіксованих у Фразеологічному словнику української мови (уклад.: В. Білоноженко, В. Винник та ін.) [2], Словнику фразеологізмів української мови (уклад.: В. Білоноженко, І. Гнатюк та ін.) [3], Фразеологічному словнику української мови Г. Удовиченка [4], а також у Словнику української мови в 11 томах [5].

Вказана група фразеологізмів дотепер залишається поза увагою лінгвістів-фразеологів, і її різнобічне дослідження у подальшому певною мірою доповнить здобутки вітчизняної фраземіки.

Число відіграє неабияку роль у фразеотворенні, адже "кількість є атрибутом усіх речей і процесів" [6, с. 9]: шляхом виміру або обчислення людиною з давніх-давен визначаються такі характеристики, як розмір, об'єм, вага, що їх має кожен предмет

об'єктивного світу, певним числом вимірюється сукупність предметів, їх властивості, ознаки різноманітних явищ, швидкість протікання процесів тощо. Усе це знаходить своє відображення в сталих виразах.

Образно характеризуючи певні предмети, поняття, ситуації, події навколишньої дійсності, фразеологізми залучають до творення своїх значень категорію кількості, яка формує і мотивує їх тією чи іншою мірою, в той чи інший спосіб.

У процесі створення образу відбувається перехід від прямого, буквального значення виразу до переносного, переосмисленого на основі процесів метафоризації, метонімізації, порівняння та інших, а також за допомогою тропів - синекдохи, гіперболи, літоти. Кожен з них майже з однаковою продуктивністю утворює фразеологічні одиниці з нумеративним компонентом. Наявний компонент-числівник різною мірою впливає на ці процеси; виняткова роль йому належить при гіперболізації.

Не ставлячи за мету вивчення ролі нумеративного компонента у формуванні фразеологічного значення, дозволимо собі лише принагідно торкатися питання його впливу на семантику фразеологізму.

У процесі метафоризації відбувається перенесення властивостей, якостей, ознак одного предмета, явища, процесу тощо на інший за подібністю. Так виникли ФО за схожістю дії: *лизати язиком два боки; грати в одну дудку; у дві пригорці не захопиш* і под. (усього понад 20 виразів), ознаки: *однієї масті; як два гриби; два чоботи на одну ногу*, розміру: *від горщика два вершка; на дві коцюби (високо); півтори каліки* тощо.

Метафора — один із засобів найменування предметів і явищ, дій, властивостей тощо, які спостерігає людина і як наслідок у фразеотворенні використовує найрізноманітніші деталі. Метафоричне перенесення у фразеологічних висловах, таким чином, здійснюється за внутрішнім зв'язком зіставляваних об'єктів на основі подібності зорових: *як дві краплі води; в один кулак* тощо, слухових: *за одним рипом, на одній ноті* тощо та інших ознак; *за одним присідом; на одну понюшку; палиця з двома кінцями; за три огляди* тощо. Основою такого перенесення слугують враження людини та асоціації, що у неї виникають.

Поняття однаковості обумовлене нумеративним компонентом "один" у структурі фразем такого синонімічного ряду: *одного поля ягоди; одного гніздечка птиці; одним миром мазані; один від одного недалеко відбіг; один одного вартий; з одного тіста; однієї масті; на один манір*. Сюди ж слід додати і словосполучку *два чоботи — пара*. Фразеологізми ілюструють, як по-різному названі люди здебільшого з негативними рисами характеру, поведінки, але всі звороти об'єднані значенням "однакові, нічим не відрізняються", як не відрізнити ягін з одного поля, пташок одного гнізда, виробів з одного тіста тощо. У метафоричній подібності наведених фразеологізмів присутній пейоративний відтінок.

Основу метафоричної о змісту образних висловів, як уже зазначалось, складають спостереження людьми явищ навколишньої дійсності. Безперечно, кожна метафорична фразема відображає зв'язок між певним поняттям і сформованим особою уявленням про щось на базі її життєвого досвіду. Такі діжка вже не є діжкою без однієї клепки, вона не може бути використана за призначенням. Так само неповноцінною є людина

розумово обмежена, дурна. "До неї /Параски/ ніхто з старостами і через поріг не заглядав, доки не піддурила Омелька; та й той узяв її, мабуть, через те, що в його і тепер не всі дома, а з-за молоду зовсім-таки не було одної клепки" (І. Нечуй-Левицький). На те, що вислів стосується людини, вказують факультативні члени *є голові, у тім і*. Виникає асоціація "голова — діжка", і зворот є образним висловом нестачі в голові. Згодом народна фантазія додає, яка це клепка — *третьа, сьома, йев ята, десяти та іН*.

На основі метафори постало багато фразеологізмів з нумеративним компонентом у складі, серед них: *з'їсти не один пуд солі; в одній упряжці; іти однією стежкою; в одній команді грати; один одному на голову лізе; відбиватися обома руками; сидіти на двох стільцях; дві сторони однієї медалі; перша ластівка* (всього понад 20 одиниць).

Перенесення може відбуватися не лише за схожістю, а й на основі суміжності — внутрішніх чи зовнішніх зв'язків між двома предметами, явищами, поняттями тощо

Фразеологізми з нумеративним компонентом із образною метонімічною основою представлені в сучасній українській мові не менш широко, ніж метафоризовані.

Так, наприклад, час вимірюється за ознаками, діями чи предметами, що його характеризують. Здавна час люди визначали за криками півнів. Отже, і протяжність його знайшла вияв у словосполучах: *до чи після перших півнів, других півнів, третіх півнів; з третіми півнями; в треті півні* тощо. Час вимірюється також роками, отже, знати один одного, когось чи щось, жити з кимось "тривалий відрізок часу, довго" [7, с. 738; 4, с. 600], "давно, протягом тривалого, довгого часу" [7, с. 738; 4, с. 600] — це *не рік, не два; не перший рік*.

Простір чи місце визначаються їх побутовими вимірами (*за два кроки* — недалеко), представляється тим, що в ньому відбувається чи міститься. Абстрактне моня п я "куди завгодно" асоціюється у людській свідомості із відкритим безмежним простором, найближчим уособленням якого для людини є степ чи поле, а в свою чергу їх безумовним атрибутом є вітер — *під сімома вітрами; іди на всі чотири сторони; іди під три вітри; іди на чотири вітри*. Замкнений простір, ізоляція від зовнішнього світу викликає асоціації насамперед із приміщенням, а отже, і з чотирма стінами — *сидіти в чотирьох стінах*.

Можна починати будь-яку роботу у будівництві з певними атрибутами: *закласти перший камінь, з першого кілка*, визначну роль у чомусь показують через необхідний для цього предмет: *грати першу скрипку; грати другу скрипку; перша рукавичка; перша ракетка*.

Початок зими визначається першим снігом — *до першого снігу*, намір виражається жестом — *дайте п'ять*, посмішка асоціюється з зубами — *виткнути тридцять два*, чорний колір — із птахами — *як сім галок*, "лізти рачки" — з цунами — *лізти рачки*.

Виразник безпосередності для людини — власні очі (*з перших очей*), уста співрозмовника (*з перших уст*) чи його руки є засобами передачі чогось (як у прямому, так і в переносному значенні): *перших рук*. Решта — уже сприйняття через посередників — *з других очей; з других (третіх, п'ятих,десятих) рук* тощо.

Двох людей представляють чотирма очима, оскільки вони є основою пильності, уважності — слідкувати, дивитися *в четверо очей* (а одна людина — *дивитися обома*) — та важливим елементом у розмові віч-на-віч — *на чотири ока*.

За номером у ряду подібних явищ чи понять названо такі: *шосте чуття* (інтуїція — після п'яти відомих); *восьме чудо світу* (щось надзвичайне, що може стати в ряд зі стародавніми античними шедеврами); *п'ята колона* (люди, що займаються підривною антидержавною діяльністю в країні — відгомін відомої події в Іспанії).

У межах метонімічних зворотів з нумеративним компонентом виділяється кілька одиниць, семантика яких сформувалася на основі перенесення назви одного предмета на інший через заміну множини однинною та інші кількісні співвідношення. Так застраждали ребра; *бути на одній нозі* (розмовляти як рівний з рівним); *одна нога тут, а друга там* (дуже швидко). Всяка мала кількість є ознакою синекдохи: *на С'дну пОНЮШКУ, 'НІ йдНи цуиО.і, "ОуНІ МОЩІ*.

Дієприкметник *п'ять* у звороті *п'ять років* є гіперболізацією літоти, що виражає переосмислення буквального змісту словосполучення, є гіпербола та літота.

Гіперболізованих виразів серед фразеологізмів з нумеративним компонентом виявлено велику кількість. Слід відзначити виключну роль у цьому процесі наявного нумеративного компонента. Саме він великою мірою впливає на експресивність, притаманну таким фразеологізмам. Гіперболізація побудована на навмисному перебільшенні описуваних ознак, явищ, подій тощо і завдяки їй особливо підсилюється виразність висловів.

Наведемо кілька подібних фразеологічних одиниць (із цілого ряду, що складає понад 45 виразів), де ступінь вияву ознак та інтенсивність дій не потребують додаткових коментарів: *два метри і все ноги* (високий); *за три дні не об'їдеш* (товстий); *за тридев'ять {тридесять} земель* (далеко); *трудитися до сьомого* (десятого) *поту* (важко); *стоптати сім пар підшов* (довго ходити, добиваючись чогось); *як сто гайок перекрутив* (утомився) тощо.

Випадків літоти виявлено значно менше (всього 23 ФО), і це закономірно. Як засвідчують приклади, наявний числівник також несе на собі функцію навмисного образного применшення ознаки: *у двох словах* (дуже стисло); *залишитися в одній сорочці* (дійти до крайнього зубожіння); *один крок від чого до чого* (зовсім близько); *на одну хвилину* (ненадовго); *як одна година* (дуже швидко).

Слід зазначити, що семантичне переосмислення вільного сполучення слів може базуватися на поєднанні і переплетенні різних типів перенесення та різних тропів. У деяких фразеологізмах важко визначити ступінь вияву того чи іншого типу. Так, ФО *дати під сьоме ребро* (побити) є метонімічним перенесенням, що здійснюється за допомогою синекдохи — однина замість множини. ФО *вісімнадцята вода все змиє* (про негарну Дівчину; яку заспокоюють, що згодом покращає) поєднує в собі метафору, та виникла за спільним враженням (вода все змиє) і метонімію (18 років — ознака юності і розквіту).

Серед фразеологізмів з нумеративним компонентом представлені також вирази каламбурного характеру, в яких людське уявлення про факт, явище чи подію є

вимислом,, "своєрідним конструктором людської фантазії" [7, с. 36]. Вони утворені внаслідок навмисного порушення семантичної сполучуваності слів, наприклад: *сьома (десята) вода на киселі; три волосини в купу збились; заблудитися в трьох соснах; за сім верст киселю їсти* тощо.

Логічним було б словосполучення *без трьох днів рік*, а не *без року три дні*, проте людська уява виправдовує існування другого, як і таких, приміром, сталих виразів: *дур.а молодість' дп дурженн—нп.шрс.тя" сім п'ятнице ца тимєрт. а ір,пи волосини в шість рядів* або ж *нуль без палички* (для чого паличка?!), *дивитися в усі свої чотири ока* (у людини їх два!) або ж *підписуватися обома руками* (нонсенс!).

Серед фразем із нумеративним компонентом виявлено зворот із ряду тих, що постали на основі народних нісенітниць та небилиць, який представлений багатьма варіантами: *наговорити три мішки (сім мішків) гречаної вовни /та всі неповні/, три мішки усячини, сім мішків дурниць, сім кіп вовни, сім мішків гречаної вовни та чотири копи гречки, сім мішків гречаного Гаврила*.

Крім семантичних чинників, на утворення фразеологізмів з нумеративним компонентом впливає і зовнішня організація ФО. Стрижнем організації виразів *обос рябоє; всім по сім; від горшка два вершка; сім міхів горіхів; сім кіп вовни і всі неповні; сто сот крот болячок* стала рима, а *ні два ні півтора; як раз та два; три на три* і под.; *ні в дві ні в три; ні в п'ять ні в десять* і под. — своєрідний внутрішній ритм та співзвучність слів.

Зміст фразеологізмів та їх структура тісно пов'язані у тавтологізованих зворотах *одним один, один в один* та *одно в одно*. Повтор у першому підсилює поняття самотності, а в двох останніх передає ідею подібності.

Як спосіб фразеологізації В. Д. Ужченко виділяє фразеологічну деривацію — процес творення похідних ФО на базі вже існуючих через модифікацію в семантиці і граматичному оформленні і структурі [8, с. 138]. Серед фразем із нумеративним компонентом виявлені одиниці, утворені на базі прислів'їв шляхом їх усичення, а саме: *ганятися за двома (чотирма) зайцями і убивати двох зайців з прислів'я за двома зайцями поженешся, жодного не піймаєш (не уб'єш): сім раз одмір з прислів'я сім раз одмір, а раз одріж; наговорити сім мішків гречаного Гаврила — з балакала-говорила сім мішків гречаного Гаврила* та з компонентом — похідним від числівника прислівником: *бабка надвоє ворожила з прислів'я бабка надвоє ворожила: або вмре, або буде жити*.

Таким чином, образна основа фразеологізмів з нумеративним компонентом формується під впливом семантичних чинників — метафоризації, метонімізації, тропів, алогічного поєднання слів, а також меншою мірою як результат зовнішньої організації фразеологічної одиниці.

Список літератури

1. Українська мова: Енциклопедія. — К.: Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2004.
2. Фразеологічний словник української мови: У 2 т. — К.: Наук, думка, 1993.

3. Словник фразеологізмів української мови. — К.: Наук, думка, 2003.
4. Фразеологічний словник української мови: У 2 т. — К.: Вища школа, 1984.
5. Словник української мови: В 11т. — К.: Наук, думка, 1970-1980.
6. Лукінова Т. Б. Числівники в слов'янських мовах. — К.: Наук, думка, 2000.
7. Авксентьев Л. Г, Сучасна українська мова: Фразеологія. — Харків: Вища шк., 1988.
8. Ужченко В. Д., Авксентьев Л. Г. Українська фразеологія, Харків, 1990.

Прядко И. А. Пути создания семантики фразеологических единиц с нумеративным компонентом в украинском языке.

В статье исследуются фразеологические единицы с нумеративным компонентом, выражающим категорию количества. Проанализированы основные типы и способы фразеологизации, в частности процессы метафоризации и метонимизации, тропов, алогического соединения слов и. т. п.

Ключевые слова: фразеологическая единица, метафоризация, метафора, метонимизация, гипербола, литота, троп.

Pryadko I. A. The ways of phraseological unit formation with numerical component in Ukrainian language.

The article is devoted to analyze phraseological units which contain in its structure numerical component reflecting category of quantity. Basic types and ways of phraseologization, metonymy, trope, analogous unity of words

Key words: phraseological unit, metaphORIZATION, metaphor, metonymization, hyperbole, litotes, trope.

Стаття надійшла до редакції 27 квітня 2007 р.

УДК 811.162. ГЗ 73. 72

ЕКСПЛІКАЦІЯ ТЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ ТА ІДЕАЛІВ У ПОЛЬСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ ТА ПАРЕМІЯХ

А. О. Романенко

У статті розглянуто проблему тендерного трактування чоловічої та жіночої статі засобами фразеології, оскільки останні виражають усталені в мові традиційні оцінки та переконання про риси чоловіків та жінок, про їхні соціальні ролі та стосунки тощо.

Ключові слова: тендерні стереотипи, мовна картина світу, стереотипні моделі, чоловік, жінка, фразеологічні одиниці, паремії.

Неодноразово дослідниками зазначалося про пріоритетність вивчення людського фактора у мові. Фразеологічний корпус мови — особливо благодатний матеріал для вивчення цієї взаємодії, оскільки в ньому концептуалізовані не лише знання про наївну картину світу певного етносу й всі типи відношень суб'єкта до її фрагментів, але й ніби запрограмована участь цих мовних сутностей разом з їхнім вжитком у міжпоколінній трансляції еталонів і стереотипів національної культури.

Відмінність тендерного трактування обох статей закодоване у мовній системі польської мови — у її лексиці, граматиці, словотворі, семантиці, фразеологічному та пареміологічному фондах. Особливе місце при дослідженні мовної картини світу займає фразеологія, оскільки саме в ній найбільш виражені традиційні оцінки та переконання про риси чоловіків та жінок, про їхні соціальні ролі та стосунки. Прислів'я та приказки є невичерпним джерелом людського досвіду, культури та життєвої філософії, що віками передається з покоління в покоління. У них у стислій формі також відображені усі ціннісні характеристики та установки носія мови — народу.

У фразеологічному фонді кожної мови можна знайти велику кількість фактів, що підтверджують тісний зв'язок мови із соціумом, у якому вона функціонує. Як слушно вказує А. Пайдзінська: "wielokomponentowosc i — zwykle — metaforyczna? (metonimiczna) geneza frazeologizmow sprzyja^ utrwaleniu w nich realiow obyczajowo-spoiecznych, ludzkich przekonan i pogl^dow na swiat" [7, с. 480].

Поділ на чоловіче та жіноче лежить в основі різних філософій, простежується ще з найдавніших часів. Це протиставлення за статтю настільки звичне для нас, наскільки і суперечливе. Адже ще з античних та біблійних часів надається "першість" чоловікові, як продовжувачеві роду, як спадкоємцеві Адама, та відзначається "вторинність" жінки, її залежність від чоловіка. Це дихотомічне розрізнення двох начал, які, по суті, становлять одне ціле, зумовило ще наприкінці 60-х рр. появу хвилі протестів проти нерівноправності соціальних стосунків, ролей чоловіка та жінки у суспільстві.

Існує цілий ряд праць вітчизняних та зарубіжних вчених, у яких різною мірою висвітлюються окремі лінгвальні прояви тендера: Дж. Батлер, О. Бесонової, О. Горошко, Г. Емірсуїнової, Д. Кемерон, А. Кириліної, Р. Лакофф, А. Мартинюк, С. Міллз, Л. Ставицької та ін.

Польська лінгвістична думка також приєдналася до світового тендерного руху. Різними питаннями тендера займаються Квірина Гандке, Герберт та Нікель Герберт, Яворський, Анусевич, Кравчик-Тирпа, Пайдзінська, Шпира-Козловська, Карватовська, Снджейко та ін.

Тендерний чинник—одна із найсуттєвіших характеристик людини. Поділ людства на жіночу і чоловічу половини природно зумовлює відмінності у поведінці, світорозумінні, поглядах, діяльності чоловіків та жінок.

Мова відіграє основну роль у формуванні масової свідомості та системи цінностей кожної особистості. Тендерні ознаки мовної картини світу — це сутнісні вияви пізнання світу крізь призму чоловічої і жіночої картин світу, які інтегрують універсальні і національно специфічні ознаки, виявляють визначені статтю особливості мовленнєвої діяльності та поведінки.

Як вказує російська дослідниця В. М. Телія, відносяться до фразеологізмів та закріплюються у мові власне ті образні вислови, які асоціюються з культурно-національними еталонами, стереотипами, міфологемами, і які у мовленнєвому акті відтворюють "характерний для тієї чи іншої спільноти менталітет... За системою значень фразеологізмів та лексем проявляється культура" [1, с. 233].

Особливістю людського мислення є його спрямування до пошуку, розвитку, пізнання все нових явищ довколишньої дійсності. Це зумовлює, в свою чергу, змінність, непостійність поглядів — те, що сьогодні є правильним, ідеальним, єдино можливим, завтра може виявитися нісенітницею не прийнятою суспільством. Поняття жіночого та чоловічого ідеалу варіювалося протягом багатьох століть — від виключно фізіологічних показників — до естетичного ідеалу, що теж змінювався в різні епохи.

З метою визначення стереотипів чоловіка та жінки у польському суспільстві було погруповано ФО в більш вузькі в змістовому відношенні підгрупи: 'риси ідеального чоловіка' — 'риси ідеальної жінки', 'негативні характеристики чоловіка' — 'негативні характеристики жінки'.

Ідеального чоловіка жінки різного віку уявляють по-різному. Так, дівчата та незаміжні жінки зазвичай характеризують свою мрію, уявляючи "принца на білому коні": *ksiązka z bajki, odwazny jak lew*. Жінки більш 'зрілі' трактують чоловіків, з огляду на досвід, більш приземлено та реально: *dobry, czuly, kochajacy męz; pan ? władca; malzonek przykladny, powazny*. Ознаками краси та ідеальності чоловіка є сила, здоров'я, мужність, відвага, рішучість: *chłop jak dąb, chłop w chłopa; fajny, rowny chłop, gość; ktoś (chłop) jak tur, silny jak tur*. Позитивно сприймається суспільством, коли чоловік користується успіхом у жінок — чим з більшою кількістю жінок чоловік приятелює, тим вищу оцінку він отримує як *zdobywca, pogromca sere*.

Спостерігається певна суперечливість у вербальній репрезентації 'ідеальної жінки'⁵ в польськомовній картині світу. Так, з одного боку: *kaplanka, strazniczka domowego*,

rodzinnego ogniska — жінка як берегиня домашнього вогнища — має позитивну соціальну оцінку, адже з давніх часів ведення домашнього господарства та виховання дітей входило до обов'язків жіночої статі. З іншого ж боку жінка, яка не працює, викликає негативні оцінні характеристики з боку сучасного соціуму: *kura domowa; naiwno, parafialna, pospolitici gąska 'ko biet a naiwna, bez cispiv cicji, bez szerszych zainteresowan umystowych i kulturalnych'*. Захоплення викликають *pierwsza darna, kobieta sukcesu* Окрім того позитивно копотовані ФО з номінаціями *zona, gospodyni, ukochana, dziewczyna* та ін.: *dobra, zawolana gospodyni; uprzejma, uroczna gospodyni; dobra, idealna, prawowierna, wierna zona; dama, pani, wybranka czyjegos serca; przyjaciolka od serca*. Хоча і трапляються негативні характеристики *zla zona, zfy sasiad, diabel trzeci — jednej matki dzieci; wiarolomna zona*. В більшості випадків опис ідеальної жінки зводиться до характеристики зовнішнього вигляду: *kobieta przy kosci; bujne, obfite kształty 'duzy biust i szerokie biodra u kobiety': kobieta, dziewczyna jak lania; ma czym oddychac — o kobiecie ma i ace i duzy biust; malowana lala ' ? kobiecie piqknej, ale proznej i bezdusznej ' ; sex-bomba atomowa; cienka jak osa — o kobiecie barazo szczuplej w pasie, w talii; miec nogi do samej szyi*.

Загальноприйнятий образ *Matki Polki* — символу польської жінки — являє собою синтез жінки-матері, жінки-берегині та жінки-патріотки.

Численні фразеологізми та паремії представляють негативний образ чоловіка. Так, ФО *damski bokser*, що позначає чоловіка, який б'є жінок, отримує негативну оцінку, проте паремія *jak mąz zony nie bije, w niej wątroba gnije* дає чоловікам настанову протилежного змісту. Негативні характеристики чоловіка пов'язані з відсутністю розумових здібностей: *ciężki frajer, idiota, głupiec*; занадто 'м'якою', нечоловічою поведінкою, нерішучістю, залежністю від жінки: *maminy synek; Бус, siedzieć pod pantoflem; dostac się pod pantofel; trzymać się matczynej, maminej spodnicy, matczynego fartucha, maminego fartuszka*; наявністю жіночих рис у поведінці чоловіка: *drożyc się jak panienka; mele j^zykiem jak baba*. Зовнішні ознаки чоловіків майже не знаходять своє відображення у мові (*piec brzydka, rod krokodyli*) як і вказівки на вік — *wiek mąski; lata mąskie*.

Щодо характеристик жіночої статі, то зовнішні риси мають визначальне значення у ФО, прислів'ях та приказках часто експлікується протиставлення краси та розуму, у жінки: *śladka idiotka; u kobiety włos długi, a rozum krótki*. Загалом, як і в випадку з описом чоловіка, відсутність розуму в жінки отримує негативну оцінку *patentowana idiotka; drobnomieszczańska, prowincjonalna gąs 'lekcwaząc. o kobiecie ograniczonej umysłowo, naiwnej'; głupia gąs, jak gąs; film książka dla kucharek; baba z magla 'o prymitywnej kobiecie lubującej si% i płotkach' ma in.*

З огляду на вік, характеристики жінки є різними. Так, жінки старшого віку викликають радше насмішку, а молоді — схвалення: г *tylu liceum, z przod muzeum; nie pomoże blansz i roz, kiedy panna stara już; stara dziewczątka wiek balzakowski*. Однозначно негативну оцінку з боку суспільства отримуючі

жінки з чоловічими, жорсткими рисами характеру — *brae, wziac kogos pod pantofel; zandarm, policjant w spodnicy; herod baba; dragon ma in.* Найбільше прикладів з негативною оцінкою жінки дають ФО, прислів'я та приказки, компонентом яких є слово *baba* та похідні від нього: *baba z wozu, koniom izej; babski rozum; gdzie diabei nie maze, tarn babq posi%; ma iyie cnot, co siara baba zqbow; baba jedza ma in.*

Цікавими є спостереження над вербалізацією вільної поведінки жінки та чоловіка. Чоловік, що користується популярністю у жінок — дон жуан, *kawalerowi i psu wszystko vjolno; m^zczyna musi si% wyszumiec*, а подібна поведінка жінки трактується суспільством із засудженням, таких жінок називають повіями. Вільна поведінка жінки, що характеризується незалежністю, незалежністю від чоловіка, *przesioscia; cora Koryntu; panienska spod latarni; dziewczyna lekkich obyczajow; pojsc na ulicq, znalezc siq na ulicy; najstarszy zawod swiata; babcia* — це об'єкти критики. Цікаво, що в польській фразеології та пареміях жінка, панич, є синонімом до чоловіка, який поводиться незалежно від жінки.

Суспільство насаджує особам різної статі 'правильні' моделі поведінки, всі відхилення від цих моделей викликають критику з боку соціуму. З огляду на проаналізований матеріал (близько 2000 одиниць), можна вивести стереотип польської жінки та чоловіка. Так, типова представниця жіночої статі, стандарт, усталений суспільством це: кохана жінка, обраниця чоловіка: *dama czyjegos serca*; яка обов'язково повинна наближатися до ідеал} — бути красивою, привабливою, сексуальною, молодою та здоровою: *warta grzechu; piqkn? polowa hdzkosci; plec nadobna; ernld: bye w btogoslawionym stanie; u swiej matki kazdy gtadki; dziecko za r^k^, matke za serce*; дружина: *dobra zona, mqza korona*.

Є велика кількість негативних рис, які приписуються жінкам: балакучість, змінність, непостійність, надмірна емоційність, дурість і т. д.: *baoskie gadanie; babska logika; kobieta, puchu marny; kobiece kaprysy; deszcz ranny i placz panny — oba krotkotrwaie; szpony — bron Iwa, Izy — bron niewiescia; babskie intrysi*; поширеними є негативні характеристики блондинок та мачух: *glupia blondynka; ktos od macochy; lepiej jak matka bije, niz jak macocha glaszce*; а також вказується зв'язок жінок із трансцендентною сферою, з нечистою силою: *sab at czarownic — o spotkaniu towarzyskim kobiet; baba jaga: wscieka si%, jakby jq bies opqta*.

Сфера чоловічої активності знаходиться за межами дому (професійне середовище, "чоловічі кола за інтересами" та ін.). Якщо ж чоловік віддає перевагу домашньому комфорту та родині над професійними амбіціями, у поточному мисленні він трактується не інакше як *pantoflarz: bye pod komendq swiej zony*. Від чоловіка очікується, що йому повинна бути притаманна рішучість, впевненість, винахідливість в різних ситуаціях: *rozum m^zczynq, kobietq afekt rzqdzi; na zdrowy chlopski rozum; kawalerska, ulanska fantazja; jak u Qzczyszcz z m^zczynq*; функція батька є дуже важливою, хоча на відміну від характеристики жінки-матері, конотація ФО чи паремій з тематичним центром 'чоловік-батько' часто набуває жартівливого

забарвлення: *machnac, zmajstrowac komus dziecko, dzieciaka, hachora; damski krawiec 'o męczyźnie, ktoremu rodzq same corki'*.

Ці стереотипні моделі беруть початок від найдавніших часів, вони поступово формувались та стабілізувались протягом багатьох віків. Загальновідомо, що людська історія репрезентує швидше антропоідектричний образ світу з огляду на традиційні патріархальні суспільні стосунки. Причини відмінності трактування чоловіків і жінок, а звідск — и нерівність представлення їхніх ооразів у мові, полягають у різних моделях виховання, де жінка і чоловік становлять дві різні особистості, призначені для різних функцій та соціальних ролей.

Позитивна чи негативна оцінка суспільством чоловіків зумовлена позитивними чи негативними рисами характеру, наявністю чи відсутністю розуму, активності. Характеристика жінок ґрунтується найчастіше на зовнішніх рисах, віку. Загалом різні стереотипні риси залежать від багатьох чинників: віку (старість конотується негативно, молодість — позитивно), крахи (красивим пробачають багато вад (особливо це стосується жінок), некрасиві люди викликають суцїпий ог.уга іVVU/МУ FNMVXVI RMR-ПШКСЯГ повагу, дурість — негативне оцінювання), соціального статусу жінки чи чоловіка (стереотипи дружини, чоловіка, старої діви, неодруженого чоловіка незаміжньої молодої дівчини, вдови, вдівця, коханки та коханця та ін.)

Існують загальноприйняті канони відносно позитивних та негативних характеристик людини, однакові як для чоловіків, так і для представниць 'прекрасної статі'. Добро, здоров'я, краса, молодість — найчастіше мають оцінку з боку суспільства зі знаком "плюс", а зло, хвороби, каліцтва, потворність, старість — викликають негативний стосунок до носіїв таких рис.

Мова значною мірою відображає старі патріархальні традиції та соціальні ролі чоловіків та жінок минулих часів. І хоча в польському суспільстві відбуваються зміни у напрямку до рівноправності статей, це знаходить незначне вираження у мові. Таким чином, мова характеризується більш сталістю, ніж динамічністю, накопичений поколіннями та зафіксований досвід старанно зберігається.

Список літератури

1. В. Н. Телия. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. — М.: "Языки русской культуры", 1996. — 288 с.
2. Мокиенко В. М. Славянская фразеология. — М., 1989.
3. J. Bartminski. Podstawy lir.gwistycznych badan nad sterotypem — na przykladzie stereotypu matki // Jezyk a kultura. 1998, t.12. s. 63-83.
4. E. Jgdrzejko. Kobieta w przyslowiach, aforyzmach i anegdotach polskich. Konotacje i sterotypy./ Jpzyk a kultura 1994, t. 9. S. 158-172.
5. M. Karwatowska, J. Szpyra-Kozłowska, Lingwistyka plci. Ona i on w j^zyku polskim. — Lublin, 2005. — 294 s.
6. Nowva ksi?ga przyslow i v/yrazen przyslowiovvych polskich. W 4 tomach. — Warszawa, 1969-1978.
7. R. Pajdzinska. Frazеologia a zmiany kulturowe, «Poradnik J^zvkwowy» 1988, z. 7. s. 480-487.

8. M. Peisert. "On" i "ona" we wspolczesnej polszczyznie potocznej// J[^]zyk a kultura. 1994, t.9. — S. 96-109.

9. J. Puzynina. J[^]zyk wartosci. — W.:PWN, 1992.— 268 s.

10. Słownik j[^]zyka polskiego pod red. W. Doroszewskiego. — t. 1-XI, Warszawa, 1958—1969.

11. Słownik frazeologiczny j[^]zyka polskiego pod red. S. Skorupki.—t. 1-I!, Warszawa, 1958-1968.

12. Słownik frazeologiczny pod red. A. Kiosinskiej, E. Sobol, A. Stankiewicz. — W.: PWN, 2005. — 655 s.

Romanenko A. A. Экспликация тендерных стереотипов и идеалов в польской фразеологии и паремиях.

В статье рассмотрена проблема тендерного исследования мужского и женского пола способами фразеологии, поскольку последние выражают устоявшиеся в языке традиционные оценки и убеждения о чертах мужчин и женщин, об их социальной роли, взаимоотношениях и т. д.

Ключевые слова: тендерные стереотипы, языковая картина мира, стереотипные модели, мужчина, женщина, фразеологические единицы, паремии

Romanenko A. O. Explication of gender stereotypes and ideals in Polish phraseology and paremiology.

In the article the problem of gender research of both sexes by the means of phraseology is examined, as they express established in the language traditional estimations and beliefs about the traits of men and women, about their social role, mutual relations and so forth.

Key words-, gender stereotypes, language world view, stereotype patterns, man, woman, phraseological units, proverbs.

Стаття надійшла до редакції 15 квітня 2007 р.

УДК 811.162. Г374.3

**СПЕЦИФІКА ЛЕКСИКОГРАФІЧНОГО ОПИСУ
СЕМАНТИКИ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ПОЛЬСЬКИХ СЛОВНИКАХ
(на матеріалі фразеологізмів з анімалістичним компонентом)**

Ю. І. Сагата

У статті здійснено порівняльний аналіз словникових дефініцій польських фразеологічних одиниць з анімалістичним компонентом. Порівнюються традиційний та контекстний типи тлумачення значення мовних одиниць.

Із традиційною дефініцією порівнюється контекстна дефініція.

Укладанням словників людство займається з найдавніших часів. По суті можна навіть твердити, що словники з'являються одночасно з писаними текстами як своєрідний ключ до їх розуміння та інтерпретації. Словники є текстами багатограничними та незвичайними, а їх укладання є своєрідним мистецьким ремеслом, яке століттями розвивалося, вдосконалювалося, шукало нових шляхів, методів і концепцій для того, щоб словник міг максимально успішно виконувати поставлені перед ним завдання (допомога у розумінні тексту і допомога при його творенні).

У пропонованій статті ми подаємо порівняльний аналіз словникових дефініцій польських фразеологізмів, що містять анімалістичний компонент. Порівнюються дефініції, вміщені у словниках, що використовують традиційний тип дефініювання значення мовних одиниць (Словник польської мови за ред. В. Дорошевського [1] (далі у тексті SJPDoг), Фразеологічний словник польської мови за ред. С. Скорупки [2] (далі — SFJPSkor), Фразеологічний словник сучасної польської мови С. Бомби та Я. Ліберека [3] (далі — SFWP)), із дефініціями, поданими в Іншому словнику польської мови за ред. М. Банька [4] (далі — ISJP) та у фразеологічному словнику К. Мосьолек-Клосінської та А. Цесельської "У кількох словах" [5] (далі — WKS), тобто у словниках, які на ґрунті польської лексикографії запропонували новий тип лексикографічного опису значення одиниць мови — контекстну дефініцію.

Суть і природу контекстної дефініції розкриває М. Банько в монографії "З пограниччя лексикографії та мовознавства" [6] та у вступній статті до "Іншого словника польської мови" [4]. Контекстна дефініція — це дефініція, яка характеризується тим, що мовна одиниця тлумачиться в такому граматичному і лексичному контексті, в якому вона функціонує в мовленні. Тобто вже саме дефініція є прикладом вживання мовної одиниці, вона несе інформацію про синтаксичну та лексичну сполучуваність мовної одиниці, інформацію стилістичного та прагматичного характеру.

Однак на даний час в українському та польському мовознавстві бракує досліджень, які б у зіставному аспекті чітко показали відмінності між традиційним способом висвітлення значення мовних одиниць та його поясненням у контексті (ці проблеми, зокрема, ставляться у статті А. Кравчук "Новий тип дефініцій у польських словниках" [7], а огляд специфіки викладення фразеологічного значення у слов'янській лексикографії зроблено в дослідженні І. Теплякова і А. Кравчук "Семантизація значення у фразеологічних словниках слов'янських мов" [8]). А саме таке порівняння, запропоноване у цій статті, дає можливість побачити переваги одного способу дефініювання над іншим, наочно розкриває ширші інформаційні можливості контекстних дефініцій, їх наповненість відомостями про всі аспекти значення фразеологізму (сигніфікативний, денотативний та конотативний), їх здатність навчити користувача словника вживати фразеологізм у мовленні.

Зокрема, при дефініюванні предикативних фразеологізмів використання контекстної дефініції дає однозначну інформацію про виконавця дії, названої даним фразеологізмом: напр., *Mdwimy, is cos **trqci myszkq**, jesli jest to irochq przestarzale, staroswieckie* (WKS) — порівн. з: *tr»cic mvszkq* "bye przestarzatem, staroswieckim" (SFJPSkor). З першої дефініції видно, що *trqci myszkq* не може особа, а лише якась річ чи явище (на це однозначно вказує займенник *soni*), натомість традиційна дефініція не виключає обох варіантів. Прочитання дефініції фразеологізму **umierac, ginqc jak muchy** з SJPDoг — "masowo" — не дасть нам тої інформації, яку нам про пропонує контекстна дефініція з ISJP: *Jesli ludzie lub zwierzqta **padajq, ginq, umierajq jak muchy, to umierajq lub ginq masowo*** (стає однозначно зрозуміло, що фразеологізм можна використати по відношенню до людей та тварин). Або *Mdwimy, ze cos aii'a'ta na kogos **jak czerwoma piacitta na byka**, jesli go to bardzo drazni, aenerwuje, sprawia, ze wpada on we wsciektosc* (WKS) — порівняймо з: *dzialae na kogos **jak czerwona piachta na byka** "draznic, doprowadzac do gniewu"* (SFJPSkor). Друга дефініція не подає інформації про те, чи дратує когось хтось чи лише щось (річ, явище), а контекстна дефініція вирішує цю проблему. Контекстні дефініції фразеологізму *lezes **martwym bykiem*** дають можливість показати відмінності в значенні цього фразеологізму залежно від того, чи фразеологізм співвідноситься з особою чи предметом: *Jesli ktos **leiy martwym bykiem**, to lezy prawie bez ruchu i odpoczywa*, а *Jesli cos **lezy martwym bykiem**, to znajduje siq w fatalnym stanie* (WKS), тоді як традиційна дефініція не дає можливості усвідомити таке розмежування значень: *lezes **martwym bykiem** "ponosic caikowit^ porazk^, nie miec zadnych osi^.gni^6, nic nie robic, bye w ztym, oplakanym stanie"* (SFJPSkor). Такі ж аргументи промовляють на користь контекстних дефініцій фразеологізму *pasowac jak wol do karety*: *mdwimy, ze ktos **pasuje do kogos lub do czegos jak wol do karety**, jesli zupełnie do tej osoby nie pasuje lub jest kims pod jakims względem nieodpowiednim do tego i Mdwimy ze cos **pasuje do kogos lub do czegos jak wol do karety**, jesli jest pod jakims względem nieodpowiednie dla tej osoby lub jest zle dobrane do tego, nie tworzy z nim harmonijnej calosci* (WKS), в

той час коли традиційна дефініція скупю інформує "wcale nie pasowac" (SFJPSkor). Так само контекстна дефініція зі словника WKS вичерпно подає значення фразеологізму **schodzie na psy**: *Mowimy z lekcewazeniem, ze ktos schodzi na psy, jesli ubozeje, biednieje, traci dawną pozycję towarzyską, społeczną, a також możemy lekceważąco powiedzieć cos schodzi na psy, jesli podupada, traci dawne znaczenie, dobrą opinie, staje się coraz gorsze.* тоді як SFJPSkor подас лише "stracic sny, zhiconiec, poourasc, she ттпес zadnego znaczenia" (Нема чіткої інформації про предмет дії (істота чи неістота), названої фразеологізмом).

З наведеного вище стає зрозуміло, що контекстна дефініція дає змогу чітко окреслити обсяг денотації фразеологізму (часом дуже вузько, точно і однозначно; з **ISJP** *jesli tworca pokazal Iwi pazur, to dal poznac swoj talent, energie i temperament* (власне митець) — і у **SFWP**: **pokazac Iwi pazur** "ujawnic w jakimś dziele w pełni swoj talent"). Інформативність контекстних дефініцій фразеологізмів розкривається і там, де вони дають відомості про те, чи фразеологізм можна використати для характеристики лише людей або лише неістот, або істот і неістот водночас. Напр., **SFWP** подає: **czarny kon** це "ktos, kto okazuje sie niespodziewanym zwycięcą, czegoś lub w zaskakujący sposób wpłynie na bieg jakichś wdzarzen" (Тобто фразеологізм можна вживати лише для характеристики людини), але **ISJP** (і йому, як такому, який побудований на Корпусі текстів польської мови, ми довіряємо більше) подає: **czarnym koniem nazywamy osobę lub rzecz, która niespodziewanie wygrywa w jakiejś konkurencji** (видно, що фразеологізм можна вживати для характеристики і людей, і предметів). Або: **kukulczym jajem nazywa się kogos lub cos odmiennego i niechcianego w danym srodowisku** (**ISJP**) — порівн. з: **kukuicze jajo** "kłopotliwa sprawa, ktorej kazdy chciałby się pozbyc" (**SFWP**). Контекстна дефініція може давати і конкретнішу інформацію про обсяг денотації, напр. **jako "lego jak osa okreslamy czlowieka, zwykle kobiety, który ma zły humor i dlatego jest niemiły dla innych** (**WKS**); *pisze się: wesol jakby go na sto koni wsadzil o mezczyznie lub chłopcu, który się bardzo z czegoś ucieszyl* (**WKS**). Такої конкретності — жінка, чоловік або хлопець — в окресленні обсягу денотації не дають традиційні дефініції "bardzo zły" і "bardzo rad" (**SFJPSkor**), де йдеться загалом про людину чи навіть ширше — істоту. Порівняймо дефініції фразеологізму **swinski blondyn**: "o bardzo jasnych, prawie białych rz^sach i brwiach" (**SFJPSkor**) і **swinski blondyn** *to męzczyzna mający bardzo jasne włosy, brwi, rz^sy i skórę. Wyrażenie potoczne, nieco obrazliwe* (**ISJP**). Остання дефініція, окрім важливих уточнень до загального значення фразеологізму (вії та брови в першому випадку — вії, брови, волосся та шкіра у другому) та інформації, що розкриває конотативний аспект його значення (детальніше див. далі), чітко вказує, що цим фразеологізмом можна назвати лише чоловіка. Або: **pierwsza jaskoika** "zapowiedz, zwiastun" (**SFJPSkor**) і контекстна дефініція — **pierwszą jaskdiką jakichś zmian nazywamy wydarzenie lub zjawisko, które je zapowiada** (**ISJP**) — інформує, що цей фразеологізм можна вжити лише для характеристики подій чи явищ (тоді як традиційна дефініція не встановлює таких меж денотації). Порівняймо ще: **Iwia**

czfsc "znacznie wiŝksza czfsc, przytlaczaj^{ca} **wifkszosc**, prawie wszystko. prawie calosc" (SFWP) і **Iwia czqsc czegos to znaczna czqsc tej rzeczy, zazwyczaj wiqksza od pozostałych** (ISJP) (ця дефініція вказує, що фразеологізм можна використати лише відносно певного предмета).

Крім того, контекстні дефініції дають можливість почерпнути конкретизуючу інформацію про неживі об'єкти з позамовної дійсності, щодо яких може бути застосовано фразеологізм. Наприклад: *okreslenia pod psem mozemy uzyc, aby wyrazic, ze cos (np: pogoda, wyzywienie, samopoczucie) jest zle, marne* (ISJP) — порівн. з *pod psem "nizej wszelkiej krytyki, w zlym stanie"* (SFJPSkor). Друга дефініція не дає детальної інформації, про те, що може бути *pod psem*, а контекстна дефініція інформує, що цей фразеологізм можна використати для окреслення погоди, харчування чи самопочуття, тобто чітко окреслює денотативні межі фразеологізму. Або: у Скорупки **zdatny jak woi do karety** "zupeinie nieprzydany, nieodpowiedni" (нема інформації про те, до чого саме хтось непридатний), а в дефініції у словнику WKS таку інформацію подано — *ktos **nadaje sie do czegos** (np., do wykonania jakiejs pracy, do przedsiwziqcia jakiegos dzialania) **jak wdl do karety, jesli siq calkiem do tego nie nadaje, nie potrafi sproszcz stawianym mu wymaganiom.***

Сказане вище доводить те, що контекстні дефініції значно інформативніші!, коли йдеться про представлення у дефініціях **денотативних відтінків значення** та різноманітних **уточнювальних сем**, що дозволяє краще усвідомити конкретне співвіднесення фразеологізму з ситуацією його вживання. Наприклад, **czuc siŝ pod psem** "czuc siŝ niedobrze" (SFJPSkor), а в WKS: *ktos **czuje siq pod psem, jesli czuje siq nie za dohrze, odczuwa jakies niezbyt powazne dolegliwosci.*** Саме контекстна дефініція вказує на ступінь недоброго самопочуття, а традиційна лише загально **інформує** — "czuc niedobrze", тобто розкриває лише **сигніфікативний** аспект значення, залишаючи поза увагою денотативний аспект, усвідомлення якого езапорукою правильності вживання фразеологізму у мовленні. Так само: WKS подає *Mdwimy, ze ktos **chwycil byka za rogi, jesli odwaznie i zdecydowanie zmierzyl siq z czyms s i lny rn, niebezpiecznym, zrobil cos trudnego, zwykle korzystajqc z nadzrzajcej sie okazji,*** а SFJPSkor: "od razu przystapic do rzeczy, zabrac siq srr.iaio do dzialania". Як бачимо, саме контекстна дефініція подає інформацію про **якість об'єкта**, за який хтось береться. Таку конкретизацію спостерігаємо і в дефініціях фразеологізмів *wilk morski, siwyjak golqb: **wilkiem morskim nazywamy doswiadczonego marynarza lub zeglarza, lubiqcego moja prace i znajqceeo iei tajniki*** (WKS), *jesli ktos jest **siwy jak golqb, to ma calkiem siwe wlosy*** (ISJP) — порівн. з: *wilk morski "doswiadczony marynarz"* (SFWP) і *siwy jak gola^b "o siwych wlosach"* (SFJPSkor). На користь контекстної дефініції свідчить і порівняння дефініцій **фразеологізму krecia rohota**: WKS подає *Kreciq robotq_ nazywa siq czyjes nieuczciwe i podstepne dzialania, skierowane przeciwko komus innemu,* а в SFJPSkor читаємо: "dzialanie skryte, podstepne i destruktujne" (тільки перша дефініція інформує, що ці дії спрямовані проти когось).

Часто у контекстній дефініції з'являється інформація про наслідок дії, названої певним фразеологізмом. Наприклад, порівняємо дефініції фразеологізму *trzymac, chwytac dwie sroki za ogon*: "chciec od razu osi^gn^c podwojny eel, zalatwic jednocześnie kiika spraw"(SF\VP) — *Mdwimy z dezaprobatq, ze ktos trzyma, chwyta dwie sroki za ogon, jesli zajmuje siq kilkoma sprawami naraz, cz^sto ze szkodzi dla kazdej z nich*, (ISJP). Як бачимо, власне контекстна дефініція подає додаткову інформацію про те, що може статися після того, як буде здійснено дію, названу аналізованим фразеологізмом.

У контекстних дефініціях на тлі неконтекстних часто вдається виділити додаткові денотативні семиїричні дії чи явища, названих фразеологізмом. Наприклад, *Mdwimy, ze ktos biega jak kot z pecherzem. jesli gorqezkowo, nerwowo biega, przemieszcza siq z jednego miejsca na drugie, chcqc cos zalatwic* (ISJP) (з'являється інформація про причину такої поведінки kota, якої нам не дає неконтекстна дегінніпія "biegac w roinvch kierunkach bez okreslonego celu" (SFJPSkor)); *Mdwimy, troche zartohliwie, ze ktos zopuszcza gdzieis zurawia, jesli zuglada lub spoglqda turn w taki sposdb, aby nikt tego nie zauwazyl, poniewal wie, ze mogtby zosta.c za to oceniony negatywnie — uznany za osobq nadmiernie ciekawq, niedyskretna lub takq, ktra nie przestrzega ob ow iqzyj qcyc h w okreslonej sytuacji regul zachowania* (WKS) (додаткової інформації про причину дії бракує в дефініції "zagrada gdzieis ukradkiem" (SFWP)); *jesli ktos podekodzi lub zabiera siq do jakiejs pracy, jak pies do jeza, to przyst^puje do tego bardzo ostroznie, gdyz obawia sie trudnosci i niepowodzen* (ISJP) (контекстна дефініція інформує про причину такої обережності — страх перед труднощами та невдачами, чого не робить традиційна — "zabierac si? do czegos niech^tnie, nieporadnic, z przesadn^ ostroznoscia" (SFJP)). Вказівка на причину подала і в дефініції фразеологізму *gesia skorka: jesli ktos ma gesiq skorke 'tub dosiaie gesiej skorki, to iego skdra pod wpiywem zinnia lub zdenerwowania jest chropawa, poniewaz pojawiajq siq na niej male uwypuklenia wokol poszczegolnych wlosdw* (ISJP). Додаткової інформації, яка б пояснила причину такого явища, бракує в дефініції "skora ludzka pr/ybieraj;\ca charakterystyczny, chropawy vyglf{d, przurominaj^cy skor? g§si" (SFJPSkor).

Беззаперечною цінністю дефініцій, вміщених в "Іншому словнику польської мови" та в словнику "У кількох словах" є послідовне представлення інформації про **конототивний аспект** значення фразеологізмів (стилістична та експресивно-емоційна оцінка названого фразеологізмом), що є дуже важливим, адже власне конототивний аспект значення фразеологічних одиниць є, на нашу думку, дуже важливим в структурі фразеологічної семантики. Традиційні словники не завжди могли успішно впоратися з цим завданням, непослідовно подаючи інформацію конототивного характеру за допомогою слова "bardzo" і кваліфікаторів, що подавалися поза самим тлумаченням значення. Порівняймо: **biedny jak mysz koscielna** "bardzo biedny" (SFJPSkor) — *Mozemy powiedziec z lekkim wspotzuciem: biedny jak mysz koscielna o kims bardzo ubogim* (ISJP); **szczwany lis** "o kims sprytnym, podst^pnym, dwulicowym" (SFJPSkor)-

szczwany lis mowimy z odzieniem dezaprobaty o osobie sprytniej, przebiegiej, takiej, ktora wie, jak sobie poradzic w kazdej sytuacji (ISJP); *kura do mowa* "kobieta koncentruj^ca si? na prowadzeniu domu i wychowywaniu dzieci, nie realizujaca wlasnvcn, najczesciej zawodowych ambicji " (SFJPSkor) — *kurq domowq nazywamy z lekcewazeniem kobietq, ktora nie pracuje zawodowo, tylko zajmuje siq domem, przez co interesuje iyiko przyziemnymi sprawami takimi jak gotowanie, sprzajanie, robienie zakupow opieka nad dziecmi* (WKS); *pracowity jak mrowka* "bardzo pracowity" (SFJPSkor) — *je sli ktos jest pracowity jak mrowka, to pracuje wytrwale. Wyrazenie uzywane z uznaniem* (ISJP).

Отже, порівняння дефініцій фразеологізмів у словниках з контекстним типом дефініювання знамення та у словниках, що використовують традиційний тип дефініювання значень, показало, що власне перші більш успішно виконують поставлені перед словником завдання. Саме контекстна дефініція успішно розкриває усе багатство фразеологічної семантики, не лише подаючи інформацію про значення фразеологізму за сигніфікатом, а й приділяючи належну увагу висвітленню інформації денотативного характеру та показуючи емоційно-експресивний навантаження фразеологізму. Тому власне словники, які використовують контекстний спосіб дефініювання, є словниками справді активними, тобто такими, які "допомагають не лише зрозуміти текст, а й успішно творити його" [6, с. 311], які справді *пояснюють* значення і принципи вживання одиниць мови. Саме такі словники є найбільш придатними і в навчанні польської мови як іноземної.

Список літератури

1. Słownik j^zyka polskiego i Pod red. W. Doroszewskiego. W 11 t. — Warszawa, 1958—1969.
2. Słownik frazeologiczny j^zyka polskiego / Pod red. S. Skorupki: W 3 t. — Warszawa, 1974.
3. Вфа S., Liberek j. Słownik frazeologiczny wspolczesnej polszczyzny. — Warszawa, 2002.
4. Inny słownik j^zyka polskiego / Pod red. M. Bariki: W 2 t. — Warszawa, 2000.
5. Mosiolek-Klosinska K., Ciesielska A. W kiiku slowach. Słownik frazeologiczny j^zyka polskiego. — Warszawa, 2001.
6. Banko M. Z pogranicza ieksykografii i j^zykoznavstwa. Studia o słowniku jednoj^zycznym. — Warszawa, 2001.
7. Кравчук А. Новый тип дефініцій фразеологізмів у польських словниках // Проблеми слов'язнавства. — 2005. — Вип. 55. — С. 181-196.
о. Тепляков І. М., Кравчук А. М. Семантизація значення у фразеологічних словниках слов'янських мов // Українська філологія: школи, постаті, проблеми. Збірник наукових праць міжнародної конференції, присвяченої 150-річчю від дня заснування кафедри української мови у Львівському університеті: у 2 т. — Львів. БДІСНІЦТБ v^on, 1999. С. 214-219.

Сагата Ю. И. Специфика лексикографического описания семантики фразеологизмов в польских словарях (на материале фразеологизмов с анималистическим компонентом). В статье осуществлен сравнительный анализ словарных дефиниций польских фразеологических

единиц с анималистическим компонентом. Сравниваются традиционный и контекстный типы толкования значений языковых единиц.

Ключевые слова: фразеологические единицы с анималистическим компонентом, словарная дефиниция, традиционная дефиниция, контекстная дефиниция.

Summary Y. J. The article «Comparative analyses of dictionary definitions of Polish phraseological units with a component semantically connected with animals» is published in **РАЇСЬ dictionaries (on the material, of phraseological units with a component semantically connected with animals).**

In the article the comparative analyses of dictionary definitions of Polish phraseological units with a component semantically connected with animals is conducted. It is compared the traditional and context types of interpretation of meanings of language units.

Key words: phraseological units with a component semantically connected with animals, a dictionary definition, a traditional definition, a context definition.

Стаття надійшла до редакції 15 квітня 2007 р.

УДК 811.134.2 'З 74.822

**АНТОНІМІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ
У ТЕКСТІ ПЕРЕКЛАДНОГО ТВОРУ
(на матеріалі перекладів Миколи Лукаша)**

О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк-Скопненко

У статті розглянуто фразеологічну антонімію на матеріалі перекладів М. Лукаша. Запропоновано структурну, семантичну, **структурно-граматичну** класифікацію антонімічних ФО.

Ключові слова: фразеологічні одиниці, фразеологічна антонімія, фразеологізми-антоніми, перекладний твір.

Дослідження фразеологічної антонімії на українському матеріалі ще не набуло такого розмаху, як, скажімо, вивчення синонімії чи семантико-стилістичних трансформацій фразеологічних одиниць (далі — ФО). Причину такого стану науковці шукають у самій природі фразеологізмів, оскільки "фразеологічні одиниці, на відміну від лексем, не тільки називають предмети об'єктивної дійсності, а й дають їм суб'єктивну оцінку; фразеологічне значення усталених конструкцій передбачає наявність конотативних одиниць, а відтак немає чітких критеріїв виявлення антонімічності фразеологізмів" [1, с. 3-4]. Синонімія у фразеології значно поширеніша, ніж антонімія. І. Лепешев твердить, що з 5755 фразеологізмів, поданих у Фразеологічному словнику білоруської мови, тільки 412, або 7% від загальної кількості, уступають в антонімічні відношення з іншими фразеологізмами [2, с. 89]. У фразеології синонімічними зв'язками охоплено переважну більшість фразеологічних одиниць. Наприклад, у білоруській мові ці зв'язки пронизують 62% від загальної кількості фразеологізмів (3600 одиниць), і приблизно тільки десята частина лексем об'єднується в синонімічні ряди (їх близько 11 тисяч) [2, с. 83]. Ці дані з певними застереженнями можна екстраполювати й на український матеріал.

Незначна "поширеність фразеологічних антонімів закономірна, оскільки лексичний склад мови значно ємніший за фразеологічний" [1, с. 4]. Разом з тим не можна трактувати фразеологічну антонімію як спорадичне явище.

Укладачі Словника фразеологічних антонімів української мови об'єднували ФО в антонімічні пари тоді, коли: а) усталені словесні комплекси диференційовані за протилежною, контрастною семантикою; б) семантично-цілісне фразеологічне значення мовних зворотів перебуває в опозиції "фразеологізм — фразеологізм"; в) усталені конструкції виступають знаками однієї логічної сутності: *поставити на ноги / звалити з ніс* **І** т. **ІІ**. [1, с. 4]. І. Лепешев обстоює думку, згідно з якою ФО можуть бути антонімами, коли, крім наявності протилежного значення, вони ще й мають однакову сполучуваність зі словами вільного вжитку [2, с. 90]. Скажімо, антоніми *з возником* та *без возника* реалізують свої значення разом з дієсловами *працювати, робити, робитися* тощо: *З трибуни дедалі частіше звучать слова*

похвали, заклики рівнятися... на молодого, перспективного спеціаліста-інженера, **що працює з вогником**, — Надію Очеретну (В. Козаченко; цит. за: 3, с. 120); **І все-таки він працював без вогника**. Все робив якось автоматично (О. Гуреїв; цит. за: 3, с. 120).

Дуже часто дослідники не зараховують до антонімів і ті вислови, що вживані то з часткою *не*, то без неї (*не приходить в голову / приходить в голову*), "бо ця частка не входить до їхнього компонентного складу та виконує свою функцію заперечення, як і під час уживання зі словами" [2, с. 90]. Хоч в окремих випадках частка *не* може бути складником фразеологічної одиниці, що вживана з протилежним значенням і без цієї частки (*рука не піднімається. / рука піднімається*). Проте укладачі Словника фразеологічних антонімів української мови в основу поклали принцип, згідно з яким другий член антонімічної пари фразеологізмів функціонує здебільшого без частки *не*.

Багатьом фразеологічним одиницям одного антонімічного ряду (антонімічної пари) властива стилістична неоднорідність. Якщо фразеологізми *немов тараня / як барило* належать до одного (розмовного) стилю, то звороти *злетіти в емпіреї / розвіявся хміль* — різностильові (книжний вислів і ФО розмовного походження).

Приклади фразеологічної антонімії на матеріалі перекладів М. Лукаша доцільно розглядати в чотирьох структурних групах.

1. Фразеологізми-антоніми, яким властива часткова тотожність компонентного складу:

а) ФО з тотожним одним компонентом:

душа радіє / душа мліє: (*Аж душа радіє, дивлячись. Он глянь, які в нього [Гектора] зарубки на шоломі! Бачиш? То ж тобі не жарти (Шекспір, с. 343); [Трістан:] // Став шукати ваш будинок, // та мені вказали люди // помилково дім графині // де Бельфлор. Зайшов туди // і наткнувся одразу... // [Людвіко:J // Мліє // вся душа. // [Трістан:] // ... на Теодоро (Лопе де Вега, с. 314 — 315))*;* поставити на ноги / збити з ніг: (*Спробуйте лишень, пане, чи не підніметься, та поставимо на ноги й Росинанта, хоч він того й не варт, бо через нього ж то дали нам хлосту (Сервантес, с. 84); Санчо Панса, побачивши таку напасть, кинувся на скаженого з кулаками, але обшарпанець одним ударом збив його з ніг, а тоді скочив на нього і добре попом'яв йому боки (Сервантес, с. 143); вбогий на силу / при силі: ([Лавренсія (до селян):] // Вам би тільки мичку прясти, // дівчури, на силу вбогі, // у спідниці одягаться, // малювати цюкий брови! (Лопе де Вега, с. 114); Коли вона [жінка] те [чоловікову байдужість] помітила, то дуже почала сердитись; сказано, сама гарна й молода, при силі і при тілі, а чоловікові до неї байдуже (Боккаччо, с. 345)); вибити з голови / убгати в голову: (Побачивши його [Річардо] в такому фрасунку, почали деякі родички його розраджувати, щоб він вибив собі з голови те кохання, бо нічого з того не буде... (Боккаччо, с. 195); ...ГСанчо) убгав собі в голову того острова, і вже ніякі розчарування, ніякі сили тої химери звідти не виб'ють (Сервантес, с. 348)); замилювати очі / відкривати очі: (Народу замилюють очі: не турбуйтеся,*

* Усі ілюстративні приклади в статті подано без правописних змін, так, як вони засвідчені в текстах перекладів М. Лукаша.

мовляв, люди добрі, що німці переозброюються, що янкї до нас їдуть — це все вам на користь... (Стіль, с. 269); Уряд сам не може з нами впоратися, він запрошує іноземну армію. Але це не зміцнює його позицій. Навпаки, це **відкриває** людам очі... (Стіль, с. 133)).

б) ФО з тотожними двома компонентами:

аж сміх бере / аж страх бере: ([Мефістофель (до Фауста):] // Забивсь у вогку мшедь, у скель //ослизлу цвіль, //І, наче жаба, смокчеш щось відтіль... // **Аж сміх бере** од цих химер (Гете, с. 146); **Я**, навпаки, більше охоча до романів, у яких події розгортаються так стрімливо, **що аж страх бере** (Флобер, с. 82)); аж сльози **виступили од сміху / аж сльози навертаються на очі:** (... веселі хлопці, увесь вечір такі анекдоти розповідали, що в мене **аж сльози виступили од сміху**... (Флобер, с. 75); — **Додому вертаємося** обійнявшись, правда ж, Полетто?.. Мені **аж сльози навертаються на очі**, так хороше про це думати (Стіль, с. 103)); **позирати ласкавим оком / позирати кривим оком:** (Через кілька день стара і справді впровадила нишком до неї в кімнату того хлопця, а потім і деяких інших, на яких молодиця **ласкавим оком позирала** (Боккаччо, с. 346); Камілла нарочито **кривим оком позирала** на Лотарія, щоб приховати од мужа справжні свої почуття... (Сервантес, с. 231)); **багато води втекло / небагато води втекло:** Ходив і я колись у підпільниках, чесним життям жив... Було та загуло. **Багато води** з того часу **утекло** (Стіль, с. 221); **Небагато утекло** в море **води** з того часу, як у **Сієні** жило двоє чоловіків, дійшлих уже літами; і того й того звали Чекко... (Боккаччо, с. 517)).

2. Фразеологізми-аніоніми можуть функціонувати як:

а) ФО, що мають однакову структуру:

бистрий на розум / скупий на розум: (Панові Родольфу Буланже було тридцять чотири роки. Брутальний на вдачу і бистрий на розум, він мав чимало любовних пригод і досконало розумівся на жінках (Флобер, с. 123); [Нестор (до Улісса):] // Рахунок тут ясний, **як** на долоні, // З небагатьох складається він чисел. // Нам зрозуміло, що коли об'явим // Про діло, то Ахілл, **скупий на розум**, // Як Лівії піски (те знає Феб!), // Усе ж таки збагне і досить швидко, // Що виклик той стосується його (Шекспір, с. 353)); **на ділі / на словах:** (В імені мудрої чарівниці Брехтіани запевняю тебе [, джуро], що заслуженина твоя вся буде виплачена, як сам скоро на ділі побачиш (Сервантес, с. 302), [Герольд (Хлопцеві-візникові):] // Та **на словах** ти молодець, // А докажи, що ти митець! (Гете, с. 245)); сей **світ / той світ:** (На божій дорозі стоячи, прикликав він [Антіох] їх обох [купця й дружину] до себе і мовив: — Бачу я добре, що не бути мені в людях, і жаль мені **сеї світ** покидати, бо зроду це життя не було мені таке миле, як нині (Боккаччо, с. 130); Та як оговтались люди й побачили, що він [Ферондо] справді живий, почали його про той світ розпитувати... (Боккаччо, с. 222));
ишп * в шп гщ их / ««^н, япч у*пж» « С • (Гг'игУП А лаитп) • 7 // ITIS'fi 'яіи I AifJI & Я7111Ш1
нпгс лпн л^пн і пярпн
в час миру, // **Мов янголи**, така йде всюди слава (Шекспір, с. 351): / вже мені Хортиця — Смерть, // Кующа, злюща, **мов чортиця**, // На груди лапою стає, // Кров із серця хтиво п 'є... (Верлен, с. 142)).

б) ФО, що мають схожу структуру:

велике цабе / птах дрібного льоту: (Платню [директор] одержує майже таку саму, як і інші вчителі, але вважає себе представником влади і пиндючиться, мов яке **велике цабе** (Стіль, с. 309); Та в той день, коли Саладін обгорнув християнський табір і зайняв у полон майже все військо, серед тих вояків помер і був похований один провансальський лицар, **птах дрібного льоту**, на ймення Торелло з Діня... (Боккаччо, с. 601)); з душі спаде тягар / каменем лягти на серце: ([Діана:] // Мусить гонор тут схватись — /7 справи вже занадто злі! і / Та **любов** зуміє скоро // відвести і цей удар, // і з **душі спаде тягар**... (Лопе де Вега, с. 308); До від'їзду [дочки] ж лишилося кілька годин — може, це ще не остаточно вирішено, може, щось зміниться... Але потім кожна хвилинка додавала жалю, **каменем лягала на материне серце** (Стіль, с. 27)); вивести з рівноваги / дати спокій: (Зрештою, таку вередливу панночку [Жізель], яка тільки їй мріє про неймовірні пригоди, всяка дрібниця може **вивести з рівноваги** (Стіль, с. 290); — Вудь же благословенна, дочко моя! — гукнув тоді **Русі-ко**. — Ходімо ж та їй заженемо його туди, щоб він мені нарешті **дав спокій** (Боккаччо, с. 232)); вийти сухим з болота / уплутатися в тенета: (Певно, що краще було б, — але тоді я не помстилась би за кривду мою ані за честь мого мужа, адже той баламут **вийшов** би **сухим** і чистеньким з **болота**, в яке завели його гріховні помисли (Сервантес, с. 225); **Всі ті гультяї // Вплутались в її // Тенета**... // За що їм така // Випала тяжка // Планета? (Верлен, с. 67)); викрутитися з халепи / потрапити в халепу: (А вона [жінка] завдяки своїй кмітливості не тільки з тої **халепи викрутилась**, а ще їй забезпечила собі можливість і далі робити все по своїй волі, не боячися чоловіка (Боккаччо, с. 420); А дехто з вас у цю **халепу**, може, їй не зовсім по правді **потрапив**: одному витерпу не стало на муках, другому забракло грошей, третьому оборонця, четвертому попався не суддя, а кривосудець (Сервантес, с. 129)); викинути з голови / убити в голову: (Іди [, Санчо], керуй там своїм обійстям, управляй своєю нивку та їй **викинь із голови** всі оті острови й островиці! (Сервантес, с. 348); ... а тим, що їх [Бруна й Буффальмакка] уважали за великих хитрунів, маєстро **вбив** собі в голову, що вони подирають звідкілясь немалі зиски, про які ніхто не знає (Боккаччо, с. 483 — 484)); прями очима / одвертати очі: (Фіть лішттю перетворився на беікетника-циганчука' він весело посліхаєся блискав білими зубами, метляв чорними кучерями і **прям очима** на всі боки (Слин Пелин, с. 31); [Командор (до Лавренсії):] // Доки ж будеш, ти одна // зневажать свого сеньйора, // як од пахолка якогось, // **одвертат** од мене **очі?** (Лопе де Вега, с. 59)).

0* ППНПМІгмзі⁷ ^Тгw/vm/tyi'

не всі дома / багатий на розум: (Жозеф реготався голосніше від усіх, ще й пальцями покрутив біля лоба як горобець крилами: у пана префекта, мовляв, **не всі дома**... (Стіль, с. 120); Якось приїхав до Баффи у своїх справах оди родовитий чоловік на ймення Антигон, **багатий** на літа, а ще більше **на розум** та вбогий на достаток, бо в різних ділах на службі в короля Кіпру доля не сприяла йому (Боккаччо, с. 131)); вивести кінці / і кінці сховати в воду: (— С правда, — сказала дівця, — думаю, що надалі я зможу обійтись без нагаду

вань і здолію сама вивести кінці моєї правдомовної історії (Сервантес, с. 188), [Федеріко:] //Що з негідником, зробиць, //як по-вашому? //[[Рікардо:] // Убить / /і кінці сховати в воду (Лопе де Вега, с. 291)); *подати голос / ані пари з уст:* (.Звичайно під час таких скандалів діти [Декуена] підіймали вереск. Але цим разом їх не чути було; хоч вони и попрокидались, але боялись **подати голос** (С'тіль. с. 221): ... *навряд чи можливо нам [панотче,] буде вдома зійтися — хіба що будемо мовчати при тому, як німі — **ані пари з уст**, та пробуватимемо поночі, як сліпі...* (Боккаччо, с. 450)); *брати близько до серця / а то все трава:* (— *Зараз ми побачимо, друже, чи добра Соломонова рада, тільки прошу тебе, не бери близько до серця того, що я робитиму, вважай, що то будуть жарти* (Боккаччо, с. 539); — *Мине рік чи два, і набереється вона [Марісанча] благородних звичаїв, помажеться панією, яось-то воно буде; аби вельможества доскочити, а то все трава* (Сервантес, с. 360)).

3. ФО, у яких за допомогою контамінації поєднано антонімічні звороти:

жити своїм коштом + жити чужим коштом —> жити своїм та чужим коштом: (... *не одну дівку справичив [корчмар], не одного малолітка ошукав і тим дав себе знати всім чисто шишгінським судам та трибуналам, аж поки не осів отут у власному замкові, де й живе своїм та чужим коштом, пригощаючи всіх мандрованих рицарів, незалежно від їх сану і стану...* (Сервантес, с. 32)).

4. Синтаксичні конструкції, що мають розмиті ознаки ФО. Утворені звороти поєднують у собі контаміновані антонімічні фразеологізми:

набратися розуму + стратити розум —> набратися розуму [та його] стратити: (— *Ти бачиш, який [Ріньєрі]? У Парижі розуму набрався, а тут його стратив. Ну гаразд — він матиме, чого домагається* (Боккаччо, с. 462)); **дух в'яне + дух росте вгору / дух в'яне [та] росте вгору:** ([Цісар (ди князів):] *ИНа ворогів згори каміння й кров дощить, // Печери загудуть од громового хору, //Дух в'яне в недруга, а в нас росте угору. //Подоланий терпить наругу і хулу, // Звитяжець-гордівник до неба шле хвалу* (Гете, с. 458)); **оживити душу + душа завмирає —> оживити душу [що] завмирає:** (... *вірю, що прихильною й ласкавою відповіддю ви оживите душу мою, що з бентежним трепетом завмирає перед вашим зором* (Боккаччо, с. 191)).

Фразеологізми-антоніми характеризують:

1. Різні якісні предмети:

немов тараня / як барило: ([Марчелла:] //Ну, скажи мені, що пані // поганюча. // [Теодоро:] // Як чортиця. // [Марчелла:] //І дурна? // [Теодоро:] //Дурна, як з'ска. // [Марчелла:] //І суха? // [Теодоро:] //**Немов тараня** (Лопе де Вега, с.264); //[[Трістан (до Теодоро):] //Ця брехлива бабера //мала пузо, **як барило**, //Що в собі вмістило б сміло //ваші всі оті папери, //графський весь, як є, архів... (Лопе де Вега, с. 187)); **важкий, як віл / легкий, як пір'я:** (... *заходить миловар Тихон Степахін, рудий благообразний дядько, **важкий, як віл**, напівсонний, у нього на заводі робітники отруюються чимсь і гниють живцем* (Горький, с. 699); [Полішинелі:] //**Легке, як пір'я**, // Наше ганчір 'я, //Ми все гуляєм, //Гадки не маєм... (Гете, с. 232)); **лізти, як рак і літати, як стріла:** ([Улісс:] /

/ Великий Агамемноне, коли // Порядок занедбаєм, прийде хаос. // Де б уперед іти, а ми, як раки, // Назадгузь ліземо (Шекспір, с. 348); [Командор (до Есгневана):] // Кажуть, добре він [хорт] полює // і **літає, як стріла**, —// так мої говорять слуги (Лопе де Вега, с. 69)); **бридкий, як смертельний гріх / вродливий, як Наркіс:** (... на кого не гляну— кожен бридкий як смертельний гріх, і так мені досадно стало, **як, мабуть, нікому в світі, на ту погань дивився** // [Федеріко:] // Це нікого не здивує, // що і він [Рікардо] отут вартує. // [Леонідо:] // Він **вродливий, як Наркіс** (Лопе де Вега, с. 225)).

2. Різні дії або стан;

аж вушка засміялися / моторош душу обійма: (У мене аж вушка засміялись, як я той заголовок почув, та я перемігся якимось, щоб радості своєї і навзаки не подати (Сервантес, с. 57); [Фауст:] // Оплутує кругом нас забобон: // То примха десь, то знамення, то сон, // **І моторош нам душу обійма**. // Щось рипнуло — й нікого мов нема (Гете, с. 480 — 481)); **без олії в голові / дозрілий на розум:** (Одночасно Дон Кіхот провадив перемовини з одним селянином, близьким своїм сусідом: був то чоловік добрий, хоч добра мав, сердега, не гурт, але, як то кажуть, **без олії в голові** (Сервантес, с. 49);... постерегла те вона [дама], та й інші з нею, і частенько смішувалися проміж себе, що от, мовляв, на роки **дозрілий і на розум** [маестро Альберто], а взяв та й закохався... (Боккаччо, с. 74)); **вибитися в люди ! покотитися вниз:** (—Гляди тільки, Санчо, — зауважив Самсон, — а то буває, що **виб'ється людина в люди**, то де її і людськість дінеться: вискочиш на губернатора, то й рідної неньки одиураєшся (Сервантес, с. 358); Чим. менша віддаль, що відокремлює таких людей [, як Ернест і Леа,] від бідняків, тим старанніше вони її зберігають, щоб не покотитись, буває, вниз (Стіль, с. 112)).

3. Різний час:

на зорі / проти ночі: ([Адам:] / Я знав колись ту квітку **на зорі** // Нової, гнаної тоді ще віри — // Хто ж винен, хто збагнував її? (Мадач, с. 100); ...[Россільйон] наказав нікому не говорити про те [вбивство] ні слова, сів знову на коня і повернувся **проти ночі** до свого замку (Боккаччо, с. 285)).

4. Різні просторові поняття:

з небесної високості / як з могил: (Поставте себе на місце французів. Ви дивитесь на її [на ситуацію] з **небесної високості** (Стіль, с. 248); [Мефістофель:] //... дія невмируща // Природи таємничих сил // Струмує, мов вода живуща // З глибин найглибших, **як з могил** (Гете, с. 223)); **високо літати / упасти низько:** (— Ей. Санчо, Санчо, — вмовляла його Тереза, — не кидайся свого стану, не микайся між пани, чого б я так **високо літала?** (Сервантес, с. 361); [Теодоро:] // Може, брати те, що близько, // щоб не **впав**, буває, **низько** // той, хто ¹ **як ви, шляхтичі, мовляв, полупанки, кажуть, що ваша милість високо несеться, "доном" себе величає і в великі пани пнеться, а яке вже там панство, коли винограду штири лозини та поля два упруги, та ще одна латка спереду, а друга ззаду** (Сервантес, с. 349); ¹ **Глядіть, щоб то часом не були інші якісь валюші, щоб**

не довелося нам од них долі валятись (Сервантес, с. 117)); **злетіти в емпіреї / розвіявся хміль:** ([Трістан (до Теодоро):] //Я вручу листа без плати... // Чи, злетівши в емпіреї, //ви забули вже про неї [Марчеллу], //не бажаєте і знати? (Лопе де Вега, с. 229); [повія:] //Розвіявся хміль, обсіпались рум'яна. // Тут хочіть, втілючі іскіишлс х'т'ыпс...» у»іуіс»деї, V: ЮУ.

5. Різні періоди людського життя:

з першого молоду / аж до сивого волосу: { Ного ж вони мене за те судять, і гудять, і нудять, що я вас люблю і до вас прилюбляюся, коли сам бог дав мені таку любливу вдачу, коли я з **першого молоду** мого до вас душею пригорнувся, спізнавши дивні чари очей ваших зоряних, лагідну мову уст ваших медоплиних і жагучий племін, що в серці од зітхань ваших чулих розпалється... (Боккаччо, с. 240); Хоч П'єтрові родичі були обурені його вчинком, та пані зуміла їх хутко до згоди привести, і П'єтро жив щасливо і мирно з своєю Аньолеллою аж до **сивого волосу** (Боккаччо, с. 315)); **на схилі віку / у розповні віку:** (Нехай вона [непевність] тебе довго не мучить: як ти вже наважився на **схилі віку** добротяиву натуру свою на жорстоку перемінити, то карай мене з усією люттю, я не бластиму пощади... (Боккаччо, с. 248); Гнався за вітром [Хризостом], волав у пустелі, служив самій невдячності і в нагороду за все став здобиччю смерті в **розповні віку**, що його вкоротила жорстока пастушка, яку він хотів унесмертельнити, щоб вона вічно жила в пам'яті людській (Сервантес, с. 75)).

Фразеологізми-антоніми бувають різних семантико-граматичних розрядів:

а) Дієслівні:

ударити лихом об землю / опустити руки: (— Чого се ви, Рінальдо, зажурилися? Чи коня стало жаль, чи одежі, що не вернеться? **Вдарте лихом об землю**, ви ж тут ніби як дома... (Боккаччо, с. 86); Венсан] останнім часом щось зовсім **опустив руки**. Не ходить уже на збори осередку, не вірить, що ми можемо будь-чого домогтись (Стіль, с. 335)); **викинути з голови / убгати в голову:** (Іди [Санчо], керуй там своїм обійстям, управляй свою нивку та й **викинь із голови** всі оті острови й островиці! (Сервантес, с. 348); ...[Санчо] **убгав** собі в **голову** того острова, і вже ніякі розчарування, ніякі сили тої химери звідти не виб'ють (Сервантес, с. 348)); **лити бальзам у душу / розпалити душу:** ([Теодоро (до Діани):] //О благословенні боли, //що бальзам у **душу** **люють!** // Не страшна і смерті лють //у такій заласній долі (Лопе де Вега, с. 302); ... бо що таке гнів, як не раптовий необдуманий порив, збуджений досадою, порив, що геть-чисто всяку тямую чоловікові одбирає, очі йому омряком густим застилає, а **душу** ярістю шаленою розпалє? (Боккаччо, с. 259)); **знати а-бе-ве-ге / не втнути ні Р зуб:** (На те Джотто одповів не гаючись: —Гадаю, мессере, що повірив би [хтось, що я найкращий маляр], якби, на вас глянувши, подумав, що ви **знаєте а-бе-ве-ге** (Боккаччо, с. 364); — Що таке гра, то я тямлю, — сказав Санчо, — **а** от уж:е матикы **не втну ні в зуб**. Та хай собі з тим губернаторством буде, як Бог дасть... (Сервантес, с. 354)); **вивести з лабіринту / завести в лабіринт:** (Дон Фернандо складав дяку Всевишньому, що він, милосердний, **вивів** його з того безвихідного, здавалось, **лабіринту**, в якому він маю не згубив життя свого й доброї слави... (Сервантес, с. 241); ... **об-**

лыччя в них [дворецького і Гореслави] справді однакові, але звідси ще не випливає, що дворецький є Гореслава, бо якби воно так було, ми стали б перед лицем неймовірної суперечності, коло якої не час тепер заходжуватись, бо то завело б нас у нерозплутний лабіринт (Сервантес, с. 534)).

TIAMp niDUUL-AOG

хоч відбавляй .! не гурт: (Ямала череду корів, //Гай-гай, зелений гай! //У -'НСПС- JWWWIU И JVltSJVKLI . 'J УуЛКJЛ!, ' Ч ОИ/(Ц!>ЛЛК^JСpriV177V, V* . i 1-У), UJilti Jtt абатиса, не маючи про те і гадки, гуляла одного дня сама по саду, як сонце дуже припікало, і помітила Мазетта, що спав, розкидавшись, під мигдалевим деревом у холодочку (удень сердезі роботи було **не гурт**, зате вночі багато доводилось верхи їздити)... (Боккаччо, с. 172)); **з легким серцем / з важким серцем:** (Якби Лотаріо був не попередив Камілу, що ту любов до Хлоріди він навмисне вигадав для Ансельма..., вона б напевне впала була в одчайдушні тенета ревнощів, — а так вона сприйняла цю вістку з **легким серцем** (Сервантес, с. 219); **Андреє пішов із важким серцем**, присягнувшись одшукати завязаного Дон Кіхота з Ламанчі й розповісти йому геть-чисто все (Сервантес, с. 38)); **хоть і на край світу і перед носом:** (Тим я знову потверджую і конфірмаую ласку, що вам обіцяв-єм, і присягаю їти за вами **хоть і на край світу**, аби спіткатися з лютим супостатом вашим, котрому я думаю з помочю Всевишнього і власної моєї правиці відтяти гордливу голову... (Сервантес, с. 190); [Люцифер (до Адама):] // Так думає, можливо, і черв 'як, //Що точить плід у тебе **перед носом**, //І той орел, що птиць дрібних хапає (Мадач, с. 21)); **не до речі / як ув око вліпив:** ([Цісар (до Мефістофеля):] //Покинь свої химерні речі, //Вони тут зовсім **не до речі!** // То справа ось оцих панів, і/ Ти б краще їм клубок розплів (Гете, с. 215); — **Хоть і заложуся**, — сказав Санчо, — що як не назвали його тими знаменитими кінськими найменнями, то не зуть же, мабуть, і Росинантом, як у мого пана: ото вже назвав, **як ув око вліпив!** (Сервантес, с. 519)); **через край і як кіт наплакав:** ([Крики з натовпу:]///Якого скарбу! Ай, ай, ай! //Вже скриня повна **через край!** // Он кубки злотні топляться! //Монети не потовпляться! (Гете, с. 250); Вони [старики] жили в основному на пенсію — там і пенсії тієї, **як кіт наплакав...** (Стіль, с. 178)).

в) Прикметникові:

жовторотий горобець / битий жак: (Старий металіст, невтомний борець за робітничу справу, дивився з висоти своїх п 'ятдесяти шести років на цього **жовторотого горобця** [Алекса], що пливе за водою та ще й уявляє, ніби може повернути кудись течію (Стіль, с. 331); [Альтмаєр:] //А що, піймав! Це зух! // [Зібель:] // Авжеж! Це **битий жак!** (Гете, с. 88)); **високого коліна / низького коліна:** (Увійшовши Рінальдо в горницю і побачивши господиню, панію, як йому здаюся, **високого коліна**, шанобливо оддав їй чолом і подякував **низького коліна**, щоб мали того соромитись, але й не такого високого, щоб мене не мучила думка, що мій незначний рід і є причиною мого нещастя (Сервантес, с. 173)); **любо глянути / осоружний як трясця:** (Воно [місце, обране для пробування,] лежало на невеликому узвишші, далеченько звідусіль од

шляху; усе там поросло деревами й кущами, зеленіло так, що любо **глянути** (Боккаччо, с. 40); ... ніхто його [отця-настоятеля] не любив, і вже кому-кому, а тій удові не подобався він анітрохи, такий був **йй осоружний як трясця** (Боккаччо, с. 449)); капустана голова / сповна розуму: (Одні казали, що то Ламберти [ЩИШААДЬІНІСІУГІНІ РІА], с>уУсі J UKjJtlU, wnc k;JU&U 4тсіп с>оуує прсіvut}, нй лтпг розумів. Слухав тої суперечки Скальца, а тоді сказав сміючися: — Ех ви, **капустяні голови**, не знати,-що проваоите! (Боккаччо, с. 165/і о н іхіхот про всі ті речі розправляв аж надто розважливо, і обидва екзаменатори увірили поза всяким сумнівом, що він цілком, здоровий і **сповна розуму** (Сервантес, с. 341)); порохно сиплеться / молоко на губах не обсохло: (А коли б що і трапилось, то якої від нього [Андреані] допомоги чекати? **З** нього вже **порохно сиплеться...** (Стіль, с. 234); — "Мовчи, сопляк! Що ти в цих ділах тямши? У тебе **це молоко на губах не обсохло!**" (Стіль, с. 339)).

Таким чином, розглянуті фразеологізми відбивають різні антонімічні відношення, що постають саме в заданих контекстуальних умовах перекладу. Вивчення української антонімічної фраземіки в зіставному аспекті з одиницями інших мов, з яких перекладав М. Лукаш, — це нове завдання, що передбачає один з можливих підходів до стилістики перекладного тексту. Зрештою, це — інша грань осягнення змісту оригіналу за допомогою розуміння фразеологічної архітекτονіки українського перекладу.

Список літератури

1. Калашник В. С., Колоїз Ж. В. Словник фразеологічних антонімів української мови. — К.: Довіра, 2004. — 284 с.
2. Лепешау і. Я. Фразеалогія сучаснай беларускай мовы. — Мн.: Выш. школа, 1998. — 271 с.
3. Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. — К.: Наукова думка, 2003. — 1104 с.

Джерела

- Берне — Берне Роберт / Пер. з англ. М. Лукаш і В. Мисик. — К.: Держлітвидав УРСР, 1959, — 255 с.
- Боккаччо — Боккаччо Джованні. Декамерон / Пер. з італ. М. Лукаш. — К.: Дніпро, 1985, — 661 с.
- Верлен — Верлен Поль. Лірика / Пер. з франц. М. Рильський, М. Лукаш, Г. Кочур. — К.: Дніпро, 1968, — 174 с.
- Гете — Гете Йоганн Вольфганг. Фауст: Трагедія / Пер. з нім. М. Лукаш. — К.: Дніпро, 1981. — 540 с.
- Горький — Горький Максим. Сторож / Пер. з рос. М. Лукаша / У Горький М. Твори: У 16-т. — Т. 8. — К.: Держлітвидав, 1953. — С. 696 — 721,
- Слін Пелин — Слін Пелін. Ян Бібіян: Повість-казка / Пер. з болг. М. Лукаш. — К.: Дитвідав УРСР, 1961. — 195 с.
- Лопе де Вега — Вега Карпіо Лопе Фелікс де. Овеча криниця. Собака на сні / Пер. з ісп. М. Лукаш. — К.: Держлітвидав УРСР, 1962. — 359 с.
- Мадач — Мадач Імре. Трагедія людини: Драматична поема / Пер. з угор. М. Лукаш. — К.: Дніпро, 1967. — 252 с.

Сервантес — Сервантес Сааведра Мітель де. Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі і Пер. з ісп. М. Лукаш, А. Перепадя. — К.: Дніпро, 1995. — 703 с.

Стіль — Стіль Андре. Перший удар / Пер. з франц. М. Лукаш. — К.: Держлітвидав, 1953,—412 с.

Флобер — Флобер Гюстав. Мадам Боварі. Побут провінції / Пер. з франц. М. Лукаш. — К.: Держлітвидав УРСР, 1961. —237 с.

Шекспір — Шекспір Вільям. Троїл і Крессіда: Драма / Пер. з англ. М. Лукаш. — У кн.: Шекспір Вільям. Твори; В 6-ти т. — Т. 4. — К.: Дніпро, 1986. — С. 331—435.

Скопненко А. І., Цимбалюк-Скопненко Т. В. Антонимия фразеологических единиц в тексте переводного произведения (на материале переводов Николая Лукаша).

В статье рассмотрена фразеологическая антонимия на материале переводов Н. Лукаша. Предложена структурная, семантическая, структурно-грамматическая классификация антонимических ФЕ.

Ключевые слова: фразеологические единицы, фразеологическая антонимия, фразеологизмы-антонимы, переводное произведение.

Skopnenko A. I., Tsimbalyuk-Skopnenko T. V. Antonymy of phraseological units in the text of

translated work (on the material of translations of Nikolay Lukash).

In the article the phraseological antonymy on the material of translations of Nikolay Lukash is examined,

it is suggested the structural, semantic, structural-grammatical classification of antonymic phraseological units.

Key words: phraseological units, phraseological antonymy, phraseologisms-antonyms, translated work.

Стаття надійшла до редакції 20 квітня 2007 р.

УДК НІ І.161.2'367'3 73. 7

АСПЕКТУАЛЬНІ МОДИФІКАЦІЇ ДІЄСЛІВ У СКЛАДІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ЗВОРОТІВ

С. О. Соколова

У статті розглянуто проблему варіювання дієслівних фразеологічних зворотів (ФЗ), пов'язаного з модифікацією аспектуального значення дієслова (АМ), тобто з особливостями розподілу дії у часі (початок, тривалість, можливе та реальне завершення, повторення), її інтенсивністю та ін. у сучасній українській мові. Матеріал дібрано зі словників, в яких аналізовані ФЗ подано як в одній словниковій статті, так і в різних із взаємними посиланнями або без посилань. АМ ФЗ виходять за межі видової парності, не порушуючи цілісності ФЗ, а подекуди спричиняють утворення фреймів, що описують цілісну ситуацію. Запропонована послідовно відображати АМ ФЗ у словниках та практичних посібниках.

Ключові слова- фразеологічні звороти, аспектуальна модифікація, доконаний вид, недоконаний вид, фрейми.

Наявність виду як граматичної категорії вирізняє слов'янські мови з-поміж інших мов і є їхньою характерною ознакою. У слов'янських мовах, зокрема українській, жодна дієслівна лексема не існує поза категорією виду, тоді як в інших мовах ознаки видових значень знаходять на рівні окремих лексем, лексичних груп, а найчастіше — окремих часових значень. Категорія слов'янського виду взаємодіє з категоріями часу, стану, особи, способу, впливає на синтаксичну будову словосполучень, речень та

Тоді жодна інша граматична категорія не привертала такої уваги дослідників, як категорія виду, про що й свідчить виділення вчення про вид та суміжні категорії в окрему галузь мовознавства — аспектологію, яка досліджує мовні засоби різних рівнів, об'єднані спільним категорійним значенням. Це категорійне значення полягає у відображенні основних особливостей перебігу дії та її розподілу в часі. Аспектуальні значення, які відображають об'єктивні закономірності мислення людини, зокрема неодмінного зв'язку усіх процесів з часом, притаманні усім мовам, але можуть передаватися ними у різний спосіб, саме тому аспектуальні категорії слов'янських мов привертають пильну увагу не лише вчених, для яких ці мови є рідними, але й представників інших мовних груп.

На відміну від граматичної категорії часу, яка зв'язує дію з моментом мовлення, **даю** є зовнішньою характеристикою дії, аспектуальність є її внутрішньою ознакою і вказує на власний розподіл дії в часі: початок, тривалість, можливе та реальне завершення, повторення, інтенсивність, закономірний зв'язок з іншою дією і под. Ядром поля аспектуальності у слов'янських мовах є дієслово. До його аспектуальних категорій відносять граматичну категорію дієслівного виду й семантико-словотвірну категорію родів (або способів) дієслівної дії (РДД).

Аспектуальність охоплює всю дієслівну лексику, а формальними засобами вираження аспектуальних значень є передусім префікси та суфікси. Усі суфікси, які

первинно беруть участь в оформленні дієслова як частини мови, зокрема у творенні дієслів від інших частин мови, є носіями граматичного значення НДВ. Префікси, а також суфікс *-ну-* зі значенням миттєвої дії є основними засобами перфективації, а постфікс не впливає на видову характеристику дієслова, одночасне приєднання префікса і дієслівного суфікса до недієслівної основи-мотиватора теж зумовлює віднесення похідного дієслова до доконаного виду (ДВ). Залежність аспектуальної характеристики дієслова від його морфемної структури и передусім ВІД ступеня похідності саме в межах дієслівної лексики зумовила необхідність виділити серед дієслів групу одиниць, непохідних саме у межах дієслова (незалежно від похідності від інших частин мови), які здобули назву "базових" дієслів [1, с. 20], на відміну від тих, що словотвірно мотивовані іншими дієсловами. Приєднання до базового дієслова афіксів, що змінюють його аспектуальну характеристику (вид або належність до певного роду дії), спричиняє його аспектуальну модифікацію.

Оскільки у складі української фразеології дієслівні звороти посідають досить значне місце, постає питання про словникове опрацювання їхніх аспектуальних модифікацій. Наявна словникарська практика [2; 3] регламентує лише подання видових пар, переважно суфіксального типу [2: 1, с. 6]. Префіксальні пари словники фіксують непослідовно, і зумовлено це тим, що у сучасній лінгвістичній літературі досі немає єдиної думки щодо існування так званих "сутовидових" префіксів, тобто префіксів, які у разі приєднання до первинної основи НДВ (НДВ I) не вносять додаткового лексичного значення, та, відповідно, щодо видових пар, члени яких відрізняються наявністю / відсутністю префікса. Не входячи зараз в деталі цієї полеміки, зазначимо, що у східнослов'янських мовах існує велика кількість дієслівних пар "НДВ I — префіксальний ДВ", семантичні відношення в межах яких тотожні відношенням у парах "НДВ II — ДВ", а втрачати або значно ослаблювати своє лексичне значення, фактично залишаючись лише показниками ДВ, в них можуть практично всі дієслівні префікси.

Питання видової парності фразеологічних зворотів (ФЗ) тісно пов'язане з проблемою варіювання дієслівних фразеологізмів загалом. Відомо, що варіанти фразеологізму — це такі його відозміни, що виявляються в модифікаціях компонентного складу та синтаксичної структури і розрізняються чергуванням у тій самій позиції різних слів (власне варіанти фразеологічних одиниць) або варіантів слів та синтаксичних конструкцій [4, с. 63] за збереження відносно тотожності фразеологічних значень й етимологічних образів [5, с. 7721. Варіанти фразеологізмів (і видові пари) словник, згідно з концепцією, опрацьовує в одній словниковій статті. Таким чином, аспектуальні модифікації фразеологізмів теж мають бути подані разом або, принаймні, із взаємними відсиланнями. Електронний варіант словника створює для цього найкращі можливості. Практика показує, що далеко не всі аспектуальні модифікації ФЗ опрацьовані у такій спосіб.

Основною семантичною опозицією в межах видових пар, утворених шляхом імперфективації, є опозиція "дія — результат дії" (*закінчувати — закінчити, переробляти — переробити, розповідати — розповісти* та ін.), однак вона не єдина. Відомі численні суфіксальні пари, семантичні відношення в яких відповідають формулі "бути у стані — почати бути (опинитися) у стані" [6, с. 91-92] (*відчувати—*

відчути біль, *розуміти* — *зрозуміти* прочитане, *ображатися* — *образитися* на кого-н., *уявити* — *уявляти* що-н.). Досить часто стан, що його передає дієслово НДВ, не можна уявити як такий, що розпочався у певний момент, зафіксований дієсловом ДВ. Такі дієслова позначають або постійний, незмінний стан, або такий, що повторюється багаторазово. Семантичні відношення між НДВ і ДВ можна виразити формулою "стан — одноразовий вияв цього стану" (*ставитися* — *поставитися* до ким-чому, *виступити* — *виступитися* перед ким-чим, *з'явитися* — *з'явитися* на сцені, *з'явитися* — *з'явитися* на сцені).

70-х- на початку 80-х рр. 20 ст. Було висунуто тезу про нерозривний зв'язок виду з фазовістю [7], тобто про те, що фазове значення є невід'ємним компонентом будь-якого видового протиставлення, незалежно від того, чи йдеться про видову кореляцію або деривацію.

Спробуємо проаналізувати дієслівні фразеологізми саме під таким кутом зору. Аспектуальних модифікацій у складі фразеологічного звороту зазнають дієслова зі значенням дії. Подекуди ці модифікації зафіксовано в одній словниковій статті того самого лексикографічного джерела з відповідними прикладами, інколи знаходимо їх окремо, у різних словникових статтях.

Опозиція 'дія — її результат':

перетягати (*перетягувати*) / *перетягти* (*перетягнути*) *на сторону* (*на бік*) *кого, чію (чий)* — 'робити кого-небудь чимсь прибічником, прихильником і т. ін.' *Погляди на книжки, фільми — 'це пусте! Ні, й це не пусте,,. Тут вона поволі перетягувала його на свій бік, аж поки не перетягнула зовсім* (Ю. Мушкетик); *Жила у діда.. Я надіюсь перетягти знов на його сторону* дядину (Леся Українка);

підтягати (*підтягувати*) / *підтягти* (*підтягнути*) *живіт* 'бути напівголодним, обмежувати себе в їжі; недоїдати*' *Там кухонь польових немає. В тилу владає інших світ. Згубив картки свої в трамваї, Сиди і підтягай живіт* (А. Малишко); *От тільки з харчами та з водою у нас тузувато. Що ж, уріжемо пайок, іншого виходу немає. Підтягнемо животи* (Д. Ткач);

цідити / *процідити крізь зуби*, *зневажл.* 'говорити неохоче або невиразно, ледве розтуляючи рот' *Майор, не обертаючись, люто цідить крізь зуби: —Негайно ж, негайно замовкніть! Бракувало ще, щоб підлеглі... [бунтували]* (Н. Тихий); *Молодий стурбований голос щось тихо промовив до кулеметника. Той крізь зуби злостиво і спокійно процідив:* — Зараз, товаришу командир (М. Стельмах);

[*аж*] *волосся піднімається* (*підіймається, встає*) / *піднялося* (*встало*) *вгору* (*догори*) у кого і без додатка — 'кому-небудь стає дуже страшно' [Зачепиха:] *Мій батько був з запорожців! Господи! Як почне було розказувати про ту войну [війну], — волосся догори підіймається* (М. Кропивницький); *Уляна, припавши до трупа,— затихла. У людей піднялося волосся угору, і всі, глибоко зітхнувши,— перехрестились* (Панас Мирний); *Василько похолов з остраху. Як і в інших опозиціях,*

перестало стукати в грудях (М. Коцюбинський); *Полегшало йому трохи. Задрімав був, а потім враз як застогне, як закомандує — аж волосся догори стало* (Ю. Збанацький).

Опозиція 'початок дії—дія':

аж виляски (одляски) пішли / ідут ь — 'дуже сильно, з лунким звуком' — *А він таки правий... Коли гарячкуєш, хапаєшся за все відразу, то чогось та не добачиш... Ось воно тобі й дасть по потилиці, аж виляски підуть...* (А. Хорунжий); *І старий запорожець, і гадки й думки не маючи про свою неминучу смерть, зареготався цирим реготом, аж одляски на майдані пішли* (І. Нечуй-Левицький); *Кричача [Соловейчиха], аж виляски йшли: — Та я свого руками ось цими придушу — не пуцу до комуни* (А. Дімаров); — *І граю на баяні, і гопака ріжу, і долонею по колінах поплескую. Аж виляски йдуть* (В. Кучер). Словник [2] тлумачить цей ФЗ на слово *виляски*, подаючи першим дієслово ДВ; в електронному варіанті [3] тлумачення відповідно відкривається на два компоненти — іменник та дієслово ДВ"

аж (рідко білий) світ крутиться (вернеться, макітриться, колихається, іде) / закрутився (завертівся, замакітрився, заколихався, пішов) обертом (перекидом, перекидьки, ходором і т. ін.) [в оч&с (перед очима)] — 2. 'хто-небудь втрачає здатність чітко мислити, правильно сприймати дійсність через сильне хвилювання, радісні чи сумні події' *Оженився — зажурився, аж світ замакітрився* (Укр.. присл.); [Красовська:] *Тут своя оказія, просто аж світ в очах макітриться, а вона ще з якимись там спектаклями!* (Олена Пчілка). У фазові відношення вступають не лише спільнокореневі дієслова, але й їхні синоніми: *Сидів близько, говорив пошептом [пошепки], а в Марусі завертівся весь світ перед очима* (Г. Хоткевич). *Дух спирається в Галиних грудях від щастя; світ крутиться перед очима* (Панас Мирний); Відсутність відповідного приклада у матеріалах словників ще не означає відсутності певної форми у мові: *Розстрілювали чи й так штовхали [людей фашисти] з кручі в прірву. Володя відчув, як світ йому., пішов (пор.: іде) обертом* (Іван Ле); *Синова відповідь приголомшила Лукерку Василівну. Аж білий світ пішов (пор.: іде) перекидьки перед очима у неї* (І. Сенченко); *У Галі світ в очах пішов (пор.: іде) ходором, і товстою дерев 'яною ложкою увірвала вона з усієї сили Василя по гуластому носі* (Панас Мирний). Цей ФЗ потлумачений на слово *світ* [2, с. 787; 3] з наданням переваги формі НДВ, як і синонімічний зворот *світ [в очах (перед очима)] тьмариться (темніє, меркне, мутиться) / потьмарився (потемнів, померк, помутівся)*, якій в електронній версії відкривається лише на дієслова обох видів [3];

[аж] іскри з очей сиплються (летять, скачуть і т. ін.) / посипались (полетіли, поскакали і т. ін.). 1. 'дуже сильно' *Гуцул так розгнівався, що аж іскри з очей поскакали* (Казки Буковини); *Злий [Антосьо] іде, аж іскри з очей скачуть* (А. Свидницький); 2. уживається для підкреслення чийогось гніву, обурення, злості і т. ін. — *Йому я стану за дитину. — І кинула кругом очима, Аж іскри сипнули з очей* (Т. Шевченко) (цікаво, що на початок дії вказує дієслово з суфіксом *-ну-*); [4-й повстанець:] *Чудний той Степан. Як говорить, то аж іскри з очей сиплються* (Мирослав Ірчан). Ключовим для цього ФЗ словник вважає слово *іскри*, а першим подає дієслово НДВ.

Опозиція 'одноразовий вияв дії (стану) — багаторазова дія (постійний стан)':

битися / побитися об заклад з ким і без додатка. 1. 'сперечатися,

домовляючись про умови виграшу' *Сперечались-сперечались, а далі побилися об заклад. Постій же, кажу, як приїде Галя, то ти сама будеш поратись біля печі, а як ні — то я тобі стьожку куплю...* (Панас Мирний); — *Я пам'ятаю тебе з тих часів, як ти бігав за м'ячиком по вулиці і бився зі мною об заклад, що ластівка може перелетіти море, не відпочиваючи* (Ірина Вільде);

підмочувати (хитати) / підмочити (розхитати) репутацію (авторитет) 'певними вчинками, діями і т. ін. створювати негативну думку про кого-небудь, заплямовувати когось' *Історія з капустою сильно підмочила репутацію Миколи Проця* (В. Бабляк); *Народжена дитина не захотіла підмочувати чисту репутацію святого отця і вирішила стати янголятком — умерти* (Ф. Малицький);

куди і ворон кісток (кості) не заносить 'дуже далеко, в найвіддаленіше місце' *Навколо дрімуча тайга. Це найвіддаленіші нетрі, не схожі ні на що на світі, звірині заповідники, ті місця, куди, як говорили в старі часи, і ворон кісток не заносить* (О. Довженко); *куди ворон і кісток не заносить — Ой, бійся скуки [нудьги], Нірко!.. Вона, як необ'їжджений кінь, може завести тебе в такі нетрі, куди ворон і кісток не заносить* (С. Добровольський); *куди й ворон не занесе кості чії — Ти, Гризельдо, не думай, що ми оце заїхали аж на край світу, куди й ворон не занесе кості твоїх знайомих* (І. Нечуй-Левицький). У словнику [2] подано лише форми НДВ, ключовим є іменник, в електронному варіанті наявна й форма ДВ (з відповідним прикладом), ФЗ відкривається на іменник і дієслова обох видів, але видову співвідносність не проголошено у жодному заголовку словникової статті. Оскільки сам ФЗ загалом має прислівникове значення, видова модифікація дієслова в ньому є лише формальною, а семантично видове протиставлення нейтралізоване.

Таким чином, дієслова у ФЗ, здатні до вживання у формах різних видів, спричиняють семантичну модифікацію цих зворотів за тими самими опозиціями, до й дієслова у вільному вжитку. Однак фазові відношення дієслів у мові ширші за видові опозиції. Аспектуальні модифікації дієслів у ФЗ, за попередніми даними, дуже рідко відбуваються у межах РДД, і причиною цього, ймовірно, є саме їхня усталеність. Можливо, така модифікація припустима як оказіональна, але це питання потребує додаткового вивчення.

Подекуди фазові модифікації фразеологізмів виходять за межі видових опозицій і є справжніми фазовими варіантами, оскільки дієслова в них є різними лексемами. До такої модифікації здатні дієслова зі значенням розташування у просторі (*стати — стояти, лягти — лежати, сісти — сидіти*). Деякі з таких фазових модифікацій знаходимо в одній словниковій статті (як варіанти), інколи вони навіть не мають взаємних посилок. За способом опрацювання у словнику враховані варіанти відповідають видовим парам (подані через скісну лінію в одній статті), але вони не є видовими парами (пор.; *стати — ставати, лягти — лягати, сісти — сидати*):

стояти / стати більмом в оці *перев. кому, 'заважати, дратувати'* *Гола гора Мар'янові більмом стала в оці* (С. Чорнобривець); **більмом стояти** — *Більше не говори про них [спекулянтів], Павлику.— Хай їм грець.., вони ж більмом стоять на всю Ковалівку... Назад нас тягнуть...* (В. Кучер);

лежати на душі (на серці) 1. у кого і без додатка 'бути предметом постійних роздумів, переживань, страждань і т. ін.; турбувати, гнітати когось' Я знаю, що в сього Кирила Тура щось на душі важке лежить (П. Куліш); **важким каменем (тягарём) лежати на серці**. Першою найбільшійою **ощутним каменем** вона тепер **лежала на серці...** (О. Гончар); **каменем лягти на серце (на серці)** кому і без додатка негативно вплинути на когось, тяжко приголомшити, пригнітити когось' За все своє життя ніколи він не оповідав того, що **каменем лягло на серці** (Ю. Збанацький). В останньому випадку ФЗ подано окремо на ключові дієслова *лежати* та *лягти*, але їхні тлумачення свідчать про те, що вони вказують на фази тієї самої ситуації (*лягти* — початок, *лежати* — стан).

Комунікативне спрямування лексикографічних видань вимагає того, щоб словник враховував таку співвідносність, оскільки фразеологізми фактично описують ту саму позамовну ситуацію та ґрунтуються на тих самих образних засобах. Більше того, подекуди на основі фазових модифікації дієслів у фразеологізмах утворюється цілий фрейм. "Фрейм — це певне стереотипне уявлення про компоненти і структуру ситуації, що її позначає слово ... Основним конструктом, на основі якого формується фрейм, є дієслово НДВ, а також віддієслівний спільнокореневий субстантив із відповідною провесною семантикою. Трохи інші функції виконують дієслова ДВ. їхня семантика більшою мірою пристосована для характеристики окремих фрагментів Фрейда, оскільки майже завжди визначає фазу розвитку певного загального процесу. Проте вже й цей факт свідчить про те, що й дієслова ДВ є найважливішим лінгвістичним конструктом, що обслуговує фрейми" [8, с. 126]. У наведеній цитаті йдеться про російську мову, але думка є цілком слушною й для української (і для будь-якої де граматичне протиставлення за видом. Специфічна семантика дієслів розташування у просторі та стійка образність, притаманна ФЗ, створюють ідеальні умови для формування фреймів.

Фрейм 1: *попливти / пливти у кишеню (до кишені, у руки і т. ін.)* чию (чисі, чий), кому 'легко, без труднощів дістатися, потрапити комусь (про гроші, майно і т. ін.)' Він тепер *заживе так, як ніколи це не жив. Вибудує заводі гроті самі попливуть у його кишеню* (Панас Мирний); — *Здається, і наші коні та воли попливуть панам у кишені* (М. Стельмах);] — *Відрізали [землю]. — Скільки я на ту землю старався. Тягнувся до того достатку, і попливло мое щастя старцям у руки* (М. Стельмах). У заголовку словникової статті проголошено видову парність дієслова (*попливти / пливти*), приклади ДВ вказують на початок стану:

копійка в кишеню пливе 'є гроші, прибуток від чогось'— *Таксі, —повторив Кость, — то, дядку Миколо, живе діло. Колесо крутиться — копійка в кишеню пливе...* (Г. Рудь). Поданий окремо фразеологізм вказує на динамічний стан, який може мати певні наслідки;

пливти (іти, текти і т. ін.) / припливти (прийти, притекти і т. ін.) до рук (у руки), *перев. зі сл. сам, самам, самом* 'легко, без труднощів діставатися кому-небудь' *Матеріал для стінгазети сам плив до рук* (О. Гурейв); *Я ж казав, що*

люлька *таки припливе до моїх рук* (Т. Коцюба). Зафіксована у словнику видова опозиція вказує на динамічний стан та його результат (*пливти — припливти*).

Фрейм 2. Цей фрейм, на відміну від попереднього, представлений в одній словниковій статті; **чорт (дідько, нечистий і т. ін.) несе / приніс (поніс); нечиста [сила] / несе принесл& (понесла) кого, грубо.** Уживається для вираження незадоволення з приводу небажаної появи кого-небудь десь або непрямних наслідків чийогось приходу кудись. Розташувавши приклади відповідно до фаз дії, які передають дієслова, отримуємо ситуацію, що має початок, існування і завершення (*понести — нести — принести*)-. — *Я не бачу тут нічого незвичайного, крім пороху і вибоїн. Чорт мене поніс у цю діру* (О. Довженко); **Нечистий поніс мене восени в гості до куми на перець** (І. Нечуй-Левицький); *Стукіт у двері. Всі обертаються. [Шалімов:] Ще когось чорт несе* (І. Кочерга); — *Та хто іде? — Максим! Який Максим?.. Ой горе... Дідько знов несе...* (М. Стельмах); *Яець... нанесла [качка]. За дітей помовка. Аж нечистая несе Голодного вовка* (С. Руданський); — *Тьху! Куди його чорти несуть проти ночі? Чи не на відрізану землю подивитися? — аж підвівся Мірошніченко* (М. Стельмах); — *Німців чорт приніс — і ті нас не минули. Двоє курей були — постріляли* (Ю. Збанацький); — *І звідкіль принесла його нечиста сила!* — казали другі.— *Тільки де два-три чоловіки зійдуться, то вже й його чортяка хоч-нехоч внесе туди! Не дав начитатися уволу* (С. Васильченко).— *Сафрон Варчук! — здивовано промовив Тимофій. — Не бійся, ми заберемо свій товар удосвіта, — пояснила Соломія, — а може й сьогодні вночі. Не лежати ж йому отут у хаті? Ще когось чорти принесуть* (В. Кучер). У цій групі фразеологізмів результативність може бути підкреслена дистрибутивністю (множинністю об'єктів дії), це один з небагатьох випадків, коли аспектуальна модифікація дієслова у ФЗ узуально відбувається у вигляді РДД: **чорт (дідько) наніс (позносив, понаносив)** (про всіх або багатьох). [Храпко:] *А чорт їх [дітей] наніс сюди* (Панас Мирний); — *Я тобі казала: не гукай! — корила його Марія.. —А я знав, що їх там чорт позносив...* (Панас Мирний); — *І понаносив дідько на нашу голову всяку... шваль* (Переклад С. Масляка).

Фрейм 3: **[аж] мурашки бігають (пробігають, лізуть і т. ін.) / побігли (пробігли, забігали, полізли і т. ін.) по спині (по тілу, за плечима і пі. ін.) чий (чийому, чийми), у кого, кому і без додатка.** ФЗ має два значення, і в обох можливе відбиття усі трьох фаз, що також ілюструємо відповідним розташуванням прикладів у межах значень; 1. 'хтось тремтить, здригається від холоду, хвилювання, радості, впливу чого-небудь па органи чуття і т. ін.' *Аж мурашки забігали по Даниловій спині. Він не міг усидіти спокійно в сідлі від обурення.* (А. Хижняк); *Гриць побачив вперті в нього гадючі очі генерала і знову почув, як мурашки забігали у нього за плечима* (І. Франко); *В Жежері поза плечі забігали мурашки. Ще не вистачало, щоб за наймита був вішалник!* (В. Речмедін); *Синявін .. від тих мажорних, сильних акордів здригнувся, відчув, як мурашки полізли по тілу* (Іван Ле); —*Я пишу, а він [Ауер] підходить і зеленими очима дивиться, дивиться, аж мурашки по спині поповзли* (А. Хижняк); *Вони співали так гарно, що у Терезки мурашки пішли спиною* (М. Томчаній);

Слухаси — і трепетливі мурашки по спині бігають (О. Ковінька); Єлька і слів його не чула, їй аж мурашки бігали по тілу від його фальшивих нот, все боялась, що він таки на півня зірветься (О. Гончар); Іван .. це раз проказав ці рядки з таким жаром, з таким піднесенням, що по спині його пробігли мурашки (ГІ. Колесник). Неможливість мотивації дієсловом зі значенням різноспрямованого руху чистого результати́ва спричиняє те, що як видовий корелят до нього в останньому прикладі фактично функціонує похідне від його пари односпрямованого руху *бігти* з утворенням опозиції багаторазовості / одноразовості: *бігають* — *пробігли*. 2. 'комусь стає моторошно, страшно, неспокійно і т. ін² Темінь дихнула глибоко, безнадійно. Порожнеча стисла серце, аж мурашки побігли по спині (Ю. Мушкетик); Юрко глянув на сестру такими очима, що в неї мурашва побігла спиною (М. Томчаній). Коли Маруся підходила до цього місця, їй стало моторошно, по тілу забігали мурашки (Ф. Бурлака); — Ні, Сашко, мені здалося, що хтось тихенько, нишком пройшов на горішці недалеко від нас. В мене знову по спині сипнули мурашки (Л. Смілянський). Неактуальність у переносному значенні ознаки спрямованості руху (протиставлення *бігти* — *бігати*) є причиною того, що на початкову фазу вказують похідні від обох базових дієслів (*побігти* — *забігати*), значення серединної фази виражене дієсловами НДВ без префікса теж без диференціації ознаки спрямованості *Мурашки бігали по спині, але цікавість перемогла страх* (В. Гжицький); *Надворі щораз темніше, Михась добачає тут і там ніби зайців, ніби якихось страхопудів — аж мурашки йдуть йому поза плечі* (О. Маковей); *Навкруги було темно, моторошно, аж холодні мурашки лазили хлопцям по спинах* (П. Козланюк) або з префіксом (похідне від базового дієслова спрямованого руху) *При одній думці про те, що на його шії може зненацька затягнутися зашморг, по спині Парішецького пробігають мурашки* (М. Ю. Тарновський), Результативна фаза виражена за допомогою префіксального дієслова ДВ *пробігти*. *Коли ці сталеві громади [танки] з'явилися зі стегу перед лінією укріплень, не одному з бійців мурашки пробігли по тілу* (О. Гончар); *Глянув з високості вниз, і голова йому пішла обертом, а по тілу пробігли мурашки. Він схопився за граніт* (П. Панч).

Таким чином, дієслова у ФЗ можуть зазнавати аспектуальної модифікації. Як і у вільному вжитку, можливість такої модифікації зумовлена передусім семантикою самого базового дієслова (його граничність / неграничністю, характером межі тощо) [9], але у фразеологізмі вона додатково обмежена семантикою самого фразеологізма і зведена переважно до вираження фазового значення з мінімальним іншим семантичним навантаженням. Одночасно аспектуальні модифікації дієслів у ФЗ можуть складатися у цілі фрейми, що описують цілісну ситуацію. Ці модифікації досить послідовно зафіксовані у словниках, але не завжди експліцитно відображені. Втім, аспектуальні пари та фрейми яскраво відображають національну специфіку мови, саме тому подання ФЗ у словниках та посібниках для навчання мови саме у складі аспектуальних пар та фреймів може бути плідним і з методичного погляду, але передусім це питання потребує поглибленого вивчення на широкому мовному матеріалі.

Список літератури

1. Петрухина Е. В. Аспектуальные категории глагола в русском языке в сопоставлении с чешским, словацким, польским и болгарским языками. — М.: Изд-во МГУ, 2000. — 256 с.
2. Фразеологічний словник української мови. — У 2-х кн. — К.: Наук, думка, 1993.
3. Словники України: Словозміна. Транскрипція. Фразеологія. Синонімія. Антонімія. — Версія 1.03. — К.: Український мовно-інформаційний фонд НАНУ, 2003.
4. Тараненко О. О. Варіанти // Українська мова: Енциклопедія. — Вид. 2-ге, випр. і доп. — К.: Українська енциклопедія, 2004. — С. 62-63.
5. Алефіренко М. Ф. Фразеологізм // Українська мова: Енциклопедія. — Вид. 2-ге, випр. і доп. — К.: Українська енциклопедія, 2004. — С. 770-772.
6. Гловинская М. Я. Семантические типы видовых противопоставлений русского глагола. — М.: Наука, 1982. — 155 с.
7. Соколов О. М. К определению содержания видовых противопоставлений в русском языке // Методика преподавания русского языка и литературы. К.. 1979, вып. 12. — С. 89—99.
8. Соколов О. М., Пионтковская Т. А. Система лингвистических конструкторов, формирующих фреймы на глагольно-предикативной основе // Системные исследования: Методологические проблемы: Ежегодник, 1991. — М., 1991. — С. 124-141.
9. Соколова С. О. Про статус так званих "нехарактеризованих родів дієслівної дії" // Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту. Серія: Лінгвістика. — Вип. 3. — 2006. — С. 69-76.

Соколова С. О. Аспектуальні модифікації глаголів во фразеологічних оборотах.

Статья посвящена проблеме варьирования глагольных фразеологических оборотов (ФО), связанного с модификацией аспектуального значения глагола (АМ), т. е. с особенностями распределения действия во времени (начало, длительность, возможное и реальное завершение, повторение), его интенсивностью и др. в современном украинском языке. Материал извлечен из словарей, в которых анализируемые ФО подаются как в одной словарной статье, так и в разных со взаимными отсылками или без отсылок. АМ ФО выходят за рамки видовой парности, не нарушая целостности ФО, а иногда приводят к образованию фреймов, описывающих целостную ситуацию. Предлагается последовательно отображать АМ ФО в словарях и практических пособиях.

Ключевые слова- фразеологические обороты, аспектуальная модификация, совершенный вид, несовершенный вид, фреймы.

Sokolova S. O. Aspectual modification of verbs in phraseological units.

The article is devoted to the problem of variation of verbal phraseological units that is connected to the modification of aspectual meaning of a verb, in other words with the peculiarities of distribution action in time (the beginning, continuation, possible and real completion, repetition), its intensity and so forth in a modern Ukrainian language. The material is extracted from the dictionaries, in which analysed phraseological units are given in one or different dictionary entries. Aspectual meaning of a verb of phraseological units goes beyond the scope of the aspect twoness without breaking the integrity of phraseological units, and sometimes it is led to the frame formation that describe the whole situation. It is suggested to reflect aspectual meaning of a verb of phraseological units step by step in dictionaries and textbooks.

Key words: phraseological units, aspectual modification, perfective aspect, imperfective aspect, frames.

Стаття надійшла до редакції 20 травня 2007 р.

Учені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського Серія «Філологія». Том 20 (59), №6. 2007 р. С. 144-150.

УДК 811.161.2'373. 7 + 811.111'3 73.7

НАЗВИ ТВАРИН В УКРАЇНСЬКИХ І АНГЛІЙСЬКИХ СЛЕНГОВИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ

Г. В. Яновська

У статті описано особливості семантики ФО з компонентами-зоонімами в українських і англійських сленгових фразеологізмах.

Ключові слова, фразеологічна одиниця, сленгові фразеологізми, концепт, мовна картина світу.

Людина, визначаючи своє місце у світі, здавна зіставляла себе з тим, що її оточує,— живою та неживою природою, а згодом і з плодами власної праці. Результати таких спостережень і доволі віддалені від них висновки (цінність яких часто полягає не в реальності, а в красі метафори) зберігаються у мовному вигляді, зокрема, як різноманітні сталі вирази.

Зоонімічна символіка у фразеології становить одну зі сфер, у якій яскраво виявляється специфіка мовної картини світу того чи іншого народу. Отже, мовознавці активно звертаються до цієї теми [1, с. 177-236; 2; 3; 4, с. 104-105, 114-120 та ін.]. Але ці дослідження дають уявлення про ту давно усталену частину картини світу різних народів, яка з позиції сьогодення сприймається як даність. При цьому в працях, присвячених сленгу, про подібні аспекти йдеться хіба що побіжно (так, у монографії Т. М. Беляєвої та В. О. Хом'якова згадано деякі зооніми в ролі "слів-суфіксів" [5, с. 105-107]).

Пострадянське мовознавство й мовознавство англійських країн мають дещо неоднакові погляди на поняття сленгу. Так, використані в цій роботі англійські словники охоплюють різноманітні шари жаргонізованої розмовної мови, а також просторіччя, слова, вживані дорослими в розмові з маленькими дітьми, тощо — тобто ліву частку нестандартної лексики (яку сьогодні вже вельми умовно можна вважати саме британською, американською, австралійською тощо). "Примирює" такий широкий погляд на сленг із вулгарними поняттями нашого мовознавства Л. Ставицька. Вона розглядає жаргон як напіввідкриту лексико-фразеологічну підсистему тої чи іншої замкненої групи (і в цій групі він служить для "відособлення від решти суспільства"), а сленг як "практично відкриту" мовну підсистему. Так що, за Л. Ставицькою, "сленг — різновид розмовної мови, яка оцінюється суспільством як підкреслено неофіційна... Сленгові властиво запозичувати одиниці аргю і жаргону, метафорично переосмислюючи їх значення Жаргон у розширеному вживанні адекватний... сленгу" [6, с. 33-42].

Сленг як окрема субмова характерний передусім для міст, отже, його носії ш обов'язково настільки обізнані з живою природою, як наші пращури. Останні виділяли себе з природи, зіставляючи з іншими істотами як "формами інобуття духу" [7, с. 88], звертаючи увагу на ті властивості тварин, що могли б бути корисним!

людині, й намагаючись магічним шляхом набути таких властивостей [8, с. 39]. Наслідком цього є те, що сучасний мешканець міста, який не має потреби виділяти себе з природи, усвідомлює наявність у культурі певної системи символів, пов'язаних із природою й накопичених переважно до нього. Таким чином, зоонімічна символіка сленгу часто має настільки суб'єктивну мотивацію (пов'язану з мовною грою, певними прецедентними феноменами тощо), що може сильно утруднити перекладання текстів художньої літератури. Наприклад, саме в таку пастку потрапила російська перекладачка, яка передала назву поезії Гері Снайдера "Smokey the Bear Sutra" як "Сутра Дымчатого Медведя" [9, с. 285-290]. При цьому образ ведмедика Смокі (докладно описаного у вірші) — персонажа протипожежної реклами в США тих часів — і зараз зберігається в сленговій фразеології, де відповідний номен позначає патрульного полісмена на дорозі [10, с. 170; 11, с. 349]. Створити адекватний переклад художнього твору, не маючи подібної інформації, ізопатт ЧИ *МЪТМІЛІ Л тмр ""ЯЯП'аииіН П'В'МІ В унімн; ПОЛСЛІТ
 ^тгіпгрмянтнинл^/ пт>ляітті. пр> рклрпіпня і-яітлія Г-діт*/; шулічьня Г-МІП-ГЬ^Г'Я
 певного часового зрізу культури, що відкриває у слові смислову перспективу як концентрат соціокультурного, духовного, психологічного клімату епохи" [12, с. 12].

Наша стаття має на меті виявити певні когнітивно-мовні закономірності, пов'язані з концептами тварин, у сленговій фразеології української та англійської мов, що може, зокрема, полегшити завдання перекладача, який має справу зі сленговим виразом, навіть відсутнім у словниках.

Загалом, для українського сленгу характерними є такі метафори, пов'язані з тваринами: тварина — людина; тварина (частина тіла тварини) — частина тіла людини; тваринний, рослинний світ — предмет [13, с. 11-12]. Про сленг англійської мови пишуть, що позитивна оцінка виражається за допомогою назв таких тварин і птахів, як лев, панда, ведмідь, кінь, качка, а негативна — назвами тварин, вигляд яких традиційно викликає негативні емоції (собака, кішка, гієна, свиня, тхір, скусн, щур, ворона, плазун), тварин-недоносків, комах і мікробів [14, с. 40-41].

Зіставляючи українську і англомовну картину світу, схарактеризуймо, яким чином відповідні концепти задіяні в сленговій фразеології обох мов. У доборі матеріалу ми використовували українські словники Л. Ставицької [12] та С. Пиркало [15] й англійські словники Дж. Айто [10] і Р. Спірса [11].

БДЖОЛА: *мертві бджоли* (крах, кінець) — мотивація непрозора. ВЕЕ: зв'язок ВЕЕ — ВІТЕ — *bee bites* (шрами від ін'єкцій у наркоманів).

БІЛКА: за співзвучністю вживається на позначення БІЛОЇ ГАРЯЧКИ: *білка в гості завітала, спіймати білочку* тощо. SQUIRREL: 1) зв'язок SQUIRREL — NUT: *squirrel food* (== *nut*) — дивак; 2) метафора: *seam-squirrels* — воші.

ВЕДМІДЬ: у назвах мішаних МІЦНИХ НАПОЇВ: *ведмідь білий, ведмідь бурий*. Це, очевидно, відбиває характерну для світової культури символіку ведмедя: "жорстока, примітивна сила" [1, с. 180], хоча важать і суто зовнішні ознаки (колір). BEAR: 1) у назвах полісменів дорожнього патруля: *baby bear, lady bear, Smokey Bear* тощо; 2) крім того, *Smokey Bear* — згаданий прецедентний феномен (фіксується з 1969 року) [10, с. 170]).

ВЕРБЛЮД: 3) ТРАНСПОРТ: *добиратися дві доби верблюдом*, 2) у виразі *доводити, що ти не верблюд* — можливо, як очевидна НЕ ЛЮДИНА. САМЕЛ: характерна прикмета арабського побуту — *camel jockey* (представник близькосхідного народу).

ГУСАК: 1) про ПСИХІЧНУ НЕНОРМАЛЬНІСТЬ: *знати гусей, із гусима хто*; 2) своєрідна ВИНАГОРОДА: *давати гусака* (вручати шахтарям гроші за те, що вони за домовленістю з адміністрацією перевиконали денну норму видобутку вугілля)*. GOOSE: 1) у виразі *gone goose ~ dead duck* (щось пропаще); 2) *goose egg* — нульовий рахунок; удар по голові; провал, нуль.

КІНЬ (КОБИЛА): 1) НОГИ і те, що з ними пов'язане: *засадити коні* (програти чоботи), *двинуті коні* (померти, пор. *простягти ноги*); 2) засіб негативної оцінки: *кінь педальний, поцілуй кобилу в тріщину*, 3) в евфемізмах як привід відійти: *прив'язати коня*; 4) *мочити коні* — мотивація непрозора. HORSE (MARE): 1) СВІЙСЬКА ТВАРИНА: *horse doctor* (зневажл. лікар), *one-horse town*; 2) СИЛА, "сама стихія, що несе на собі людину й надає їй царської величі" [7, с. 93]: *on one's high horse, to hold one's horses*; 3) ПЕРЕГОНИ: *straight from the horse's mouth, dark horse*; 4) ТРАНСПОРТ: *Shank's mare* (про пересування пішки); 5) засіб негативної оцінки: *horse's ass, horse hockey*; 6) скорочення слова *horseradish* у значенні *heroin*; метафори утворюються, імовірно, під впливом (2) у виразах: *on the horse, kicked by a horse*; 7) важливий атрибут вестерну: *horse opera*; 8) у низці виразів непрозорої мотивації: *charley horse* (судома руки або ноги, особливо характерна для бейсболістів); *dead horse* (пор. *дохлий номер*).

КОЗА (ЦАП, КОЗЕЛ): 1) ПОТВОРНЕ: *зробити комусь козлячу морду*, 2) засіб загальної негативної оцінки: *цап медальний, гірський козел*; 3) вагонетка в гірників: *на короткій козі С дуже швидко*". GOAT: 1) РОЗДРАТУВАННЯ: *to get someone's goat*; 2) у виразі *to skin a goat* (блювати) — можливо, реалізація моделі, наведеної В. Мокієнком: "убити (спіймати і под.) тварину = зробити невдалу дію" [4, с. 119].

КОРОВА (БИК, ВІЛ, ТЕЛИЦЯ): 1) істота, яку так чи інакше експлуатують: *зняти вола (телицю)*; 2) СІЛЬСЬКЕ як НЕПРЕСТИЖНЕ: *бичий кайф*. COW (BULL): 1) власне корова у виразах *cow (moo) juice* (молоко), *cow chips (flop, plop)* (кізяки); 2) неквапна істота: *till the cows come home* (дуже довго); 3) слово *bull*, імовірно, вживається як евфемізм замість *bullshit* у виразах *to throw (shoot) the bull; bull session*; 4) субститут: *Holy cow!*

ЛИС(ИЦЯ): ХИТРИСТЬ у номінаціях конкретних осіб: *Білий Лис* (Е. Шеварднадзе), *Хитрий Лис* (Л. Кравчук). FOX: ЖІНОЧА ПРИВАБЛИВІСТЬ у ВЦПЯЧАУ *ctno -fnv ybv ІнЯлі fnv trrn*

ПТАХ: у виразі *пташина водичка* (горілка). BIRD: 1) позначає людину, помітну чимось: *oaa bird, strange bird, rare bird, snow-bird, boo-bird, early bird*; 2) предмет, здатний літати: *whirly bird* (вертоліт); 3) зневажливий непристойний жест: *ю flip smb. a bird*; 4) у виразі *gospel bird* — смажена курка як традиційна недільна страва (синекдоха).

* Л. Ставицька свідчить про перехід цього та деяких інших згаданих тут виразів шахтарського жаргону до сленгу [6, о. 240].

РИБА: 1) зв'язок РИБА — ВОДА у виразах: *водичка, де не плаває рибка; борзий карась* (моряк, який прослужив один рік); *поміняти рибама воду*; 2) ЇЖА: *рибку з'їсти й на шпильку сісти*; 3) у виразі *кидати ляца* (підлешуватися — звукова подібність). **FISH:** 1) ЛЮДИНА з певними якостями, не завжди припишу *BatmMj-i ojaЄrie-jjwui: e/Uet'-fJL> n, CuiuJt&ri," ГГЮП ГГШЛЛКЛ.уш⁺ SIOty* (велика брехня); 3) зв'язок РИБА — ГУБИ: *fish-kiss*; 4) жінка у виразі *fish-fight*; 5) субститут: *holu mackerel!*

СВИНЯ: 1) ПИЯЦТВО: *свиняча вода, поросяча водичка*; 2) РОЗПУСТА: *кнур ефіопський*; 3) фонетична трансформація під впливом (1) у виразі *свинячий берег* (коньяк "Слинчев бряг"); 4) гра із залученням іншого фразеологізму у виразі *апельсин свинячий* (картопля). **PIG:** 1) НЕНАЖЕРЛИВІСТЬ; можливо, також НЕПОРЯДНІСТЬ: *to make a pig of oneself*; 2) засіб загальної негативної оцінки: *MCP (male chauvinist pig)*; 3) метафорично — у виразах, первісно пов'язаних із птарцрннам ЧВЛНУИ *(iyi пст тп* оаптт/^ Vv цпппофайі (ryirr Ііі v. ппшту _____"ly-lir if MUUfV 4Л ртмпппгіа н^пл^м^пя¹ NCR с прплурп тпопії^пг-гь-пії оіппіпгч**

СЛОН: 1) НЕЗГРАБНІСТЬ: *слон фуфляний* (ненормальна, небезпечна для оточуючих людина); 2) муз. *знати слона* — відводити наречену до церкви (мотивація непрозора). **ELEPHANT:** 1) стереотипний елемент алкогольної галюцинації: *pink elephants, to see pink elephants*; 2) *white elephant* — непотрібний предмет.

СОБАКА згадується в таких виразах: *залізна собака* — електричка; *Бобик здох* (мотивація непрозора); одна з порід у виразі *вуха спанієля* (уподібнення за формою). **DOG:** 1) ЛЮДИНА, пов'язана з чим-небудь, помітна чим-небудь: *top dog, yard dog, lucky dog, legal beagle, lush-hound*; 2) ХИЖАК, агресивна істота: *dog-eat-dog* (жорстока конкуренція), *dog meat* ("покійник", переважно у погрозах); 3) СВІЙСЬКА ТВАРИНА: *doggy bag* (юрбинка, яку видають у ресторані, щоб можна було забрати недоїдену страву із собою); 4) засіб негативної оцінки: *dirty dog, shouldn't happen to a dog* (про щось дуже погане); 5) в евфемізмах: *to see a man about a dog* (вийти у туалет); 6) субститут: *hot dog!* (вигук здивування).

Також у сленговій фразеології української мови зафіксовані назви таких тварин: *баклан, блоха, воша, глист, жаба, курка, лебідь, метелик, муха, олень, павич ("павлін"), стриж, черепаха.*

В англомовному сленгу, відповідно, фігурують іще такі назви: *animal, ant, bat, beaver, badger, bug, canary, cat, chicken, coyote, crocodile, crow, donkey, dragon, duck, eagle, kangaroo, lion, monkey (ape, gorilla), mouse, oyster, penguin, pigeon, python, rabbit (bunny), rat, sheep (lamb), tiger, turkey, turtle, snail, snake (serpent), spider, vulture, walrus, whale, wolf, worm.*

Найбільше стійких одиниць в українському сленгу утворено із залученням таких тштггггп- КТWK ПЛ">КМПЛІІ *(e. r>тнійїтіІ РШІД ГШП-ТЯ (ices < опииитгіЛ*

Відповідно, в англійській мові найбільш продуктивні в цьому плані концепти **DOG**, **HORSE (MARE)** (по 17 одиниць), **MONKEY** (18 одиниць). Останньому, не описаному вище, приділимо окрему увагу. Наведімо деякі важливі ознаки цього концепту, актуалізовані в сленговій фразеології англійської мови: 1) **НЕСЕРЙОЗНІСТЬ:** *monkey*

business; 2) СПРИТНІСТЬ: *grease monkey* (механік), *powder monkey* (той, хто знається на динаміті); 3) за допомогою цього слова демонструють іронічне ставлення до об'єкта: *monkey suit* (офіційний костюм), *monkey wards* (мережа магазинів *Montgomery Wards*); 4) про ЗАТЬМАРЕННЯ РОЗУМУ: *monkey talk* (плутане, незрозуміле мовлення одурманеної людини); 5) уособлення наркотичної або алкогольної залежності: *to-have a monkey on one's back*, *Mighty Joe Young* (про важку залежність; використано прецедентне ім'я великої мавпи з кінофільму).

Поєднання двох тварин у межах одного фразеологізму ми зустріли лише в англійській мові: *cats and dogs* (товар, що погано продається), *dog and pony show* (щось неодноразово повторюване: виступ, вистава, презентація тощо), *pig and python situation* (ситуація, коли система має обробити більше інформації, ніж може) [16, с. 85-87].

Відчутно ширший "спектр" зоонімів в англійській сленговій фразеології, очевидно, пов'язаний, зокрема, і з географічною поширеністю англійської мови (отже, з паралельним виникненням різноманітних нових мовних с>диниць), а також ІЗ різкою мірою фіксації сленгу українськими й англійськими мовознавцями (останні мають у цьому набагато більший досвід). Також широкий спектр "тваринних" фразеологізмів англійського сленгу може бути пов'язаний із тим, що назви деяких тварин функціонують у ньому як універби: *bear*, *bird* [5, с. 89], а також як так звані "слова-суфікси" (термін Г. Вентворта і С. Флекснера): *-bug*, *-hound*, *-dog*, *-ape*, *-monkey* [5, с. 105-107] (за нашими спостереженнями, до подібних можна віднести й *-rat*). Словники фіксують одиниці з такими й схожими елементами варіативно (бо ці слова властиві передусім усному мовленню): як із дефісом, так і без нього. Наприклад, словник Дж. Айто подає такі варіанти як рівноправні: *Charley-horse*, *charley horse* [10, с. 27].

Способи побутування зоонімів у сленговій фразеології визначаються 1) ознаками, закріпленими в масовій свідомості за певною істотою (велика частина розглянутих прикладів); 2) прецедентними текстами та іншими феноменами, пов'язаними з такою істотою; 3) суто мовними чинниками, наприклад співзвучністю. Два останні чинники можуть формувати вирази, мотивація яких із часом може затемнюватися. Характерний аспект для англійської мови — назви тварин фігурують у великій кількості вигуків, як-от *holly cow!*, де вживаються замість небажаного згадування всує Бога і святих.

Сленгова фразеологія подекуди здатна розвиватися цілком у руслі архаїчних поглядів на деяких тварин. Наприклад, зло в давніх магічних обрядах переносилося на козу (цапа), кабана або верблюда [8, с. 566-567]: як бачимо, КОЗА (ЦАП, КОЗЕЛ)/GOAT, СВИНЯ / PIG і, до певної міри, ВЕРБЛЮД задіяні у виразах, пов'язаних із негативною оцінкою.

З іншого боку, чимало розглянутих виразів мають мотивацію, що спирається на знання, без яких оперування відповідними фразеологізмами ускладнюється. Наведемо деякі приклади: *апельсин свинячий* — картопля [2, с. 32] (на апельсинах, як свідчить народна мудрість, свиня не розуміється, на відміну від картоплі, якою її часто годують); *шахтна муха* — "запальник, який отримав путівку на вибухові

роботи, але цих робіт не провадив, тобто нічого не робив" [12, с. 181]; *coyote-ugly* — дуже потворний (настільки, що той, хто вранці прокинеться, обіймаючи таку людину, буде ладний відгризти собі руку — навіть не відсмикнути! — й утекти, як койот із капкана) [і і, с. 83]; *day the eagle flies (when the eagle flies)* — день зарплати (від орла, зображеного на грошах) [і 1, с. 93, 430].

Варто не забувати, що сленгова фразеологія становить лише доповнення до повної картини фразеологічного використання назв тварин носіями сленгу. Наприклад, у зафіксованих українських сленгових фразеологізмах не репрезентовано такі концептуальні ознаки СВИНІ, як НННАЖЕРЛИВІСТЬ або БРУД, лише з тієї причини, ідо ці властивості широко відображені у фразеології інших, зокрема й універсальних, пластів української мови [1, с. 204—206].

Отже, навіть попри те, що сучасна міська культура перебуває під значним впливом глобалізації, це аж ніяк не може свідчити про її уніфікованість. У тій царині, на яку ми звернули увагу в цій статті, бодай якихось значних впливів на українську мову з боку англійської не помічено. Більш того, з наведених даних моткна бачити складну прогнозованість перекладу подібних виразів: наприклад, українське *спіймати білочку* здатне перетворитися в англійській мові на *to see pink elephants (spiders)*, а *мертві бджоли* — на *dead horse*. Це відбувається внаслідок того, що символіка назв тварин сленгової фразеології української та англійської мов формується на основі як давніших уявлень, так і сучасних прецедентних феноменів. З'ясування співвідношення між цими двома тенденціями, а також детальніший зіставний розгляд сленгової фразеології української та інших мов будуть корисними в подальших дослідженнях з огляду на активізацію в Україні перекладів сучасної іноземної літератури.

Список літератури

1. Левченко О. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект. — Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. — 352 с.
2. Ужченко В. Д. Семна структура концепту і фразеотворення // Служитель фразеологічної музи: 36. наук, статей. — Луганськ: Альма-матер, 2006. — С. 183-194.
3. Ужченко В. Д. Динаміка символічних значень у східноукраїнській фразеології // Там само. — С. 195-206.
4. Мокиєнко В. М. Славянская фразеология. — М.: Высш. шк., 1989. — 287 с.
5. Беляева Т. М., Хомяков В. А. Нестандартная лексика английского языка. — Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1985. — 136 с.
6. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг: соціальна диференціація української мови. — К.: Крика, 2005, — 464 с.
7. Эпштейн М. Н. "Природа, мир, тайник вселенной...": Система пейзажных образов в русской поэзии. — М.: Высш. шк., 1990. — 303 с.
8. Фрззер Дж. Дж. Золотая ветвь. — М.: Ермак, АСТ, 2003. — 781 с.
9. Антология поэзии битников. — М.: Ультра. Культура, 2004. — 784 с.
10. Ayto J. The Oxford Dictionary of Slang. — Oxford: Univ. Press, 1998. — 474 p.
11. Spears R. A. Dictionary of American Slang. — Lincolnwood: National Textbook Company, 1991. — 528 p.
12. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови. — К.: Критика, 2003, — 336 с.

13. Мартос С. А. Молодіжний сленг у мовленнєвій структурі міста Херсона: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Луганськ, 2006. — 20 с.

14. Сидоренко Т. К. Вторичная номинация в синонимике американского просторечия И Вторичная номинания в современном английском языке: Межвуз. сб. науч. трудов. — Пятигорск, 1987. — С. 37-42.

15. Пиркало С. Словник українського молодіжного сленгу // Пиркало С. Зелена Маргарита: Молодіжний роман, — К.: Джерела М, 2002. — С. 155-284.

16. Among the New Words / Glowka W., Burke R., Dent D. et al. // American Speech. — Vol. 87, — №1, — P. 79-93.

Яновская Г. В. Названия животных в украинских и английских сленговых фразеологизмах.

В статье описаны особенности семантики ФЕ с компонентами-зоонимами в украинских и английских сленговых фразеологизмах.

Ключевые слова: фразеологическая единица, сленговые фразеологизмы, концепт, языковая картина мира.

Yanovskaya G. V. Names of animals in Ukrainian and English slang phraseological units.

In the article the peculiarities of semantics of phraseological units with component-zoonims in Ukrainian and English slang phraseological units.

Key words: a phraseological unit, slang phraseological units, concept, linguistic world view.

Стаття надішлася в редакцію 11 травня 2007 р.

УДК. SI1.161.1 'З 73. 7

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ С СЕМАНТИКОЙ КАУЗАЦИИ

Т. А. Яценко

В работе рассмотрены фразеологизмы, которые репрезентуют языковую реализацию каузации как релятивную мегакатегорию. Охарактеризованы основные типы ФЕ с семантикой каузации.

Ключевые слова: фразеологическая единица, каузация, релятивная мегакатегория, каузальная ситуация.

Интерес к изучению фразеологии в современной лингвистике обусловлен двойственностью знаковой природы этих единиц, представляющих собой, с одной стороны, явление системы языка, а с другой стороны, этнокультурную рефлексию субъекта высказывания на ту или иную коммуникативную ситуацию [1; 2, 3; 4 и др.]. В современных лингвистических (и отчасти — лингводидактических) трудах утверждается изучение фразеологии в контексте культуры (В. Н. Телия, В.М. Мокиенко, Ю. Ф. Прадид, Е. А. Селиванова; Б. Г. Гудков, А. М. Эмирова, Т. И. Крыга, В. А. Маслова и др.). При этом большинство исследований строится не по структурно-семантическому принципу, что было характерно для работ 60-80-х годов XX века, а на основе лингвокогнитологического подхода.

Актуальность нашей работы заключается в реализации лингвоконцептологического подхода к изучению фразеологических единиц, связанных с языковой реализацией каузации. Актуальность работы обусловлена также недостаточной изученностью вопроса о возможности использования фразеологии при выражении определенных логико-грамматических отношений.

Новизна исследования состоит в самой трактовке каузации как релятивной мегакатегории, отражающей генетивные связи в мире и языке и включающей категории условия, причины, следствия, уступки и цели.

Цель работы: выявить систему фразеологизмов, представляющих языковую реализацию каузации как релятивной мегакатегории.

Практическое значение исследования связывается с возможностью его использования в практике школьного и вузовского преподавания русского языка и в частности — в аспекте преподавания русского языка как иностранного. Известно, что в системе изучения иностранных языков особое место принадлежит фразеологии (включая паремиологию), так как овладение фразеологическим фондом языка не только является показателем достаточно высокого уровня языковой компетенции, но и непосредственно связано с постижением культурного самосознания народа — носителя языка, с отражением концептов национальной культуры.

Для нашего исследования принципиально важным является определение границ фразеологии и прежде всего решение вопроса о возможности включения

паремиологии в пределы фразеологии. Подробное изложение вопроса о существовании разных точек зрения на соотнесенность пословиц и фразеологии представлено в работе И. И. Кисиль [5]. Известно, что такие характеристики пословиц, как целостность, номинативность, воспроизводимость, образность, экспрессивность, высокая частотность использования в определенных контекстах и ситуациях, являются основанием для отнесения их к фразеологическому фонду языка [z; o].

Вопрос о границах фразеологии рассматривается и в работах Е. А. Селивановой, которая считает, что следует рассматривать паремии в составе фразеологии. Паремии, как и фразеологизмы, обладают такими признаками, как воспроизводимость, устойчивость, культурная маркированность, а также высоким уровнем кумулятивности и трасляторности [1].

Для исследования каузации весьма актуальным представляется сближение пословиц с фразеологией в силу отражения в них культурного самосознания народа и, соответственно, концептов национальной культуры. В нашем исследовании включение пословиц и поговорок в состав фразеологии объясняется также общностью их каузальной семантики и наличием культурно значимых смыслов.

Проанализированный материал позволил выявить следующие характерные типы выражения каузации посредством фразеологии: 1) фразеологическая единица предикативного характера представляет каузальную ситуацию в целом, при этом выявляются причинно-следственные или условно-следственные отношения: *Не копай другому ямы: сам в нее ввалишься; У кого есть матка, у того голова гладка*; 2) фразеологическая единица представляет только причинный компонент: *от нечего делать, волею случая*; 3) фразеологическая единица представляет только следственный компонент: *быть вне себя*.

Остановимся подробнее на каждом из проанализированных типов.

1) Фразеологические единицы предикативного характера в основном являются пословицами. Взаимосвязь и взаимозависимость причины и следствия может быть представлена как эксплицитно: *Оттого нельзя, что земля мерзла*, так и имплицитно — в конструкциях пространственных или определительных, осложненных отношением обусловленности: *Где дым, там и огонь; Каков мастер, такова и работа*.

В народном восприятии наличие целого ряда причин при объяснении какого-либо дела вызывает сомнение: *У кого много причин, тот много врет; Всех причин не переслушаешь; У него все причины на перечете; У него все причины в одной горсти*. Пословица четко разграничивает повод и причину и порой "подсмеивается" над человеческой слабостью выдать повод за причину: *Кто празднику рад, тот до свету пьян; Резон найду: сковородником хвачу* [7, с. 181].

Одним из свидетельств ума является способность установить истинную причину, что осложняется не только объективными трудностями, но и намеренным "затуманиванием" ситуации ее участниками, стремлением подставить "ложную причину", "ложного виновника— козла отпущения". В сборнике В. И. Даля выделен особый раздел "Причина — отговорка" [7, с. 183-185]. Представленные здесь

пословицы довольно разнообразны по смысловым отношениям и синтаксическим структурам. Большая часть представленного материала свидетельствует об осуждающем отношении к "отговоркам", ассоциируемым с ложью, с перекладыванием своей вины на другого: *Увертка не правит; Увертка не вивертка, Дружка на дружку, а все на Петрушку; Я бы и тиви, да он не тово, так и сталоь не тово*. Но в то же время удачная отговорка может быть оценена положительно: *Добрая отговорка стоит дела*.

При выявлении этических представлений, закрепленных в пословицах, существенными оказываются парадигматические связи между отдельными пословичными высказываниями. Инвариантная ситуация, как правило, представляется синонимичными выражениями, что, кстати, сближает их с фразеологизмами (см. подробнее об этом: [8, с. 223-229]).

Каузальная ситуация может быть представлена и собственно фразеологизмами, логизмы с семантикой дейктического указания на наличие причинно-следственных отношений: *Какая муха укусила кого*. "Чем вызвано такое странное поведение; что случилось с кем-либо. О непонятном, необъяснимом поведении кого-либо"; *Какой ветер занес (какие ветры занесли) кого*. "Почему, в силу каких обстоятельств кто-либо появился где-либо"; в) причинно-следственная конструкция: с *жиру беситься* „привередничать от пресыщения или безделья»: *Начальство с жиру бесится* (Шолохов); г) модель: глагол иметь + существительное, называющее свойство характера или состояние субъекта + инфинитив глагола, называющего действие, которое является следствием проявления названного свойства: [Муров:] *Я ему заметил, что прежде молодые люди были гораздо почтительнее к старшим, а он имел дерзость возражать* (А. Островский), ср.: *возражал по своей дерзости*.

2) Для фразеологических единиц со значением причинного компонента характерны семантические различия между паремией и собственно фразеологизмами. Ряд пословиц утверждает, причем очень категорично, необходимость установления причинных отношений при объяснении фактов или явлений объективной действительности: *Всему своя причина; Так на свете не живет* (т. е. всему есть причина); *Так (или: Даром) и чирей не сядет; Тут есть причина*. См., также образное представление причины как 'зацепки': *Тут есть крючок (или: заноза)* [7, с. 182-183].

В то же время отрицание наличия причины (соотношение "причина и повод", "причина и отговорка" рассматривается отдельно) в целом для пословиц не характерно. При этом нами выявлен достаточно широкий круг фразеологизмов с тем же значением: *ни с сего; ни за что, ни про что; ни за понюх табаку; за здорово живешь, ни при чем* и др.

Названные фразеологизмы выступают в функции обстоятельства причины преимущественно при глаголах со значением активного действия: *Однажды*

пьяный Симцов ни за что ни про что вцепился в волосы учителю и вырвал клоч их (Горький). Особенность их семантики заключается в том, что они подчеркивают немотивированность действия с точки зрения автора высказывания, что часто акцентируется посредством наречий *вдруг, внезапно, неизвестно почему*, "нанизыванием" синонимичных фразеологических сочетаний: *И кругом ни огня, ни звука, ни признака жизни! И вдруг ни с того ни с сего, неизвестно почему — город* (Куприн); *И не только ограбить, но и голову могут снять. И так себе, ни за что ни про что, за здорово живешь* (Сейфуллина).

Выделяется группа фразеологизмов с семантикой косвенного указания на причину следствия, оцениваемого субъектом высказывания как негативное явление: *не от хорошей жизни, не само по себе, не само собой* (ср. наречие *неспроста*), которые выступают преимущественно в значении, синонимичном именной причинной группе *в силу необходимости*: *Но желание во что бы то ни стало сообразовывать свои взгляды и поступки с общепринятыми идеями и идеями, а то и просто с позицией начальства — желание это появляется не само по себе*. И Сумаедов *неспроста* "пробоялся всю жизнь": он помнил, чей он сын ("Литературная газета" 1998, №7).

Фразеологизмы могут также представлять субъективную причину действия агенса, которая связана прежде всего с его состоянием: *от нечего делать* (*от делать нечего*) "от безделья, от скуки": *Я еду и от нечего делать читаю вывески справа налево* (Чехов); *под горячую руку* "в состоянии возбуждения, раздражения, гнева, злости и т. п. (делать что-либо)": *Мария Ивановна принялась ворчать на Лидию..., под горячую руку* называя ее прекрасные букеты цветов вениками (Пришвин); *в сердцах* "в порыве гнева, раздражения": *Не надо сердиться... В сердцах* всего чаще ошибаются (Горький); а также с другими характеристиками: *от большого ума* (ирон) "по глупости, сдуру (делать что-либо)", *по молодости лет* "по неопытности, из-за недостаточной зрелости": — *Ну вот еще! Думал-думал, да выдумал. С большого-то ума* (А. Островский). Заметим, что действие агенса может быть выражено не только глаголом, но и именем, выступающим в предикативно-характеризующей функции: *Так люди (первый каюсь я) От делать нечего друзья* (Пушкин), ср.: *становятся друзьями от нечего делать*.

Весьма характерны для художественных, мемуарно-дневниковых и публицистических текстов фразеологизмы, представляющие причину как стечение случайных обстоятельств (ср. наречие *случайно*) или проявление действия "высших сил": *ирония, прихоть, каприз, воля судьбы; несчастное стечение обстоятельств; игра, воля (слепого) случая; воля обстоятельств, игра природы, волеизъявление сил природы; Божья воля; колесо фортуны, колесо счастья, перст судьбы*. В данном случае происходит своеобразная "персонификация" обстоятельств, не зависящих от воли человека, но определяющих его судьбу или какие-либо природные явления. Рассмотрим возможные синтаксические позиции фразеологизмов данной подгруппы.

Большинство из них (за исключением трех последних) могут занимать позицию обстоятельства причины: *Книги, которые я собирался послать Вам из Москвы, волею судеб привез я с собой в Ялту и уже отсюда высылаю Вам* (Чехов). При этом характерно наличие определений, расширяющих фразеологические сочетания и придающих им особую экспрессивность: *По поразительной, почти невероятной ирге случая, на одном и том же поприще, с равной силой* (Л. Толстой), что при актуализации причинного компонента, т. е. при повышении его коммуникативного ранга, он может занимать позицию подлежащего: *Странная игра случая* занесла меня, наконец, в дом одного из моих профессоров (Тургенев); сказуемого: *Их встреча — это игра случая*; прямого дополнения: *Я видел в этом странном случае волеизъявления сил нриро ды. Сочетания колесо Фортуны, колесо счастья* отмечены в позиции подлежащего и сочетаются с глаголами движения *вращаться, повернуться, обернуться, вынести и под.*: *Колесо счастья по службе... повернулось в его пользу. Его выдвинули вперед после Островненского дела* (Л. Толстой). Фразеологизм *перст судьбы* (провидения, рока), *перст свыше, книжн., устарев.*, "о каком-либо событии, явлении, стечении обстоятельств и т. п., которое является переломным, роковым моментом в чьей-либо жизни" выступает преимущественно в составе сказуемого: *Он стал художником. Это был перст судьбы*, — или прямого дополнения: *В этом видели перст судьбы*. Когда данный фразеологизм выступает в составе определения, в нем заключена "скрытая" предикация: *Он смотрел на себя как на человека, отмеченного перстом судьбы, назначенного к чему-то великому, или по крайней мере, необыкновенному* (В. Белинский), ср.: *Он назначен к великому, ибо отмечен перстом судьбы*.

своего внимания заслуживают фразеологизмы, которые представляют собой ономазиологические структуры, имеющие формы именной перифразы, различные по происхождению. Так, *яблоко раздора* (книжн). "повод, причина ссоры, споров, серьезных разногласий" и *камень преткновения* (книжн) "помеха, затруднение, на которое наталкивается кто-либо в каком-либо деле, занятии и т.п." — это своеобразные "крылатые выражения" из мифологического и религиозного текста, в то время как *корень зла* (*ошибок, разногласий, споров* и т. п.) — это одна из аналитических структур, "вызревших в языке в результате действия внутренних законов развития его лексических и синтаксических средств выражения" [9, с. 14]. Представленные сочетания, как правило, со связками *быть, являться, служить* и под. выступают в позиции сказуемого и заключают в себе одновременно и значение следствия (раздоры, споры, разногласия; помеха, затруднение; ошибка и т. п.) и анафорическое указание на причину. Сама же причина занимает, как правило, позицию подлежащего: *Дело переходило из инстанции в инстанцию и служило яблоком раздора между судебной и административной властями* (Салтыков-Щедрин); *Женщина — это главный камень преткновения в деятельности человека. Трудно любить женщину и делать что-нибудь* (Л. Толстой); *Наша неорганизованность* —

корень зла. (Вопрос о функционировании метафоры *корень* в роли релятивной связки рассмотрен в: [8, с. 319-327]).

Последняя из рассмотренных групп представляет своеобразный "переход" от функционирования фразеологизма в роли причинного компонента к его функционированию в роли причинно-следственной конструкции, включающей и причинный, и следственный компонент, что является предметом отдельного рассмотрения.

3) Фразеологические единицы со значением следствия представлены преимущественно фразеологическими сочетаниями со значением эмоционального состояния человека. Анализ фразеологизмов этого типа дается в работе Ю. Д. Апресяном и П. Д. Арутюновой, открывают семантическую валентность на причинный распространитель.

Показательно, что при семантизации этих выражений указываются регулярные распространители *от кого, чего* и приводятся иллюстрации, включающие причинный компонент: *вне себя* "в крайне возбужденном или раздраженном состоянии": *вне себя от ярости; голова кругом идет чья, у кого* 1. Кто-либо испытывает головокружение (от усталости, переутомления и т. п.): *Голова кругом идет от волнения*; 2. Кто-либо теряет способность ясно соображать от множества дел, забот, переживаний и т. п.: *Голова кругом идет от воспоминаний* (Гиляровский); *с ума сходить от кого, от чего*. Проявлять чрезмерное восхищение, восторг, неистовствовать, увлекаясь кем-либо или чем-либо: *с ума сходить от любви* [11].

Таким образом, подход к каузации как целостному явлению языка и культуры позволяет установить определенную взаимосвязь между способом представления каузальной ситуации и системой фразеологических единиц, характерных для ее языковой реализации.

Список литературы

1. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) і О. О. Селіванова. — Київ ; Черкаси : Брама, 2004. — 276 с.
2. Мокиенко В. М. Славянская фразеология / В. М. Мокиенко. — М. : Высш. школа, 1989, —287 с.
3. Телия В. Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры / В. Н. Телия /У Фразеология в контексте культуры. — М. : Языки русской культуры, 1999. — С. 13-24.
4. Прадід Ю. Ф. Національно-культурні особливості українських і російських фразеологічних одиниць // Культура народів Причорномор'я. — 2003. — Вып. 37. — С. 11-15.
5. Кисиль И. И. Статус пословиц в системе языка / И. И. Кисиль // Система і структура східнослов'янських мов : зб. наук. пр. / редкол. : В. І. Гончаров (відп. ред.) [та ін.]. —К.: Знання України, 2004. — С. 183-189.
6. Пермяков Г. Л. Пословицы и поговорки народов Востока : систематизированное собрание изречений двухсот народов / Г. Л. Пермяков. — М. : Наука, 1979. — 671 с.
7. Даль В. Й. Пословицы русского народа / В. И. Даль. — М. : Гослитиздат, 1957. — 991 с.

8. Ящяко Т. А. Каузация в русском языковом сознании: монография. — Симферополь: "ДИАЙПИ", 2006. — 478 с.
9. Телия В. Н., Типы языковых значений. Связанное значение слова в языке, Москва, 1981.
10. Прадид Ю. Ф. Русско-украинский и украинско-русский фразеологический тематический словарь : Эмоции человека. — Симферополь, 1994. — 242 с.
11. Фразеологический словарь русского языка / под ред. А. И. Молоткова. — 4-е изд., стереотип. — М. : Рус. яз., 1986. — 543 с.

Яценко Т. А. Фразеологізми з семантикою каузатії.

У роботі розглянуто фразеологізми, що репрезентують мовну реалізацію каузатії як релятивну мегакатегорію. Охарактеризовано основні типи **ФО** з семантикою каузатії.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, каузатія, релятивна мегакатегорія, каузальна ситуація.

Yatchenko T. A. Phraseological units with the semantics of causation.

In the article there are considered the phraseological units that represent the linguistic realisation of causation as a relative megacategory. The main types of phraseological units with the semantics of causation are described.

Key words: phraseological unit, causation, relative megacategory, causal situation.

Стаття надійшла до редакції 5 травня 2007 р.

Розділ 3.

ФУНКЦІОНУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

УДК 811.161.2*373. 7

ЛЕКСИЧНА ЗАМІНА КОМПОНЕНТІВ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ЖАНРІ ПОЛІТИЧНОЇ ДИСКУСІЇ

О. І. Андрейченко

дискусії кінця ХХ - початку ХХІ століття. Розглянуто лексичну заміну (субституцію) компонентів фразеологізмів, охарактеризовано семантико-стилістичну роль оказіонально-видозмінс.их ФО у сучасному публіцистичному дискурсі.

Ключові слова: політична дискусія, політичний дискурс, фразеологічні одиниці, трансформовані фразеологізми, лексична заміна (субституція) компонентів ФО.

У текстах політичних дискусій автори вибирають найпереконливіші аргументи. Переконливість досягається завдяки використанню експресивних мовних засобів, серед них — фразеологічних одиниць (далі — ФО). Під час ведення дискусій опоненти часто звертаються до емоційно-експресивних висловів, до створення нових зв'язків і контекстів при відносній стабільності змісту до семантико-стилістичного оновлення фразеологізму, модифікації, видозміни форми. Такі трансформовані фразеологізми — яскравий приклад ставлення автора до висловлюваного, мета їх — зацікавити читача, надати дискусії емоційного заряду. Залежно від ставлення автора до описуваної дійсності відбувається відбір мовних засобів, які трансформують фразеологізм із певною стилістичною метою. При індивідуально-авторському вживанні ФО можлива заміна компонентів, уклинювання слів, додавання компонентів, синтаксична деформація. Оказіональне вживання фразеологізмів у певних контекстах дає додаткову інформацію, обсяг якої вимірюється ступенем відхилення від звичайного вживання фразеологічних одиниць.

Структура ФО з погляду варіантності завжди привертала увагу мовознавців. Загальні питання експресивності фразеологізмів розглядали Ш. Баллі, Д. В. Ужченко, М. М. Бахтін, В. М. Мокієнко, структурно-семантичні трансформації — В. М. Білоноженко, І. С. Гнаткж. Т. В. Цимбалюк, Л. Ф. Щербачук та ін.

Комунікативна функція мови визначається насамперед ілюкутивними силами адресанта інформації, що дозволяє йому висловити свою політичну позицію мовними засобами. Один із найважливіших принципів комунікативної стратегії тексту полягає в тому, щоб мовна форма найефективніше віддзеркалювала погляди, політичну позицію, інтенції адресанта.

Виділено такі різновиди структурно-семантичних оказіональних змін фразеологічних одиниць у дискусійних текстах: 1) поширення компонентного складу; 2) звуження компонентного складу; 3) фразеологічний натяк; 4) лексична заміна компонентів; 5) фразеологічна контамінація; 6) комплексні перетворення.

Зупинимось у статті на такій структурній модифікації, як лексична заміна компонентів ФО.

Лексична заміна (субституція) компонентів ФО зумовлюється нарізнооформленістю та цілісністю образу фразеологізму. Субституція полягає в цілеспрямованій заміні одного чи кількох компонентів ФО словами вільного вжитку. Нове слово-субститут вливається в загальну семантику стійкого вислову, вступає у семантичних зрушень.

Лексична заміна компонентів фразеологізму здійснюється з певною стилістичною

У текстах політичних дискусій СПССТбріГиСМО лексичні синоніми (повними, контекстуальними), словами того самого тематичного ряду, власними назвами, антонімами, причому компоненти-замінники та замінювані компоненти можуть належати як до одного й того ж, так і до різних лексико-граматичних класів; можуть замінюватися як одним словом, так і словосполученням.

— Лексичні субституції на основі синонімії

Лексична субституція на основі синонімії дає можливість порівняти замінений компонент із замінюваним, "який утримується в пам'яті завдяки іншим фразеологічним компонентам, тим самим в уявленні чітко присутнє поєднання старого й нового зміненого прямого плану" [2, с. 50].

При синонімічній заміні компоненти-субститути перебувають у синонімічних відношеннях і в досліджуваних текстах бувають таких типів:

Повні (абсолютні) **субститути-синоніми** з тотожним значенням: напр.: "У чому б саме йому не стати "Антишукенком" як проектом влади на 2004 рік? Принаймні Сергій Леонідович про це **мріє й снить**, хоча й не зізнається" [УМ: 04: 03], пор. із загальнономовним фразеологізмом **спить і бачить** — 'постійно думати, мріяти про щось' [3, с. 680]: "Як на ласу земельку **роззявили пельку**" [КС: 04: 03], пор. — **роззявити рота** — "посягати, зазіхати на що-небудь" [3, с. 609]. Стилістично знижена оцінка наявна у висловах **роззявити пельку / розкрити рота**.

Лексичні заміни контекстуальними синонімами

Субституція компонентів загальнономовної ФО контекстуальним синонімом відбувається в тих випадках, "коли слово, яке не пов'язане семантично зі словом-компонентом ФО, що замінюється, набуває синонімічності в конкретній мовленнєвій ситуації" [4, с. 128]. Приклади засвідчують, що поза контекстом між нормативними складниками і авторськими субститутами здебільшого не простежуються системні зв'язки, оскільки заміна умотивована контекстом. Наприклад: "Спостерігаючи за вже звичними перипетіями **боротьби за місце під куполом**, у процесі якої **с** якщо не **вимазати багном опонента**, то **принаймні самому постати перед**

виборцями у якомога більшому вбранні [УМ; 02: 02]; *"Битва за місце під куполом, яка розігрується на наших очах"* [ШП: 07: 02], пор. із загальномовним **місце під сонцем** — 'певне становище в житті, в суспільстві і т. ін.' [3, с. 395]. Зауважимо, що іноді авторський субститут закріплюється узусом і набуває загальномовного вжитку, пор. **битва за місце під куполом**.

Вибір компонента-замінника зумовлюється конкретним контекстом, його стилістичною спрямованістю. Оновлений фразеологізм набуває більшої виразності, відповідає певній політичній ситуації, наприклад: *"Чи не тому мовчить наша еліта, як у рот труби набравши, що хтось її посилено "впакував" уже сьогоднішніми дефіцитами, змусив бути безсловесним і мовчазним співучасником економічної і політичної трагедії, яка розігрується на наших очах?"* [ШП: 07: 02], пор. із загальномовним **як води в рот набрати**, тобто 'втратити здатність або бажання говорити; мовчати' [3, с. 416]. Політичну ситуацію, пов'язану з остовом Тузла, репрезентує видозмінена фразеологічна одиниця **коса спотикання** [КС: 07: 05], пор. із унормованим **камінь спотикання** — 'велика перешкода, перепона, зайвий тягар для когось' [3, с. 286].

Лексичні заміни відбивають процес постійного оновлення одиниць комунікації. Варіації компонентного складу фразеологізмів сприяють новому експресивному насиченню висловлювання: *"Позавчора Верховний Суд "пригрів на грудях" ще одного претендента-невдачу"* [УМ: 1999: 08], пор. із загальномовним — **пригріти на грудях змію**, тобто 'виявляти турботу, піклуватися про того, хто згодом віддячить злом' [3, с. 100]. Видозмінений фразеологізм передає зневажливу, негативну оцінку. Лексична субституція книжними елементами сприяє виявленню у фразеологізмі іронічного відтінку, наприклад: *"Очевидно, що в зону замовчування потрапив би і Юценко, якби "формування справжнього списку Юценка не розроблялося б на Банковій", на що недавно ремствувала Тимошенко, котра й досі сподівається на повернення блудного спаринг-партнера"* [ППК: 05: 01], пор. із загальномовним: **блудний син** — 'той, хто повертається з каяттям, визнанням своїх провин' [3, с. 646].

Оказіональна заміна фразеологічних одиниць здійснюється з метою надання висловлюванню більшої виразності, жартівливо-іронічної характеристики, наприклад: *"Сезон партійних з'їздів розпочався. Якщо курчата "стають на облік", як відомо, восени, то дилери партій оглядають свої лави переважно взимку"* [УМ: 12: 02]; *"За чинним законодавством — це пряме порушення. Та депутатів по весні рахують, тоді й побачимо ціну заборон. Однак не усе вирішують гроші"* [ДУ: 01: 02], пор. із загальномовним **курчат лічити** 'підводити підсумки, оцінювати результати' [3, с. 349].

Для загострення дискусії автори вибирають лексичний компонент з вищою мірою інтенсивності, наприклад: *собача з'їсти*, пор. *собаку з'їсти*, тобто 'набути великого досвіду в якійсь справі; ґрунтовно, до тонкощів вивчити що-небудь' [3, с. 265]; *"На думку Комітету виборців України (КВУ), який на тонкощях партбудівництва вже собаку зграю з'їв, перелік зареєстрованих партійних утворень варто скоротити вдсятеро, аби відокремити зерно від полови"* [УМ:

02: 03]; стількох зайців одразу порішити, пор. убити двох зайців, тобто 'домогатися одночасного здійснення двох різних справ' [3, с. 731].

— **Заміна загальних назв власними іменами**

На окрему увагу заслуговують фразеологізми, де замість апелитивів вживаються власні імена відомих політиків, діячів. Така заміна може не відбиватися на семантиці, але насичує фразеологізм новим експресивним змістом, переважно з негативною оцінкою. Наприклад: "Скориставшись принципом "почекати, поки попри вікно пронесуть труп ворога", Симоненко дочекався, що і **Ткаченко, і Мороз, і навіть Вітренко "прийшли до воза"** і пообіцяли підтримати його в другому турі" [ПіК: іі: 99], пор. із загальнономовним прийде коза до воза (словник не панна видно по халявах: "Олігарх № 1, Павло Іванович, свого часу так сильно заразив державу вірусом своєї "хазяйськості", що після його відходу стало неодмінним правилом української гри з ясновати, — ~~хто~~ **гн&иср** в хаті Пашиа " наприклад: "Поки сонце зійде, Росія очі виїсть" [УМ: 08: 02], пор.: доки сонце зійде, роса очі виїсть.

— **Лексичні субституції на основі вживання лексем того самого тематичного ряду**

У ролі замітника одного з компонентів ФО виступає суміжна родова лексема. Найчастіше це назви частин людського тіла, побутові назви тощо. Субституції на основі тематичних стосунків характерні для ФО, оскільки вони є регулярним способом формування варіантів.

Такі фразеологізми можна вводити в один варіативний ряд з одиницями загальнономовними, напр.: "Хтось, відчувши подих свободи, на голову зріс у власних та глядацьких {читацьких, слухацьких) очах, а комусь довелося **позичити в Сірка не тільки органи зору, а й усі інші можливі частини тіла включно з філейними частинами, поливаючи мас-медійну аудиторію такими потоками брудної брехні, що замість небезпеки втратити роботу довелося постати перед загрозою втратити ім'я"** [УМ: 07: 02], пор. **позичити у Сірка очей** — 'втратити почуття сорому, власної гідності' [3, с. 531].

Значний ефект супроводжує заміну стилістично нейтрального нормативного компонента експресивним синонімом, особливо коли останній розмовного походження. Цим учасники дискусії досягають подвійного стилістичного ефекту, оскільки "кожен фразеологізм передає думку набагато виразніше, експресивніше, ніж будь-яка лексема. Коли ж до того ще й у самому фразеологізмі замінюються окремі компоненти словами, які передають тотожне значення з більшою виразовою силою, тоді твориться, так би мовити, експресія в експресії [1, с. 317], пор.: "На третьому році життя після **затяжної** хвороби наказала **довго жити** парламентська більшість. Вона не змогла **тихо "відійти"**, як її попередниця (Більшість зразка ШО-2002 року), а з розгону бовтнулася в Лету" [ДУ: 09: 041, пор.: канути в Лету — 'забутися без сліду'. Розмовний компонент бовтнулася надає книжному усталеному вислову іронії, яка підсилюється стилістичною фігурою — градацією, суть

якої полягає в наростанні, поступовості, рівномірності в розгортанні подій, образності й виразності. У контексті градацію утворюють три близьких за семантикою фразеологізми, **наказала довго жити, тихо "відійти", бовтнутись в Лету**.

Прикладом експресивної заміни стилістично нейтрального компонента ФО синонімом розмовного походження слугують модифіковані фразеологізми **гепнути у... делікатно скажем калюжу**, пор. із загальнономовним **сідати / сісти** в калюжу — 'потрапляти у дуже незручне або смішне становище; зазнавати у чомусь невдачі' [3, с. 808]: *"Народ" радісно ляснув долонями, а журналісти ними ж навіть не прикривали речоту. Бідолашний "професор" знову гепнув у ... делікатно скажем, калюжу "* [ШП: 12: 04].

Матеріал доводить, що іноді для створення сатиричного ефекту опоненти вдаються до використання у ролі субститутів розтиражованих номінацій на позначення продуктів харчування, наприклад: *"Перемога або смерть", або у кого "Мівіна" на вухах? "* [ПрВ: 10: 04]. Помічено, що особливий заряд виразності й емоційності вносять у контекст модифіковані ФО, компонентом-замінником яких є узагальнена назва. Наприклад, умотивованою, на нашу думку, є заміна лексеми **локшина** номінацією **певні продукти**, видозмінений таким чином фразеологізм вносить у контекст відтінок іронії, пор.: *"Нам намагалися, так би мовити, певні продукти повісити на вуха, говорячи про те, що це самодіяльність місцевої влади"* [КС: 10: 03]. пор. із загальнономовним **вішати локшину на вуха**. Завдяки такій лексичній заміні семантика трансформованої ФО набуває інтенсивного зневажливого забарвлення.

— Лексична заміна на основі антонімії

Рідко трапляється у мові політичних дискусій і заміна компонента ФО антонімами. Прикладом такої ситуації може бути ідеологізований фразеологізм-радянськ. пор. світле майбутнє трансформований у контрарний антонім світле минуле: *"Адже серце зацмело від ностальгії за світлим рядянським минулим, "* [УМ: 03: 03].

Заміна компонента усталеного вислову антонімом створює ефект несподіваності, наприклад: *"З великої хмари — великий дощ"* [УМ: 04: 00], пор. загальнономовне: **з великої хмари — малий дощ**.

Контекст засвідчує використання опонентами виразів-оказіоналізмів, у яких простежується опозиція "свій" — "чужий" (внаслідок заміни компонента фразеологізму субститутом, що є антонімічним попередньому контексту), оскільки політична дискусія передбачає вибір між двома порівнюваними явищами, наприклад: *"Тоді опоненти, переконавшись у силі один одного, вирішать, що краще синиця у своїх руках, ніж журавель — у чужих, і дадуть команду "своїм" — підтримати"* [ДУ: 09: 04], пор.: **свій — чужий**.

Отже, трансформовані фразеологізми функціонують як один із переконливих засобів аргументації, переконування, впливу на опонентів, читачів. За допомогою такого стилістичного прийому, як лексична заміна компонентного складу фразеологізмів, адресант хоче підсилити, увиразнити ФО, привернути увагу до найсуттєвіших аспектів тексту, полегшити сприйняття складної інформації, "прив'язати" читача до певної політичної ситуації. Прагматична роль okazіонально

модифікованих ФО виявляється в застосуванні ефекту новизни, видозмінений фразеологізм у дискусійному тексті інтенсифікує зміст, наявний у прямій номінації.

Список скорочень

- w* і аз^іо." /j^ivivivN-paisriiria 'j'is:pcvria";
КС газета "Кримська світлиця";
ПІК - тижневик "Політика і Культура";
ПрВ - газета "Президентський вісник";
УМ — газета "Україна молода";
ШП — газета "Шлях перемоги".

Список літератури

1. Білооженко В. М., Гиатюк І. С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. — К.: Наук, думка, 1989. — 156 с.
2. Болдырева Л. М. Речевые стилистические варианты фразеологических единиц // Уч. записки МПШИИЯ им. Мориса Тореза. — М., 1964, — Т. 30. — С. 40 - 75.
3. Словник фразеологізмів української мови. — К.: Наук, думка, 2003. — 1098 с.
4. Цимбалюк Т. В. Мова перекладу Миколи Лукаша: Фразеологія роману Мігеля де Сервантеса Сааведри "Дон Кіхот" / За ред. Л. О. Пустовіт. — К.: Довіра, 1996. — 238 с.

Андрейченко О. И. Трансформация фразеологизмов в жанре политической дискуссии (на материале современных СМИ).

В статье осуществлен структурно-семантический анализ модифицированных ФЕ в жанре политической дискуссии конца XX - начала XXI столетия. Рассмотрена лексическая замена (субституция) компонентов фразеологизмов, охарактеризована семантико-стилистическая роль окказионально-видоизмененных ФЕ в современном публицистическом дискурсе.

Ключевые слова, политическая дискуссия, политический дискурс, фразеологические единицы, трансформированные фразеологизмы, лексическая замена (субституция) компонентов ФЕ.

Andreychenko O. /. **The transformation of phraseological units in the genre of political discussion (on the material of contemporary mass media).**

In the article it is conducted the structural-semantic analyses of modified phraseological units in the genre of political discussion of the end of XX - the beginning of XXI centuries. It is considered the lexical substitution of the components of phraseological units, characterised the semantic-stylistic role of occasional-derived phraseological units in a contemporary publicistic discourse.

Key words, political discussion, political discourse, phraseological units, transformed phraseological units, lexical substitution of the components of phraseological units.

Стаття надійшла до редакції 4 травня 2007 р.

УДК. 811.161. ГЗ 73.7

УКРАИНСКИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ В СОВРЕМЕННОМ РОССИЙСКОМ ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

н. в. Барбара

В СТАТЬЕ ОХАРАКТЕРИЗОВАНЫ ОСОБЕННОСТИ СЕМАНТИКИ И СТРУКТУРЫ НАЦИОНАЛЬНО КОННОТИРОВАННЫХ украинских фразеологизмов в современном русском публицистическом дискурсе.

Ключевые слова: публицистический дискурс, фразеологическая единица, национальная коннотация фразеологизмов, трансформация.

Вопросам функционирования фразеологических единиц в публицистическом дискурсе в общей лингвистической литературе посвящены работы В. Н. Вакурова, В. Г. Костомарова, Н. Н. Кохтева, Н. А. Мануйловой и др. Избранные нами для анализа газетные тексты политической тематики не были еще предметом специального изучения в качестве материала для наблюдений над использованием украинской фразеологии в российском дискурсе.

В языке современных СМИ отчетливо прослеживается тенденция к расширению сферы функционирования идиом, что вполне закономерно, ведь фразеологизм "дополняет дефицит информации при отражении действительности и, кроме того, *ГЛАГОЛ ПАСИВНОСТИ* информации и фирмации *УДК 811.161. ГЗ 73.7* / *Ю. П. Барбара* информации идиома осуществляет экономными средствами, выражая во внутренней форме характерные черты определенной ситуации, закрепленной в языковом сознании носителя данного языка и возникающей в виде образа при произнесении звуковой оболочки. Используемые в современном российском публицистическом дискурсе фразеологизмы "выражают состояние, действие, качество, степень, описывают ситуацию, состояние дел" [2, с. 162].

В анализируемой группе прежде всего выделяются "хрестоматийные" фраземы, принадлежность которых к сфере украинской культуры совершенно очевидна: *"Во власти вновь засветились люди, знакомые по прежним номенклатурам. Как подтверждение народом же выведенного закона "вареников в макитре": как их ни перемешивай — все равно будут в сметане"* [Известия, 10.10.06, с. 4] {"Як вареник у маслі (у сметані)" — очень хорошо, беззаботно или зажиточно [3, с. 51]); *"На переговорах с украинскими братьями обычно получалось так, что вчера ородс бы удалось сблизыпхъ тіозий^лі*, а гіа слдуюсь^иы дсаь т^сіртгінерыі из Киева с чистым сердцем говорят, что знать ничего не знают,, и начинается сказка про белого бычка (вариант: "опять за рыбу гроши"). ... Сказка про белого бычка может сыграть неблагоприятную роль, поскольку все время жить без правительства не представляется возможным"* [Известия, 11.07.06,

0,61. ("*Знов за рибу гроші*" — упрямо настаивать на чем-либо, настойчиво повторять то же самое [3, с. 172]).

Достаточно часто украинские идиомы используются с компонентами-вариантами, соответствующими тематике текста, подчеркивающими авторское видение сути проблемы! *Одно дело — провезти, москаля в решете, совсем другое — провезти в решете партнера по коалиции* [Известия, 11.07.06, с. 6] ("*Возити пета в решеті*", устар. — говорить неправду, лгать во время исповеди [3, с. 122]); дополняются русскими лексемами с сохранением ключевого слова: "*Делайте что хотите, ступайте каким угодно шляхом, но только за свои счет и без всяких наших субсидий*" [Известия, 20.10.06, с. 17]. ("*Йти / піти своїм шляхом*" — поступать, действовать самостоятельно, независимо, в соответствии со своим желанием, не поддаваясь чужому воздействию [4, с. 71]).

Примечательно, что некоторые фразеологизмы анализируемой группы ифгт(о)гіє.зуються вне украинской тематики: "*После череды испытаний / " О. Трефу нулася"* — кому-либо повезло в жизни [3, с. 215]); "*Либо пан, либо пропал*" [Комсомольская правда, 10.07.05, с. 3]; "*Взула и забула*" [2000, 14.05.06, с. 3] (в значении "обмануть кого-либо"); "*Птичий грипп... А, может, не так страшен черт, как его малюют?*" [Телепередача "Воскресный вечер с Владимиром Соловьевым", НТВ, 22.01.06].

Достаточно неожиданным, но эффективным способом повышения экспрессивности текстов политической тематики является использование так называемых "колоризмов": "Если хата хорошо промазана, дополнительная обкладка ботвой даже и не обязательна, но в любом случае — хоть с ботвой, хоть без ботвы — советы В. А. Ющенко актуальны для **хутора близ Диканьки**. Но в индустриальных центрах дома все больше пяти, а то и девятиэтажные" [Известия, 20.01.06, с. 4]; "Кульбит, проделанный боротьбистом Александром Морозом, который в **ночь накануне Ивана Купала** нашел цветок папоротника и благодаря тому чудесно преобразился из младшего брата оранжевых в среднего брата голубых — с вытекающим из того опрокидыванием всех политических конфигураций..." [Известия, 11.07.06, с. 6].

Т. А. ван Дейк в деятельности языкового сознания по созданию идиом условно выделил четыре этапа: 1) отбор существенно важных связей, абстрагирование от несущественного; 2) работа мышления по организации содержания в языке; 3) выбор аналога, т. е. некоторого R, способного служить стереотипом для обозначаемого, превращение его в символ; 4) закрепление за выбранной языковой единицей смыслового содержания, представляющего собой синтез дескриптивно-оценочной и образно-эмотивной семантических вершин [1, с. 140].

По нашему мнению указанные этапы произошли с некоторыми вырассениями, называемыми реалии политической и культурной жизни Украины: *кассетный скандал, оранжевый Майдан, оранжевые хоругви, одноцветные коалицианты, жители незалежной, ридна мова, донецкий клан, хохляцкая морда, неистовый хохол* и др. Не будучи отраженными в современных фразеологических словарях,

указанные сочетания слов используются в языке современных СМИ как фраземы (с вариативным компонентом или без него): "*Степанишин пугает майданом*" [Независимая, 21.03.06, с. 1]; "*Оранжевые попытки узурпировать власть*" [Известия, 13.07.06, с. 3]; "*Рідна мова*", *продираясь через привычку говорить в городе по-русски, доставляет говорящему массу удовольствия*" [Известия, 12.07.06, с. 11]; "*В зале "Миллениум" в Нью-Йорке вместо двух обычных концертов Данилко дал шесть... Один известный поп-авторитет буквально рвал на себе волосы, называя Сердючку "холяцкой мордой"*" [Известия, 01.04.04, с. 7].

Достаточно распространенным явлением в языке современных российских СМИ является трансформация русского фразеологизма на украинский лад: "*Грянуло громкое "ура!" сторонников Ющенко и тихое "ганьба!" ("позор") представителей Януковича*" [Известия, 21.01.05, с. 3]; "*Скорее, перед нами типичный украинский тлях, суть которого — в принципиальном незелании признать, что всякая модель имеет свои недостатки*" [Известия, 01.08.06, с. 61, ("*Уторована дорога /уторований шлях*" — легкий, привычный, типичный, испытанный образ жизни [3, с. 216]).

Как свидетельствуют приведенные примеры, использование украинских фразеологизмов в современном российском публицистическом дискурсе — явление довольно распространенное. Идиомы вводятся в текст как полностью, так и частично, с заменой одного компонента другим (лексемой, отвечающей реалиям сегодняшнего дня).

Причины введения украинизмов в текст самые различные: для эмоционально-экспрессивной номинации явлений в жизни общества; для передачи украинского колорита, пафоса; социально-психологической характеристики отдельных деятелей, народа в целом; с целью индивидуализации, типизации речи. Как правило, авторы современных политических текстов не используют фразеологизмы с явной оценочностью, они оперируют единицами, оценочность которых — на концептуальном уровне. Это позволяет выражать "непрямые" цели, стратегии авторов.

Способы введения фразеологизмов в тексты политической тематики можно систематизировать в следующие группы: написание в соответствии с нормами русской (реже — украинской) орфографии, передача звучания в украинском языке с помощью русского алфавита; выделение кавычками, курсивом; использование как синонимов к соответствующим русским идиомам; без каких-либо пояснений. По нашему мнению, именно отсутствие дополнительных толкований свидетельствует о свободной воспроизводимости украинских фразеологизмов носителями русского языка.

Список литературы

1. Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация. — М., 1989.
2. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология. — К., 2000.
3. Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. — К.: Наукова думка, 2003. — 1104 с. — (Словники України).

4. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник / Уклад. І.О. Сидоренко, М. М. Олійник. — Х.: Прапор, 1997. — 462 с.

Барбара Н. В. **Українські фразеологізми в сучасному російському публіцистичному дискурсі.**

У статті охарактеризовано особливості семантики та структури національно конотованих українських фразеологізмів у сучасному російському публіцистичному дискурсі.

Ключові слова. публіцистичний дискурс, фразеологічна одиниця, національна конотація фразеологізмів, трансформація.

Barbara N. V. Ukrainian phraseological units in a modern Russian publicistic discourse. In the article the peculiarities of semantics and structure of national-connotative Ukrainian phraseological units in a modern Russian publicistic discourse are characterized.

Key words: publicistic discourse, phraseological unit, national connotation of phraseological units, transformation.

Стаття надійшла до редакції 3 квітня 2007 р.

УДК. 811. 161.2'3 73.7

ФУНКЦІОНУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОМУ ТЕКСТІ

І. І. Чигирик

У статті розкриваються особливості функціонування фразеологічних одиниць у науково-популярному тексті. Розглядаються функції фразеологізмів у висловлюванні, увиразненні думки тощо.

Ключові слова-, науковий стиль, науково-популярний підстиль, науково-популярний текст, фразеологічні одиниці.

Фразеологічний фонд української літературної мови, поряд з іншими мовними засобами, має досить виразне функціонально-стилістичне забарвлення [1, с. 186].

Якщо спиратись на цей постулат академічного курсу сучасної української літературної мови, то слід виділити нейтральні фразеологічні одиниці (ФО), які не мають спеціального експресивно-емоційного чи стилістичного забарвлення і використовуються всіма структурно-функціональними стилями мовлення, та стилістично марковані, тобто ті, які притаманні якомусь певному функціональному стилю: офіційно-діловому, науковому, публіцистичному, художньому, конфесійному, розмовному.

Однак у сучасних умовах дедалі складнішими і тоншими стають стилістичні межі між мовними одиницями, слабкіше виявляється замкненість стилістичних явищ, мовні елементи вільніше, ніж раніше, можуть поєднуватися з іностильовими одиницями.

Науковий стиль, як відомо, має декілька різновидів, котрі, крім загальних спільні для цього стилю в цілому ознак, мають і свою специфіку. Найбільш виразними варіантами наукового стилю вважаємо його різновиди в галузі точних, природничих і гуманітарних наук. У межах цих різновидів розрізняємо стильові підвиди власне наукові, науково-навчальні та науково-популярні. Відповідно до цього поділу цікаво було б розглянути характерну для кожної з цих функціональностильових одиниць фразеологію.

Спроби такого аналізу знаходимо в розділах "Фразеологічна стилістика" і згадуваного вже академічного курсу стилістики, який, до речі, створено на початку 70-х років ХХ ст., і в підручниках із сучасної української літературної мови, а також стилістики української мови, виданих в останні роки [2].

Спільною рисою більшості цих підручників і досі є те, що їх автори, аналізуючи текстотворчі фразеологізми наукового стилю, послідовно наводять приклади складних термінів, стійких словесних комплексів, які належать до фразеології у широкому, або ж буквальному, розумінні цього слова. Зокрема, у розділі "Стилiстика фразеологічних одиниць" п'ятої книги "Стилiстика" курсу "Сучасна українська

літературна мова" читаємо: "Для різновиду наукового стилю в галузі точних наук властиві термінологізовані фразеологічні сполуки, позбавлені будь-яких елементів образності, ... напр.: *іонні сполуки, хімічна реакція, термічний аналіз, хімічна номенклатура, ... питома вага ... доцентрова сила .. та ін.*" [1, с. 188]. Ці т. зв. складені терміни, або термінологізовані сполуки, можуть викликати інтерес із власне фразеологічної точки зору як одне із можливих джерел поповнення фразеологічного фонду української літературної мови, бо в результаті переосмислення внаслідок розширення контекстного оточення вони можуть набувати ознак фразеологізму. "Тільки втративши свої термінологічні особливості і пройшовши довгий шлях від мовної одиниці вузького професійного вжитку до одиниці загальномовного вжитку, складені терміни можуть ставати фондом поповнення фразеології, прототипом фразеологізму, включатися в процес фразеологізації і ставити фразеологізмом" [3, с. 29]. Саме такий "довгий шлях" від складеного терміна до фразеологізму пройшли вирази: *питома вага* ("роль, значення, місце кого-, чого-небудь десь, у чому") — СФУМ [4, с. 756], *ланцюгова реакція* ("ряд послідовних дій, явищ". — Ужч. [5, с. 165]), *зводити до спільного знаменника* ("прирівнювати одне до одного; уподібнювати". — СФУМ [4, с. 259]), *кругла цифра* ("досить велика кількість чого-небудь або значна сума". — СФУМ [4, с. 757]), *на всі сто відсотків* ("цілком, повністю". — СФУМ [4, с. 694]), *ставити знак рівності між ким-чим* ("визнавати кого-, що-небудь рівноцінним іншому; ототожнювати". — СФУМ [4, с. 6881) та ін.

Прийнято вважати, що більшість фразеологізмів, які використовуються в науковому стилі, є безобразними утвореннями, в яких відсутнє будь-яке експресивне забарвлення та метафоричність. Свого часу М. М. Кожина з цього приводу писала: "Якщо характеризувати специфіку наукового мовлення в негативному плані, то слід відзначити, що йому не властива образність. Як відомо, вона йому навіть протипоказана, бо відволікала б убік хід думки, хід міркувань, ведучи до неточності, розпливчатості характеристик і міркувань" [6, с. 166]. Засоби образності, якщо й трапляються у складі фразеологізмів наукового стилю, то лише як виняток у відступах від основної лінії викладення думки. Такими відступами можуть бути штрихи до біографії вченого, про винахід якого йдеться, якісь побіжні зауваження та апеляція до власного життєвого досвіду автора наукової праці тощо. І тоді науковий текст поряд із завданням інформування починає виконувати завдання встановлення та підтримки контакту з адресатною аудиторією. Саме це завдання набуває особливої ваги в науково-популярному тесті.

Науково-популярний підстиль зберігає основні ознаки наукового стилю: логічність, чіткість композиції, складність і розлогість синтаксичних конструкцій, велику кількість дієприкметникових, дієприслівникових та інфінітивних зворотів, переважання іменних частин мови, різноманітних іменних форм, уживання значної кількості спеціальних термінів та абстрактної лексики тощо.

Разом з тим науково-популярний підстиль має додаткові, лише йому притаманні ознаки, що дає підстави розглядати його як окремий підстиль, або жанр, науково-

популярного стилю. До таких мовно-стильових ознак передусім належить широке залучення до науково-популярного тексту елементів розмовності, метафоричної образності та експресивно-оцінних засобів мови. Причому прагматика цих елементів пов'язана не стільки з інформаційним, скільки з комунікативним завданням тексту. Емоційні засоби потрібні авторові-популяризаторові не для того, щоб викласти якусь суму знань, а для того щоб зробити це доступно й цікаво.

Лінгвістичний "механізм" популяризації "спрацьовує" при вмілому поєднанні логічного й емоційного начал, що виявляється в спеціальному доборі та взаємодії певних лексико-фразеологічних та синтаксично-композиційних засобів оформлення тексту. Художньо-образні засоби, розмовні елементи — це перше, що впадає в око навіть при побіжному знайомстві з популярним вапіактом наукової літератури. Але слід пам'ятати, що використання образних засобів у художньому й науково-популярному тексті — явища різного порядку. "Якщо в художньому творі образність — це неодмінна ознака стилю, то в науковому вона використовується принагідно, для доведення уже сформульованої думки. В художньому творі образ — частина якоїсь певної художньої системи: його не можна усунути або замінити іншим без загрози зруйнувати всю систему; в науковому творі той чи інший образ можна зняти не наражаючись на небезпеку втратити хід наукового доведення думки" [7, с. 186].

Важливе місце серед образних засобів належить фразеологізмам, які мають потужний вплив на емоційну сферу адресатної аудиторії.

Джерельною базою дослідження є науково-популярні тексти кінця XIX — початку XX століть, для яких особливо притаманною була розповідна манера оповіді, а це, в свою чергу, передбачало широке залучення фразеологічних засобів.

Видатний український учений, мислитель, громадсько-політичний діяч Сергій А.ндрійович Подолинський відомий як автор науково-популярних брошур економічного змісту "Парова машина", "Про багатство та бідність", "Ремесла і фабрики на Україні". А створеною цим талановитим науковцем ґрунтовною працею з особистої та громадської гігієни "Життя і здоров'я людей на Україні", за словами І. Франка, могла б повеличатися кожна європейська література.

Фразеологізми, які використовує С. Подолинський у творі "Парова машина", котрий він стилізує під казкову оповідь, слід віднести до розмовно-побутових. Ці стійкі одиниці відтворюють колорит розмовного мовлення, надаючи йому емоційної виразності та експресивної рельєфності. Покалічений паровою машиною молодий парубок Андрій Запорожець *"на хвилиночку прокинувся і, побачивши в головах свою ридаючу матір, стиха промовив: "Не плачте, мамо, " — і знов впав у безпам'яття"* [8, с. 71]; пор.: *впасти в непам'ять* — "знепритомніти" (СФУМ, с. 71). У сучасній українській мові цей фразеологізм уживається з компонентом *непам'ять*. Саме в такій формі його вживала вже Леся Українка. Або ще приклад: *"Усі дармоїди, котрих оуло стільки, що і не перелічиш, усі жили на бенкетували з нашого поту та з нашої крові"* [8, с. 73]. Фразеологізм *стільки, що і не перелічиш*, зафіксований СФУМом у формі *не перелічити*, тобто "дуже велика кількість; багато" [4, с. 495], та з *поту та крові чисті*, тобто "з тяжкої, непосильної праці кого-небудь" у виразності та підсилюють думку і

сприймаються невідривно від своєї внутрішньообразної основи. Фразеологізми аналізованої праці Сергія Подолинського, що вийшла друком 1875 р. у Відні, стали традиційними в сучасній українській мові, переважна більшість їх зафіксована фразеологічними словниками, як-то: *ссати кров чю, до кривавого поту* зі сл. працювати, трудитися (у С. Подолинського — р о б и т и); *по правді діятися, тільки пальцем поворухне хто, бути в руках у кого, де віку, як один чоловік* та ін.

Трапляються випадки поширення меж фразеологізму додатковими компонентами, які вносять елемент емоційної оцінки суб'єкта мовлення до змісту ФО: *"Так жили люди тою дурною надією* [на доброго царя. — і. Г.] *і мовчки терпіли своє горе"* [8, с. 74], пор.: жити надією. Спостерігаємо і випадки розширення традиційної сполучуваності ФО з контекстним оточенням: *"Довго терпіла Україна, дуже довго, та врешті і їй увалось терпіння "* [8, с. 74].

Іноді фразеологічний вираз уживається дещо відмінній формі, напр.: *"Понакупляли пани машини, і коло них мусіли робити ми самі і діти наші, як ті сиві воли"* [8, с. 74]. "Словник фразеологізмів української мови" засвідчує такі форми цієї ФО: *як віл*, зі сл. працювати, робити; *як чорний віл*, зі сл. робити; *як віл у ярмі*, зі сл. робити, працювати [4, с. 109-110].

Отже, фразеологізми в науково-популярному тексті економічного спрямування виконують такі ж самі стилістичні функції, як і в художньому творі: вони є випробуванним засобом посилення експресії висловлення, увиразнення думки, яку прагне донести автор до читача.

На початку ХХ століття, особливо в добу українізації, великого поширення набули популярні медичні видання. Авторами медичних брошур були відомі на той час лікарі, вчені-медики, професори й викладачі медичних навчальних закладів Києва, Харкова, Одеси. Теми, що до них найчастіше зверталися, були пов'язані з описами різних епідемічних та інфекційних захворювань та їх профілактикою.

Використання фразеологічних засобів завжди вносило до тексту цих брошур невимушені, жваві інтонації: *"Іноді-ж .. хворий починає колупати собі в слуховому проході корпоушкою, олівцем або чим-небудь, що впало в око* [9, с. 18].

У разі потреби ФО виконують роль евфемізмів, коли треба уникнути прямолінійності, різкості, пом'якшити прямоту деяких висловлювань, напр.: *"Люди в літах повинні дуже пильно стежити за собою, щоб не проминути перших ознак початку пістряка"* [10, с. 7]; *"І до цього часу лишилось багато старих лікарів і техніків, що їм відрізали руки через пістряк, а багато з них зійшло*

Отже, фразеологізми функціонують у науково-популярних текстах легко й природньо, оскільки прийом розмовності відповідає прагматичним умовам популяризації.

Список літератури

1. Сучасна українська літературна мова. Стилїстика / За заг. ред. акад. І. К. Білодіда. — К.: Наукова думка, 1973. — 588 с.

2. Мацько Л. 1. та ін. Стилiстика української мови: Підручник. — К.: Вища школа, 2003. — 462с.
3. Юрчук Л. А. Теоретичні засади реєстру Фразеологічного словника української мови. — Мовознавство. — 1983. — №5. — С. 23-32.
4. СФУМ — Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. — К.: Наукова думка, 2003. — 1104 с.
5. Ужч. — Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник української мови. — К.: Освіта, 1998, — 224 с.
6. Кожина М. Н. О специфике художественной и научной речи. — Пермь, 1966.
7. Мова і час: Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови. — К.: Наукова думка, 1977. — 240 с.
8. Подолинський С. А. Вибрані твори. — К.: КНЕУ, 2000. — 328 с.
9. Пучківський О. Що треба знати про людське вухо й ніс та як їх доглядати. — Харків, 1927.
10. Петров Н. Н. Просте слово про пістряк. — Харків, 1930, — 32 с.

Гнатюк І. С. Функционирование фразеологизмов в научно-популярном тексте.

В статтє раскрываються особенности функціонування фразеологіческих єдиниц в научно-популярных текстах. Фразеологізмы в исследуемых текстах являются способом усиления экспрессии высказывания, авыразительности мысли и т. д.

Ключевые слова-, научный стиль, научно-популярный подстиль, научно-популярный текст, фразеологические единицы.

Gnatjuk I. S. Function of the phraseoioigicai units in the popular scientific text.

In the article it is revealed the peculiarities of phraseological units functioning in the popular scientific texts. Phraseological units in such texts are used for strengthening the expression of an utterance, expressiveness of the thought and so forth.

Key words: scientific style, popular scientific substyle, popular scientific text, phraseological units.

Стаття надійшла до редакції 20 травня 2007 р.

УДК 811, 161.2 '3 73, 7

ФРАЗЕОЛОГІЯ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬОГО СВІТУ ПОЕЗІЇ І ПРОЗИ М. ВІНГРАНОВСЬКОГО

В. С. Калашник, Ю. І. Калашник

У статті розглянуто основні тенденції використання загальномовних фразеологізмів і створення індивідуально-авторських ФО як формантів ідіостилю М. Вінграновського.

Ключові слова: ідіостиль, фразеологізм, трансформації фразеологічних одиниць, авторське фразеотворення, афоризми.

Вітання і співісторія української літератури і мови. **4** Кіровоградський національний університет імені Дмитра Дзиги писемника і становлять інтерес як з погляду добору автором фразеологізмів, що визначається взаємодією інтралінгвістичних (семантичні та стилістичні властивості сталих сполук) та екстралінгвістичних (світогляд митця, коло висвітлюваних ним проблем та ін.), так і з точки зору функціонального навантаження цих мовних одиниць у художньому контексті.

Цікавим у науковому плані є також питання фразеотворчої активності писемника, зокрема на рівні оригінальних словесних образів, які формують поетичну фразеологію та афористику.

Своєрідність ідіостилю М. Вінграновського неодноразово привертала увагу дослідників [1; 2; 3; 4; 5; 6].

Актуальність теми цієї статті зумовлена зверненням до фразеологічної системи художньої мови писемника (на матеріалі і поезії, і прози), що не було предметом спеціального аналізу. Такий підхід дозволяє простежити основні тенденції використання загальномовних засобів і створення індивідуально-авторських образних єдностей як формантів неповторного художнього світу М. Вінграновського.

Фразеологічний компонент у мові поезії М. Вінграновського виразно демонструє відзначуваний дослідниками "особливий колорит, у якому прослідковуємо багатство проявів життя, багатобарвність і багатозвукість світу, що створює враження мінливо-бентежної стихії" [7, с. 9-10]. Певною мірою це досягається "послідовно-закономірною трансплантацією фольклорної атрибутики (символів, алегорії тощо) на шепле шпте йпгп поетики" [8, с. 11]. Насамперед знайомі наповнопоетичні стали сполуки привертають увагу читача в "мінливо-бентежній стихії" лірики М. Вінграновського, стаючи надійним образним контекстом несподіваних авторських асоціацій.

Серед фольклоризмів фразеологічного типу не можна обійти неодноразово вживаного поетом образу народних дум *на ясні зорі, на чисті води*. Наприклад: **На ясні зорі, чисті води** / Пливи, скривавлена любов! [9, I, с. 1241; **На ясну зорю і на чисту воду** / В благословенний і єдиний час / Цілуєм руку своєму

народу [9, I, с. 300]. У першій ілюстрації фольклорний фразеологізм узятो без видозміни, але він за смыслом контрастує подальшому епітетові, що й створює стилістичний ефект нового сприйняття традиційного образу. Трансформація ж граматичної форми в другому прикладі суттєво не впливає на семантику та стилістичні властивості образу, і він сприймається як величання близького, особливо дорогого. У контексті: *Під тихий крок зорі, під води призаснулі / На і',ей пісок і ми вкладам свій крок* [9, I, с. 225], — спостерігаємо трансформацію і форми, і змісту фольклорного образу, який набуває сучасного звучання, відбиваючи суспільно-політичну ситуацію певного періоду.

— Пост іноді вдається до ремінісценцій, як, наприклад, у звертанні до свого народу: *Уї пі L, trivfu^rп і кили шисе / іиL. тюітпј іиііуі і шшшш* [9, I, с. 111], — де иилирй^ііиіи усталений образ з вірша Т. Шевченка.

Близькою до такого фразеовживання є актуалізація окремих складників народнопоетичного фразеологізму, що на рівні підтексту співвідносяться з відповідно цілісним образом; *У годину суху та вологу / Відходились усі мости* [9, I, с. 376]. У наведеному контексті непрямо виражено смисл фольклорних символів, зокрема і образу *калинового мосту*. У поезії "Сеньйорито акаціє, добрий вечір...", з якої взято приклад, привертає увагу й супровід активно вживаних у народній мові сталих сполук (див. етикетна формула *добрий вечір*, молитовне *слава Богу*). Тим самим досягається природність поетичного висловлювання, що передає особливості світосприйняття поета, багатство й несподіваність його вражень.

До засобів поетичної фразеології традиційно відносять перифрастичні вислови, які в поетичній творчості М. Вінграновського представлені досить широко. Так, наприклад, низкою перифраз поет створює оригінальний образ Києва: *слов 'яства золота столиця, світанок мови і добра, духовна міра нації Дніпра, вікно у світ стооке* [9, I, с. 217]. Перифрастичним висловом звертається автор і до улюбленого Дніпра: *Привіт тобі, ріко моєї доли!..* [9, I, с. 90]. У поетичній мові М. Вінграновського мають місце й складніші перифрази, образний смисл яких спирається на контекст усього ліричного твору, наприклад: *Безсмертні келиху людського повнозвуччя / Осяяння безсмертні океани...* [9, I, с. 93], — де подано своєрідні образи вершинних здобутків живопису.

У поетичній фразеології М. Вінграновського відзначаємо чимало своєрідних епітетних сполук та інших образних поєднань, що ґрунтуються на традиційних для поезії поняттях і символах. Такими є, наприклад, словообрази *білий сон* [9, I, с. 208], *сон любові* [9, I, с. 132], *гірка зоря, зоря-пересмута* [9, I, с. 214], *зорі молоді* [9, I, с. 391], *берег юності* [9, I, с. 80], *високі очі* [9, I, с. 364], *ясновельможний* (пор.: *сивий*) *туман* [9, I, с. 350] тощо. До цієї групи прилягають і позначені оригінальністю метафоричні образи на зразок *синьо посміхається зоря* [9, I, с. 306] і под.

Фразеологізовані образи, використані або створені М. Вінграновським-поетом, органічно поєднуються з фраземікою прозових творів письменника. Автор залучає фразеологію до описів та характеристики подій і персонажів, зокрема у малій прозі,

як у незмінній формі, так і в авторських видозмінах головним чином задля семантичного збагачення та посилення експресивних властивостей сталих сполук.

Творчій манері М. Вінграновського притаманне створення самобутніх словесних образів, тому, за нашими спостереженнями, його мовна палітра загалом не обтяжена Фразеологізмами. Письменник нерідко використовує різноманітні стійкі сполуки в нетрансформованому вигляді. Серед них неодноразово функціонують такі: *знати втриштя* [9, II, с. 12, 222], *хоч вий* [9, III, с. 203, 152]; *ні живий ні мертвий* [9, II, с. 141, 146]; *дати горака* [9, III, с. 179, 141]; *сидить в печінках* [9, III, с. 71, 219].

М. Вінграновський досить часто створює індивідуально-авторські порівняння (наприклад: *присадкуватий, мов трактор* [9, III, с. 37], *руки, як тісто, обличчя — перина* [9, III, с. 2431), хоча іноді звертається й до усталених компаративних зворотів типу *мов заведений* [9, III, с. 20], *мов намальовані* [9, III, с. 22], *як з води* [9, III, с. 48], *як у прірву* [9, III, с. 219] *як пеньки* [9, III, с. 112], *як нам і не снилось* [9, III, с. 2231]. Ці образи стосуються різних суб'єктів порівнянь.

Низка використовуваних фразеологізмів має лайливий характер і вносить розмовно-просторічний колорит: *чорт з нею* [9, III, с. 178], *чим чорт не шутишь* [9, III, с. 223], *к бісу* [9, III, с. 41], *на греця* [9, III, с. 47], *хай йому грець* [9, III, с. 154], *аи/об ти був скис* [9, III, с. 106], *та хай вони скажуться* [9, III, с. 208], *чорти нас понесли* [9, III, с. 81]. Ці сталі вислови передають емоційність персонажів або авторського мовлення.

Експресивність досягається різного роду трансформаціями стійких сполук, до яких удається і М. Вінграновський. Невисокий ступінь виразності забезпечується інверсією компонентів фразеологізму, наприклад: *Вона показала мені свого чорно-фіолетового язика. Блисни з нього блискавка і загрими грім — гроза, якої не бачив світ* [9, III, с. 183]; *а тут ще в кіно позніматись, байдики побити* [9, III, с. 223].

Відчутнішою є експресія, створювана заміною компонента фразеологічної одиниці, переважно на синонімічній: *Тепер ми дорогу сюди знаємо, віддемо завтра не в собачий, як сьогодні, голос, та дістанемо човна* [9, III, с. 207]; *А тут на дзьобі уже зима, заплава замерзне — що тоді?* [9, III, с. 285]; *Скачучи по Європі на її кінематографічних вівсах, полк свідомо відчув, що престиж його валиться в змаганні з важкопузими недолугими співвітчизниками...* [9, III, с. 240]; *Ваше світило нехай працює, а ви прямуйте своєю дорогою!* [9, III, с. 41]; *Розвінчаний господарем Геракл ображено, але достойно покривуляв з подвір'я світ за очі на город* [9, III, с. 68].

Авторське начало більш помітне, коли трансформується кілька компонентів сталого вислову, наприклад: *Тож перед тим, як все-таки попрощатися, сіроманець морських широт ввічливо кашлянув, набрав під щоки повітря...* [9, III, с. 52]; *Шо ти, МВВКОНеш собі під нюхало і світиши, як в підземеллі?* [9, III, с. 48]; *Вони стояли писок навпроти писка й вичікували, хто першим опустить хвоста!* [9, III, с. 57]; *Напружинені, вони полотніли і їхні вуса свербіли на бій! На битву!* [9, III, с. 57]. Письменник звертається до такої заміни, змальовуючи поведінку тварин. З одного боку, ця трансформація мотивована

ідейно-тематичним планом творів, а з другого, — створює гумористично-іронічні контексти.

Для стилю М. Вінграновського характерним є метафоричне використання фразеологізмів: *А полька-бабочка як сказалася!* [9, III, с. 50]; *Так і в нас такої радості хоч відбавляй*...* [9, III, с. 126]; *Отоді вовк ставав на великий піст* [9, III, с. 61]; *Це у твого вовка голова не варить...* [9, III, с. 66]; *У цуцика відібрало мову!* [9, III, с. 28]; *Під воронами, зневажаючи світ і все живе, "собі на умі", горбато пролітають на кривих своїх крилах сірі чаплі* [9, III, с. 183]; *А підпалені вози котилися! Як по нотах* [9, III, с. 237]. Створювані контексти можуть набувати іронічності чи гумористичного забарвлення.

Автор поширює склад фразеологізмів додаванням атрибутивного компонента, який виражається займенником або прикметником: *... все життя в мене моя душа в п'ятках...* [9, III, с. 22]; *... з лісосмуги до їхніх персон вирине моє велике цабе!* [9, III, с. 30]; *... зупинив я охочого до балачок сексуального морського вовка...* [9, III, с. 42] — що так само вносить гумористичний струмінь.

Поширювачі мають різну семантику, наприклад: *Збиралися вони вже яке літо, та якось не виходило: то те, то се, то щось іще, словом, тільки й того, що збиралися* [9, III, с. 247]; *Я догризав собі голову і заздрив артистам: тиняються від хати до хати, попивають вино, один до одного по гостях ходять, позіхають і ждуть...* [9, III, с. 203]; *Затим він спроволюка промацав вушками темінь, лизнув перед писком пахучий динявий вітер, ... і знову заснув — чорти би його забрали своїм химородним сном!* [9, III, с. 27].

У мові аналізованих творів спостерігається уклинювання образних елементів: *Своїм, коронним, спеціально для вас підготовленим номером вас вінишує тричі лауреат районного огляду художньої самодіяльності, наш колгоспін-агітаційно-інструментальний ансамбль "Бурячок"!* [9, III, с. 49]; *... я їх ненавиджу з Сона-діда і з Сона-прадіда* [9, III, с. 306].

Для підсилення образності М. Вінграновський застосовує накопичення фразеологізмів, в основному синонімічних: *Та Манюні вони були, як до воза п'яте колесо, — вони їй були ні до чого!* [9, III, с. 13]; *— Не роззявляти ротів і не ловити тав' — командував Дузь* [9, III, с. 45]; *і помертвілий песьо такого дав горака, такого дав свічака, що опинився нарівні з сорочим гніздом і ледве його не осідлав* [9, III, с. 28].

Художньо найбільш виразними, на нашу думку, є ті контексти, в яких образність сталої сполуки знаходить авторське розгортання: *Мить — і з Султанчика й з мене полетіло би тільки дрантя'...* *Та дрантя не полетіло* [9, III, с. 13]; *Якби в мене був глузд, я б з нього зійшов...* [9, III, с. 348]; *"Швидкою Настею" ми забезпечені. Роботи не буде. —Якою "Настею", як не буде?* [9, III, с. 224]. Як бачимо, письменник має на меті створення іронічних контекстів. Це забезпечується шляхом використання заперечної конструкції з тим же фразеологізмом, обігруванням семантики сталої сполуки або повтором окремих компонентів в інших реченнях.

Заслуговує на увагу й афористика М. Вінграновського, що є важливим складником системи мовних засобів його ідіостилу, показником його великих

фразеотворчих можливостей. Влучні образні вирази поета близькі формою до прислів'їв, які справедливо вважаються народними афоризмами. Подібні утворення можуть мати в поетичній мові М. Вінграновського не тільки підвищену, але й знижену конотацію. Наприклад: *Це щастя — тряся: нападе /І вже не скоро відійде* [9, I, с. \ 59], *Душа наїлася та бреше* [9, I, с. 131]. Сатирично-ірокічна тональність забезпечується тут використанням згрубілої лексики.

Здебільшого ж у афоризмах узагальнюються оцінки митцем різних життєвих явищ, вони звичайно являють собою сентенції морального плану, актуалізують високість мрій і почувань, духовну велич і оптимізм людини. Наведемо приклади: *У кожнім дні своя пора світанна* [9, I, с. 87]; *Поета очі — це вітчизни очі* [9, I, с. 145]; *Нам вічно треба небом жить, /По шию будучи в планеті!* [9, I, с. 124]; *Доріг багато, але шлях один!* [9, I, с. 81]; *Щасливий той, хто, і зазнавши мук, /життя прожив прозоро і натхненно. / Щасливий той, хто серця світлий звук/ Проніс в трагедіях епохи недаремно* [9, I, с. 82]; *Нема сердець, яких не брала рана, / Яких ніколи біль не обів'є* [9, I, с. 85]; *Минає все, тиш наше не минає* [9, I, с.]67] і т. ін.

Гострота поетичного мислення та своєрідність художнього світу М. Вінграновського знаходить відбиття також в актуалізованих фразах типу *Сльозам немає влади* [9, I, с. 76]; *Цю жінку я люблю. Така моя печаль* [9, I, с. 174]; *Мій день народження — це ти* [9, I, с. 103]; *Я сів не в той літак* [9, I, с. 205]; *Любово, ні! Не прощай!* [9, I, с. 142]. Такі поетичні вислови відзначаються смисловою злютованістю й довершеністю форми відбиття звичайних життєвих ситуацій та обставин.

Отже, фразеологічний склад художньої мови М. Вінграновського засвідчує відмінне використання сталих сполук у прозових та поетичних творах. Його поетична мова спрямована переважно на високе звучання, і відповідно добираються й трансформуються образи, що мають традиційні витoki.

Тематика прозових творів сприяє ширшому залученню різноманітних за семантикою та стилістичним забарвленням фразеологізмів. Письменник збагачує літературну мову словесними образами, що виникають унаслідок як трансформування стійких комплексів, так і авторського фразеотворення.

Список літератури

1. Андрієць О. Мовностилістичний феномен інтимної лірики Миколи Вінграновського // Південний архів (філолог, науки). — 2001. — №9. — С. 11-45.
2. Андрієць О. Особливості ідіостилю Миколи Вінграновського /7 Південний архів (філолог, науки).__2000__№8.__С. 17-51.
3. Базилевський В. Логіка поезій: літозбір Миколи Вінграновського. — К., 1986. — С. 143-150.
4. Дзюба І. Духовна міра таланту // Вінграновський М. Вибрані твори. — К., 1986. — С. 5-22.
5. Ільницький М. Світогляд і талант // Укр. мова і літ. у шк. — 1980. — №3. — С. 15-24.
6. Маленко О. Лінгвопоетика Всесвіту в українському художньому тексті: Еволюція смислів. — Харків, 2004. — 184 с.

7. Салига і. Поет — це слово. Це його життя /7 Вінграновський М. Вибрані твори: У 3-х т. — Тернопіль, 2004. — Т. 1. Поезії 1954—2003. — С. 5-54.
8. Кохан Ю. І. Фраземіка в системі ідіостилю письменника (на матеріалі художньої прози Олеса Гончара і Павла Загребельного). АКД. — Харків, 2003. — 19 с.
9. Вінграновський М. Вибрані твори: У 3-х т. — Тернопіль, 2004. — Т. 1.3.

Калашник В. С., Калашник Ю. І. Фразеология как способ формирования художественного мира поэзии и прозы Н. Винграновского.

В статье рассмотрены основные тенденции использования общеязыковых фразеологизмов и создания индивидуально-авторских ФЕ как формантов идиостиля Н. Винграновского.

Ключевые слова: идиостиль, фразеологизм, трансформации фразеологических единиц, авторское фразеобразование, афоризмы.

Kalashnic V. S., Kalashnic J. I. Phraseology as a method of formation of the artistic world of poetry and prose of N. Vingranovskij.

In the article the main tendencies of using general language phraseological units and the creation of the individual-author's phraseological units as formants of the idiosyle of N. Vingranovskij are examined.

Key words, idiosyle, phraseological unit, transformations of phraseological units, author's phraseological units, aphorism.

Стаття надійшла до редакції 2 квітня 2007 р.

УДК 811. 161. 2'373.7

ФРАЗЕОЛОГІЗМ У ЗАГОЛОВКУ ПЕРІОДИЧНОГО ВИДАННЯ: ВІД МОДИФІКАЦІЇ ДО ШТАМПА

О. О. Калякіна

У статті розглянуто комунікативно-стилістичні особливості функціонування фразеологізмів у заголовках періодичних видань кінця ХХ - поч. ХХІ ст. Здійснено комплексний аналіз оказіональних структурно-семантичних трансформацій ФО у публіцистичних текстах.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, заголовок, експресія, структурно-семантичні трансформації ФО.

Характерна особливість фразеологічних одиниць полягає в тому, що вони, на відміну від слів, основною функцією яких є вираження понять, з'являються в мові для того, щоб через образне уявлення характеризувати вже назване словом поняття, давати йому оцінку, висловлювати ставлення до нього. Тобто фразеологія задовольняє потребу носіїв мови в експресивності, яка знаходить своєрідне виявлення при використанні фразеологічних одиниць у засобах масової інформації для створення газетно-журнального заголовка. Тому "... майстерне використання фразеологізмів, які дозволяють оригінально, нестандартно висловити думку, зробити інформаційний матеріал захоплюючим" [1, с. 5], викликає потрібну емоційну реакцію в читача, формує в нього відповідний оцінний фон сприйняття змісту публіцистичного тексту.

Питання функціонально-стилістичних особливостей використання фразеологічних одиниць у публіцистиці розглядається в роботах українських мовознавців Л. Г.А. Вкентьєва, М. Ф. Алефіренка, Д. Х. Баранника, І. К. Білодіда, М. О. Жовтобрюха, А. П. Коваль, Г. М. Колесника, Н. І. Кочукової, О. Д. Пономаріва, Ю. Ф. Прадіда, О. А. Сербенської, О. С. Стишова, В. Д. Ужченка, М. Г. Яцимирської та російських учених В. М. Вакурова, В. Г. Костомарова, М. М. Кохтева, Т. Г. Крапотіної, Г. Я. Солганика, і. С. Стам та ін. Проте поки що немає комплексного дослідження комунікативно-стилістичних особливостей функціонування фразеологізмів у заголовках періодичних видань кінця ХХ - початку ХХІ ст. Цей факт зумовлює актуальність обраної теми. У цій розвідці на матеріалі заголовкового комплексу українських періодичних видань зроблено спробу простежити етапи життя фразеологічної одиниці — від модифікованого використання до перетворення на штамп.

Публіцистичний заголовок завжди прагне бути максимально яскравим і виразним умовному аспекті. Таке прагнення до підвищення експресії породжує низку цікавих процесів у слововживанні газетної мови. Крім зрозумілого тяжіння до гри слів, каламбуру, парадоксу, ця своєрідна "ескалація експресії" призводить, наприклад, до актуалізації засобів виразності, тобто до повного або часткового ігнорування їхніх властивостей, у результаті чого виникає фактично нова одиниця, що хоча й існує в силу асоціації з початковою, але набуває більшої експресивності чи просто маркованості. Найповніше це явище можна простежити на прикладі переосмислення, і

трансформування фразеологічних одиниць — процесів, які служать джерелом експресії в публіцистичних текстах.

При актуалізації засіб виразності може використовуватися з певними стилістичними настановами без зміни, у своїй початковій формі, а також з модифікаціями семантики та структури. Актуалізована одиниця існує в реальному мовленнєвому функціонуванні, у її конкретному використанні або реалізації в мовленні. Хоча найважливішою особливістю фраземи є її незмінна стійкість, у мові газети нерідко трапляються приклади фразеологізмів з модифікованою семантикою або з оновленими компонентами: "Семантичні і структурно-стилістичні зміни оновлюють стійкі сполуки, саме цим порушуючи усталені звичайні асоціативні зв'язки, додаючи до змісту дещо незвичне. Слова, переміщені в інше оточення, потрапляючи в інший контекст, набувають своєрідного стилістичного забарвлення, нових смислових відтінків" [2, с. 155].

При прямому використанні фразеологізмів ступінь вияву їх експресивності певною мірою зумовлений місцем у реченні: якщо фразеологічна одиниця перебуває в постпозиції, вона становить образну вершину контексту. Наприклад: "Бюджет-2003— без надії сподіваємося" (ОУ, 22.11.02); "Між Острогом і Гарвардом прокладено міст" (ОУ, 17.12.02); "Виборча урна у пузі "троянського коня"" (УМ, 01.11.04); "Боротьба з зайвою вагою потребує олімпійського спокою. І зваженості" (ЦТ.і 27.06.2000); "Дари цивілізації — дари данайців" (ДТ, 05.07.2000); "У "Борцагівській справі" буде поставлено крапку?"" (ЦТ, 05.07.2000); "Наших дітей "садять" на голку" (ВЗ, 23.02.02). І навпаки: зниження експресії спостерігається, коли стійкий вираз розміщений у препозиції, у такому разі фразеологізми, як і слова у вільному вжитку, вносять логічний відтінок пояснення, уточнення: "Бути чи не бути християнським цінностям у школі?" (ОУ, 29.11.02); "Битва титанів у тісному помешканні" (УМ., 08.12.04); "Золоте "руно" залишилося в "аргонавтів"" (УМ, 08.12.04); "Останні могікани у наметах" (УМ, 12.01.05); ""Увечері гроші" ніхто не гарантує" (ДТ, 27.06.2000); "Гору взяли дівчата, А Джексон отримав "клімактеричний" приз..." (ВЗ, 23.02.02).

Досить виразні, експресивно забарвлені контексти створюють синонімічні або антонімічні поєднання фразем: "Хресна дорога — шлях до спасіння" (СП, 25-29.04.03); "Не ламатись у відчинені двері — входити в дім господарем" (В, 05.02, 43); "Вода жива і мертва" (СП, 15-21.01.03); "Стримати емоції чи випустити пар?" (ВЗ, 15.05.02).

Можливе деяке ускладнення фразеологізмів — їх зосередження в контексті: "Місто контрастів, де лише гори краші за гори" (СП, 9 15.07.03); "Жінка великої сили волі і великого серця" (СП, 26.02-4.03.03); "Борони нас. Боже, від такого перехідного періоду" (В, 12.01, 19).

Трапляються випадки зчеплення у вузькому контексті двох різних фразеологізмів, які мають спільний компонент: "Стандарт треба розробляти, керуючись не лише розумом, а й насамперед серцем..." (ОУ, 13.01.02) (пор.; керуватися розумом; керуватися серцем); "Точка біфуркації". Чи стане вона точкою опори?" (В, 12.01, 38) (пор.; точка біфуркації; точка опори); "Перший, другий, третій світ... а Україна?" (СП, 5-11.02.03) (пор.; перший світ; другий світ; третій

світ); "Переяслав дає раду Переяславській Раді" (СП, 12-18.03.03) (пор.: давати раду; Переяславська Рада).

До засобів прямого використання фразеологізмів належить і цитація як своєрідне вживання більш-менш широко відомого висловлення. Наприклад: "Той мурус, той рвунує" (Т. Шевченко) (СП, 16-22.04.03); "В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля" (і. Шевченко); "У зустріч третя і не остання, дупайте сю скаду" (І. Франко) (В, №7, 2001); "Іван Огієнко: "Совість — це суддя всіх твоїх діл" (ОУ, 24.05.02); "Нове життя нового прагне слова" (М. Рильський) (ОУ, 26.11.02); "Цілуй її, цілуй її — знов молодість не буде!" (В. Сосюра) (СП, 22-28.01.03); "Одійдіте, недруги лукаві... Друзі, зачекайте на путі" (В. Симоненко) (СП, 8-14.01.03); "Не лев, а діва наш відвічний знак" (О. Теліга) (СП, 19.25.02.03).

Як різновид семантичного обігрування фразем у заголовках періодичних видань трапляється міжрівнева омонімія. Це зведення в контексті фразеологізму і вільного сполучення слів, які за своєю структурою збігаються, тобто виникає зіткнення двох мовних рівнів — фразеологічного і лексичного. Тут можна виділити семантичну двошановість і паралельне використання ("співіснування") обох висловів — вільного і фразеологічного.

При семантичній двошановості один і той самий вислів одночасно сприймається у двох планах — прямому і переносному, фразеологічному. Наприклад: "День захисту дітей. Від кого?" (ОУ, 31.05.02); "Де літає український голуб миру" (СП, 01-07.01.03); "Приязнь і прязня — одного кореня. Далекоглядність і виваженість політики в тому, щоб корінь цей не підрубувати" (В, 06.03, 52); "Молочнаріка" (Річка Молочна — це найбільша річка, басейн якої повністю розташований на території Запорізької області) (СП, 23-29.07.03); "Життя на розташованому у відлюдному районі українських Карпат форпості — не з медом, але з молоком" (УМ, 01.11.04); "Промінь світла в темному царстві рентгенодіагностики" (ДТ, 05.07.2000); "Поштовий голуб" влетить у копієчку" (ВЗ, 12.04.02).

При паралельному використанні обох висловів — прямого і фразеологічного — усім компонентам, які зазнали в складі фразеологізму лексико-семантичної і граматичної редукції повертається їх лексичне і граматичне значення, що й становить експресивну двошановість, єдність фразеологічного цілого і відчутність окремих компонентів. Наприклад: "Втрачений мільярд повернути можна. Втрачені покоління це ніхто не повернув" (ОУ, 20.12.02); "Тут навчають гасити пожежі та запалювати вогонь у серцях" (ОУ, 10.12.02); "Щоб не траплялися історії з історією" (ОУ, 07.06.02); "Замість подачі газу подали позов на газету" (ВЗ, 10.01.02); "За кабана "підсунув свиню" (ВЗ, 07.03.02); "Новини клонування. Нас врятує не собака, а свиняче серце" (ВЗ, 26.01.02).

Цей прийом має декілька варіантів. Засвідчено непоодинокі випадки введення до складу фразеологізмів інших слів, здебільшого прикметників: "Для народу, який втрачає національну пам'ять, відродження неможливе" (В, 03.03, 11) (пор.: втратити пам'ять); "Євангельська форма і політичний зміст" (В, 05.03, 28)

(пор.: форма і зміст); "Як утамувати бюджетну справу" (В, 06.03, 39) (пор.: утамувати справу); "Не переводиться рід хліборобський" (В, 01.01, 47) (пор.: рід не переводиться); "Вона завжди на освітянській передовій" (ОУ, 14.05.02) (пор.: на передовій); "Найменша команда зірвала найбільші оплески" (ОУ, 7.05.02) (пор.: зірвати оплески).

МіжрІвнева омонімія може здійснюватися засобом зіткнення в контексті фразеологізму і слова у вільному вжитку, що вступають у складні синонімічно-антонімічні відношення, реалізуючи різний ступінь вияву ознаки. Наприклад: "Тяжкий хрест свободи. Одних надихає, інших пригнічує" (В, 03.02, 35); "Скриньку Пандори — відмичкою Бен Ладена?" (В, 05.02, 21); "Провідні економічні доктрини. Священні корови чи предмет пошуків альтернативних шляхів розвитку?" (В, 05.02, 27) "Стандарти потрібні, але вони не повинні стати прокрустовым дощем для вищої освіти" (ОУ, 07.05.02).

Як бачимо, використання фразеологічних одиниць у заголовках є надзвичайно поширеним. Цікаво, що майже завжди стійка одиниця навіть без структурно-семантичних трансформацій у кожній окремій комунікативно-прагматичній ситуації під впливом контекстуального оточення набуває додаткових конотативних значень. Проте автори публіцистичних матеріалів не обмежуються вживанням узуальних фразем, яких не завжди достатньо для реалізації прагматичних інтенцій першого знака тексту: рекламної, номінативної, текстотвірної тощо. Цей факт приводить до поновлення шляхом різноманітних оказіональних модифікацій компонентного складу ФО, які втратили або "притупили" свої прагматичні можливості внаслідок багаторазового їх вживання, оскільки "чим більш частотна прагмема, тим меншою прагматичною силою вона володіє" [3, с. 131].

Основними засобами щидвуально-авторських перетворень у фраземному складі є часткове або повне заміщення компонентів, контамінація, еліпсис, фразеологічна алюзія.

Найчастіше замінюються складники фразеологізму, що не впливає на його загальне значення. Наприклад, "Маргіналами не народжуються" (В, 01.02, 13) (пор.: геніями не народжуються); "На вітрилах творчої уяви" (ОУ, 20.09.02) (пор.: на крилах); "Як знайти щасливе місце на землі?" (ОУ, 07.05.02) (пор.: знайти щастя); "Союз помер. Хай живе союз?" (СП, 2G~26.G3.03) (пор.: Король помер. Хай живе король.); "І снігу взимку не випросиш" (В, 01.03, 28) (пор.: снігу взимку не дістанеш); "З Богом та Україною в серці" (В, 01.02, 40) (пор.: мати Бога в серці); "Як працюєш, так і дбаєш" (В, 01.02, 38) (пор.: Як працюєш, так і маєш); "Радіація готова спокутувати гріхи" (В, 04.01, 37) (пор.: спокутувати вину); "Мадонна тримає хвіст револьвером" і дає чоловікові ще один шанс" (УМ, 12.01.04) (пор.: тримати хвіст бубликом (трубою)); "За ким тепер грати плачуть?" (УМ, 07.11.04) (пор.: тюрма плаче); "На йгостр ішою пробл ем о ю сьогодні є кадрова" (ОУ, 21.08.02) (пор.: гостре питання).

Збереження загальних значень фразеологізмів можливе і за умови значніших і навіть повних змін їх складових частин, що відбувається при збереженні загальної структурної моделі стійкого словосполучення. Наприклад: "Ось тобі, бабцю"

иптимізація землекористування " (В, 01.02, 24) (пор.: *Ось тобі, бабцю, і Юр 'ів день*); "Закінчилися вибори парламентські, хай живуть президентські" (СП, 22—28.01.03) (пор.: *Король помер. Хай живе король!*); "Бюджетними формулами дітей у дитсадку не нагодуєш" (В, 05.03, 17) (пор.: *байками слов'я не нагодуєш*); "Який же монгол не хоче стати Чингісханом..." (ДТ, 26.07.2000) (пор.: *який же солдат не хоче стати генералом*).

Еліптування фразеологізму в заголовку публіцистичного матеріалу приховує навмисний натяк і служить переважно для зацікавлення читача у змісті, де, як правило, подається повний варіант фраземи: "Тепер мені не до соли..." (СП, 30.07-05.08.03) (пор.: *Тепер мені не до соли, як заграли на басоли*); "На рік чи навік" (СП, 19-25.02.03) (пор.: *Кажуть — на рік, хочуть — на вік*). Скороченню піддаються стійкі вирази, що є загальновідомими і легко встановлюються під час прочитання заголовку. Наприклад: "... й на дзеркало не варто нарікати" (В, 06.03, 39); "Не забудьте пом'янути..." (СП, 23—29.04.03) (пор.: *Не забудьте пом'янути незлим тихим словом*); "А в сусіда хата біла..." (СП, 30.07-05.08.03) (пор.: *А в сусіда хата біла, а в сусіда жінка мила*); "Казав пан: "Кожух дам!" (СП, 5-11.03.03) (пор.: *Казав пан: кожух дам, та слово його тепле*); "Були колись і ми рисаками..." (ДТ, 13.06.2000) (пор.: *Були колись і ми рисаками, та копита стерлися*); "У здоровому тілі..." (ДТ, 16.09.2000) (пор.: *у здоровому тілі здоровий дух*); "Сім разів відміряй..." (ВЗ, 04.03.02) (пор.: *Сім разів відміряй, один раз відріж*).

Нерідко трапляються випадки контамінації, коли нова фразеологічна одиниця виникає внаслідок накладання одна на одну вже наявних. Наприклад: "Піррову перемогу святкують лише невігласи" (СП, 21-27.04.03) (пор.: *Піррова перемога; святкувати перемогу*); "За діло братися гуртом" (В, 04.01, 32) (пор.: *держатися гуртом; братися за діло*); "Дивлюся в очі дитинства очима совісті" (ОУ, 4.10.02) (пор.: *дивитися в очі; дивитися очима*); "Гострі кути круглого столу" (ОУ, 5.07.02) (пор.: *гострі кути; круглий стіл*).

Ситуація може містити лише натяк на відомий вислів, тобто фразеологічну алюзію. Наприклад: "Гривня у "трубі". Півмільярдний резервуар для валюти" (УМ, 09.10.04) (пор.: *вилітати в трубу*); "Гроші — мастило економіки чи тіньового бізнесу" (В, 05.03, 26) (пор.: *Не підмажеш — не поїдеш*). Як правило, такі фразеологічні алюзії в заголовках розкриваються в подальшому публіцистичному матеріалі. Так, у заголовку "То хто ж кого "ссе" (СП, 16-22.04.03) міститься натяк на прислів'я *розумне теля двох маток ссе*: "Бідна Росія... З неї ось уже 12-й рік тягне соки Україна, яка ще до того "ссе" й другу матку — Захід...". У прикладі "Улюблений спорт можновладців — граблі" (В, 05.03, 37) спостерігається фразеологічна алюзія на вираз *наступити на граблі*: "Улюблений вид спорту можновладців у нашій державі, схоже, — це не футбол, це — граблі. Я просто хочу запитати: скільки разів ми повинні наступити на граблі, щоб зрозуміти просту істину...". Засіб фразеологічної алюзії забезпечує рекламну функцію заголовка, який виступає засобом компресії змісту матеріалу, об'єднує назву і подальший текст у смислову цілісність, викликає в читача естетичну насолоду від інтелектуальної роботи.

На матеріалі фразеології в публіцистичному заголовку можна простежити еволюцію стійких виразів від засвоєння (напр., фразеологізму-запозичення з іншої мови) шляхом активного використання в незмінному вигляді до модифікацій і функціонування ФО зі значеннями, віддаленими від первісних, а подекуди й реалізації лише схеми фразеологізму (так зване "фразеологічне моделювання" [4, с. 125 — 130]) при створенні контекстуальних фразем-оказіоналізмів.

Так, у прикладах використання в заголовках назви роману французької письменниці Ф. Саган *"Трохи сонця в холодній воді"* очевидний процес фразеологізації запозиченого виразу і віддалення його від початкового значення шляхом структурно-семантичних трансформацій: *"Трохи строку в холодній воді"* (УМ06.03.02) (стаття в рубриці *"Вироки"*, присвячена засудженню письменниці за несплату податків); *"Трохи "Правди!" в холодній воді"* (УМ 12.05.01) (матеріал про розкол політичних партій); *"Чимало дьогтю на холодній воді"* (УМ 16.02.02).

Останній приклад — заголовок статті в рубриці *"Хокей"* — цікавий тим, що, крім субституції прислівника *трохи* на *чимало*, тут слово *сонце* замінено на лексему *дьоготь*, асоціативно пов'язану з питомо українським фразеологізмом *ложка дьогтю [в бочці меду]*, який означає "те невелике, що псує якусь справу, вигляд чого-небудь і т. ін." [5, с. 353]. Таке суперечливе, на перший погляд, контамінаційне об'єднання калькованого виразу з національною ФО створює блискучий рекламний ефект і концентрує в заголовку головну думку матеріалу, присвяченого програшу українських хокеїстів, які посіли *"законне" десяте місце*.

У досліджуваному матеріалі, зафіксовано фразеологізми, що варіюються від заголовка до заголовка. Так, дуже часто трапляється калька латинського крилатого вислову *per aspera ad astra*, який означає "через труднощі до високої мети" [6, с. 585]: *єдність крізь терни* (УМ01.11.05); *„Крізь терни до есперанто"* (УМ 03.04.01); *"Через терни до храму пісні"* (ДУ 14.02.91); *„Через телесеріали до зірок"* ГУМ 18.03.03); *"Через труп — до миру"* СУМ28.02.02). Як бачимо, трансформації одного й того самого фразеологізму варіюються і мають різний ступінь відходу від початкової фраземи (від усічення і часткової заміни компонентного складу — до алюзії і використання лише структурної схеми початкового стійкого виразу).

Типовий для заголовків вираз старослов'янського походження *жити не хлібом єдиним (одним)*, що має початкове значення "крім матеріальних, мати й духовні інтереси" [5, с. 236]. Здебільшого цю фразему піддають усіченню і замінюють компонент *хліб* на інші лексеми, які відповідають темі статті: *"Не Кларою єдиною..."* (УМ 07.03.02); *"Не Грецькі єдиним"* (СГ 06.10.05); *"Не президентством єдиним"* (УМ 07.02.02); *"Не Пашею єдиним"* (УМ 16.02.02); *"Не кастетом єдиним, а шприцом факіра"* (УМ21.03.02). Таке активне вживання певної ФО в заголовках приводить до стандартизації, а потім — до експресивного ефекту та перетворення на штамп. "Кожна нова винайдена й зручна для газети конструкція потрапляє, як це буває з будь-яким вдалим винаходом, до сфери дії газетно-мовного конструктивного принципу, стає спокусливим об'єктом для повторення" [2, с. 127].

Таким чином, заголовки публіцистичних творів не лише дозволяють простежити мовленнєве використання фразеологічних одиниць і визначити закономірності їх

лексико-семантичного й структурно-граматичного функціонування, але й становлять той сприятливий ґрунт, де народжуються нові фразеологізми. Вивчення ролі фразеологічних одиниць у побудові заголовкової системи періодичного видання, комплексний аналіз оказіональних структурно-семантичних трансформацій стійких висловів у газетно-журнальній періодиці допоможе створити більш повну картину мови сучасної публіцистики, яка, виступаючи найдинамічнішою сферою функціонування літературної мови, відображає зміни в суспільно-політичному, економічному, культурному житті соціуму.

Список умовних скорочень джерел

В — Віче	ОУ — Освіта України
ВЗ — Високий замок	СГ — Спортивна газета
ДТ — Дзеркало тижня	СП — Слово Просвіти
ДУ — Демократична Україна	УМ — Україна молода

Список літератури

1. Прадід Ю. Ф. Структурно-граматичні групи фразеологізмів та їх функції у мові газети // Прадід Ю. Ф. У царині лінгвістики і права. — Сімферополь; Ельїньо, 2006. — С. 5-8.
2. Костомаров В. Г. Русский язык на газетной полосе. Некоторые особенности языка современной газетной публицистики. — М.: Изд-во Московск. ун-та, 1971. — 266 с.
3. Киселева **Л.** А. Вопросы теории речевого воздействия. — Л.: Изд-во Ленингр. гос. ун-та, 1978, — 160 с.
4. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови: Пос. для студ. філол. фак-тів вчз. — Луганськ: Альма-матер, 2005. — 400 с.
5. Словник фразеологізмів української мови / Уклад. В. М. Білоноженко та ін. — К.: Наук, думка, 2003, — 1104 с.
6. Бабичев Н. Т., Боровский Я. М. Словарь латинских крылатых слов: 2500 единиц / Под ред. Я. М. Боровского. — М.: Рус. яз., 1988. — 960 с.

Калякина А. А. Фразеологизм в заглавии периодических изданий: от модификации до штампа.

В статье рассмотрены коммуникативно-стилистические особенности функционирования фразеологизмов в заглавиях периодических изданий конца XX - нач. XXI века. Осуществлен комплексный анализ окказиональных структурно-семантических трансформаций ФЕ в публицистических текстах.

Ключевые слова: фразеологическая единица, заглавие, экспрессия, структурно-семантические трансформации ФЕ.

Kaiyakina O. O. A phraseological unit in the headings of periodicals: from modification to stock phrase.

in the article the communicative-stylistic peculiarities of functioning of phraseological units in the headings of periodicals of the end of XX - the beginning of XXI centuries. The complex analyses of occasional structural-semantic transformations of phraseological units in publicistic texts is accomplished.

Key words: phraseological unit, heading, expression, structural-semantic transformations of phraseological units.

Стаття надійшла до редакції 27 квітня 2007 р.

УДК *НІ 1.112.2 '373. 7*

**ВІДТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-МАРКОВАНОЇ
РОЗМОВНО-ПРОСТОРІЧНОЇ ЛЕКСИКИ І ФРАЗЕОЛОГІЇ
У ПЕРЕКЛАДІ**

**(на матеріалі німецькомовного перекладу
Твору М- Коцюбинського "Fata Morgana")**

В. В. Назарович, І. Я. Малашевська

Стаття присвячена вивченню особливостей перекладу національно-маркованих фразеологічних одиниць засобами мови-реципієнта. При відтворенні розмовно-просторічної фразеології доцільними є методи досягнення повної та неповної еквівалентності, аналогії, дескриптивного перекладу.

Ключові слова-, розмовно-просторічна лексика і фразеологія, метод досягнення повної та неповної еквівалентності, аналогія, дескриптивний переклад.

Дана стаття присвячена вивченню однієї з найактуальніших проблем перекладознавства — особливостей відтворення національно-маркованих мовних одиниць засобами мови-реципієнта. Специфіка питання зумовлена з одного боку тим, що художній твір М. Коцюбинського відображає в образах певну дійсність, пов'язану з життям конкретного народу, з його історією, культурою, віруваннями і звичаями, психологічними особливостями. З іншого боку, виникає питання про можливість передачі національної своєрідності оригіналу засобами іншої мови.

Досліджувана тематика тісно переплітається з теоретичними даними про мовну картину світу, як вчення про мовний тип певного соціуму, його своєрідність та місце і роль цього соціолінгвістичного "осколка" у загальносвітовому мовному дзеркалі [3, с. 18]. В. фон Гумбольдт та його послідовники розглядали вивчення закономірностей розвитку мови у тісному зв'язку з народним життям і народною психологією [1, с. 372].

Розмовно-просторічна лексика і фразеологія, на наш погляд, є невід'ємною складовою частиною національно-маркованого пласту української мови. Адже вони віддзеркалюють специфічний колорит української дійсності, своєрідну образність мислення простого люду, його психологічні особливості, які не завжди є легкими для розуміння іншомовного читача. "Все, що в іншокультурному тексті реципієнт не розуміє, що для нього є дивним, вимагає інтерпретації, служить сигналом наявності в тексті національно-специфічних елементів культури, в якій створено текст" [4, с. 37].

Порівняльний аналіз перекладу розмовно-просторічної лексики і фразеології твору М. Коцюбинського "Fata Morgana" німецькою мовою засвідчує, що основним принципом підходу перекладача до відтворення досліджуваних мовних одиниць є максимальне збереження всіх параметрів українського оригіналу. Завдяки цьому стає можливим повністю еквівалентне відтворення розмовно-просторічної лексики і

фразеології. Порівняємо: "Ач, гладуха — трясє салом, розносить поговір." — "O, diese Dicke, die schiitteit ihr Fett und verbreitet Klatsch." "., добрий ранок, щоб йому черви язик сточили." — "...ein nettes Herrchen, sollen ihm die Wtirmer die Zunge zeffressen." "Як хочеш, пане добродзею, покушать меду, викури бджіл." — "Wenn men Honig essen will, "gnadiger Herr", muB man die Bienen ausrauchern."

В українському розмовному, просторічному, а відтак і в художньому мовленні психолінгвістичне осмислення дістала лексико-граматична категорія середнього роду для експресивної передачі позитивних емоцій (пестливість, ласкавість, співчуття). Порівняємо: "Найдужче серце боліло в неї за Гафійку — таке молоде, єдина дитина і мусить голодом моритись." — "Am meisten gramte sie sich **um** Hafijka — solch ein junges Ding, das einzige Kind und muB Hunger leiden." Наведені просторіччя можна вважати повними еквівалентами, оскільки шляхом відтворення лексико-граматичної структури, предметно-логічного й емоційно-експресивного значення тут досягнуто повної функціонально-стилістичної адекватності. Однак повні українсько-німецькі розмовно-просторічні еквіваленти є загалом рідкісним явищем. Набагато частіше зустрічаються неповні еквіваленти. Порівняємо: "Ігі на тебе: Ти обміннику. Щез би у озеро та в тріски." — "Ach, zum Teufel mit dir, du Wechselbalg! Versankest du doch im See und verschwiindest fur immer." "На дідька б лисого сидів я тут." "Den Teufel wurde ich hier sitzen." "Се їм так не минеться, чужа правда вилізе боком." — "Das bleibt ihnen nicht gesc'nenkt! Das Unrecht wird ihnen vergolten."

У першому реченні український вислів "Ігі на тебе!" замінено німецьким "Ach, zum Teufe! mit dir." Частина речення "та в тріски" відтворена як "verschwandest fur immer." Решта речення перекладена еквівалентно. У другому реченні пропущено без перекладу компонент "лисий", що пояснюється, мабуть, відсутністю в німецькій мові словосполучення "чорт лисий". У третьому реченні вислів "чужа кривда вилізе боком" перекладено описово, як "Das Unrecht wird ihnen vergoiten." У всіх прикладах спостерігається часткова втрата образності, але зберігається смислова функціональна адекватність оригінального тексту.

Утворення неповних еквівалентів зумовлюється, на наш погляд, тим, що іноземний читач стабільно користується своїм досвідом у сприйманні будь-якого тексту. Він може лише частково осягнути існуючі в тексті оригіналу емоції та асоціації [2, с. 311].

Носії розмовної української та німецької мов по-своєму осмислювали об'єктивний світ, образно перейменовували вже названі на різному мовному матеріалі поняття. У зв'язку з відмінністю смислових відтінків просторіччя не можна вимагати повних еквівалентів для його відтворення, оскільки, як вже зазначалося, дослівний переклад майже неможливий. Важливіше, щоб певний авторський прийом дійшов до читача і виконав свою художню функцію. Тому іноді краще передати в перекладі лише смисл і просторічний відтінок, ніж шукати точний відповідник. У такому разі найбільш доцільним виявляється дескриптивний переклад розмовно-просторічної лексики. Порівняємо: "нащо робити з писка халяву" —• "Wozu macht ihr einen Menschen zum Gespott." "Андрія взяло за живе." — "Andrij war an einer empfindlichen Seite berührt." "Нехай вже воно присохне на ній, як на собаці." — "Soil das schon mit ihr zusammen begraben werden."

Не менш ефективним методом відтворення розмовно-просторічної лексики і фразеології є пошук смислових аналогізмів. Порівняємо: "Цілий вік із тебе луску шкребли, а ти, воле, у плузі йди. Наша доля така — робім і грудьми, та не будем людьми." — "Dein Lebtag hat man uir das Fell iiber die Ohren gezogen, wanrend du wie em Ochs das Joch schieppst. Das ist miser Los — wir rackern uns ab, aber kommen nicht hoc'h." Фразеологізм "з когось луску шкребти" відтворено німецьким "j-m das Fell iiber die Ohren ziehen" з аналогічним значенням "когось експлуатувати".

Таким чином, збереження образу, на якому базується певний розмовно-просторічний словесний комплекс, не повинне бути самоціллю перекладача. Він зобов'язаний шукати семантично і стилістично рівновартіські відповідники у лексико-фразеологічному фонді мови-рецепієкта.

Розбіжності у внутрішній формі аналізованих розмовно-просторічних пар пояснюються своєрідністю образного мислення, різною історією, культурою і національною самобутністю українського і німецького народів.

Українській, як і німецькій розмовно-просторічній лексиці, властиве не тільки національне, а й своєрідне емоційно-експресивне забарвлення, яке часом важко врахувати при перекладі. Розмовно-просторічні пари, збігаючись за логіко-предметним значенням, часто виявляються несумісними за ступенем експресії і тому не забезпечують повної адекватності відтворення. Наприклад, слова негативного оцінного плану у просторічному мовленні вживаються тоді, коли емоційна інформація виявляється важливішою за поняттєво-раціональну. Вони використовуються як яскраві стилістичні елементи, що служать для надання текстові певного емоційно-експресивного відтінку. Так, у творі Коцюбинського "Fata Morgana" зустрічаються народні магізми-прокльони і магізми-заклинання з частками "бодай", "хай" і дієсловами в наказовій формі. Вони значно емоційніші, ніж їх німецькі відповідники. Порівняємо: "Я таки казав йому — бодай тобі, кажу, така болячка у печінки, і твоїй Сурі, і всьому кодлу твоєму." — "Ich hab es ihm auch gesagt — wenn es nicht wahr ist, da mag dich, deine Sura und deine ganze Sippe der Henker holen." "... бий його трясця..." — "... hohl ihn der Kuckuck..." "Хай вона тобі западеться!" — "Der Teufel soli Sie holen!"

Аналіз фактичного матеріалу засвідчує, що в українській мові негативна конотація магізмів створюється здебільшого поєднанням інтонації і контексту. У німецькому перекладі замість різнобарвних українських магізмів-прокльонів, як правило, вживаються мовні одиниці з стрижневими компонентами "Teufel", "Kuckuck", "Henker".

Таким чином, на основі проведеного аналізу фактичного матеріалу можна прийти до висновку, що при відтворенні розмовно-просторічної лексики і фразеології доцільними виявляються методи досягнення повної та неповної еквівалентності, аналогії та дескриптивного перекладу. На перший план виступає необхідність досягнення функціонально-стилістичної адекватності перекладу.

Перекладач мусить завжди враховувати експресію просторічних елементів, наявність певних втрат, які підлягають обов'язковій компенсації, щоб зберегти художню рівновагу між текстами оригіналу і перекладу.

Список літератури

1. Гумбольдт В. Язык и философия культуры. — М., 1985. — С. 372.
2. Дідківська Л. П. Проблема сприйняття інокультурнош художнього тексту носіями різних культур. // Проблеми зіставної семантики. Збірник статей за доповідями міжнародної наукової конференції. — Київ, 1999, с. 311 - 315.
3. Постовалова В. К'. Картина мира в жизнедеятельности человека. // Роль человеческого фактора в языке. — М, 1988, — с. 18.
4. Сорокин Ю. Л., Марковкна И. Ю. Опыт систематизации лингвистических и культурологических лакун. /V Лексические единицы и организация структурного текста. — Калинин., 1983.

Художня література

5. Коцюбинський М. *Fata Morgana*. — Київ. — "Веселка", 1989.
- v. i-^uzj и-лilлiчi ivi. i vita ivjiuf^aiia. jtaiivSvCxiag uoi i"чaiшiаici iviuiuciіiіucіi ucі ииoаiч. Kіew 1938.

Назарович В.В., Малашевская И. Я. Воспроизведение национально-маркированной разговорно-просторечной лексики и фразеологии в переводе (на материале немецкого перевода произведения М. Коцюбинского "Fata Morgana").

Статья посвящена изучению особенностей перевода национально-маркированных фразеологических единиц способами языка-реципиента. При передаче разговорно-просторечной фразеологии целесообразными являются методы достижения полной и неполной эквивалентности, аналогии, дескриптивного перевода.

Ключевые слова: разговорно-просторечная лексика и фразеология, метод достижения полной и неполной эквивалентности, аналогия, дескриптивный перевод.

***i a~nyiy/* ъ i*_ Malashevskaja /./.* Reproduction of national-labelled conversational-low colloquial lexics and phraseology in the translation (on the material of the German translation of M. Kotsyubinskij "Fata Morgana").**

The article is devoted to the study of the peculiarities of national-labelled phraseological units by the means of the language- recipient. By the transferring of the conversational-low colloquial phraseology the methods of achievement full and partial equivalence, analogy, descriptive translation are advisable.

Key words: conversational-low colloquial lexics and phraseology, method of achievement full and partial equivalence, analogy, descriptive translation.

Стаття надійшла до редакції 23 квітня 2007 р.

УДК 811.161.2'373. 7+929

ДЖЕРЕЛА І ПРАГМАТИЧНИЙ ЗМІСТ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У „ЩОДЕННИКАХ” СЕРГІЯ ЄФРЕМОВА

//. В. Мазур

У статті розкриваються особливості функціонування фразеологічних одиниць у "Щоденниках" Сергія Єфремова. Розглянуто семантичні та структурно-семантичні трансформації ФО, стилістичні функції фразеологізмів у досліджуваних текстах.

Ключові слова: фразеологічні одиниці, трансформація ФО, образність, іронія.

У щоденникових записах С. Єфремова спостерігаємо виразний струмінь розмовного стилю, проникнення усних, емоційно-експресивних, оцінних зворотів в авторську оповідь. Розмовний колорит тексту, передусім, створюється фразеологічними одиницями, які викликають несхвальне ставлення, осуд, відразу чи зневагу. Фразеологічні одиниці (ФО), зафіксовані у досліджуваних текстах, належать до корпусу загальнономовних засобів. Особливістю їх функціонування є відтворення національно-культурного компонента мови. Автор не обмежує себе пошуком стилістично нейтрального висловлювання, оскільки він пише для себе, і його внутрішня мова безпосередньо відбиває переважно негативну оцінку.

Частина загальнономовних ФО, зафіксованих у досліджуваних текстах С. Єфремова, використовуються як синонімічні вислови до однослівних понять. Вони вживаються в тексті для підсилення ознаки, напр.: "Тяжко мені, в цю справу плутатися не хочеться. Одно те, що маю й своєї роботи *досить, по саме нікуди*, — до того ж я не філолог, нічого в їхніх тонкощах не розбираю..." [4, с. 113]; "В живі очі бреше [Грушевський] і не стямиться: адже ж коли він висунув Тимченка, то тоді голову юке було обрано. Навіщо чоловік бреше і кому потрібна його *брехня*, та ще такими *білими нитками*..." [4, с. 113].

Значення "повільно, погано і т. ін. (щось відбувається, робиться)" передається ФО *як (наче, ніби і т. ін.) мокро горить* [10, с. 402]. Саме цей фразеологізм функціонує у тексті у двох таких варіантах: *робиться, як мокро горить* [4, с. 101]; *робота посувалася, як мокро горить* [4, с. 300].

Як правило, дослідники аналізують "надзвичайно багатоманітні функції стійких словосполук у художньо-белетристичному стилі" [11, с. 201-205]. Тим часом ФО, зафіксовані в "Щоденниках" С. Єфремова виконують роль стилістичних засобів іронічного, сатиричного зображення, засобів самоіронії тощо. Фразеологізми чергуються з оцінною лексикою, забарвлюючи текст індивідуальною тональністю висловлювання і виявляючи колорит національного мовомислення автора.

Емоційна образність ФО звична у контекстах, що містять самохарактеристику оповідача: *роблю, як каторжник* [4, с. 94]; *працював, як чорний віл* [4, с. 178]; *ато*

хоч світ за очі тікай — так допікає безгрошів 'я [4, с. 273]; *махнув на це рукою* [4, с. 52]; *в мене йруки пускаються* [4, с. 94]. Зауважимо, що Словник фразеологізмів української мови (СФУМ) фіксує цю фразеологічну одиницю в іншій формі ***руки опускаються, опустилися у кого***: "хто-небудь впадає в апатію, стає байдужим, пасивним, бездіяльним; не хоче робити чогось" [10, с. 624].

Так само слугують авторові ФО, коли він характеризує дію, стан інших осіб, напр.: "Ввечері засідання, присвячене пам'яті Яновського. Скандальне засідання... Мляві промови... Не любили лікарі-професіонали Яновського: ***колов він їм очі*** своєю безкорисною гуманною вдачею" [4, с. 661]; "Недавно була в мене дочка покійного Є. Трегубова з трьома малюнками Шевченка (два автопортрети) і теж ***заправила, мов за батька рідного***, і теж повезла назад" [4, с. 132]; "А він [П. І. Зайцев] просидів 8 місяців і тепер не знає, ***де голову прихилити***" [4, с. 162]; "На ювілей [Грушевського] автобіографія таки вийшла, — без мого підпису (цьому я дуже радий), звичайним порядком. Але друкарню, що її випустила, Любченко ***накрив мокрим рядном***" [4, с. 441]

Зміст деяких ФО автор розкриває у тому самому висловлюванні, використовуючи пояснення після двокрапки, напр.: "Пише ще Д. Дорошенко про університетську історію в Польщі. Студинський, як виявляється, таки дійсно рук доложив до цієї історії, а як побачив що зле, то зараз ***умив руки***: знать нічого не знаю!.." [4, с. 348]; "Заходив Студинський. Почуває себе, видко, ***як собака в човні***: крутиться, в вічі не дивиться, солоденьким голоском розмовляє... Даремно! Краще б не заходив" [4, с. 535].

Іронічний зміст вкладає С. Єфремов у ФО *лижуть халяви у закордонних капіталістів* [4, с. 145], тобто "підлабузнюються до когось, догоджають комусь, принижують власну гідність, підлещуються" [10, с. 333]. Обурення діями певних осіб передає автор ФО з *губи халяву звикли робити і роблять систематично* [4, с. 149], тобто "не виконують своєї обіцянки, обдурюють" [10, с. 601]. Таку саму характеристичну функцію виконує фразеологізм *пальцем кивнути не хочуть* [4, с. 155], тобто "зовсім нічого не хочуть зробити" [10, с. 290]. ФО *ні пари з уст* [4, с. 69, 300, 578] у контекстах С. Єфремова має значення "мовчали, не виступали, не повідомляли".

Народнорозмовне джерело фразеології простежуємо у висловах: *боком вилазить* [4, с. 175]; *навіть усом не моргнувши* [4, с. 64]; *насипали їм на хвіст соли* [34, с. 343, 457, 458]; *з чужоземними делегатами возились як з писаною торбою* [4, с. 280]; *занадто офіційного того духу напущено — аж плъці знать* [3, с. 48, 261]; *тепльєкє місце знайшли* [4, с. 345]; *п'ятами накивали* [4, с. 112]; *газети б'ють на сполох* [4, с. 253]; *пошити в дурні тих...* [4, с. 187]; *"умиють руки"* [4, с. 698]; *курці нема де клоннути* [4, с. 427]; *зайти в глухий кут* [4, с. 199, 278].

Спільним мотивом об'єднано фразеологізми *набалакати сім мішків гречаної вовни, наварити каші* тощо. Ужиті в одному контексті, вони підсилюють зневажливе ставлення до тих, про кого йдеться, пор.: "Починають з'їздитися на сесію Укрнауки, що призначена цим разом у Києві, при Академії. Приїдуть, ***набалакають сім мішків гречаної вовни***, наколотять, спинять на тиждень-два роботу, та й поїдуть

собі. А нам потім *доведеться ту кашу їсти, що вони тут наварять* " [4, с. 329].

Згаданий словник не фіксує ФО *мов горохом об стінку*, що має значення "залишати без уваги, не реагувати". Саме це значення реалізується у контексті С. Єфремова: "Халатність і неакуратність, що межують з злочинством. Це просто щось нечуване, — ота незрозумілива брехливість! І тим паче, що я поясняв, яку вагу ті речі [книжка (виправлена) та рукопис] мають для автора [В. Дебагорія-Мокрієвича], що на них покладав, між іншим, і надії матеріальної натури. І все ж — *мов горохом об стінку!* " [4, с. 67].

Досліджувані тексти С. Єфремова дають підстави уточнити значення ФО *тепла компанія*. Словник слушно зауважує із стилістичною позначкою *іронічне*, що це "група знайомих людей, які разом пиячать, гуляють, розважаються і т. ін" [10, с. 306], однак, контексти С. Єфремова засвідчують вживання цього фразеологічного вислову у цілком нейтральному значенні, пор.: "Увечері в невеликій, але *теплій компанії* у Руліна одсвятковано моє 50-ліття" [4, с. 420]; "Тепер Кримський боїться, що Грушевський випрохає спеціальне асигнування на Студинського, і той таки пролізе до Академії. Я заспокоюю його: подякуємо Комісаріатові за нову посаду академіка і виберемо — не Студинського. Та й по всьому! *Тепла компанія* забула, що вибори все ж у руках Відділу, а тут Грушевський більшості ще не має" [4, с. 418 - 419]. Якщо в першому контексті ФО передає значення "друзі, близькі, товариші", то в другому — це група людей, об'єднаних якимось спільним інтересом. Як бачимо, СФУМ не фіксує цих значень.

Одна з провідних тем "Щоденників" С. Єфремова — це відтворення становища в Академії наук, характеристика, оцінка міжособистісних стосунків. У цьому контексті емоційно-експресивну функцію виконують ФО, виступаючи засобом безпосереднього вираження емоцій автора, його іронічної, в'їдливої оцінки тощо. Цій функції слугують ФО: *сам нечистий ногу зломить* [4, с. 349]; *діагнози бувають вилами по воді писані* [4, с. 180]; *можемо погрузнути в болото по самі вуха* [4, с. 161]; *волосся догори лізе* [4, с. 238]; *такий жанр вже боком людям вилазить* [4, с. 247]; *всю українську науку в жмені держить* [4, с. 185]; *справжній демократизм біля них і не ночував* [4, с. 195]; *воно [мистецтво] й не ночувало тут* [4, с. 407]; *кропив'яне насіння* [4, с. 144]; *реуть на частки* [4, с. 142]; *такий втомлений, що хоч викрути* [4, с. 41 - 42]; *робота плавом пливе на мене* [4, с. 451]; *на тонку, видно, пряде* [4, с. 167]; *цензура дихнути не дає* [4, с. 40]. Перелічені ФО вживаються у значеннях, що зафіксовані у Словнику фразеологізмів української мови. Репрезентовані у текстах С. Єфремова фразеологізми, що характеризують людину та її емоції, належать до найчисленнішої ідеографічної групи ФО на позначення якостей людини, зокрема, морально-етичних, фізичних та психічно-емоційних станів тощо [пор. 8; 13].

Дослідники семантичної структури ФО насамперед звертають увагу на відмінності фразеологізмів та вільних словосполучень: "Внутрішня форма фразеологічної одиниці становить собою взаємодію семантики вільної словосполуки із семантикою переосмисленої на її основі фразеологізму і зумовлюється семантичною структурою виразу в цілому" [1, с. 44 - 45].

Уведення ФО в текст нерідко супроводжується її семантичною та структурно-семантичною трансформацією: "Трансформація ФО — це передусім цілеспрямовані зміни, які стосуються як семантики, так і структури стійких виразів. Вони неодмінно передбачають стилістичну мету..." [6, с. 93]. Серед різновидів структурно-семантичних трансформацій розрізняють такі стилістичні прийоми: "і) лексична заміна компонентів фразеологізму словами вільного вжитку; 2) поширення фразеологізму; 3) фразеологічний натяк; 4) контамінація фразеологічних одиниць; 5) еліпсис фразеологізму" [3].

Узагальнено-цілісне значення ФО реалізується у можливих варіантних формах фразеологізмів. Зафіксовані в текстах С. Єфремова ФО репрезентують варіативність зафіксованих словникових одиниць формою одного із компонентів або становлять варіанти, трансформації загальновідомих фразеологічних висловів. Так, до загальнономовного ФО *на комариний ніс* "дуже мало, незначною мірою" [10, с. 437] *носик*, — на зразок тих "телеграм", що писав Куліш при кінці віку" [4, с. 391].

До ФО *топтати/протоптувати стежку* [10, с. 716] відзначаємо варіантний вислів у контексті: "А, здається, справа з тим дурнем та льокаєм [Студинським] простіша. Я бачив, що він тут вкупі з своїм теперішнім патроном Грушевським *промітає собі стежку до Академії*, але не знав, до чого воно вже дійшлося" [4, с. 418].

Два ФО *танцювати під дудку чию* [10, с. 707] *лити воду на млин чий* [10, с. 336] мають контекстуальні відповідники, напр.: "А добродушний французький буржуа благословляє цей союз, в своїй наївності може навіть і не гадаючи, *під чию сопілку скаче й на чий млин воду жене'*" [4, с. 541].

Загальнономовна ФО варіюється також у контексті, пор.: "Колядки в Софії. Народу повнісенько, так що не те яблуку — *гороху ніде впасти*" [4, с. 574] та "дуже багато людей, надзвичайно людно" передається ФО *голіці (яблуку, яблукові) ніде впасти* [10, с. 126].

Так само вкладає свій зміст С. Єфремов у близький до фразеологізму вислів *щодня яку казані*: "Знов ремонт, дрова на зиму і всяка інша чортівщина. *Щодня як у казані і кінця тому не видно*" [4, с. 41]. Словник не фіксує такої ФО, хоч її фразеологічний зміст підтримується частотою вживання в усній мовній практиці. До ФО тяжіє зафіксований вислів *води налити*: «Цензура дозволила "Городянку" з моєю статтею. Правду казавши, не сподівався. Виходить, що іноді корисно буває *"води налити"*» [4, с. 740-741]. Невипадково С. Єфремов, відчуваючи фразеологізацію розмовного вислову *води налити*, бере останній у лапки. Фразеологізація його підтримується вживанням слова *вода* у переносному розмовному значенні, що його багатослів'я" [9, с. 716].

До фразеологізмів можна залучити вислів *мов маком засіяне*: "Я просидів цілий день дома, кінчаючи коректу Шевченкового Щоденника. Аж очі від цієї коректи вилазять. Доводиться часто з лупою додивлятися до дрібнісенського писання

(на фотографії, хоча воно і в оригіналі *мов маком засіяне*)" [4, с. 298]. Значення названого вислову "списаний дрібними літерами аркуш паперу" підтверджується наведеним контекстом. СФУМ цього звороту не фіксує, хоч він часто вживається в усній мові.

Як варіанти загальнономовних ФО розглядаємо вислови: *тільки мокреньке може лишитися від чогось, грізні накази гудуть як у порожню бочку, Пилипом із конопель раз у раз вискакує*, що функціонують у таких контекстах: "Що грізніші накази, то менше послуху. Кожне робить по-своєму. Комусь, видно, не хочеться випустити В[асилен]ка — і *грізні накази гудуть, як у порожню бочку*. І ефект той самий: гуде, а чого — не знати і наслідків ніякісеньких" [4, с. 164]; "Але не *тиліполі з конопель раз у раз вискакує*, що функціонують у таких контекстах: *Тільки мокреньке може лишитися* від нашої пишної держави Десняків та Поліщуків" [4, с. 349]; "Шелухін, як видно, доброго собі учня [Винниченка] здобув і може тішитися, що не він один *ТіліПолі з конопель раз у раз вискакує*" [4, с. 450].

Щодо ілюстрації ФО *тиліполі з конопель раз у раз вискакує* у щоденникових записах С. Єфремова, пор.: *комарів носок, мокреньке, рядниночка*. Дослідники констатують, що "деривати із суфіксами демінутивності у фразеологізмах є виразниками як позитивної, так і негативної суб'єктивної оцінки" [7, с. 7].

Засвідчено низку ФО, які вживає С. Єфремов, модифікуючи загальнономовну структуру і увиразнюючи внутрішню форму або образний зміст фразеологізмів. Індивідуальну трансформацію ФО спостерігаємо в таких контекстах: "Він [невдалий механізм] наскрізь, згори донизу прогнів і нікуди не годиться. І це видно всім, до останньої людини, дарма що ще й тепер — більше, ніж коли — знаходиться "услугаючих", задля кар'єри або хвилинного заробітку *ладні стелитися на рядниночку*" [4, с. 365]; "Це той самий Студинський, що в Галичині *стелеться перед поляками на рядниночку...*" [4, с. 413-414]; "Її [К. М. Андрієвську] також "вичистили" в подяку за 35-літню справді таки саможертвону працю... Плаче бідна. А робітник — з неї дуже добрий — і от *хоч на вулицю з довгою рукою йди*" [4, с. 153]; "З "декларацією" в Києві, здається, справа не піде. Пробували Дорошкевич з К°, але й вони тепер кажуть, що треба "перечекати". Ну, а як воно часто буває, що "промедление смерти подобно", то — треба думати — *дурний замір так і помре в сповиточку*" [4, с. 127]; "Міністерські штати й платня (своїм, звичайно), ніхто нічого не робить, ніхто нічого не тямить і не хоче тямити, усякий гарба, що може — і наслідки... які можуть бути, окрім банкрутства, наслідки. Пощастить ще *трохи урвати казенного пирога* — животітимуть ще якийсь час" [4, с. 139].

Оскільки "свідомість мовця пов'язує весь вираз з ідеєю, символом якої він є" [2, с. 102], то в мовній практиці автор, звертаючись до фразеологічних джерел, зберігає... *тиліполі з конопель раз у раз вискакує*; "тіліліл*³... *тиліполі з конопель раз у раз вискакує*".
 ^zai fljlbncny ^Civiani ^aivij (jv^ajvUjiUi lorvuy l dVJ^иилль v.wv i jiuittiuuuiи
 компоненти усталеного вислову. Наприклад, семантика протиставлення *велике* — *мале*, наявне у ФО *робити з мухи слона*, зберігається і у варіантному авторському ФО з *макового зерна слона сотворить*, пор.: "Тільки недогадливість українських большевиків позбавляє Шелухіна чести стати їхнім співробітником. А він все-таки

товчеться об одвірок, не помічаючи, кому це здається. Маніякальна голова і в зненависті своїй нічого не поїдає, а ще й з *макового зерна слона сотворить*” [4, с. 449].

Найчастіше видозмінюються ФО за рахунок доданих означень, напр.: "Розповідають про вчорашню ювілейну учту. Загальний голос — велика помпа (навіть до "генія" договорилися), але душі не було. Офіційне славословіє. До того ж *добочки ювілейного меду докинуто кілька ложок крутого запахуцого совітського дьогтю*" [4, с. 411].

Поширені трансформації ФО ґрунтуються на введенні загальнономовного фразеологізму в авторську синтаксичну конструкцію, в самостійне речення з від Президії повідомлення про те, що вона перевела Студинського на штатного академіка... Усіх на Відділі це обурило... Цікаво, з якими очима прийде на Відділ

До СФУМ не потрапили ФО, що мають виразне народнорозмовне походження і які використовує у емоційно-експресивних контекстах С. Єфремов: "По місту ходять оповідання про арешт прокурора Зоріна з компанією. Вертався він з одного з "афінських вечорів", які тепер ніби у великій серед комуністів моді, *п'яний, як ніч*, і на вулиці почав скандалити" [4, с. 727]; "*Товчуть, мов дятли носами*, в одно і однаковими словами, — благо, штамп немудрий дано" [4, с. 734]; "А втім, я занадто добре його [М. Грушевського]... Мені було без краю гидко, як він мені говорив про свій протест, без краю гидко й тепер, коли він *хвоста між ноги пробує заховати*" [4, с. 740]; "Характерно, що родичі Парасчині, які нам раз у раз говорили, що вона і брехуха, і горлата, що *б'ють* її самі, *як гамана*, що знають добре, коли вона од нас виходить — вийшли свідками з її боку" [4, с. 743]; "Прочитав статтю Дорошкевича в останньому числі "Життя й Революція" — "Шевченко в селянських переказах". Брехун і лакей, і то свідомий, бо ж знає, що бреше і лакействує... І так невміло, грубо лакействує, що, використовуючи його, навіть, самі комуністи і *за бузинову його палицю не мають*" [4, с. 746].

Таким чином, фразеологізми, якими послуговується С. Єфремов, передають концептуально-оцінювальну інформацію, тобто виступають смисловим центром повідомлення [12]. Вони виконують текстотвірну функцію [пор. 5], оскільки переважно завершують висловлювання, що містить іронічно-сатиричну оцінку.

Список літератури

1. Авксентьев Л. Г. Семантична структура фразеологічних одиниць української мови та особливості її формування // Мовознавство. — 1987. — №1. — С. 43-46.
2. Балли Ш. Французская стилистика. — М.: Изд-во иностр. лит., 1961. — 364 с.
3. Білоноженко В. Мі, Гнатюк І. С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. — К.: Наук. думка, 1989. — 156 с.
4. Єфремов С. О. Щоденники, 1923-1929. — К.: ЗАТ "Газета "Рада», 1997. — 848 с.
5. Кохан Ю. І. Текстотвірна функція фразеологічних одиниць як риса ідіостилу письменника (на матеріалі прози Олеса Гончара і Павла Загребельного) // Вісник

Харківського над. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія: Філологія. — Харків, 2004. — №631. — Вип. 41. — С. 165-168.

6. Плеханова Т. М. Трансформація фразеологічних одиниць у мові газет // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія: Філологія. — Харків, 2004. — №632. — Вип. 42. — С. 92 - 95.

7. Пономаренко А. Ю. Фразеологічні одиниці з демінутивним та аугментативним компонентом у сучасній українській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. — К., 2003. — 20 с.

8. Прадід Ю. Ф. Проблеми фразеологічної идеографії: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук / Дніпропетровський нац. ун-т. — Дніпропетровськ, 1997. — 38 с.

9. Словник української мови в 11-ти томах. — К., 1970 - 1980. — Т. 1.

10. Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В. М. Білоножекко та ін. — К.: Наукова думка, 2003. — 1104 с.

11. Сучасна українська літературна мова: Стилістика / За ред. І. К. Білодіда. — К.: Наук. думка, 1973.

12. Ужченко В. Д. Фразеологізм як смисловий центр повідомлення (на матеріалі творів Остапа Вишні) // Питання фразеології східнослов'янських мов: Тези республіканської наук. конф., — К, 1972. — С. 51 - 52.

13. Яцкевич О. О. Система фразеологічної номінації концепту "людина" в українській мові // Лінгвістичні дослідження: 36. наук. праць / За заг. ред. проф. Л. А. Лисиченко. — Харків, 2004. — Вип. 14. — С. 32 - 37.

Мазур Н. В. Источники и прагматическое содержание фразеологических единиц в "Дневниках" Сергея Ефремова.

В статье раскрываются особенности функционирования фразеологических единиц в "Дневниках" Сергея Ефремова. Рассмотрены семантические и структурно-семантические трансформации ФЕ, стилистические функции фразеологизмов в исследуемых текстах.

Ключевые слова-, фразеологические единицы, трансформация ФЕ, образность, ирония.

Mazur IS. V. Sources and the pragmatic content of phraseological units in the "Dnevniky" of Sergej Efremov.

In the article the peculiarities of phraseological units functioning in the "Dnevniky" of Sergej Efremov are revealed. It is examined the semantic and structural-semantic transformations of phraseological units, stylistic functions of the phraseological units in the texts, which are under consideration.

Key words: phraseological units, transformations of phraseological units, figurativeness, irony.

Стаття надійшла до редакції 29 квітня 2007р.

УДК 811, //2.2*373. 7

РЕАЛІЗАЦІЯ СТИЛІСТИЧНИХ ПОТЕНЦІЙ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ВНАСЛІДОК ЗМІНИ ЇХ КОМПОНЕНТНОГО СКЛАДУ

Б. Я. Петришак

Стаття присвячена дослідженню реалізації стилістичних потенцій фразеологізмів унаслідок заміни компонентного складу. Досліджено, що видозмінені ФО виконують різноманітні стилістичні функції, зокрема увиразнюють, підсилюють експресивність фразеологізму, змінюють його тональність тощо.

Ключові слова: фразеологізми, стилістичні функції, трансформація, заміна компонентного складу фразеологізмів.

На сучасному етапі інтенсивного розвитку мовознавства набули актуальності такі його напрямки як соціолінгвістика, лінгвокультурологія, прагматика, лінгвістика тексту тощо. У всіх зазначених напрямках мовознавчої науки особлива увага приділяється функціональному аспекту мовних одиниць. Це стосується і фразеології.

Виходячи з того, що фразеологізми є частиною словникового складу мови, то актуальним стає вивчення фразеологізмів як засобів художнього зображення, яким притаманна велика виразність [1].

Це питання завжди привертало увагу дослідників німецької фразеології. Так, вивченню та аналізу фразеологізмів, особливостям функціонування їх у тексті присвячені праці Я. Барака [2; 7], В. Фляйшера [3], І. Чернишової [4; 6], Т. Шіппан [5] та ін.

Отже, однією з найважливіших проблем у фразеологічних дослідженнях є вивчення функціонування фразеологізмів, закономірності їх мовленнєвого вживання [6, с. 40].

Метою даної статті є вивчення реалізації стилістичних потенцій фразеологізмів внаслідок заміни їх компонентів.

Об'єктом дослідження є фразеологізми, одержані методом суцільної вибірки із творів художньої літератури німецьких авторів, а саме Б. Брехта, Л. Франка, Б. Келлермана та А. Зегерс.

Здатність фразеологізмів до реалізації значень закладена в їх природі [7]. Л. М. Болдирєва, розглядаючи використання фразеологізмів у сфері гумору, іронії та сатири, називає три види стилістичних потенцій, що базуються на 1) багатоконтрастності, 2) образній мотивованості значення, що дає можливість використовувати їх з метою подвійної актуалізації, 3) наявності стилістичної маркованості фразеологізмів за трьома компонентами стилістичного значення: функціональним, нормативним і емоційно-експресивним [8, с. 48 - 62].

Однак різновидів конкретної реалізації потенційних можливостей фразеологізмів є дуже багато. А що торкається безпосередньої авторської модифікації фразеологізмів у творах художньої літератури, то підрахувати їх, мабуть, практично неможливо, бо, як справедливо зазначає В. Й. Пельвецький [9], творчі можливості письменників

безмежні. Кожен письменник неповторний у своїй творчості, у використанні тих чи інших одиниць, в тому числі фразеологізмів, в прийомах їх використання, а особливо в спробах введення фразеологізмів в текст, в конкретних формах їх трансформації [10, с. 23].

Наявність багатокомпонентності ніби програмує допустимість принципової можливості змін у складі фразеологізму. Їх різновиди знаходяться в діапазоні від зміни одного компонента до ремінісцентного залишку одного компонента фразеологізму. Вони включають заміну компонентів, контамінацію, еліптичне використання фразеологізму, перестановку компонентів, трансформацію фразеологізмів, вичленування окремих компонентів.

Заміна компонентів є одним з найрозповсюдженіших стилістичних прийомів використання фразеологізмів у художній літературі. В основі заміни можуть лежати різні зв'язки між традиційним і новим компонентами: синонімічні, тематичні та ін. При цьому всередині фразеологізму відбуваються різного роду семантичні перетворення. Це можуть бути незначні уточнення і навіть повна зміна значення фразеологізму. Характерно, що нові якості не витісняють первинного змісту фразеологізму, а співіснують з ними. Оновлений таким чином фразеологізм викликає нові асоціації через призму початкових парадигматичних, підданих перетворенню елементів фразеологізму.

Усяке перетворення, в тому числі і заміна компонентів фразеологізму, розраховане на ефект оманливого сподівання: на місці звичного узуального компонента з'являється неочікуваний елемент з притаманним йому певним потенціалом впливу на читача. Цей потенціал вимірюється співвідношенням значимості взаємозамінних компонентів: чим далі вони розташовані один від одного в системі мови, тим більше додаткового смислового навантаження несе новий компонент [7, с. 138 - 140], і, відповідно, тим вищий бажаний стилістичний ефект.

Слід зауважити, що стилістичний ефект знаходиться також у великій залежності від належності компонентів до стилістичних пластів.

Наведемо деякі приклади, коли взаємозамінні дієслова є синонімами. Наприклад: "Daabist du? Dei Frau heult sieh daheim die Augen aus" [11, S. 85].

Фразеологізм *sich die Augen ausweinen* *виплакати всі очі* належить до літературної мови. Новий компонент *sich ausheulen* в значенні *виплакатися* належить до розмовної зниженої лексики. Внаслідок заміни фразеологізм став виразнішим, емоційнішим.

У багатьох випадках взаємозаміни компонентів письменник не змінює стилістичної тональності фразеологізму, але досягає великої стилістичної зниженості зворотів. За їх допомогою автор може виражати, наприклад, презирство до зображуваного явища. Так, у фразеологізмі *j-m Hosianna singen* *співати осанну (кому-н.), хвалити (кого-н.)* компонент *singen* замінено на *zuschreien*, а у фразеологізмі *sein Kreuz tragen* *нести свій хрест* замінено на *schleppen*: „Heute schreien die Liigner iixm ihr Hosianna zu und ihre Verachtung dir, der du das Kreuz der Einsamkeit noch nicht zu Ende geschleppt hast" [11, S. 285].

Новим компонентам *zuschreien* і *schleppen* самим по собі не притаманна стилістична зниженість. Але у поєднанні із зворотами з релігійної лексики вони

створюють дисонанс /порівн. співати осанну — кричати, репетувати осанну; нести свій хрест — тягнути свій хрест/. Компонент Hosianna не сполучається з zuschreien, а Kreuz — з schleppen. Порівн. такі пари узуальних і модифікованих зворотів: ins Gesicht sagen — ins Gesicht brüiiien, ins Gesicht sehen — ins Gesicht giotzen.

Трапляється взаємозамша компонентів, в основі яких лежить ?«стафора. Наприклад: der Meister hatte semen Blick in Oidshatterhands vergrofierte Augen emgenacKi [N, Д. Ю].

Тут ужито фразеологізм ein Blick aufj-n werfen *кинути погляд (на кого-н.)*, в якому узуальний компонент werfen замінено на einhacken *устромити (зуби, кігті)*.

В іншому випадку у цьому ж фразеологізмі компонент werfen замінено словом abschieBen *вистрілити*: Guido lachelte giftig and schoB dann auf die Mutter einen Blick ab, als hinderte ihm nur seine grenzenlose Verachtung, ihr an den Hals zu springen [11, S. 293].

Новий компонент abschieBen має більшу інтенсивність дії ніж узуальний werfen / порівн. вистрелити — кинути/ і відповідає характеру поведінки персонажа —• Гвідо душевно хворий і знаходиться в психіатричній лікарні.

Стилістична значимість проявляється також при заміні компонентів, що знаходяться в компонентних відношеннях. Вони сприяють зміні образу і підвищенню експресії фразеологізму. Наприклад: Die Augen quollen aus den Hohlen [11, S. 309]. Тут вжитий фразеологізм die Augen quollen j-m aus dem Kopfe у *когось очі на чоло полізли*. Замінивши Kopf голова на Hohle *діра, нора, дупло* /порівн. Augenhohle *орбіта*/ письменник збільшує емоційну забарвленість фразеологізму, змінює його образність і підсилює прагматичний ефект. Порівн. також узуальний фразеологізм die Augen aufj-n richten і змінений J. Франком фразеологізм die Blutkugein aufj-n richten, де Augen замінено на Blutkugein. Компонент Blutkugein у словниках не фіксується, це метафора J. Франка, якій притаманна велика виразність. Blutkugein означає дослівно "*криваві кулі*".

Великий ефект від заміни спостерігається при заміні семантично неспоріднених компонентів фразеологізму. Наприклад, у фразеологізмі in eine Sackgasse geraten *потрапити у безвихідне становище* замінено компонент Sack на ScheiB: Mutter Courage: Wenn ein Feldhauptmann recht dumm ist und er fuhr seine Leut in die ScheiBgaB, dann brauchts Todesmut bei den Leuten, auch eine Tugend [12, S, 89]. Емоційний компонент ScheiB — сприяє збільшенню експресивності звороту і служить засобом мовленнєвої характеристики персонажа. Репліка належить матінці Кураж, мові якої притаманна груба і вульгарна лексика. Заміна компонента сприяє зміні тональності фразеологізму.

Трапляється також взаємозаміна семантично неспоріднених прикметників. Наприклад, " Das ist eleganter Bidsinn!" Adolf saB lassig zuriickgelehnt, Bein iiberschlagen. "Glatter Unsinn! Direkt eleganter Bidsinn!" [11, S. 159].

У цьому фрагменті письменник вжив двічі фразеологізм bluhender (hoher) Bidsinn розм. *дурниця, абсолютна нісенітниця*, де він замінив компонент-прикметник bluhender (hoherer) на elegant. Ці прикметники не синонімізуються між собою, вони виражають вищий ступінь певної якості. Проте elegant семантично не сполучається з іменником Bidsinn, вони ніби протилежні за змістом. їх поєднанням письменник

досягає великої виразної сили, створюючи іронічний ефект. Експресивність цього модифікованого звороту збільшується завдяки його повторному вживанню і використанню поряд з ним синоніма *glatter Unsinn*. Таким чином, ми маємо тут ускладнений тип заміни.

фразеологізмів. Наприклад: *Geben wtirde sie es mir. Sie ist ja ein gutes Luder...* [11, С. 9].

Письменник використав тут фразеологічну одиницю *ein freches Luder* *нахаба*. На місці звичного компонента *frech* несподівано з'являється антонім *gut*. В результаті письменник утворив оксиморон для досягнення жартівливо-іронічного ефекту.

Іноді заміна компонентів-прикметників використовується як стилістичний прийом створення ефекту підсилення інтенсивності якості компонента-прикметника, а отже і інтенсивності розповіді. Наприклад: *Welch ein elendes Nest! — rief er verachtlich aus und schielte dabei über die Briefe, die Koroschek auf den Tisch geiegt hatte* [13, S. 9].

тут прикметник *still* в фразеологізмі *ein stilles Nest* *тиха місія* замінено прикметником *elend*, внаслідок чого фразеологізм набуває забарвлення, що сприяє збільшенню прагматичного йому значення, підсиленню інтенсивності впливу на читача.

Такий самий стилістичний прийом використовується і при заміні прикметника *alte* на *senmutzige* у фразеологізмі *eine alte Kuh!* *лайл. стара дурена*. "Aber wenn es nicht so abgeht, so werde ich sagen: schmutzige Kuh! und werde dich toten" [13, S. 311]. Заміна сприяє також збільшенню образності фразеологізму, використаного для характеристики персонажу.

Трапляється також заміна прийменників у фразеологізмах. Така заміна, як показують приклади із творів художньої літератури, несе часом певне стилістичне навантаження. Порівн.: "Vier Wochen ha ... ham sie mich amal ш Kее... Kее...Kette gelegt" [11, S. 298].*

У словниках фіксується лише прийменник *an* — *j-n an die Kette legen*. Однак, персонаж розмовляє діалектом. Саме діалектна форма є для нього нормою. Отже, заміна прийменника служить засобом характеристики мови персонажа.

Заміна компонентів спостерігається і у прислів'ях та приказках. Заміна може викликатися потребою зміни смислу прислів'я. Наприклад: "Man sagt ja gewöhnlich: Wo drei satt werden, werden auch vier satt. Mann kann freilich genau so gut sagen: Wo drei beinah verhungern, da verhungern vier bestimmt" [14, S. 61].

А. Зегерс використала прислів'я *Wo drei satt werden, werden auch vier satt* *приготовано на трьох, там може наїстися й четвертий* і замінила фактично компонент *satt* — *ситий* на *verhungern* — *голодувати*. Письменниця використала антонімічну заміну компонентів, завдяки чому донесла до читача не лише потрібну інформацію про голодування, але й підвищила експресивність прислів'я.

Отже, матеріал дослідження дозволяє зробити висновок, що заміна компонентів, особливо тематичних і семантично не зв'язаних між собою, залежить в основному від творчої уяви письменника і служить засобом створення найрізноманітніших стилістичних ефектів. Стилістичні функції замін розташовуються в діапазоні від

незначного підсилення експресивності фразеологізму до переведення його з однієї стилістичної тональності в іншу.

Список літератури

1. Універсальні фразеологізми. — М.: Высшая школа, 1997. — 175 с.
2. Баран Я. А. Фразеология у системі мови. — Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997. — 175 с.
3. Чернышева И. И. Фразеология современного немецкого языка. — М.: Высшая школа, 1980. — 280 с.
4. Schippan Th. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. — Tübingen: Niemeyer, 1977. — 107 с.
5. Чернышева И. И. Актуальные вопросы фразеологии // Вопросы языкознания. — 1977. — №5. — С. 34-42.
6. Баран Я. А. Основні питання загальної та німецької фразеології. — Львів: Вища школа, 1980. — 155 с.
7. Болдырева Л. М. Стилистические потенции фразеологических единиц в области юмора, иронии и сатиры // Сборник научных трудов. — Вып. 139. — М.: Моск. гос. пед. ин-т им. М. Тореца, 1979. — С. 48 - 62.
8. Пельвецкий В. И. Опыт сопоставительного изучения фразеологии в произведениях Л. Франка и Б. Келлермана: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04/Киевск. Гос. пед. ин-т иностр. яз. — К., 1988. — 24 с.
9. Куслик А. М. Сниженная лексика в художественной речи // Стилистика художественной речи. — Вып. III. — Л.: ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1977. — С. 102 - 116.
10. Frank L. Gesammelte Werke. — Berlin: Aufbau — Verlag, 1959.
11. Brecht B. Gesammelte Werke. — Berlin: Aufbau — Verlag, 1958.
12. Kellermann B. Gesammelte Werke. — Berlin: Aufbau — Verlag, 1979.
13. Seghers A. Gesammelte Werke. — Berlin: Aufbau-Verlag, 1959.

Петришак Б. Я. Реализация стилистических потенций фразеологизмов вследствие замены их компонентного состава.

Статья посвящена исследованию реализации стилистических потенций фразеологизмов вследствие замены компонентного состава. Исследовано, что видоизмененные ФЕ выполняют разнообразные стилистические функции, в частности усиливают экспрессивность фразеологизма, изменяют его тональность и т. д.

Ключевые слова: фразеологизмы, стилистические функции, трансформация, замена компонентного состава фразеологизмов.

Petrishak B. J. The realisation of stylistic potentials of phraseological units in consequence of the substitution of component composition.

The article is devoted to the realisation of stylistic potentials of phraseological units in consequence of the substitution of component composition. It is researched that modified phraseological units fulfil different stylistic functions, in particular they strengthen expressiveness of phraseological unit, change its key and so forth.

Key words: phraseological units, stylistic functions, transformation, substitution of component composition.

Стаття надійшла до редакції 2 травня 2007 р.

УДК 811.162.1 '373. 7 + 811.161.1 '373. 7

**ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ КАК СОСТАВЛЯЮЩИЕ
РЕКЛАМНЫХ ТЕКСТОВ
(на материале польского и русского языков)**

М. А. Рудін

Рассматриваются основные способы использования ФЕ (двойная актуализация, структурно-семантические модификации и т. д.) в рекламных текстах в украинском и польском языках.

Ключевые слова: рекламный текст, языковая игра, фразеологизм, модификация

Одним из наиболее распространенных в современном мире текстов языковой деятельности, представляющих интерес для лингвистических исследований, является рекламный текст. Его можно считать своего рода художественным произведением, поскольку в рекламных текстах часто используются приемы, характерные для художественной литературы. Одним из таких приемов является употребление фразеологических единиц, выполняющих в рекламном тексте, прежде всего, эстетическую функцию. В настоящей статье мы хотим представить основные способы использования фразеологических единиц, обыгрывающихся в рекламных лозунгах на польском и русском языках. Однако подчеркиваем, что статья не имеет сопоставительного характера. Подбор материала объясняется тем, что исследуемые нами языковые приемы имеют много общего в обоих языках.

Следует отметить, что фразеологизмы в рекламных текстах часто используются как основа так называемой "игры слов", которая подразумевает употребление стилистических приемов, в какой-то определенной степени нарушающих принципы языкового кода как на структурном, так и на семантическом уровнях [1, с. 66]. Два первых способа применения фразеологических единиц в рекламном тексте, которые мы будем рассматривать в этой статье, являются типичной игрой слов.

Наиболее распространенным видом использования фразеологических единиц в рекламных текстах является игра, основанная на буквальном значении словосочетания и его обобщенно-фразеологическом значении, иначе говоря двойная актуализация значения. С целью лучше объяснить суть такой игры, мы рассмотрим несколько примеров ее употребления в польских и русских рекламных текстах.

Например, производитель обуви "Camelot" свой товар рекламирует следующим образом:

КАМЕЛОТ. Оставь свой след.

Оборот *оставить свой след* в буквальном значении, т. е. 'оставить отпечаток чего-нибудь на какой-то поверхности', обыгрывается с фразеологическим значением, т. е. 'сделать что-л. значительное, добившись существенных

результатов в чём-л., сохранить за собой признание среди кого-л.' [2].

По тому же принципу построена языковая игра, которая применяется в рекламе плавучего ресторана "New Island", который находится в Санкт-Петербурге:

Хороший ресторан всегда на плаву!

Выражение *на плаву* в специальном языке в прямом значении относится к плавучим средствам и обозначает 'на воде, в плавающем состоянии'. Данное значение непосредственно связано с видом рекламируемого объекта — плавучим рестораном. В переносном смысле фразеологизм *быть на плаву* обозначает] 'оставаться в силе, в хорошей форме' [3].

Примером языковой игры, в которой используется двойная актуализация значения фразеологизма является также реклама подсолнечного масла "Российские семена":

... и всё пойдет как по маслу.

Фразеологический оборот (*пойти*) *как по маслу*, т. е. 'легко, без принуждения' обыгрывается с названием вида рекламируемого продукта, т. е. подсолнечного масла.

Буквальное значение словосочетания и фразеологическое значение лозунга как основа языковой игры употребляются также в рекламных текстах на польском языке. Примером такого приема является лозунг, рекламирующий гигиенические носовые платки фирмы "Tempo":

Nowe chusteczki TEMPO. Mocne, a nie zadzieraia nosa.

В данном примере обыгрывается фразеологический оборот *zadzierac nosa*, одним из компонентов которого является слово *nos* — элемент непосредственно связанный с рекламируемым продуктом. Во фразеологическом значении оборот *zadzierac nosa* обозначает: 'быть чрезвычайно самоуверенным; считать себя лучше других; смотреть сверху вниз на кого-либо', в то время как в прямом — 'не ранить, не повреждать кожу носа'.

Другой производитель носовых платков — фирма "Zewa Softis" — также в своей рекламе использует фразеологический оборот, составной частью которого является слово *nos*:

Zewa Softis, gdy masz nosa do chusteczek do nosa.

Значение фразеологизма *miec nosa* следующее: 'хорошо разбираться в какой-либо ситуации; уметь правильно предусмотреть что-либо'. В словосочетании *miec nos* в прямом значении указывается на наличие *nosa* как 'части лица'.

Следующий фразеологический оборот, который мы хотим здесь представить, применяется в рекламах двух товаров: рекламе маргарина "Kasia" и рекламе электрического грилла фирмы "De'Longhi":

1) Z Kasi Ci sie upiecze

2) Wszechstronny i ergonomiczny. Z nim Ci sie upiecze.

Переносное значение фразеологизма *cos siq komus upiekto* — 'кто-то не получил наказания за что-либо; какой-либо поступок оказался безнаказанным', как в первом, так и во втором лозунгах обыгрывается с буквальным значением глагола

upiec się (русс. испечься). Следует отметить, что в обоих примерах рекламируемый товар непосредственно связан с процессом выпечки. Только при таком условии данная игра слов является возможной и уместной.

Еще одним примером языковой игры, основанной на буквальном значении словосочетания и его обобщенно-фразеологическом значении, является реклама шин фирмы "Kleber Protectis":

KLEBER PROTECTIS. Opony nie do przebicia

Имеющийся здесь прием построен по такому же принципу, как игра слов описанная в предыдущем абзаце. Выражение *nie do przebicia* имеет следующее прямое значение: 'что-то, что невозможно проколоть'. В переносном смысле под данным выражением подразумевается 'самый лучший, непобедимый'.

Примеров лозунгов, построенных на буквальном значении словосочетания и его обобщенно-фразеологическом значении как в польском, так и в русском языках можно привести намного больше. Однако, все они построены по одному принципу, который мы описали выше. В заключение можно сделать вывод, что буквальное значение словосочетания, как правило, непосредственно связано с рекламируемым продуктом, а целью обобщенно-фразеологического уровня значения является эстетическое оформление лозунга.

Второй тип игры слов, в которой используются фразеологические единицы, основан на модифицированных фразеологизмах, в том числе и пословицах. Здесь следует подчеркнуть, что не каждое нарушение формальной и семантической структуры текстовой единицы является игрой слов основанной на модификации. О модификации как стилистическом приеме можно говорить только тогда, когда изменение, преобразование текста является намеренным и целесообразным [4, с. 229-230].

В первую очередь мы приведем примеры рекламных текстов, в которых модификации подвергаются устойчивые словосочетания, ср.:

- 1) LENOR. Milosc od pierwszego dotyku
- 2) VISINE. Efekt od pierwszego wejrzenia
- 3) ROWENTA. Покоряет с первого взгляда.

Модифицированным во всех трех приведенных лозунгах являются устойчивые словосочетания: *milosc od pierwszego wejrzenia*, *любовь/ влюбиться с первого взгляда*. В первом примере, являющемся рекламой кондиционера для белья "Lenor", вместо слова *wejrzenie* во фразеологизме употребляется слово *dotyk*. Следует заметить, что как слово *wejrzenie*, так и слово *dotyk* связаны с названиями чувств, т. е. они семантически близки, так как являются компонентами одного семантического поля. Поэтому нарушение структуры фразеологизма в данном примере не сразу заметно. Зато во втором примере, являющемся рекламой капель для глаз "Visine", замена существительного *milosc* существительным *efekt* сразу бросается в глаза из-за отсутствия семантической общности между заменяющими друг друга компонентами. Также в третьем примере, являющемся рекламой производителя бытовой техники "Rowenta", компонент *любовь!*

wлюбиться заменяется компонентом *pokorzyć*, значение которого следующее: 1) 'подчинить своей власти, завоевать'; 2) перен. 'внушить кому-н. доверие, любовь к себе, добиться признания' [5]. Кажется, что в данном лозунге глагол *pokorzyć* употребляется в переносном значении, что указывает на семантическую связь между оригинальным компонентом фразеологизма — *miłość/wлюбиться* и его заместителем — оба являются определением чувств.

В качестве примера приведем еще рекламный лозунг масла "Tinea":

FINEA zawsze w zasięgu noża.

В данном лозунге модифицируется фразеологический оборот *Być/znajdować się w zasięgu ręki*, т. е. 'что-то является доступным для кого-н.'. Вместо фразеологического компонента *ręka* употреблено слово *noż*, которое прямо ассоциируется с рекламируемым продуктом, т. е. маслом.

Следующим примером, который мы хотим здесь рассмотреть, является рекламный лозунг красок фирмы "Nobiles":

NOBILES. Efekt maiowany.

В данном примере обыгрывается фразеологическое сочетание *efekt murowany*, значение которого 'надежный, верный'. Компонентом, который обладает фразеологически связанным значением, является страдательное причастие *murowany*. Модификации в данном примере подвергается именно главный компонент, который заменяется страдательным причастием *maiowany*. Следует подчеркнуть, что заменяемый и заменяющий компоненты семантически близки, благодаря чему оригинальное фразеологическое словосочетание легко восстанавливается.

В некоторых случаях модификация может быть основана на соединении двух или более фразеологических единиц, как в этом примере:

OSRAM. Zobacz świat w nowym swietle.

В данном примере обыгрываются два фразеологизма: *zobaczyć coś w lepszym swietle* с *rzucić na coś nowe swiatlo*. Общим компонентом обоих оборотов является слово *swiatlo*, которое имеет непосредственную связь с рекламируемым продуктом — электрическими лампочками фирмы "OSRAM".

Модификациям часто подвергаются также пословицы и поговорки. Как замечает У. Шишко, в пословице предусматривается какая-то образцовая ситуация, а употребление ее в лозунге может ее актуализировать [4, с. 231]. Как эта актуализация осуществляется, постараемся представить на трех следующих примерах:

- 1) KFC. Komu w drogę — temu Twister
- 2) O FAIRY не спорят
- 3) В здоровом теле — здоровый сок!

Первый пример является рекламой одного из изделий сети быстрого питания KFC. Для построения игры слов в данном случае послужила пословица *Komu w drogę, temu czas*, в которой последний компонент — существительное *czas* заменен

названием рекламируемого товара — блюда "Twister", Данный стилистический прием по замыслу копирайтеров наверное должен подчеркивать, что рекламируемый продукт можно быстро приобрести и съесть его в пути, что экономит время.

Во втором примере, являющемся рекламой жидкости для мытья посуды "Fairy", название рекламируемого товара замещает слово *вкус* из русской поговорки *о вкусах не спорят*. Именно эта поговорка применяется с целью показать, что рекламируемый продукт очень хороший и качественный и ничего плохого о нем нельзя сказать. В третьем примере — лозунге соков "Чемпион" — обыгрывается пословица *В здоровом теле — здоровый дух*, где вместо слова *дух* употребляется название вида рекламируемого товара, т. е. слово *сок*. Такой прием позволяет подчеркнуть целебные свойства рекламируемого сока и повлиять на повышение его оценки в сознании потенциальных покупателей.

В рекламных текстах иногда появляются фразеологизмы, в том числе к

В качестве примера употребления пословицы как основы рекламного лозунга приведем рекламу средства от простуды "COLDREX

COLDREX — семь бед, один ответ

Пословица *семь бед, один ответ* употребляется "тогда, когда количество неприятностей не имеет решающего значения для наказания, которое ожидает впереди. Оправдание себя в собственных глазах, успокоение, что не всё так плохо, как кажется" [6]. Значение данной пословицы в приведенном лозунге актуализируется следующим образом: со всеми бедами (здесь: заболеваниями) можно бороться только одним способом — принять "Coldrex".

В следующем примере, являющемся рекламой минеральной воды "Aqua Minerale", смысл рекламного лозунга раскрывается после раскрытия значения употребленного в нем фразеологического оборота, ср.:

Аква Минерале. Всегда на высоте.

Фразеологизм *быть на высоте* обладает следующим значением: 'в состоянии удовлетворить самым строгим требованиям' [7]. Это значение непосредственно относится к оценке рекламируемого продукта и его преимуществ.

С помощью фразеологических единиц в рекламных текстах подчеркиваются не только высокое качество рекламируемого продукта, но и его происхождение, как это имеет место в лозунге немецкого пива "Altstein":

Альтштайн. Мы найдем общий язык.

При помощи фразеологизма *находить/найти общий язык*, т. е. 'добиваться, достигать полного взаимопонимания' [7], подчеркивается характер немецкого товара, распространяемого на российском рынке, как средства для объединения двух народов, благодаря которому языковой барьер не является препятствием для взаимопонимания.

В связи с ограниченным объемом настоящей статьи невозможно привести все собранные нами примеры использования фразеологических единиц в рекламных текстах на польском и русском языках. На описанных выше примерах мы хотели показать наиболее часто применяемые способы использования устойчивых единиц языка в рекламных текстах, которые представляют собой один из наиболее динамично развивающихся современных видов словестности. Мы старались также показать, каким образом чисто языковые приемы влияют на эффективность рекламы, главной целью которой является стимулирование экономических процессов.

Список литературы

1. Jędrzejko E.: Strategia tekstotwórcza a gry językowe w literackich nazwach własnych. [w:] Gry w języku, literaturze i kulturze, red. E. Jędrzejko, U. Zydek-Bednarczuk, Warszawa 1997.
2. Фразеологический словарь русского литературного языка. Ред. А. И. Федоров, Москва 2001.
3. Lukszyn J., Zmarzer W. (red.): Wielki słownik frazeologiczny polsko-rosyjski, rosyjsko-polski. Warszawa 1998.
4. Szyszko U.: Gry językowe w sloganach reklamowych. „Język polski” 2000, r. LXXX, s. 228-231.
5. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю.: Толковый словарь русского языка. Изд. 4-е, дополненное, Москва 2001.
6. http://www.kinderino.ru/znania/bezotm/17_s.html
7. Фразеологический словарь русского языка. Ред. А. И. Молотков. Изд. 4-е, стереотипное, Москва 1986.

Rusin M. L. Фразеологізми як складові рекламних текстів (на матеріалі польської й російської мов).

Розглядаються основні способи використання фразеологічних одиниць (подвійна актуалізація, структурно-семантичні модифікації тощо) у рекламних текстах в українській та польській мовах.

Ключові слова: рекламний текст, мовна гра, фразеологізм, модифікація.

Rusin M. A. Phraseological units as the components of advertising texts (on the material of Polish and Russian languages).

It is considered the main ways of using phraseological units (double actualisation, structural-semantic modifications and so forth) in advertising texts in Polish and Russian languages.

Key words, an advertising text, language play, phraseological unit, modification.

Стаття надійшла до редакції 2 травня 2007 р.

УДК 811.161.2'373. 7

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ У СТРУКТУРІ МЕТАФОРИ ІВАНА ДРАЧА

ПІ. Ю. Тиха

У роботі розглянуто особливості функціонування фразеологічних одиниць у складі поетичної метафори Івана Драча. Проаналізовано два типи фразеологізмів: усталені, традиційні фразеологізми, й оказіональні, авторські утворення. Обидва типи фразеологічних одиниць несуть відчутне функціональне, жанрово-стильове навантаження і є ознакою індивідуального стилю.

Ключові слова- художній стиль, фразеологізми, індивідуально-авторські трансформації ФО, поетична метафора.

Фразеологія нашої мови має великі синонімічні можливості, що дає підстави її широкого використання як стилістичного засобу. Фразеологічні звороти активно вживаються в усіх мовних стилях, але в різній функції. Властива фразеологічним зворотам емоційність тісно пов'язана з їх експресивністю. Коли порівняти фразеологічні і нефразеологічні назви того самого поняття, то яскраво виступає виразність, більша експресивність перших.

Сферою активного функціонування фразеологізмів є художній стиль. У творах художньої літератури на перший план виходить саме експресивно-стилістичний бік фразеологічних одиниць, що дає митцям змогу активно залучати останні до побудови поетичних картин [1, с. 125]. У зв'язку з цим сталі сполуки є невід'ємною частиною мовновиражальних засобів авторської поетичної мови. Фразеологізми можуть вживатися не лише як окремі засоби побудови поетичних образів, а й у складі художніх тропів, зокрема метафори. Показовою щодо цього є поетична творчість Івана Драча.

Хоча функціонуванню фразеологічних одиниць як засобу художньої образності сучасна лінгвістична приділяє значну увагу (Романчук С., Карчевська О., Шульга Т., Вовк М. Та ін.), проте наукових розвідок про фразеологізми у складі метафори Івана Драча немає. Отже є доцільним проаналізувати особливості функціонування фразеологічних одиниць у складі поетичної метафори, що й стало метою нашого дослідження. В авторських текстах відчутне функціональне, жанрово-стильове навантаження фразеологізмів. Вони спрямовані на естетизацію та експресивізацію мови творів письменника.

Найчастіше фразеологізми, які є основою метафоричних образів у віршах І. Драча, формують емоційно-оцінне ставлення до зображуваного, наприклад, сполука *"брати (взяти) ноги на плечі"* у "Фразеологічному словнику української мови" має таке значення: "1. Тікати, бігти, іти геть; Швидко збиратися, рушати куди-небудь. 2. Прискорювати ходу, дуже поспішати" [4, с. 52, кн. 1]. Крім того, словник подає ще варіанти "братися в ноги" та "закинути ноги на плечі". І. Драч в основу поетичних образів кладе загальноживане значення, проте з власними конотаціями: "...Що, завдавши сто ніг / на свої забур'янені плечі, / з жахом тікають од вас/

незабудовані **нустирі**" [2, с. 43]. Наступний приклад свідчить про повну трансформацію компонентів, але зі збереженням значення: **"Журавлі їхню юність / завдали собі тяжко на крила / Десь розсипались в Африці / в чорні голодні рови"** [2, с. 55].

Загальнономовний фразеологізм *"звернути (скрутити) в 'язи (шию, голову) "* означає "1. Сильно побити, покалічити кого-небудь. 2. Убити кого-небудь" [4, с. 321, кн. 1] у сполученні з іменником *годинник* в контексті означає зміну подій, наприклад: **"Ніч за вікном безжально текла, / Крутила в'язи годинникам"** [2, с.222]. У другому випадку цей фразеологізм вже набув філософського звучання і стосується глибоких душевних переживань ліричного героя: "Невже **тобі**, якому кожен м'яз / І кожен живчик пульсу сонцем грає, / Так **хижа доля в'язи вивертає**, / Що мусиш шматувати все під сказ?" [2, с. 319].

В авторській поетичній мові фразеологізмом *"збити (збивати) оскому (оскомину) "* (за "Фразеологічним словником української мови", "1. Втратити інтерес, потяг до чого-небудь, охоту. 2. Відбивати охоту до чого-небудь" [4, с. 32.3. кн. П) передається надмірний вияв кольорової ознаки, підсилюється значення кольору, наприклад: "А потім знов, із сонцем вперемінку, / перевертався в буйному **барвінку**, / Густому, синьоокому такому, / **Немов же той на небі збив оскому**" [2, 54], **"Спиваю золоту оскому осені"** [2, с. 55].

На основі фразеологізму *"ламати (заламувати), ломити руки / заламати (заломити) руки "* (усталене значення — "Певними жєстами виразити переживання, страждання, хвилювання" [4, с. 413, кн. 1]) І. Драч вибудовує образи неспокою, важкого внутрішнього стану ліричного героя, особливо у сполученні з іменником *душа*: **"...Заломить руки в сотий раз сурма / В моїй душі під цей морозний стукіт"** [2, с. 336], **"Отож душа вже ломить руки"** [2, с. 34]. Варто зазначити, що у творах І. Драча зустрічаємо цілий ряд фразеологічно-метафоричних сполук, де основою образів виступає слово *душа*. Поет часто вживає фразеологічні звороти, в яких підсилюється, увиразнюється семантика цієї лексеми, що свідчить про майстерність автора відтворювати різного роду емоції, враження, переживання, наприклад: "Але ти серцем зрозумій, / Яка **душа** була **розіп'ята**" [3, с. 177], "А я все **боюсь наступити на душу**" [3, с. 211], "Загусла кров, і **шкіра льодова / Покрила душу, та душа жива / Б'є ластівкою** в молоді года..." [3, с. 238].

Загальнономовні фразеологізми *"відійти / відходити у вічність (у довічний сон) "*, *"лежати на смертному ложі"*, *"поцілунок смерті"* із значенням "смерть" знайшли таке втілення у художніх картинах поета, наприклад: "Та ні ж! Не помре він тоді, / Хоч **смерть його в губи цілує**, / Хоч губи у неї тверді..." [2, с. 218], **"Лежать каші хлопці на вічній постелі. / ...І сон їх вічний зумів збороти"** [2, с. 15].

Як правило, в поезії І. Драча всі загальнономовні фразеологізми зазнають індивідуально-авторських трансформацій. Замінюючи компоненти і змінюючи їх кількість, вплітаючи в авторські метафоричні образи, поет досягає подвійної експресивності вислову, увиразнення їхньої семантики, підпорядковує мовні засоби власному задумові і меті поезії. Наприклад, серед сталих образних висловів, які Іван Драч, перефразувавши, вплив у текст метафори, наклав свій знак, такі: *"плаче душа"*:

"И ридатиме до атомної вирви / Душа твоя — лиха самотина!" [2, с. 57]; "*ніти світ за очі*": "Хто прийде по сік до неї — бачить пір'я долі / **І світ за очі сахнеться од такої долі**" [2, с.107]; "*спинатися на ноги*": "**Скільки доль забутих / Навіть не спиналося на ноги**" [2, с.23]; "*палає (горить) серце*": "Згорає серпень золотим крилом, і **Згорає серце** всушр заборонам...." [2, с. 204]; "*западати в душу*": "**Тисячі доль западали в .тушу...**" [2, с. 37]; "*вести (водити) вусом*": "Тут дозріває тиша нескошена, / ледве колос об колос **вусом водить**" [2, с. 143]; "*їдуть (пливуть) роки*": "**Біжать літа крізь пальці, як вода...**" [2, с. 318], "*перев'язати рушником*": "**Універсальну мудрість і любов — і Це їх мені хотілось подружити, / Перев'язати вічним рушником**" [2, с. 40]; "*доля усміхається*": "...доля їм [людям] **маслом губи змастила...**" [2, с. 58].

Але у творах І. Драча є і суто авторські фразеологізми, оказіональні, які утворені шляхом усічення сталих сполук та додаванням своїх або заміною своїми, що увиразнює текст. Наприклад: "**Вони** плачуть з потворності, / **б'ють дверима себе у груди**" [2, с. 43]. У словнику фразеологізм "*бити себе у груди (кулаком)*" має таке усталене значення "Гаряче запевняти, переконувати кого-небудь у чомусь" [4, с. 25, кн. I].

Іншим прикладом оказіонального вживання фразеологізмів, наприклад фразеологізму "*совість мучить*", є: "**Вони** з тої досади, / з кам'яної огуди / **Совість зодчих гризуть**, / що спотворила ними світ" [2, с. 43]. У словнику загальноновживане значення за цим фразеологізмом таке: "Кому-небудь дуже соромно, хто-небудь дуже страждає за свою провину" [4, с. 842, кн. 2]. Автор спеціально змінює значення слова *совість* з суб'єкта дії на об'єкт дії, щоб передати свій задум. У такому випадку навіть дещо змінюється значення, з яким письменник вживає фразеологізм.

У мові українців є загальноприйняті усталені сполуки, які вже стали загальнономовними метафорами. Іван Драч активно послуговується ними для зображення стосунків між людьми, передачі особливостей національномовного колориту, вияву почуттів: "...Сказали б "за", то був би "за" — / **Сяйнула б перваком сльоза**" [2, с. 257] (образ створено на основі порівняння самогону (перваку) із сльозою — такий чистий, прозорий); "Крик смутної дружини Вашої, / **осінньої Вашої любові...**" [2, с. 160] (на основі прийнятого ототожнення "осіння любов — пізня любов"); "**Несмаку диктатура / зав'язала на серці вузла**" [2, с. 431] (образ побудовано на основі загальноновживаного виразу "зав'язати вузла", тобто "не забути", "залишити в пам'яті")... .Тобі на щастя коровай покраю /**Й сльози вина** на землю не проллю, / Щоб кров і сльози не лились в тім краю" [2, с. 58] (на основі "сльози вина", "на дні чарки вина так мало, як сліз"); "Нехай над вами розверзеться небо, / **Хай болячки обсядуть кагалом**" [2, с. 71] (на основі поняття "багато", "всі разом"), "Криницю **жаром проїняло**" [3, с. 194] (в основу покладено вираз "стало погано, тривожно").

Як відомо, одним з джерел поповнення фразеологічного багатства мови є крилаті вислови з класичних творів художньої літератури. Біблії, мистецтва. У поезії. Драча вони теж активно входять у структуру метафор і засвідчують високий рівень

інтелектуалізму творів автора, наприклад: "І сидять старенькі край заміті / У вогні осіннього розмаю, / Вмерло їхнє "бути чи не бути"..." [2, с. 23], "Вони запеклись — ці вогненні слова, / Писались штиком у воєнну годину / На штурмах дніпровських, в кривавих ровах: / **Любіть Україну! Любіть Україну!**" [2, с.74], "Київ стоїть на відтятих десницях, / Як Рим на семи горбах!" [2, с. 270], "**Краса хай дев'ятим вадом б'є шалом у твої вірші**" [2, с. 304], "**Щоб валом дев'ятим пшениці земля золота була!**" [2, с. 304], "Так, до В'єтнаму, там, до речі, / Во ім'я сина і отця, / Зірки хапали ви за плечі, / Живі виймаючи серця" [2, с. 216]. Створений за допомогою фразеологізму образ досить складний і місткий, побудований на внутрішньому протиставленні.

Отже, аналізуючи поетичні метафори Івана Драча, можна зробити висновок, що в авторських текстах метафоричні образи створені на основі усталених, традиційних фразеологічних сполук, й оказіональних, авторських утворень. І перший, і другий тип фразеологічних одиниць відбивають авторський світогляд, індивідуальне бачення явищ і процесів, є ознакою індивідуального стилю. Зважаючи на те, що фразеологія — це невичерпне джерело образності, бачимо перспективу в подальшому дослідженні фразеологізмів як засобів створення метафори.

Список літератури

1. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови. — К.: Либідь, 1993. — 248 с.
2. Драч І. Ф. Сонце і слово. — К.: Дніпро, 1978. — 368 с.
3. Драч І. Ф. Противні строфи. — К.: Видавничий центр "Просвіта", 2005. — 320 с.
4. Фразеологічний словник української мови / Уклад.: Білоноженко В. М., Винник В. О., Гнатюк І. С. та ін.: У 2-х кн. — К.: Наук. Думка, 1993. — 984 с.

Тихая Л. Ю. Фразеологизмы в структуре метафоры Ивана Драча.

В работе рассмотрены особенности функционирования фразеологических единиц в составе поэтической метафоры Ивана Драча. Проанализированы два типа фразеологизмов: устойчивые, традиционные фразеологизмы, и окказиональные, авторские образования. Оба типа фразеологических единиц несут существенную функциональную, жанрово-стилистическую нагрузку и являются признаками индивидуального стиля.

Ключевые слова: художественный стиль, фразеологизмы, индивидуально-авторские трансформации ФЕ, поэтическая метафора.

Tiha L. J. Phraseological units in the structure of the metaphor of Iwan Drach.

In the article it is examined the peculiarities of phraseological units functioning in the structure of poetic metaphor of Iwan Drach. Two types of phraseological units are analysed: traditional ones and occasionalisms, author's formations. The both types of phraseological units are borne essential functional, genre-stylistic burden, and define the individual style.

Key words: artistic style, phraseological units, individual-author's transformations of phraseological units, poetic metaphor.

Стаття надійшла до редакції 14 травня 2007 р.

УДК 811.163.42 '3 73. 7

ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У ХОРВАТСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Н. С. Хороз

Стаття присвячена дослідженню особливостей функціонування фразеологічних зворотів хорватської мови на шпальтах сучасних хорватських газет. Детально вивчається застосування до фразеологічних зворотів прийому оказіональної видозміни їх семантики, який нолягас у розгортанні в контексті метафоричного образу цих зворотів.

Ключові слова: трансформація, фразеологізм, розгорнута метафора, антаподозис.

Мова сучасних хорватських газет ~~ХАНАК-ТІНКУРТИ-РА~~ ~~АКТИВНИМ-ІТОННИМ~~ ~~ДП~~ текстів статей фразеологічних ресурсів хорватської мови. Пояснюється це тим, що фразеологізми, які беруть участь у створенні мовної картини світу, своерідно інтерпретують його-явища, події тощо, що проявляється в суб'єктивному та емоційному тлумаченні мовцем фрагментів оточуючої дійсності. Фразеологізми увиразнюють мовлення, роблять його доступнішим, експресивно й емоційно насиченішим. Зважаючи на це, з певністю можна говорити про те, що фразеологічні звороти здатні виконувати дві головні функції газетного мовлення — інформування та здійснення впливу на читача. Саме тому автори статей часто звертаються до фразеологічного фонду мови, який містить прагмеми, що водночас є інформемами. При цьому журналісти штучно збільшують прагматичний потенціал фразеологізмів, застосовуючи до них різного роду трансформації. Надзвичайно яскраве і багатогранне відображення ця тенденція має в суспільно-політичному дискурсі.

Одним із способів створення прагматичного ефекту фразеологічних одиниць (ФО) є так звана розгорнута метафора. Цей прийом значно менше досліджений, ніж низка інших способів трансформації фразеологізмів у контексті. Його вивчали на матеріалі української фразеології (І. С. Гнатюк [1]), російської (Д. П. Вовчок [2], О. В. Бойко [3]), англійської (А. С. Начисчіонс [4], О. А. Леонтович [5], А. В. Луганська [6], Л. І. Ільїцька [7]). У хорватському мовознавстві це мовне явище не було предметом аналізу. Метою нашої статті є описати особливості застосування до хорватських фразеологізмів прийому розгорнутої метафори. Джерельною базою слугували тексти сучасних хорватських газет на суспільно-політичну тематику.

Застосування до фразеологізмів у контексті прийому розгорнутої метафори А. С. Начисчіоне пояснює наміром автора твору відновити їх стерту образність. Дослідниця зазначає, що "на конкретизації і розкритті значення одного чи двох компонентів ФО, зазвичай, будується ціла система образів і метафор" [4, с. 25]. Л. І. Ільїцька [7] та А. В. Луганська [6] теж говорять про відновлення образності ФО. У А. В. Луганської, зокрема, ми натрапили на таке зауваження: "При розгортанні фразеологічної метафори має місце вплив метафоричного образу ФО на контекст і його метафоризація" [6, с. 11]. Погоджуємося з цим твердженням вченої. Зазначимо

лише, що при застосуванні різних способів розгорнутої метафори спостерігаємо різний ступінь впливу образу ФО на контекст.

Виділяємо два типи розгорнутої метафори: власне розгорнута метафора, яку досліджували усі із зазначених вище мовознавців, та антаподозис, який ми не виявили у жодній з проаналізованих нами праць. У працях з риторики антаподозис розглядається як один із тропів — різновид розгорнутої метафори. Зокрема, у монографії Г. Г. Хазагерова "Політична риторика" [8] цей прийом вивчається з погляду його застосування і стилістичного ефекту, який він створює в політичному мовленні, однак автор не досліджував використання антаподозису до фразеологізмів. Ми розглядаємо антаподозис як засіб авторської трансформації фразеологізмів хорватської мови в газетах.

Суть власне розгорнутої метафори полягає у: 1) вживанні в контексті поруч з фразеологізмом його окремих складових, що сприяють розгортанню образу ФО, 2) використанні слів, об'єднаних з компонентами фразеологізмів, чий образ розвивають, спільною темою. В останньому випадку компоненти поза фразеологізмом в контексті не повторюються.

Перший тип власне розгорнутої метафори характеризується тим, що окремі компоненти, які вживаються самостійно та розміщені в постпозиції до фразеологізму, набувають змісту, детермінованого семантикою фразеологізму, з якого вони "вирвані". "Переносність фразеологізму посилюється, образ, на якому він базується, розвивається, стає глибшим, метафоричним" [Гнатюк 1982, 18]. Наведемо приклад: *Puno je postenije postupio Andrija Hebrang koji je napustio HDZ-ov brod u trenutku kada je osobno bio iznimno visoko pozicioniran u drzavnoj i stranackoj hijerarhiji. S druge strane, Granic je ostao na torn brodu do posljednje minute, dopustivsi i blamazu da ga HDZ kandidira kao predsjednickog kandidata...* /Vjesnik, 5.04.2000/. У тексті повністю використана ФО *napustiti ciji brod* (буквально — покинути корабель), значення якої ("залишити клуб, вибути з членів з організації") реалізується в контексті. Далі, у складі вільного словосполучення, вжито її компонент *brod* (розширений атрибутом-вказівним займенником), який має мотивоване семантикою цієї ФО фразеологічно зумовлене значення "організація, клуб". У контексті цей компонент конкретизовано — "партія Хорватський демократичний союз (ХДС); членство у цій партії". Таким чином, отримали двосторонній зв'язок: з одного боку, контекстуальне, реальне фразеологічне значення компонента *brod* — "членство у партії Хорватський демократичний союз", з іншого боку, членство у партії Хорватський демократичний союз уособлено в образі корабля (прототипу компонента *brod*). Це реальне фразеологічне значення компонента *brod* і метафоричний образ, який в ньому заклав автор, константні протягом усього контексту, де вжите фразеологізм *napustiti ciji brod*, вони не зазнають розгортання, не набувають додаткових відтінків. Змінюються лише події, пов'язані із членством у партії, та особи, які там задіяні.

За допомогою фразеологізму і його подальшого розвитку, автор статті розповів про двох членів партії Хорватський демократичний союз: А. Хебранга і Гранича. Перший, незадоволений політикою, яку провадить партія, вийшов з її лав, коли вона була найвпливовішою і найпопулярнішою хорватською партією. А Гранич, попри свою

незгоду з політичною позицією ХДС, залишився її членом лише заради власних амбіцій боротися за пост президента країни.

До другого підвиду розгортання метафори відносимо такий її спосіб реалізації, який полягає у розвитку метафоричного образу ФО на основі одного з її компонентів без повторення його в КОНТСКСТІ. Так, у нижченаведеному прикладі спостерігаємо розростання метафори в контексті, стрижнем якої є слово-компонент *vatra* (вогню): *Gdje ima dima, una i vati'e, all svuki piamicak ipciK ne izrosta u katasirojciitu pozut, pu se Ivica Racan jos uvijek ne mora bojati svega onoga sto je u ovih proteklih mjesec dana snaslo poljskog premijera Jerzja Buzeka i donedavnog slovenskog predsjednika Vlade Janesa Drnovseka, bez obzira na sve price o ovirn Hi onim prijevremenim izborima, raspustanju Sabora, raspadu sesteroclane koaliciie i krize u vlastitim stranackim redovima. /Vjenik, 3.06.2000/*. Розгортання метафори тут відбувається внаслідок вжитих у постпозиції до нормативного фразеологізму *gdje ima dima, ima i vatre* елементів, які розвивають метафоричний образ слова-компонента *vatra*. Ці елементи позначають різні стадії існування одного явища — вогнища: від зародження до останньої межі його прояву. Так, отримуємо схему:

piamicak <— *VATRA* —> *pozar*.

Як бачимо, розвиток образу заснований на прямому номінативному значенні слова-компонента *vatra*. На відміну від першого типу власне розгорнутої метафори, явище, позначене структурним елементом ФО тут не є константним — вказано ступені його градації. Але при тлумаченні семантики компонента *vatra* виходимо із його фразеологічного значення. Механізм реалізації змісту ФО в контексті можемо передати так: спочатку реалізується нормативне значення ФО *gdje ima dima, ima i vatre* — "якщо є наслідки, повинні бути й причини, які їх спричинили", де компонент *dim* набув фразеологічного значення "наслідки", а компонент *vatra* — "'причини". Наступні слова контексту *ci!i svaki piamicak Iprak ne izrosta u katastrofalni pozar* (але не кожна жаринка спричиняє катастрофічну пожежу), що стосуються фразеологізму, розвивають образ і семантику компонента *vatra*. Автор у статті висловив переконання, що хоча суспільством шириться чутка про розпуск парламенту, розпад коаліційної більшості, позачергові вибори тощо, для чинного прем'єр-міністра І. Рачана це ще не є вагомим приводом непокоїтися через евентуальну втрату своєї посади. Тобто, за допомогою ФО автор спершу стверджує певний факт, а за допомогою розгортання в постконтекст* образу її елемента *vatra* (що впливає й на його семантику) він указує, що цей факт може виявляти різний вплив на того, кого він стосується. Подальший контекст наче применшив важливість "причини" (фразеологічне значення, приписане компонентів *vatra*), яка би могла позбавити І. Рачана міністерського крісла.

Таким чином, при власне розгорнутій метафорі спостерігаємо явище двох типів. Внаслідок вжитих у постконтексті компонентів, які позначають визначений референт і які сприяють розвитку метафоричного образу ФО, значення цілої ФО залишається незмінним або набуває певних додаткових смислових відтінків, коригується у зв'язку з конкретними умовами мовлення.

* Постконтекстом називаємо відтинок тексту, який вжито після фразеологізму.

Антаподозие дещо схожий до першого виду розгорнутої метафори за структурною організацією (попередньо вжито фразеологізм, далі його окремі компоненти, що зазнають метафоричного розвитку), проте відмінний за семантичними характеристиками. Тут розгортання образу фразеологізму відбувається внаслідок застосування антаподозису — стилістичної фігури, яка полягає в тому, що до вжитих поряд з традиційним фразеологізмом компонентів у контексті подаються авторські коментарі. Значення цих компонентів, як і в першому типі власне розгорнутої метафори, мотивовані семантикою фразеологізмів, з яких вони вилучені. Цим компонентам приписується в контексті конкретний денотат, але на відміну від попереднього прийому, тут до цього денотату автор пропонує власну характеристику, пояснення.

Виділяємо два підвиди антаподозису: 1) надання референтів, позначеного компонентом ФО, якісної характеристики, 2) наділення референта додатковими коментарями. Фразеологізми в обох типах антаподозису функціонують у контекстах зі своїми традиційними семантиками. Компоненти, вжиті згодом, реалізують власне фразеологічне значення, виокремлене із загальної семантичної структури фразеологізмів, однак воно по-різному співвідноситься з узуальним денотативним значенням компонента, якого він набуває, зважаючи на нормативне значення ФО. В першому типі реальне фразеологічне значення займає місце узуального, а в антаподозисі другого типу ситуативне фразеологічне значення є додатковим стосовно узуального.

Вибір того чи іншого компонента для подальшого розгортання образу ФО в контексті мотивований конкретним комунікативним завданням, яке стоїть перед автором статті. Коментар до ФО детермінований бажанням автора оригінально сумістити її абстрактний характер та конкретний факт реальності, однозначно передати власне бачення ситуації, певним чином нав'язавши його реципієнтові.

Перший підвид антаподозису полягає у тому, що реальне фразеологічне значення компонентів, які вживаються поза фразеологізмом, накладається на їхнє нормативне фразеологічне значення, внаслідок чого в контексті маємо конкретизоване фразеологічне значення, узгоджене з конкретним комунікативним актом. Референти, які закріплено цими компонентами, впливають зі змісту статті, читач їх визначає самостійно. До цих референтів автор подає певну характеристику.

Розглянемо на конкретному прикладі застосування цього явища: *Zna li se da od pocetka srpnja na snagu stupa novi zakon o financiranju lokalne samouprave, sto znaci — uzdaj se u se i u svoje kljuse, zagrebacko kljuse bit ce, cini se, vrlo invalidno ako se nastavi puzajuca brzina dosovaranja "prirodnih" koalicijskih partnera.* / Vje-snik, 27.05.2001/. Тут використано прислів'я *uzdaj se u se i v. svoje kljuse*, що означає "покладайся в житті на себе, не розраховуй на допомогу інших". Буквальний переклад — покладися на себе і свою шакапину. У статті мова йде про запровадження закону щодо місцевого самоврядування. Тобто змістом узуального фразеологізму передано головний принцип самоврядування. У компонент *kljuse* журналіст уклав смисл "самоврядування". У контексті його розширено атрибутом-присвійним прикметником *zagrebacki*. Словосполучення *zagrebacko kljuse*, вжите в контексті самостійно, і воно уособлює в собі самоврядування м. Загребя. Далі семантика

словосполучення *zagrebacko kljuse* конкретизується якісною характеристикою: автор вказує на ймовірну недолугість самоврядування м. Загребя через небажання певних політичних сил досягти компромісу щодо джерел його фінансування.

У розглянутому нами випадку застосування прийому антаподозису читач із попереднього змісту тексту здогадується про приписаний автором певному компонентів денотат, *od* якого додається якісна характеристика. Таке явище в хорватській сучасній пресі не надто розповсюджене. Частотнішими є приклади такого застосування антаподозису, де журналіст сам чітко вказує, закріплює конкретний референт, співвідносний зі змістом матеріалу, за компонентами фразеологізму, що повторюються в контексті. Ці компоненти реалізують узагальнене нормативне фразеологічне значення, набуто функціонуванням в нормативній ФО, до якого наче понад це значення додається ситуативне значення та пропонуються певні пояснення, коментарі. Вказані особливості характерні для другого з виділених нами підвидів антаподозису.

Наведемо кілька прикладів: *Americka administracija nastavlja na Balkanu politiku "batine i mrkve" u nastojanju da pameti i demokraciji privede neke "zloceste momke". Bating su gospodarske sankcije sto ih Washington primjenjuje prema rezimu Slobodana Milosevica i Republike Srpske, a mrkva je oprost od sankcija za Crnu Goru i Mila Dukanovica te Milorada Dodika i njegove sljedbenike u Republici Srpskoj.* /Vjesnik, 31.05.2000/ (нормативна ФО: *mrkva i batina* — терм, "комбінація політичного, економічного тиску і поступок (позичок тощо) з метою змусити малорозвинені країни формувати свою політику згідно з інтересами країн розвинених"). Отже, узагальнені нормативні фразеологічно зумовлені значення компонентів *mrkva* і *batina*, які повторюються в постконтексті, — "поступки" й "економічний тиск". Вони й реалізуються в контексті. Додатково, понад це, журналіст чітко вказує, який саме обсяг інформації закладено у ці значення: він приписує кожному з компонентів конкретний денотат, подає детальний коментар щодо введення США одних економічних санкцій проти Балканських країн (цей розгорнутий зміст у тексті відповідає компонентів *batina*) та відміни інших (позначено розгорнутим змістом компонента *mrkva*).

Для розгортання в суспільно-політичних текстах образу, вказаного нами зразка трансформації журналісти охоче використовують також прислів'я та приказки: *Ne treba previse idealizirati tu situaciju jer se "svatko cese tamo gdje ga svr'oi", a HDZ svrbi prihvacanje Ustavnog zakona o suradnji sa sudom u Haazu, svrbi ga predaja viteske skupine, svrbi ga prikrivanje dijela zlocina, a sve to skupa promjenom vlasli sada izlazi na površinu.* /Vjesnik, 17.04.2000/. У цьому прикладі коментується один із компонентів прислів'я *svatko se cese tamo gdje ga svrbi* ("кожен намагається вирішити проблеми, які його турбують") — дієслово *svrbjeti*. Воно, "вийшовши" зі складу ФО, набуває фразеологічного значення "турбувати", яке й реалізується в цьому комунікативному акті. Автор його експлікує згідно із заданими умовами мовленім. Повторюючись у контексті кілька разів, компонент *svrbjeti* стає початковим членом кількох однотипних синтаксичних конструкцій — простих речень, що творять фігуру синтаксичного паралелізму, за допомогою якої автор дотепно вказує на низку проблем, які турбують партію Хорватський демократичний союз.

Отже, особливість антаподозису і його відмінність від виділеної нами власне розгорнутої метафори, в тому, що денотатам, які позначено виокремленими зі складу ФО компонентами, чий образ у постконтексті розвивається, надається характеристика, коментарі. Автор подає пояснення, який саме обсяг інформації, які і

уважати на увазі при аналізі фразеологічних одиниць.

Приєм розгорнутої метафори застосовується з метою надати образності широкому контексту, розгорнути метафоричне звучання тексту на якнайбільшу його частину та привернути увагу реципієнта вдалим порівнянням, алегорією.

Список літератури

1. Гиатюк И. С. Трансформация традиционных фразеологизмов в языке современной художественной прозы. — Автореф. Дис. ... канд. филол. наук. — Київ, 1982. — 24 с.
2. Вовчок Д. П. Трансформация фразеологизмов как способ создания экспрессии (на материале газетных текстов) И Проблемы функционирования и специфики речевых разновидностей. — Пермь: Изд-во Перм. Гос. Ун-та имени М. Горького, 1985. — С. 114 - і 25.
3. Бойко О. В. Приемы реализации экспрессии устойчивых словесных комплексов в сатирико-юмористических жанрах (в сопоставлении с украинским языком): Автореф. Дис. ... канд. Филол. Наук. — Днепропетровск, 1981. — 26 с.
4. Начисчионе А. И. Некоторые окказиональные изменения фразеологических единиц в произведениях Дж. Чосера // Уч. Зап. Латвийского гос. Ун-та. — Вопросы английской филологии, — Рига, 1973, — Вып. 197, — С. 21 - 48.
5. Леонтович О. А. Роль внутренней формы в контекстуальном стилистическом использовании фразеологических единиц (на материале глагольных ФЕ английского языка) // Фразеологическая семантика (германские и романские языки). — М., 1983. — Вып. 211. — С. 101-114.
6. Луганская А, В. Стилистическое использование локально маркированной и общеанглийской фразеологии. На материале произведений Марка Твена, — Автореф. Дис. ... канд. филол. наук. — Киев, 1982. — 24 с.
7. Ильицкая Л. И, Разложение фразеологических единиц как стилистический прием // Иностранные языки в высшей школе, 1963. — Вып. 2. — С. 107-112.
8. Хазагеров Г. Г. Политическая риторика. — М.; Никколо-Медиа, 2002. — 314 с.

Horoz N. S. Innovative processes in Croatian phraseology.

Статья посвящена исследованию особенностей функционирования фразеологических оборотов хорватского языка на страницах современных хорватских газет. Детально изучается применение к фразеологическим оборотам приема окказионального видоизменения их семантики, который основывается на развертывании в контексте метафорического образа этих оборотов.

Ключевые слова: трансформация, фразеологизм, развернутая метафора, антаподозис.

Horoz N. S. Innovative processes in Croatian phraseology.

The article is devoted to the research of the peculiarities of functioning of phraseological units of Croatian language on the pages of modern Croatian newspapers. It is researched in detail the application to the phraseological units of the method of occasional modification of their semantics, that is based on the

Key words: transformation, phraseological unit, comprehensive metaphor.

Стаття надійшла до редакції 18 квітня 2007 р.

УДК 811.161.2'373. 7

СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ ЗАГАЛЬНОМОВНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ПОЕЗІЇ КІНЦЯ ХХ - ПОЧАТКУ ХХІ ст.

М. А. Щипська

У статті проаналізовано стилістичні функції (емоційно-експресивну, оцінну, художньо-виражальну) загальномовних фразеологізмів у поезії кінця ХХ - поч. ХХІ століття. Однією з основних функцій ФО є створення іронічної тональності.

Ключові слова: фразеологізм, стилістичні функції, експресія, образність, іронія, комізм.

Нині загальноновизнаною є думка про те, що "коріння вірша сягає мовлення емоційного типу, тобто мовлення, у якому максимально виражене суб'єктивно-емоційне ставлення мовця до тих або інших явищ життя. Вірш і являє собою гранично згущену, сконцентровану, так би мовити, гіперболізовану форму емоційно забарвленого мовлення, де гранично відчутні кожне слово, кожна пауза, звук і темп мовлення тощо" [1, с. 262].

Емоційна виразність віршованого мовлення досягається різними мовними засобами, серед яких значне місце посідає загальномовна фразеологія, оскільки саме в ній яскраво представлена емоційно-експресивна функція мови. Адже "експресивність як онтологічна риса фразеологічних одиниць (надалі — ФО) постає з їхнього призначення — передавати через почуття наше ставлення до фактів навколишньої дійсності, підсилювати логічний та емоційний зміст висловлюваного, виступати засобом суб'єктивного увиразнення мови. Фразеологізми виступають не позначенням нових реалій, а для оцінної характеристики вже названого" [2, с. 20].

"Віршоване мовлення спрямоване на активізацію смислового сприйняття, тому що це служить основному завданню лірики: змусити читача або слухача перейнятися певними переживаннями, а не просто засвоїти значення уривка" [3, с. 31].

Лексико-семантичний аналіз загальномовних фразеологізмів у поезії кінця ХХ - початку ХХІ ст. засвідчує, що більшу їх частину становлять: 1) фразеологізми на позначення внутрішнього стану ліричного героя (*хоч твалт кричи, верне з душі, шкребе на серці, убитий горем, серце стискається, душа в п'яти утекла, серце в'яне, ростуть крила, кров кипить, посипати голову попелом*); 2) ФО зі значенням смерті, забуття (*виносити вперед ногами, білі тапці, царство Боже, пам'ять запорошило, дати дуба, піти у вічність, той світ, віддати кінці*); 3) фразеологізми з яскравою характеристикою особи (*вітер у кишені свистить, мати зірку в лобі, не всі дома*); 4) ФО на означення суворих реалій сучасного життя (*лізти у петлю, ходити по лезу, плювати на все і вся, ставати на прю, нести свій хрест, чорні дні*).

У своєму дослідженні проаналізуємо основні стилістичні функції загальномовних фразеологізмів у віршованих текстах кінця ХХ - початку ХХІ ст. та окремі Способи і прийоми її використання.

Перш за все, як зазначалося вище, фразеологізми, будучи інтенсивною емоційною мовною одиницею, надають віршованій мові емоційно-експресивного та стилістичного забарвлення, тобто виконують емоційно-експресивну функцію. Навіть ті ФО, які не вирізняються особливою емоційністю, завжди містять у собі передумови для виникнення цього стилістичного ефекту. Так, виступаючи у своїй основній функції вираження вищої міри інтенсивності дії чи вищої міри виявлення ознаки, розмовні фразеологізми сприяють створенню найрізноманітнішого емоційного навантаження тексту, пов'язаного з основною стилістичною структурою тексту.

Скажімо, у поезії "1995-2005" В. Неборака читаємо: *скільки людиногодин-людинороків-людиновичів / сплатили українці / впродовж цього десятиліття / щоб вибороти своє право / покинути Україну? / які черги вистояно! / які суми назичено! / що продано і що натомість придбано! / яким коштом / оплачено звільнення! / так **рвуть кігті** лише з тюрми / так **втікають каторжани** (КК, серпень, 2006, №201, с. 160). Експресивно-стилістичні властивості фразеологізму **рвати кігті** (наявність у значенні даної ФО "інтенсивно втікати" просторічного забарвлення) допомагають поетові створити категоричну, експресивну та емоційно значиму характеристику тяжкого життя і нестерпного становища українця у власній державі.*

Інший приклад із вірша В. Забаштанського "Рибалка" про гостини онука у бабусі: *Вже місяць, як у бабці Тані / Я на канікулах. Живу / Немов вареник у сметані, / Топчу тетіївську траву* (Забаштанський, с. 53).

Сучасні поети не лише активно використовують загальномовні фразеологізми у своїх творах, а й, намагаючись найбільш повно використати їх потенційні виражальні можливості. Продуктивним прийомом такого використання є різного роду семантичний повтор, що виникає при паралельному використанні в одному контексті синонімічних ФО. Так, скажімо, концентрація у невеликому віршованому тексті декількох однорідних фразеологізмів служить розкриттю однієї теми, зокрема, увиразнює портретну характеристику персонажа: *За гробом убитого вбивця іде, / Дрібне та нікчемне створіння бліде. / Фальшива сльоза і печаль напускна, / У чорній душі — тасмниця страшина... / Він квіти приніс і вінок покладе, / Його запідозрить не зможуть ніде. / Він хитро замів і заплутав сліди, / Сухим і чистісіньким вийшов з води* (ЛУ, 29.09.05). Фразеологізми **чорна душа** "підступна людина, яка викликає осуд, зневагу", **замітати сліди** "знищувати, приховувати все, що може викривати які-небудь тасмні або несхвальні дії, вчинки і т. ін." (СФУМ, с. 248), **заплутати сліди** "хитрувати, намагаючись відвести підозру" (СФУМ, с. 520), **виходити сухим з води** "будучи винним, уміло уникати покарання або нарікання; залишатися непокараним або незаплямованим" (СФУМ, с. 93), маючи близькі значення, посидюють експресію висловлювання, яскраво характеризують персонажа, виражають авторську емоційну оцінку зображуваного.

Те ж стилістичне завдання посилення експресії висловлювання вирішується завдяки зіткненню в одному контексті семантично контрастних ФО, наприклад: *душа радіє* "хто-небудь дуже задоволений чимсь, відчуває радість, насолоду, вітиху від чогось" (СФУМ, с. 225) та *душа ниє* "хто-небудь дуже переживає, страждає" (СФУМ, с. 641): *Р'СС fu'іКС ж бо миле нам і любе, /наче з запорозького коша. /Як зотягне „Ой чого ти, дубе" — / і радіє, і рида душа* (Білоус, с. 67) або *останню сорочку віддати* "поділитися з ким-небудь усім, що маєш" (СФУМ, с. 656) і *злупити останню шкуру* "оббирати кого-небудь; визискувати, експлуатувати" (СФУМ, с. 262): *Тільки що той Сибір! Є значніші діла. / Здавна маючи щиру і щедру натуру, / Ти останню сорочку братам віддала —/ Спершу, правда, злупивши останню з них шкуру* (Забаштанський, с. 26).

Доволі активне звернення поетів зазначеного періоду до загальнономовних фразеологізмів зумовлене, очевидно, не лише тим, що вона є яскравим виразовим засобом, а й своєрідністю Фразеологічної семантики, тим, що більшість ФО дають оцінку широкій сфері діяльності, іншими словами виконують оцінну функцію.

Зокрема, користуючись класифікацією типів оцінки залежно від об'єкта оцінювання за Т. А. Космедою [4, с. 229-230], у проаналізованих поезіях найчисельнішу групу становлять 1) ФО з антропоцентричною оцінкою, яка передбачає оцінювання реалій об'єктивного світу з позицій людини: *Муркоче лагідно, ступає крадькома... / Поглянеш збоку — ввічливість сама, / Хоча насправді цей служитель музи, / Як муха, здатний на дрібні укуси* (Скомаровський, с. 89), де виступає усічений фразеологізм *як муха у Спасівку*; *Я їм прощаю, бо дурні, / й в осінні ночі зотяжні, / вмостившись ловко, / при лампі мерзну в глушині / і вию вовком* (Базилевський, с. 77), *Не ангел я, але тобі не пара, / у генах спить приборканий Битий. / Поет вмира у ролі яничара, /я пам'ятаю і тому — живий* (Базилевський, с. 19); 2) фразеологізми з християнсько-релігійною оцінкою, яка відображає стан духовності людини, прагнення до досконалості душі: *Перишми /з-поміж усіх народів /ми вступили / в епоху Страшного Суду* (Кордун, с. 49); *Жив комуністичною метою [Микола Хвильовий], / щиро визнавав її святою, / задля неї ніс важкий свій хрест / Та збагнув імперського вампіра—/ і з'явилася тяжка зневіра. / Й гострий постріл — в скроню — як протест* (Білоус, с. 90); 3) *праглибин біблейських скільки в долях наших / Схожого до болю заскрижалив час. / Полину по вінця у Господніх чашах — / Ми до дна спили полин тих чаш* (Забаштанський, с. 69).

Аналіз оцінної фразеології поетичних творів кінця ХХ - початку ХХІ ст. дозволяє зробити висновок, що в текстах переважно використовуються фразеологічні одиниці з негативною семою. Позитивно марковані фразеологізми вживаються рідше.

Іншою стилістичною функцією фразеології в сучасній українській поезії є створення іронії та комізму. Автори створюють іронічну експресію у віршованому тексті шляхом умисного зіткнення і змішування стилістично протилежних ФО і її лексичного оточення. Наприклад: *Потрібен Києву Коротич, /Як циганові бідний*

родич: / Хоч він— особа планетарна, / Але для Києва— „бульварна“ (Скомаровський, с. 79); *Ви так старалися, Наталко* [Наталія Кондратюк, кореспондент ГРТ, автор репортажу, спрямованого проти повсюдного вживання в Україні української мови], */ Всього за тридцять срібняків, / Що нам, їй-богу, стало жалко, / / Вас, і пракодратюків* (Скомаровський, с. 76). У наведених віршованих рядках вживаються одночасно фразеологізми і слова, що належать до різних стилів мовлення (книжного і розмовно-просторічного).

Створюється комічний ефект і завдяки контрасту змісту вірша та способу його мовного вираження: *Почесний член, заслужений діяч, / Двократний кандидат у депутати — / І це за те, що наловчився бач, / Лизать чийсь вельмишановні п'яти* (Скомаровський, с. 21). Вживання ФО *лизать п'яти*, що зафіксовано в мові з негативним забарвленням, разом з компонентами-поширювачами *чийсь вельмишановні*, які використовуються для посилення експресивності та емоційності висловлювання, призводить до створення алогізму, який доведено до *афіс, урду*.

Трапляються випадки залучення фразеологізмів у словесну гру, результатом якої стає переосмислення, що призводить до створення каламбуру: *Так гарно починав! / Громада вдячним ладом / Просила: /—Не соромся стати нам на плечі, / Щоб далі бачити. / Та не забудь, до речі, / І нам звістить: / цю ж там за небоспадом? —/На плечах встоявши, /затим на шиях всівся, / Забувши, хто й по що / підняв його до висі* (ЛУ, 20.10.05). Даний стилістичний прийом ґрунтується на двоплановості осмислення ФО *сісти на шию (на плечі)* (тобто використовувати кого-небудь у своїх інтересах; вести паразитичне життя, визискуючи кого-небудь), що виникла у результаті яскраво вираженого зв'язку між звичним узагальнено-метафоричним значенням фразеологізму і буквальним значенням одного з його компонентів, значенням, що з'явилося під впливом спеціально створеного контексту. Така гра слів виражає іронічне ставлення автора до висловлюваного.

Результатом використання зазначених стилістичних прийомів є комічне зниження висміюваних образів.

Наведені приклади засвідчують значимість контексту фразеологізму у гумористичному творі, оскільки лише він може розкрити авторську настанову на комічне використання стійкого словосполучення.

Часто поети вдаються до використання фразеологізмів з метою відтворення внутрішнього стану ліричного героя. Таким чином реалізується функція передачі внутрішніх якостей персонажа (ліричного героя). Серед таких ФО найчисельнішу групу становлять фразеологізми з компонентом *душа* як виразником психічного стану людини, її настроїв, переживань та відчуттів: *Чи з відстані, а чи із потойбіччя ! лісне покликав голос іоловіїий... / І не постало з голосу обличчя — /лиш жах великий душу перейняв / і повернув у тіло похололе...* (Голота, с. 81).; *Сидів я за кермом. Благословлявся ранок. / Дорога слалася поміж озимих піль, / Між Медоборами — до Києва з Гуцанок, / Сміявся й тішився в бігу автомобіль. / Я в тестя гостював. Добромирку й Лазівку, / Весілля й*

празники додому віз **в душі** (ЛУ, 17.11.05.); *Але тепер за трави непом'яті / Літа скорботні скинули шапки, / І холодно в душі, мов у кімнаті, / Коли вітрами видуто шибки* (Забаштанський, с. 43); *Думок наринули рої / на душу небайдужу: / „Сміються, плачуть солов'ї”—пронизує всю душу...* (Білоус, с. 28); *Монастирський крає дзвін / душу зболену... / Україну бачить він* [Петро Калнишевський] *і поневолену...* (Білоус, с. 39); *І щастям серце повнилось, немов! я виграла якусь фатальну битву, / і почуття — не знала ще любов — / мені слова складала у молитву. / І розкаяння полегкість — вознеси / мене над всім, що досі душу рвало!.. / ... Не відаю, чиї то голоси / тоді молитву першу диктували* (Поклад, с. 16); *... Нема, нема вже киці... / У горлі ніби згусток: / І у кімнаті глухо, / І на душі теж пусто. / Кого тепер погладить, І з ким бавитися нині?.. / Її смішна голівка / Лишилась у сльозині* (ЛУ, 13.10.05).

Отже, здійснене дослідження стилістичних функцій та прийомів використання загальнономовних фразеологізмів у поезії кінця ХХ - початку ХХІ ст. свідчить, що характер цього використання обумовлений самою природою фразеологічних одиниць. Разом з основними емоційно-експресивною та оцінною функціями стійкі словосполучення залежно від поставленого автором завдання виконують у поезії різноманітні художньо-виражальні функції, оскільки загальнономовна фразеологія вважається яскравим стилістичним засобом образності і художньої виразності. Крім того, однією з основних функцій фразеології в поезії є створення іронії та комізму. Основою іронічного використання стійких словосполучень є навмисне зіштовхування ФО з її лексичним оточенням.

Список літератури

1. Тимофеев Л. И. Основы теории литературы. — М., 1966.
2. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови: Посіб. — Луганськ, 2005.
3. Гончаров Б. П. К проблеме смысловой выразительности стиха // Изв. ОЛЯ АН СССР. — 1970. — Т. XXIX. — Вып. 1. — С. 23 - 33.
4. Космеда Т. А. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: Формування і розвиток категорії оцінки. — Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2000.
5. Бакина !М. А. Общезыковая фразеология в русской поэзии второй половины XIX в. — М., 1991.
6. Равлюк С. І. Аксіологічна лексика і фразеологія художньо-публіцистичних виступів 90-х років ХХ століття. — Автореф. дис. ...канд. філол. наук. — К., 2003.

Діжепедя

- Базилевський — Базилевський В. О. Украдене небо: Поезії. — К.: Укр. письменник, 1999.
 Білоус — Білоус Д. Г. Ромен хіба не родич Рима?: Поезії. — К.: Укр. письменник, 1999.
 Голота — Голота Л. В. На чоловічий голос: Поезії. — К.: Укр. письменник, 1999.
 Забаштанський — Забаштанський В. О. Найкривніша рідня — К.: Укр. письменник, 1999.
 КК — Кур'єр Кривбасу.
 Кордун — Кордун В. М. Зимовий стук дятла: Поезії. — К.: Укр. письменник, 1999.
 ЛУ — Літературна Україна.
 Поклад — Поклад Н. І. Молоде сонце: Вірші. — К.: Укр. письменник, 1999.

Скомаровський — Скомаровський В. П. Комп'ютер з характером: Сатира і гумор. — К.: Укр. письменник, 2002.

СФУМ — Словник фразеологізмів української мови / Уклад. В. М. Білоноженко та ін. — К.: Наук, думка, 2003.

Щипская М. А. Стилистические функции общеязыковых фразеологизмов в поэзии конца XX - начала XXI столетий,

В статье проанализированы стилистические функции (эмоционально-экспрессивная, оценочная, художественно-выразительная) общеязыковых фразеологизмов в поэзии конца XX - начала XXI столетий. Одной из основных функций ФЕ является создание иронической тональности.

Ключевые слова• фразеологизм, стилистические функции, экспрессия, образность, ирония, комизм.

Tchipskaja M. A. Stylistic functions of general language phraseological units in the poetry of the end of XX - the beginning of XXI centuries.

In the article the stylistic functions (emotionally-expressive, evaluating, artistically-expressive) of general language phraseological units in the poetry of the end of XX - the beginning of XXI centuries are analysed. One of the main functions of phraseological units is the creation of ironical key.

Key words: phraseological unit, stylistic functions, expressiveness, figurativeness, irony, the comic element.

Стаття надійшла до редакції 10 травня 2007 р.

Р. п. і. П. П. 4.

ДІАЛЕКТНА ФРАЗЕОЛОГІЯ

УДК 811.161.2'3 73. 7

ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ДІАЛЕКТНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (на матеріалі творів західноукраїнських письменників

А. І. П. Ц. Я. v. i. v. — u. a. a. a. j. . . v. V. x. . .)

О. В. Дехтярьова

У статті йдеться про стан дослідження діалектної фразеології на матеріалі художніх текстів, про особливості функціонування діалектних фразеологічних одиниць в художньому тексті на різних мовних рівнях: фонетичному, морфологічному, лексико-семантичному.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, діалектна фразеологія, художній текст, літературна мова, діалект.

Мова художньої літератури є особливим різновидом літературної мови. Важливе місце серед складників мовної тканини художніх творів окремих письменників (Л. Мартовича, В. Стефаніка, М. Черемшини) посідає діалектна фразеологія. Глибоке вивчення фонду української мови не можливе без аналізу діалектного матеріалу. "Своєю експресивністю, неповторною образністю й різноплановістю діалектна мова живить літературну на всіх її структурних рівнях" [1, с. 118].

Актуальність дослідження зумовлена відсутністю ґрунтовних праць, присвячених вивченню діалектної фразеології в художньому тексті. Дослідження з цієї проблематики в українському мовознавстві знайшли відображення у працях П. Г. Лавра [6], Н. А. Москаленко [7], Ю. Ф. Прадіда [8] та ін.

Питанням функціонування ФО у художніх творах присвячені роботи Л. Г. Авксентьева [9], С. П. Александрової (Бибик) [10], І. К. Білодіда [11], М. М. Богдана [12], В. С. Калашника [13], М. П. Коломійця [14], А. П. Супрун [15], В. Д. Ужченка [16], Л. Ф. Щербачук [17] та ін. Лінгвісти переважно зосереджують увагу на структурно-семантичних, функціонально-стилістичних, фразеотворчих, зіставних аспектах дослідження ФО художніх творів Т. Шевченка, М. Коцюбинського, М. Стельмаха, О. Довженка, М. Рильського, О. Вишні, О. Гончара та ін.

На сьогодні посилюється інтерес науковців до функціонування діалектних ФО. Письмова фіксація діалектних фразеологізмів у літературних творах відбиває особливості живого регіонального мовлення. Саме тому **мета даної статті** — дослідити мовні особливості художніх творів західноукраїнських письменників кінця

XIX - початку XX ст., зокрема Л. Мартовича, В. Стефаніка, М. Черемшини, так званої "покутської трійці".

Особливості мови творів цих письменників пов'язані з проблемою взаємодії між українською літературною мовою і народними говорами, з питанням про діалектизми в мові художньої літератури. З приводу використання в художній літературі діалектизмів існує чимало суперечливих суджень. Наприклад, В. В. Виноградовим зазначено, що "мова художньої літератури у своєму історичному розвитку не може вивчатися незалежно від історії загальнонародної розмовної мови та її відгалужень, а також від історії літературної мови" [18, с. 195]. Мова творів Л. Мартовича В. Стефаніка, М. Черемшини ґрунтується на говорі Покуття. Покутський діалект становить систему говірок, перехідних між буковинськими, гуцульськими, надністрянськими і подільськими. Особливо це відчутно у мові персонажів художніх творів, що надає їм місцевого колориту, допомагає реалістично відтворювати побут і життя народу, посилює психологізм та ліричність.

Зіставлення фразеологізмів, що функціонують у творах Л. Мартовича, В. Стефаніка, М. Черемшини, дозволяє виділити такі групи ФО:

1) фразеологізми, що не мають лексичних та семантичних відмінностей у порівнянні з літературною мовою: **збитися з пантелику** "заплутатися, помилитися", **ходити ходором** "сильно трястися, дивгити, хитатися, **не в голові** "хто-небудь не виявляє інтересу до когось - чогось" та ін.: "*А ти гадала? — говорив Семен, трохи з пантелику збитий*" [19, с. 118]; "*Всі толоки повні, улиці набиті, ґруні вгинаються, хати ходором ходять, жовніри тут газди, а бадіки, гей наймити, увихаються*" [21, с. 150]; "*— Ой, синку, міні різдво не в голові! Я, дитинко, всі дні оплакую і свѣито, і будень, — казала баба, та й сльози в очах показалися*" [20, с. 97];

2) фразеологізми, що мають відмінності граматичного та лексичного характеру при тотожному значенні: **дай вам Боже здоров'є** (літ. *дай Боже здоров'я* "уживається для вираження побажання добра, благополуччя кому-небудь з приводу подяки"), **тегне ноги за собов** (літ. *тягти ногу* "важко переступати, підтягуючи пошкоджену ногу до здорової"), **мні болит за тобов серце** (літ. *серце болить* "хто-небудь тяжко переживає з якогось приводу, уболіває, тривожиться за кого-, що-небудь") та ін.

3) діалектні фразеологізми, що мають відмінності на різних мовних рівнях порівняно з літературною мовою і виступають варіантами фразеологізмів, уживаних у літературній мові: **шляк трафив, мати в лексі, крєпір буде, натороч зробити, та й авус, цицка коло роте не обсіхла, чупер микати:** "*Ото раз "бойка" чорнобрива, бодай же тебе шляк трафив! — думала собі Пазя про Гандзю, ~~бо завидно їй було на Гандзині чорні брови~~*" [19, с. 395]; "*— Явидиглі піп .ли. лой/ UP о пігні ч л f i n „а. — пз... Агддїл/зү .... ит> Ллл піи уприттн" ГІ О с. 3541; "— Мой, брє, таже то жоліб, то межи скалами, було їму раз натороч зробити, аби не налазив на села, — каже один*" [21, с. 140];

Докладніше спинимось на характеристиці діалектних фразеологізмів, що мають відмінності на різних мовних рівнях порівняно з літературною мовою.

перекладина на церкву за старого і за мнен, цеї не руш мені жодна, бо б их руки обтєла!" [20, с. 114].

Основним засобом забарвлення твору місцевим колоритом є лексика, тому на лексико-семантичному рівні фіксуємо такі фразеологічні одиниці: *не мав боя (страху), туск (туга) по би рис, узяти в крипи (кліщі), уру (злість) мати, пустити плявзу (нісенітницю), бола (хвороба) би єї взєла, робити веймір (галас), гнути бандити*: "— Тоді я би *взяв* би панків у *крипи*, що змикали би передо мною, як теля з сіянок" [19, с. 148]; "— *Бола би єї взєла отуV*" [21, с. 224]; "*Осиротила-с мні, Чічко, та й жінку, та й діти, то тепер нам всім крєпір будеГ*" [20, с. 112]; "*А ти, мерзо, знов хочеш робити веймір на всі людиГ*" [20, с. 23]; "— *Ідіть, старий, спати, не гніт баидиги, а завтра підємо в село на вибір, то ми тих богачиків трохи намнемо*" [20, с. 134].

Висновки. Українська діалектна мова має невичерпні фразеологічні багатства, що завдяки діяльності визначних діячів українського письменства постійно поповнюють фразеологічну скарбницю української літературної мови. Діалектні фразеологізми, за словами Н. А. Москаленко, "вносять у художнє мовлення струмись свіжості, надають йому більшої колоритності й естетичної краси, посилюють його пізнавальну вартість, сприяють стислості, пружності опису" [7, с. 23].

Навіть побіжне знайомство з діалектною фразеологією дозволяє стверджувати, що між фразеологією української літературної мови та діалектною фразеологією існують розбіжності. Тому їх старанне вивчення може привести до одержання нових даних, які будуть корисними для всіх ярусів і ділянок лінгвістичних знань, допоможе глибше зрозуміти механізми творення й функціонування фразеологізмів, виявити статистику і динаміку фразеологічного фонду національної мови.

Аналіз діалектних фразеологізмів у творах художньої літератури сприятиме вирішенню актуальних проблем історії мови, етнографії, культурології.

Список літератури

1. Івченко А. О. Українська фразеологія: ономазіологія, ареали, етимологія. — Х.: ФОЛЮ, 1999. — 304 с.
2. Бабич Н. Д. Соотношение общенародного и узколокального в фразеологии украинского языка: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — Одесса, 1972. — 20 с.
3. Бевзенко С. П. Актуальність вивчення української діалектної фразеології // Мовознавство. — 1974. — №2. — С. 15 - 19.
4. Демський М. Т. Українські фраземи й особливості творення. — Львів: Просвіта, 1994 — 46 с.
5. Доленко М. Т. Из спостережень над діалектною фразеологією Поділля II Українське мовознавство. — К., 1975. — Вип.3. — С. 102- 107.
6. Лавер В. И. Фраземика украинских диалектов карпатского региона: Автореф. дис. ... д-ра. филол. наук.— К., 1992. — 40 с.
7. Москаленко Н. А. Лексичні діалектизми у складі фразеологізмів української літературної мови // Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами. — К., 1977. — С. 179- 188.
8. Прадід Ю. Ф. Из спостережень над діалектною фразеологією (на матеріалі бойківських говірок) // Мовознавство. — 1992. — №5. — С. 44 - 47.

9. Авксентьев Л. Г. Фразеология мови прозових творів Михайла Стельмаха: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Харків, 1969. — 17 с.
10. Александрова (Бибик) С. П. Фразеологізми в загальнонародній мові та художньому тексті // Мовознавство. — 1993. — № 6. — С. 70 - 74.
11. Білодід І. К. Мова творів О. Довженка. — К.: Вид-во АН УРСР, 1959. — 95 с.
12. Богдан М. М. Фразеология художественных произведений М. М. Коцюбинского: Дис.... канд. філол. наук. — К., 1956. — 243 с.
13. Калашник В. С. Українська поетична фразеологія і афористика поетичної мови повоєнного періоду. Семантико-типологічний аспект: Дис.... докт. філол. наук. — Харків, 1992,—293 с.
14. Коломієць М. ГТ. Семантико-стилістичні особливості фразеологічних синонімів Т. Г. Шевченка//Мовознавство. — 1992.—№2. — С. 33 -38.
15. Супрун А. П. Семантико-стилістичні особливості фразеологічних одиниць (на матеріалі творів М. Рильського): Автореф. ... дис. канд. філол. наук. — Дніпропетровськ, 1999,—19 с.
16. Ужченко В. Д. Фразеологія творів Остапа Вишні: Дис.... канд. філол. наук. —Харків, 1991
17. Щербачук Л. Ф. Загальномова та індивідуально-авторська фразеологія в художніх текстах (на матеріалі творів О. Гончара): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Дніпропетровськ, 2000. — 20 с.
18. Виноградов В. В. Проблемы русской стилистики. — М.: Высшая школа, 1981. — 320 с.
19. Мартович Лесь Твори. — К.: Дніпро, 1976. — 427 с.
20. Стефанік В. Повне збір. творів: У 3 т. — К, 1949. — Т.1. — 377 с.
21. Черемшина М. Твори в двох томах. — К.: Наукова думка, 1974. — Т. 1. — 336 с.

Дехтярьова О. В. Особенности функционирования диалектных фразеологических единиц в художественном тексте (на материале произведений западноукраинских писателей конца XX - начала XXI века).

В статье говорится о состоянии исследования диалектной фразеологии на материале художественных текстов, об особенностях функционирования диалектных фразеологических единиц в художественном тексте на разных языковых уровнях: фонетическом, морфологическом, лексико-семантическом.

Ключевые слова: фразеологическая единица, диалектная фразеология, художественный текст, литературный язык, диалект.

Dehtyaryova E. V. The peculiarities of use of dialectal phraseological units in a literary work (based on literary works of writers of Western Ukraine (the end of 19 - the beginning of 20 century)).

The article concerns the state of dialect phraseology research based on belles-lettres texts as well as functioning dialect phraseological units in belles-lettres text at different language levels: phonetical, morphological and lexical-semantic.

Key words: phraseological unit, dialect phraseology, belles-lettres, literary language, dialect.

Стаття надійшла до редакції 20 травня 2007 р.

УДК 811.161.2'373. 7

УКРАЇНСЬКІ ФРАЗЕМИ-ПОРІВНЯННЯ НА ПОЗНАЧЕННЯ "НЕЧИСТОЇ СИЛИ" В ГОВІРКАХ СЕРЕДНЬОГО ПОЛІССЯ

Г. М. Добролюжа

У статті з наукової точки зору обґрунтовується виникнення Добра і Зла у людському світі, вплив цих сил на світогляд людини.

Ключові слова: фразеологізм, образність, конотація.

Ка території українського Полісся зафіксовано близько двохсот народних порівнянь з нечистою силою; в них, наче у дзеркалі, відбито всі грані діяльності та вчинків людини, її моральних постулатів, естетичних уподобань, фізичних ознак тощо.

Чорт — це надприродна істота, що втілює в собі Зло; це найпопулярніший демонологічний персонаж української міфології взагалі, і поліської зокрема. Образ чорта має дохристиянське походження. До того ж ніхто точно не знає, чим же займався той прадавній чорт. Ще в 17 ст. його уявляли дещо інакше, ніж нам видається тепер: "Кудес, Кудесник — чорт или чаровник" — писав Памво Беринда у своєму "Лексиконі" (1627); але пізніше чорт перебрав на себе всі негативні риси християнського диявола як антипода Бога — володаря пекла та грішних душ.

Думки про появу чортів на землі розходяться: це і стружки-чортики з вовка, якого вистругав чорт; безліч чортенят з'явилося із краплин води, коли чорт умочив руку і почав нею стріпувати. Є й інша версія: коли Сатанаїл пожалівся Богові, що йому нудно, то Бог порадив Сатанаїлові плюнути один раз у мідний таз, але нечистий так постарався, що чортів наплодилося безліч, і Богові довелося скинути їх з неба [1, с. 154]. Множаться чорти різними способами: вони підмінюють та крадуть дітей, одружуються із земними жінками та беруть шлюб між собою [2, с. 416].

Спустилася нечиста сила на землю й почала називатися: *антипо, біс, демон, диявол, дідько, ізвір, ідол, змій, кадук, люципер, осипавець, пена, сатана, сатанюка, фіон, хапун, юдя, цур і пек*. Часто люди остерігалися згадувати чорта й послуговувалися евфемізмами: *той, рябий, окаяшка, злий, лукавий, чорний, куций проклятий, нечиста сила, іцезби* [3, с. 3 — 160; 1, с. 153]. Поряд із "загальноукраїнським" та "спільнослов'янським" чортом народна уява поліщука витворила і власного, "місцевого" чорта — *нетру*, буквально "болотяний чорт" [3, с. 86].

Після появи на землі чорти почали селитися у млинах, порожніх та напівзруйнованих спорудах, сараях, шинках, в бузині, омелі, комишах, в сухій вербі чи груші, у глибоких ярах, вирах, болотах, у воді та в пеклі. Але найкраще нечистій силі живеться в людині з лівого боку.

Чорт — дуже діяльна істота, його час — з півдня до півночі. Християнам від нього шкоди мало: варто лише перехреститися — і чорт утече, а от з євреєм чорти запанібрата.

При потребі чорт перетворюється на кого завгодно, та найчастіше — де тварини (овечка, козеня, кінь, біла собака, свиня, чорний чи білий півень, ворон, змія), побутові речі (веретено), а також людські образи (дитина, хлопчик, парубок, панич, пан, сусід, подорожній, мельник, коваль).

А от побачити чорта досить проблематично, тому що ходить він у шапці-невидимці. Селяни, зокрема у Проскурівському повіті, вірили, що у Великодні свята, коли селяни приносять священику в подарунок крашанки, потрібно взяти одну крашанку, просвердлити її наскрізь і через цей отвір можна побачити чорта у шапці-невидимці. До того ж відразу можна було заволодіти шапкою-невидимкою.

Чорт — майстер на всі руки: він вигадав млин, та не зміг добудувати; придумав віз, але не зміг вивезти його з майстерні; нечистий іноді служить людині (він і пасічник, і коваль, і музика). Завдячуючи саме чортам, маємо тютюн та горілку. Чорту нема й хвилини спокою: то він укладає угоди з дияволом та людьми, то лякає й ганяє коней, то краде дітей та залицяється до жінок, то ховається у сопілку чи у вербу, то катається на вогненному коні. Саме чортові приписують створення небесних хмар, високих гір, діяння темних зимових сил. Тісно пов'язана діяльність нечистого і з фінансами: чорти знають, де лежать скарби, і бережуть їх, вони крадуть гроші, а також можуть ними наділяти та позичати.

Аналізуючи діяльність чорта, більшість етнографів сходяться на тому, що чорт — це скоріше комічний, ніж грізний персонаж (П. Чубинський, М. Костомаров, А. Богданович, Г. Булашев, В. Скуратівський, В. Шевчук та ін.) — "а загалом — це образ не лише темний, але й пустотливий". Недарма чорта ображає наймит, б'є мірошник, обманює баба. До того ж чорти не вічні: їх їдять вовки, стріляють мисливці, спалює сонце. Смертельно небезпечні для чорта блискавка, хрест, ладан та свячена вода.

Та як би там не було, а чорта боялися; і в найстрашніших прокльонах чорт був головним виконавцем побажань: "Дідько б тебе цілував", "Чорт з тобою!", "Най тебе чорт візьме", "Щоб тебе лихо побило", "Чорт би твою маму парив", "Сто чортів у твою матір".

Образ чорта є центральним у багатьох засторогах та прикметах: "Не можна класти шапку на стіл, бо чорти заведуться", "Руки вверх не можна піднімати, тому що це — хрест диявола", "Якщо сидиш на лаві чи стільці, то не можна ногами гойдати, бо чорта колишеш", "Коли сильний вітер — це вже хтось повісився, продавши душу дияволу", "Якщо вихор не в дощ, то йде чортове весілля. Якби кинути сокиру в такий вихор, то йде кров".

А скільки приказок, примовок, де чорт перебирає на себе людські риси характеру: "Пусти чорта в хату, то він і на піч залізе" (нахаба), "І чорт на старість в монахи пішов" (лицемір), "Лізти чортові на роги" (наражатися на смертельну небезпеку), "Ні к чорту не годиться" (зовсім непридатне), "Чорт на все" (великий умілець), "Чорт йому не брат" (смілива людина).

У свідомості народу чорт є опонентом не лише Богу, а й земній праведній людині (порівняй: *нечиста сила*). До того ж чорт наділений багатьма людськими рисами, в основному — це вади, зрідка — позитив.

Характерним є й те, що чорт має діаметрально протилежні властивості, наприклад: 'ледачий': *сидить як чортів сліпить* — 'працьовитий': *вкалує як чорт*; 'багатий': *багатий як чорт* — 'бідний': *багатий як чорт рогатий*; 'веселий': *цибає як чортик на резинці* — 'сумний': *набурмосився як дідько*; 'вправний': *грає як дідько на роялі* — 'незграбний': *як чорт в порошнях*.

Образ чорта найчастіше вживається для метафоричного, гротескного зображення негарної людини. Слід зазначити, що на увазі мають не стільки зовнішній вигляд індивіда (*гарний як чортів тато восени*; *гарний як нетра*), скільки внутрішню недосконалість, нікчемність, відсутність позитивних душевних якостей (*борідка як в Ісуса, а очі як у біса*).

Традиційним, усталеним є використання образу чорта й усієї його "родини" — біса, люципера, антихриста, відьми, Баби Яги, пазі, мегери — для характеристики злої, сварливої людини: *живуть як чорти навкулачки б'ються*; *гризе як відьма дерево*.

Страх перед непізнаним, потойбічним світом обумовив наділення чорта в народній уяві всіма можливими й неможливими людськими хибами і гріхами. У цьому ми зможемо переконатися, переглянувши словничок модульної валентності з компаративним об'єктом 'чорт':

інтелектуальні здібності: розумний: *розумний як чорт (як чортяка)*;
дурний: *вискочив як чорт з ополонки (з попелу)*; *бовкнув як чорт летів і крила (ноги) звисив*; *шубовість як чорт у воду*;
непотрібний: *користі як із чорта смальцю*;
риса характеру: брехливий: *бреше як сім чортів*;
балакучий: *язик в роті як чорт в болоті*; *торохтить як чорт по коробці*;
ледачий: *бродить як чорт по болоту*; *сидить як чортів сліпить*;
працьовитий: *б'ється як чорт коло сухої верби*; *вкалує як чорт*;
боязкий: *бійся тестя багатого як чорта рогатого*; *дрижить як чорт перед дощем*; *курить як чорт від "кукуріку"*; *втікає як від нечистої сили*; *біжить як чорт з полоху (з переполоху)*;
жвавий: *жвавий як біс уночі*; *вертиться як чорт у баклазі*; *скаче як чорт на резинці (у смолі)*; *літає як чорт у кипуятку*; *спритний як тисяча чортів*; *як чорту повітрі носить (літає)*; *веселий як біс узимку*;
набридливий: *вчепився як чорту грішну душу*; *горнеться як чорт до грішної душі*; *стоїть як чорт над душею*; *як чорт за душею тягнеться*; *прив'язався як чорт*; *вчепився як біда болота*; *лізе як сатана*;
злий: *біситься як чорт з перпою*; *вередливий як чорт без хвоста*; *вредний як чорт рогатий*; *живуть як чорти навкулачки б'ються*; *злий як сто чортів*; *напали як чорти на попа*; *скрипить зубами як чорт копитами*; *товче як чорт гамана*; *колотить як чорт лозою*; *ярчать як чорти у пеклі*; *стрибає як чортик до хмари*; *гризе як відьма дерево*; *нагнівалась як пазя*; *як сатана у*

камені шумить; пищить як дідько у градовій хмарі;

скупий: сидить як дідько на грошах (на болоті, на горосі); сидить як чортів сліпить; сидить як чорт на грошах у болоті; скупий як чорт;

хитрий: підліз як чорт під монастир; хитрий як панський чорт; складний як чорт у мисочку; цибає як чортик на резинці; крутиться як чортик на ниточці; крутиться як чорт перед заутренею;

чванливий: носить як чорт з бубном (бубеном);

естетичні якості: брудний: вискочив як чорт з попелу; вимазався як чорт;

без смаку одягнений: вбрався як чорт; зібрався як чорт на витрішки; убрався як чорт на утренью;

невродливи: гарний як чортів батько восени; гарне личко як чортівська душа; як чорти на ньому воду возили; лице наче чорт сім кіп гороху змолотив; на голові як у чорта на хаті; на голові як чорт троячку шукав; гарний як чорт в баклазі, гарний як нетр (як непра) ;

негарне сшвання: співає ніби чорта старого ховає;

незграбний: зграбний як чорт в порошнях (порошні — 'різновид постолів',/ ходить ніби чорт на ноги наступає;

емоційний стан: захоплення: закохався як чорт у стару вербу (у суху вербу, у суху грушу); ніби їх чорт шнурочком зв'язав; кохався як чорт (молодим) козлям; кохався як чорт писанкою;

суспільне становище: бідність: багатий як чорт рогатий;

невдача: забрався (попав) як чорт у вершу; на біду як чорт на болото; сидить як чорт на сковороді; як чорт поїхав;

зникнення: зник як чорт хвостом наквив; заховався як чорт у суху грушу; шубовість як чорт у воду; пішов за водою як чорт за чередою;

самотність: сидить як чорт на пеньку; один як чорт на болоті;

чужий, нерідний: як чорт козі дядько; як чорт козі сусід через дорогу.

Своєрідність української ментальності стала передумовою відповідного розділу порівняльної фразеології, яка відзначається асиметрією наповнення: з одного боку — велика кількість порівнянь з негативною семантикою, а з іншого — незначне число фразеологізмів на позначення позитиву в сприйнятті навколишнього життя. Обмаль компаративних фразеологізмів з плюсовим значенням свідчать про те, що позитив у повсякденному житті вважався нормою і не потребував експресивного підтвердження. А от за допомогою влучних критичних висловів намагалися ліквідувати негативну мораль, виховати людину естетично та вдосконалити фізично — тобто підняти на якісно новий рівень духовне та матеріальне життя українського народу.

Список літератури

1. Скурагівський В. Русалії. — К.: Довіра, 1996.
2. Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / Упор.: А. Пономарьова, Т. Косміна та ін. — К.: Либідь, 1991.

3. Доброльожа Г. Красне слово — як золотий ключ. Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій. — Житомир: Волинь, 2003.

Доброльожа Г. М. Украинские фраземы-сравнения для обозначения "нечистой силы" в говорах Среднего Полесья.

В статье с научной точки зрения обосновано возникновение Добра и Зла в человеческом мире; влияние этих сил на мировоззрение человека.

Ключевые слова: фразеологизм, образность, коннотация.

Dobroiojoza G. Ukrainian phrazem-comparisons with the meaning "evil spirit" in dialects of Srednee Poles'e.

In this article the origin of Good and Evil in the human world and the influence of these spirits on the worldview of a person are substantiated from a scientific point of view.

Key words: phraseological unit, figurativeness, connotation.

Стаття надійшла до редакції 25 травня 2007 р.

УДК 811.373. 7 4 61.2

ОДНА ЗІ СФЕР СУЧАСНОГО ТАБУ (на матеріалі діалектної фразеології)

І. Б. Мілєва

Стаття присвячена аналізу східноукраїнських евфемістичних ареальних фразеологічних одиниць зі сфери інтимних стосунків і подружнього життя.

Ключові слова. діалектна фразеологія, діалекти, евфемістичні ареальні фразеологічні одиниці, еткофразеологізми.

Ня Ріпумнв Рін-пріпінго-пінт-лпл-тлом-тлп» іпА/итл/оя тлг*а ua oіг-ч" ії нпА/о, сучасне табу стає "своєрідною мовленнєвою цензурою" (К. Гюлумянц). Евфемізми нового часу, зазначає Б. Ларін, породжені або неправдивою мораллю, або елементами манірності [1, с. 109]. Серед сучасних табуйованих сфер Ж. Варбот окреслює номінації фізіологічних відправлень і пов'язаних з ними частин тіл предметів, лайливі слова, найменування населених пунктів та військових частин тощо [2, с. 345]. Докладніше представляє їх польська дослідниця А. Домбровська: людські недоліки, звички й пороки, фізичні вади, фінансовий статус, мова етикету, провини й покарання, лайливі слова, назви частин тіла, назви одягу, нагота, назви фізіологічних процесів, сексуальне життя [3, с. 110-261]. У польських діалектах А. Кравчик-Тирпа виділяє такі сфери сучасного табу: 1) сфера статі, що об'єднує 18 евфемізованих лексико-семантичних розрядів слів і виразів, які здебільшого представляють жіночу тематику (дівоцтво, менструація, народження дитини, викидень, акушерство тощо); 2) сфера нечистот; 3) сфера пороків і проступків [4, с. 111-222].

У східнословобожанських і східностепових говірках представлені образні замітники найрізноманітніших сфер. Серед субститутів, метою яких є затемнення реалії, відзначимо ті, що реалізують значення "бути в ув'язненні, сидіти в тюрмі": *зону топтати, баланду їсти* (Сіверс); "бути хабарником": *брати наречену* (Кіп), *брати на лапу* (Новпск), експресивніше звучить вираз з архаїчним компонентом *брати мзду* (Луган); "жебракувати": *ходити попід дворами* (Лут), *ходити з протягнутою рукою* (Луган), *жити людськими податками* (Старб); "заздрісний": *чорне око в когось* (Світ), *кривим оком дивитися* (Новпск) тощо.

Найвиразніше (за регулярною відтворюваністю, кількістю репрезентантів) на сході України окреслюються вислови чотирьох сфер, які підлягають сучасному табуванню: 1) сфера інтимних стосунків і подружнього життя, 2) сфера фізіологічних процесів людини, 3) сфера пороків і вчинків людини та 4) сфера негативних рис людини, її інтелектуальних здібностей. Метою цієї розвідки став аналіз східноукраїнських ареальних фразеологізмів першої з названих сфер.

Особливості родинно-побутових стосунків відбиває значна частина евфемістичних виразів Східної України. Більшість з висловів безпосередньо пов'язана з духовною й матеріальною культурою мешканців. Так, чимало евфемістичних ареальних фразеологічних одиниць (ЕАФО) відтворює особливості весільного обряду, отже, є етнофразеологізмами.

Серед атрибутів весільного обряду важливе місце посідає сватання. Поняття відмовити (одержати відмову) під час сватання чи не найчастіше підлягає евфемістичній заміні. Для східноукраїнського говіркового ареалу, як і для літературної мови, багатьох інших ареалів символом відмови [УМ, с. 431] став *гарбуз*. Як предметний знак незгоди фразеосемантичний центр "парної" ("відмовити" — "одержати відмову") мікроструктури *гарбуз* тільки в Луганській області зафіксований у 36 населених пунктах [Магр, с. 37]: *получити (одержати) гарбуза* (— Не йди, бо точно гарбуза одержиш. То така дівка!) (Новпск), *отримати гарбуза* (Старб), *дістати гарбуза* (Лисич). Див. у Західному Поліссі: *получити (одержати) гарбуза* [СлГр, т. I, с. 273]. Зрідка представлені ЕАФО з компонентом *тиква*: — Подивіться на нього! *Получив тикву в руки і вже десь налижався* (Лим).

І. Магрицька у "Словнику весільної лексики українських східнослобожанських говірок (Луганська область)" (2003) називає низку ЕАФО з варіативними дієслівними компонентами: *поставити, уру>чити, поддрити гарбуза, прийняти з гарбузом* [Магр]; див. ще *підсунути гарбуза* (Полов), *тикнути гарбуза* (Новпск), *повісити гарбуз* (Лиз), *повісити гарбуза* (Зал), *почепити гарбуз* (Свист), *почепити гарбуза* (Лим). Пор. у словнику В. Даля: *поднести жениху арбуз* "відмовити", тут же лексикограф зазначає: "арбуз" — малоросійське "гарбуз", тобто "тыква" [Даль, т. I, с. 65]. Запозиченням з української Т. Лепешев вважає і біл. *даць гарбуз* [5, с. 21].

Відзначимо також інші евфемістичні символи відмови в східноукраїнському ареалі: *давати ханьку (ханьки)*, пор.: — Йому ж дали ханьку, а він знов туди лізе (Луган) [УВДС, с. 238], *дати відкоша* (Житл), вислови-перифрази — *дати одказ* (Євсуг), *дати відставку* (Новпск), *дати отставку* (Полов). ЕАФО *от ворот поворот [дати]* в Лисичанську, Старобільську вживається зі значенням "відмовити при сватанні", хоча зараз вираз набуває узагальненого значення "відмовити в будь-якому питанні" (Луган). Ряд субститутів сформувався навколо стрижневого компонента *чайник*: *повісити чайника* (Зак), *чайник дзвенить* (Сват), *заторохтити чайником* (— Прийдеш свататись — заторохтиш чайником) (Сад) [УВДС, с. 248]. В. Ужченко припускає, що "чайник" як символ відмови (матеріальний і вербальний) прийшов з донських (російських) говорів, оскільки там він особливо поширений: *прицепить (прицепливать), привязать (привязывать), подвесить (повешивать) чайник*. Їхній ареал прилягає до говорів Східної України, а фразеоглоса продовжується й далі, зокрема на Курщину: *чайник навесить, чайник навязать* [6, с. 87]. У мовленні сучасної молоді лексема *чайник* практично завжди негативно конотована.

Синонімічний ряд ЕАФО в аналізованому ареалі на позначення відмови поповнюють образні вирази *наїстися вареників* (Старб), *наїстися солі* (Петр), *спіймати горобця* (КрЛ), *яшник покотити* (Заайд). У Рудівці Сватівського р-ну вживають заміник *поїхати з облизнем*. Його походження мовці пояснюють так: "Приїхав свататись, але поїхав ні з чим. Так само, як хотів їсти, а його не нагодували, він облизався й залишився голодний" [УВДС, с. 172]. Це дуже нагадує пояснення внутрішньої форми ФО й у Словнику Б. Грінченка, пор.: "Ззгсти облизня" говорилося спочатку про собаку: думав одержати їжу, та нічого не одержав, лиш облизався. Звідси про людей: *піймати, вхопити, ззгсти облизня*" [СлГр, т. III, с. 14]. Наведемо ще декілька ЕАФО, уживаних в ареалі як фразеологічні вербалізми відмови: *піднести макітру* (Алч), *піднести печеного рака*, *показати рогача* (КрЛ), *прядиво вкрутити* (Старб). Зазнають семантичної трансформації і звужують своє значення вирази *піти з носом* (Прос) [Магр, с. 109], *залишитися з носом* (Старб) "отримати відмову при сватанні", пор. укр. літ. *залишитися з носом* "зазнати невдачі, неприємності і т. ін." (ФСУМ, с. 434).

Можна говорити про набуття статусу евфемістично-фразеологічної універсали "мікроструктури відмови". На Глухівщині свого часу фіксували вислів *потягти ковша*, на Полтавщині — *піднести печеного кабака*, на Охтирщині — *прив'язати віника*, *причепити деркача*, *прив'язати мітлу* [6, с. 87]. У гуцульських говірках зафіксовано *'дати бан'ц'е*, де *ба'бец* — „бичок-головач", якого за давнім звичаєм подавала на стіл дівчина, відмовляючи легеню під час сватання [7, с. 13]. На знак відмови жениху в поляків молода підносила йому чорну або сіру юшку (*szara polewka, szary barszcz, czarna polewka, czarna zupa*). Мотиваційною ознакою таких фразеологізмів є темний колір страви. В околицях Любліна зафіксовано й ідіому *odebrad grochowy wieniec*, виникнення якої пов'язується зі звичаєм підносити жениху вінок, сплетений зі стеблин гороху [8, с. 30 - 31].

З поступовою "європеїзацією" життя молоде покоління все менше звертається до давніх традиційних обрядів (сватання, весілля тощо). "Модне" спільне життя без державної реєстрації браку особливо характерне для сучасної молоді, проте в усному мовленні воно ще іноді евфемізується. Це зумовило виникнення ряду евфемістичних виразів семантичного ряду "жити разом, не зареєструвавшись" — *жити громадським шлюбом (браком), бути в громадському шлюбі* (уживаються практично повсюди). Синонімічними заміниками виступають також іронічні надслівні утворення зі стрижневим дієслівним компонентом *розписатися, розписатися на заборі* (Новгіск, Полов), *розписатися на стіні* (Старб, Лисич), *вилами по воді розписатися* (— А вони нічо собі й не думають. Вилами по воді розписалися — от і все) (Старб). Остання ЕАФО виникла, можливо, унаслідок конкретизації узагальненого значення, пор. *вилами по воді (писане)* "про щось малоймовірне, таке, що може й не відбутися" [СУІ, с. 45], *вилами [по воді] писано (написано)* "невідомо, як буде": первісно все, що написано вилами по воді, не залишає слідів, стає непомітним, "непевним" [УУ, с. 15].

Сема непостійності, невизначеності відчутна у фразеологізмах *жити зайцем* (— І скільки ж ти будеш жити зайцем? Пора вже й одуматися) (Старб), *на курячих правах* (Зак), пор. із загальновідомим *на пташиних правах* "не маючи законних підстав, надійного становища, захисту" [ФСУМ, с. 686].

Тема "зради та нешлюбних зв'язків" також часто евфемізується. Дівчину-повію практично повсюди на Луганщині називають *квартильською дівчиною, кішкою мартівською*. Можливо, загальноживане *дівчина (жінка) легкої поведінки* вмотивувало виникнення "легкої" евфемістичної метафори *дівчина-метелик* (Єнак), пор. укр. жарг. *нічний метелик* [СтавКСЖ, с. 174]. Сюди ж належать ЕАФО *на всіх одна* (Світ) (в основі — сема "доступності"), *два долара тридцять копійок* (Старб) (п ціна). Тут евфемізми нерідко сусідують з дисфемізмами, у яких яскраво виражене осудження: *коза драна*, пор.: — На всьому кутку знали, що вона одного не держиться. *Коза драна!* (Усп) [УВДС, с. 126]; *сучка підзаборна*, пор.: — От сучка підзаборна! Поки чоловік на роботі, знов до сусіда (Бул), пор. ннад. *водіть сучу свійбу* "вести розпусне життя (перев. про жінок)" [Чаб, с. 23]. Народною мораллю осуджується й мати дівчини (жінки) з непристойною поведінкою — *загально селищна теща* (Топ).

Образні номінації для характеристики похитливого чоловіка не так поширені: звичайно його поведінка осуджується рідше. Зрадник часто уособлюється в образі *цуцика: як голодний цуцик*, пор.: — Та шо ти як голодний цуцик. У тебе ж така жінка гарна! (Старб), *як цуцик весною* (Шульг), *цуцик з цівка зірвався* (Новпск). Замість прямого "зраджувати жінці" вживають і зневажливий замітник *обувати жінку в лапті* (— Обуваєш жінку в лапті, а вона тебе любить) (Лисич), де відбувається конкретизація значення вислову введенням компонента *жінка* (ЕАФО *обувати в лапті* поширена на всій території сходу України, але здебільшого відома з узагальненим значенням "обманювати, говорити неправду"). У с. Світлому на Старобільщині про гулящого чоловіка ще кажуть *слабкий на передок*, пор.: — А шо ж ти, Оксано, від нього хочеш? Ти ж знала, що він слабкий на передок, пор.: ннад. *слабій на передок* „похитливий" [Чаб, с. 329], жарг. *слаба на передок* "про легкодоступну жінку, яка часто й охоче погоджується на статеві контакти" [СтавКСЖ, с. 202]. У словнику американського сленгу подібні мотиви відбиті в евфемізмі *easy take, easy lay (to be an)* "той, кого легко спокусити, у т. ч. жінка, що легко йде до кінця"; упорядники пропонують відповідник — *слабка на передок* [Моск, с. 189].

До семантичного ряду "зраджувати в подружньому житті" входять евфемістичні субститути зі стрижневим компонентом *роги (рога)-, рогами не підтирає, рога як у лося* (Зак), *роги в двері не проходять* (Ссаул), *зробити рогатим* (КрЛ). Активно функціонує ЕАФО *наставляти (ставити) рога* (Луган, Старб), яка представлена й у літературній мові: *наставляти / наставити роги* [ФСУМ, с. 535], [УУ, с. 167], [СУІ, с. 224], *наставити ріжки* [ФрЛук, с. 363], а на Луганщині "увійшло і в прислів'я" — *хто женився на красивій, той рогатим став буксиром*. Інформанти, як правило, не можуть пояснити етимологію "рогатого" виразу.

Для деяких іронічних ЕАФО характерне "виробниче" мотивування: *працювати в другу {третю, четверту} зміну* (Новайд), *працювати в нічну зміну* (Кр), *піти на промисли (промисел)* (— Тільки вийшла заміж, а вже пішла на промисли: чоловік синців наставив) (Усп) [УВДС, с. 194], *їздити у відрядження* (— Оце й з'їздив у відрядження — нова жінка та дитина) (Старб), *робити на два фронти* (Розе). Таким виразам з порівняно "прозорою" внутрішньою формою протиставляються ареалізми, що важко піддаються "логізації": *заглядати до курника* (Лисич), *великого хвоста мати*, пор.: — Та вона такого великого хвоста має, що бідний її чоловік (Кір) [УВДС, с. 239]. *Затемнений і вислів з рибалки носити копчену рибу*, пор.: — Як живеш? — Було б усе гаразд, та мій почав з рибалки носити копчену рибу (Анд) [Там же, с. 201], в основі якого лежить ще й певний алогізм. Наведемо ще декілька прикладів: *перебирати як циган кіньми* (Лисич), *переплутати (перекутати) койку* (Світ) тощо.

Продуктивні й моделі, де ЕАФО реалізують якесь "відхилення" від прямої ("правильної") людської лінії покоління: ~~кидати ппівп~~ ~~ІстабУ~~ ~~гуляти на зтціпні~~ (Новпск), *ходити на сторону* (— Нема щось мого, а вже пізно, мати, знову на сторону пішов) (Старб), пор.: пол. *skoła w bok* [3, с. 258], *гуляти як собака*, пор.: — Гуляє мій, як собака, життя ніякого не бачу (Новпск).

У східнослов'янських і східностепових говірках зафіксовані численні ЕАФО, побудовані за моделлю "стрибати (сягати, ступати, бігати та ін.) + в + флоризм": *стрибати в куці* (Світ), *сягати в очерет* (КрЛ), *стрибати (скакати) в гречку* (Анд). Замінник *скакати в гречку* (Новпск) відомий і в прислів'ї *не скачи в гречку, бо обстрижуть як овечку*, що вживається, зокрема, у Білокуракиному, пор. загальнономовні реалізації: *скакати в гречку* [ФрЛук, с. 951, *скакати* ~~усКичити; гілсити~~) *о гречку* ^{ГОЧГТ} » ^{11>} ^{7,лт} ~~сиріл уькакНуши~~ (J, I. IV, с. 356).

Вираз *скакати в гречку* є "класичним" фразеологічним зрощенням із затемненою внутрішньою формою, яке стало предметом уваги багатьох дослідників (А. Івченко, В. Коваль, Ф. Медведєв, Л. Скрипник). "Флористична" модель активно реалізується й на Луганщині: *скакати в ромахи* (Світ), *скачати в бур'яни* (Новпск), *скачати в лопухи* (Заїк), згадуване *стрибати в куці* (Старб). Сюди прилягає ЕАФО *залетіти в гречку* "завагітніти, не виходячи заміж", пор.: — Ой дівчата, залетіла я в гречку. Що ж матері скажу? (Лим). Якщо додати й вислови типу *скакати через пліт*, *стрибати в бузину*, *плигати в лози*, то всі вони вкладаються в ширшу модель, де іменна частина указує на "місце якоїсь схованки" [9, с. 175-176].

Отже, у східнослов'янських і східностепових говірках відокремлюється просторий шар фразеологізмів, що характеризують подружнє життя, приховуючи його небажані, негативні сторони: відмову в сватанні, неетичну поведінку жінки й чоловіка тощо. І хоча сучасна молодь все частіше відмовляється від українських традицій і деяких обрядів, хоча сфера стосунків стає більш "відкритою", все одно ще відчуваємо потребу замінити деякі прямі назви, що завжди вважалися непристойними.

Умовні скорочення джерел

- Арк** — Аркушин Г. Сказав, як два зв'язав: Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині. — Люблін; Луцьк, 2003. — 177 с. („Фразеологія" — С. 76-133).
- Даль** — Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. — М.: Рус. яз., 1982. — Т. 1—4.
- Магр** — Магрицька І. Словник весільної лексики українських східнословобожанських говірок (Луганська область). — Луганськ: Знання, 2003. — 172 с.
- Моск** — Московцев Н., Шевченко С. Вахи^у мати, сз^{п!}! Иллюстрированный путеводитель по американскому сленгу. — СПб: Питер, 2004. — 480 с.
- СлГр** — Словарь української мови / Упоряд. з дод. власті, матеріалу Борис Грінченко. — Надрук. з вид. 1907 — 1909 рр. фотоспособом, — К.: Наук, думка, 1996. — Т. 1—4.
- СтавКСЖ** — Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови. — К.: Критика, 2003. — 336 с.
- СУІ** — Удовиченко Г. М. Словник українських ідіом: Понад 2200 ідіом. — К.: Рад. письменник, 1968. — 463 с.
- УВДС** — Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу. — 4-е вид. — Луганськ: Альма-матер, 2002. — 263 с.
- УМ** — Войтович В. Українська міфологія. — К.: Либідь, 2002. — 664 с.
- УУ** — Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник української мови. — К.: Освіта, 1998, — 224 с.
- ФрЛук** — Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: Словник-довідник / Укл. О. І. Скопенко, Т. В. Цимбаліск. — К.: Довіра, 2003. — 735 с.
- ФСУМ** — Фразеологічний словник української мови: В 2 кн. — К.: Наук, думка, 1993. — Кн. 1-2.
- Чаб** — Чабаненко В. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. — Запоріжжя, 2001. — 201 с.

Список літератури

1. Ларин Б. А. Об эвфемизмах // Ларин Б. А. История русского языка и общее языкознание. — М.: Просвещение, 1977. — С. 101-114.
2. Варб — Варбот Ж. Ж. Табу // Русский язык. Энциклопедия / Гл. ред. Ф. П. Филин. — М.: Сов. энцикля, 1979. — С 345 - 346,
3. D[^]browska A. Eufernizmy wspóczesnego j[^]zyka polskiego. — Wroclaw: Wyd-wo uniwersyteiy w'rociawskiego, 1994. — 419 s.
4. Krawczyk-Турра А. Tabу vv dialektach polskich. — Bydgoszcz: Wyd-wo Akademii Bydgoskiej, 2001. — 345 s.
5. Лепешау І. Я. Праблемы фразеалагічнай стылістыкі і фразеалагічнай нормы. — Мінск: Навука і тэхніка, 1984. — 264 с.
6. Ужченко В. Д. Весільні фразеологізми // Укр. мова і л-ра в шк. — 1991. — №5. — С. 86 - 88.
7. Олійник М. Я. Фразеологія гуцульських говірок: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01,—Л. 2002,—20 с.
8. Пупенко Л. М. Польська весільна лексика та фразеологія // Мовознавство. — 1999. — №4—5. — С. 21-33.
9. Ужченко В. Д. Історико-лінгвістичний аспект формування української фразеології: Дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.02 — Луганськ, 1994. — 453 с.

Умовні скорочення населених пунктів

Алч — Алчевськ, **Анд** — Андріївна м. Сніжного, **Бул** — Булавинівка Новояковськ. р-ну, **Євсуг** — Євсуг Біловодськ. р-ну, **Єнак** — Єнакієве, **Єсаул** — Єсаулівка Антрацитівськ. р-ну, **Житл** — Житлівка Кремінськ. р-ну, **Заайд** — Заайдарівка Новопсковськ. р-ну, **Зак** — Закотне Новопсковськ. р-ну, **Зал** — Залиман Кремінськ. р-ну, **Кір** — Кіровськ, **Кр** — Краснодон, **КрЛ** — Красний Луч, **Лиз** — Лизине Білокуракинськ. р-ну, **Лим** — Лиман Старобільськ. р-ну, **Луган** — Луганськ. **Лут** — Лутугине, **Новайд** — Новоайдар, **Новпск** — Новопсков, **Петр** — Петрівка Станично-Луганськ. р-ну, **Полов** — Половинкине Старобільськ. р-ну, **Прос** — Просяне Марківськ. р-ну, **Розе** — Розсохувате Марківськ. р-ну, **Сад** — Садки Старобільськ. р-ну, **Сват** — Сватове, **Світ** — Світле Старобільськ. р-ну, **Сіверс** — Сіверськодонецьк, **Старб** — Старобільськ, **Топ** — Тополі Троїцьк. р-ну, **Усп** — Успенка Лутугинськ. р-ну, **Шульг** — Шульгинка Старобільськ. р-ну.

Мілева І, В. Одна из областей современного табу (на материале диалектной фразеологии).

Статья посвящена анализу восточнoукраинских эвфемистических ареальных фразеологических единиц в области интимных отношений и супружеской жизни.

Ключевые слова, диалектная фразеология, диалекты, эвфемистические ареальные фразеологические единицы, этнофразеологизмы.

Mileva I. V. One of the fields of a modern taboo (on the material of dialect phraseology).

The article is devoted to the analyses of eastern-Ukrainian euphemistic natural habitat phraseological units in the field of intimate relations and matrimonial life.

Key words: dialect phraseology, dialects, euphemistic natural habitat phraseological units, etnophraseologisms.

Стаття надійшла до редакції і 9 квітня 2007 р.

УДК 811.161.2' 373.7

ТЕМАТИЧНИЙ КОНСТРУКТ ОПИСУ СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКОГО АРЕАЛУ

Г. М. Обєднікова

У статті розглянуто фразеосемантичне поле "Народження людини" в ідеографічному просторі локальної фразеології, виокремлено найпродуктивніші варіантно-синонімічні групи фразеологізмів досліджуваної сфери, виявлено вплив обраної тематичної групи ФО на становлення й розвиток культурно-національного менталітету мовців зазначеного ареалу.

Ключові слова, варіантно-синонімічна група, ареальні фразеологічні одиниці, фразеосемантичне поле "Народження людини".

Твердження про національно-культурну специфіку фразеологічної системи мови є визначальним у більшості праць з лінгвокультурології. Виокремлення культурно-маркованих одиниць у мові, розкриття змісту культурної конотації текстів побутово-емпіричного характеру орієнтує вчених на "всебічне дослідження співвідношення і зв'язку мови і духовної культури, мови і народного менталітету, мови і народної творчості, їхньої взаємозалежності і відповідної кореспонденції" [1, с. 182]. На думку М. Толстого, важливим у дослідженні духовної культури поколінь є вивчення так званих етнічних "коренів" — "конструктів" — фразеологічних одиниць (ФО). Етнофразеологічна реконструкція і заповнення певних "резервуарів культурного змісту" сприятиме подальшому дослідженню інтерактивної взаємодії асоціативно-образного сприйняття ФО з культурно-національним світорозумінням як фоновим знанням конкретної лінгвокультурної спільноти. Дзеркальне відображення фразеологічним компонентом мови образного народного менталітету, з одного боку, а з іншого — його відтворення у мовленні і закріплення на рівні мовної свідомості — закладає підвалини для цілісного порівняння фразеологічного складу слов'янських

WAR У^ЛЯПНІШЛГ ППЧІЄС mUMY ЛГ^жі

подібних тезаурусів окреслені ідеографічними (тематичними) полями ФО, етнолінгвістичні параметри яких мають культурологічну значущість. Історико-етимологічні, лінгвокультурологічні "зрізи" етнічних коренів тезаурусів можна простежити лише на достатньо розгалужених фразеологічних масивах, адже

ІНТерПреТаЦІЯ ОКрЄМІХ ОБрАЗНІХ ВИСЛОВІВ Є ЗДЄБІЛЬШОГО ЗаВУАЛЬОВАНОЮ, НЄЧІТКОЮ 'у

визначенні культурно-національного смислу і характеру. Безумовно, для того, щоб описати системність зв'язків фразеологічного складу мови з культурно-націо-

нальним образом світу, необхідно спиратися на ідеографічну базу даних, оскільки світорозуміння, відображене в мовній картині світу, організоване як тематичний концептуальний простір. Ідеографічна схема у рамках фразеологічного складу мови дозволяє відобразити специфіку культурно-національного менталітету носіїв мови на різних часових проміжках.

На важливість тематико-ідеографічного групування діалектного фразеологічного матеріалу для ареального опису східнослов'янського континууму вказував В. Мокієнко [2, с. 51]. Зокрема, дослідник акцентує увагу на створенні двомовних країнознавчих ідеографічних словників слов'янських мов, поява яких створить важливі передумови контрастивного вивчення фразеології, сприятиме більш об'єктивному виявленню загальних та специфічних рис окремих національних фразеологічних систем або їх фрагментів.

У своїй монографії "Фразеологічна ідеографія" [3] Ю. Прадід звертає увагу на розмитість меж, неоднаковість заповнення класифікаційних рубрик фразеології літературної мови чи діалектів за предметно-поняттєвими зонами. Достатньо систематизованим залишається концептуально-тематичний простір емоцій, переживань людини, сфера оцінки нею реалій, предметів навколишнього світу тощо. Значний шар ФО становлять евфемізовані ФО, поява яких збігається з тим періодом в історії людства, коли "людина не тільки не відділяла слова від думки, але навіть не відділяла слова від речі" [4, с. 241].

Розгалужена система фразеологічних заміників табуйованих назв предметів, явищ, ознак, стану розповсюджується на певну кількість обрядодій, які визначали ті чи інші етапи життя людини й окремі стадії розвитку сім'ї. Зокрема, перифрази з більш розпливчастим значенням порівняно з прямою назвою характерні для родильної обрядовості, що пояснюється надзвичайною делікатністю самого факту народження дитини, котре було й основною умовою визнання законності сім'ї.

Метою розвідки є спроба визначити місце теми народження в ідеографічному просторі локальної фразеології, виокремити найпродуктивніші тематично-домінантні образні конкретизатори досліджуваної сфери, дослідити вплив обраної тематичної групи ФО на становлення і розвиток культурно-національного менталітету мовців зазначеного ареалу.

У межах тематично-концептуального простору родильних обрядодій східнословобожанського континууму слід виокремити варіантно-синонімічну групу (ВСГ) фразеологізмів з семантикою "вагітна" ("завагітніти", "бути вагітною"). Вислови цієї групи здебільшого вербалізовані як евфемізми і можуть бути розподілені за декількома структурно-семантичними моделями (В. Ужченко). Для розгляду ми обрали як загальноновживані у визначеному ареалі ФО, так і вислови, у складі яких є мікролокалії. Серед фразеологізмів зафіксовані, зокрема, такі, що містять певне "наповнення", а відтак є індивідуально мотивованими: *вишенька пуста, надута на життя, не пуста жінка, з животом*. Певній кількості фразеологічних формул на позначення вагітності властиве суміщення двох значень — "бути вагітною" і "бути товстим", оскільки образним підґрунтям обох значень є спільні семи — "якийсь додаток", "живіт, що виступає вперед": *ходити з животом, коlobка носити, глобус носити, гарбуза проковтнути* тощо. Реалізація фразеологічного значення "вагітна", "завагітніти" постає як наслідок споживання предметів, овочів: *глобус з'їсти (ковтнути, проковтнути), шар ковтнути, гарбуза проковтнути (з'їсти), кавуна з'їсти (проковтнути), груш об їстися, сухариків найстися*. Активно побутуючим у вжитку мовців регіону є

ареальна фразеологічна одиниця (АФО) *гороху наїстися*, адже флоризм "горох" вважається символом дітонародження. На означення порівняння вагітної жінки з якоюсь будівлею вживаються евфемізовані вербалізми *сарай з пристройкою*, *сарай з припічком*. За О. Потебнею, "всяка хвороба з невідомої причини прикидається "з вітру". Вітер здатен „принести людину" [4, с. 79]. із символом "вітер" можна пов'язати й сему "вагітна", яка наявна в евфемістичному ареалізмі *вітром задуло (підвіяло) кого* "невідомо від кого стати вагітною". Цілком логічною відтак стає асоціація до висловів *вітром навіяне*, *Банька Ветров* — про дитину в незаміжньої дівчини. Евфемістичний жартівливий вислів *сквозняком продуло* також належить до попередньої мікрогрупи. Згрубіле *горбата в одну сторону* характеризує зовнішній фізичний стан вагітної жінки, підкреслюючи тим самим індивідуальну мотивацію фразеологізму. В основі фразеологічних евфемізмів індивідуальної мотивації може також лежати реалізація семантичної моделі *ІVJiiHiiH Iiriдaиn . 7/IX-iCnлOy. rte AOU/иLit CjJULHzy u.ynu-uu U J i И Cfliilnuiu ,* *наспилась кому, упіймати рибу* "стати вагітною"; мотив очікування: *аїста ждати, ждати хлопця, ждати Андрюшку від Гаврюшки, в аптеці чергу займати*.

Іншу, кількісно більшу, ВСГ образних висловів досліджуваного нами ФСП становлять ФО, безпосередньо пов'язані з актом народження дитини. У межах цієї групи вирізняється ряд стандартизованих, іллокутивно забарвлених обманювальних формул-міфологем, у плані змісту яких є "відсилка до ситуації спілкування" [5, с. 117]. Серед класифікаційних підкласів у зоні інтенсивного побутування знаходяться ті з них, у яких конкретизуючу роль відіграють назви 1) птахів і тварин, 2) водних об'єктів і стихій, 3) окремих осіб, а також ключові поняття мотиву "купівлі— продажу" дітей. Зафіксовані нами ФО з родильною семантикою ареально позначені концептами-реаліями, засвідчують багатство образних конкретизаторів.

Отже, до першої групи обманювальних пояснень-міфологем відносяться уявлення, пов'язані з живильною силою рослинної природи. Зокрема, у ФО Сходу України із зазначеною семантикою зафіксовані такі назви флори, як *будяк, буряк, бур'ян, верба, вишня, вишенька, вишняк, гарбуз, гарбузиння, груша, дерево, йолка, калина, капуста, картоплиння (картоплиня), картопля (картошка), квітка, квіточка, кукурудза, куц, куц калини, куцик, листик, лобода, лопух, морква, огірок, ромашка, слива, терник, цибуля, черешня, щавель, яблуна, ялина*. Як слушно зауважує Л. Виноградова, "поява дітей на світ незмінно співвідноситься з моментом весняно-літнього пробудження, розквіту й плодоношення природи" [6, с. 237]: з *груші струсгсти, з ромашки виріс (виросла),* ***Блннм rE*** *знайшли (найшли, зловили, піймали, купили) в капусті (під капустою),* *знайшли (найшли) в картоплинні, знайшли в лободі, знайшли в цибулі, знайшли на городі в картоплі, знайшли у вишняках, знайшовся у вишні, із квіточки, із маківки, на вербі найшли (знайшли), на дереві найшли (сидів), на*

черешні знайшли, найшли (знайшли) в сливі, копали картоплю і викопали тебе, найшли (знайшли) у вишеньках, під грушею лежав, під кущем калини найшли (знайшли), під кущем лежав, під куциком знайшли, під листиком знайшли, серед гарбузів знайшли (сидів), у будяках найшли (знайшли), у буряках найшли, у буряках сидів, у бур 'янах найшли, у вишнях взяли, у калині найшли, у капусті сидів, у квасолі знайшли, у квітці найшли, у лопухах знайшли, у сливах взяли, у щавлі найшли.

Поодинокі зафіксовані вислови, у яких превалює лексема "кісточка": із кісточок у вишнях [взяли], із кісточок у сливах [взяли].

До другої групи формул належать фаунонімк. Домінуючим концептом у більшості з них виступає концепт *аїст*. Специфічним для східно-слобожанського фразеологічного континууму є наявність одного синонімічного фразеотворчого ряду концептів *аїст* — лелека — журавель — чорногуз у значенні "птаха, який приносить дітей": *аїст круг почоту зробив, аїст приніс, аїст приніс на крилах, аїст упустив, аїсти принесли, журавель приніс, журавель на крилах приніс, лелек приніс, лелека завітав, лелека навідався, лелека принесла, лелека принесла на поріг дома, лелека приніс, лелека приніс з теплих країв, лелека приніс у кошику, лелеки принесли, прилетів лелека, тебе приніс, чорногуз підкинув*.

Крім АФО із зазначеними концептами птахів, зустрічаються фразеологізми *зоуля принесла, сірий гусь приніс, зозуля підклала, голуб (голуби) принесли, курка знесла, шпаки весною прилетіли*. Як складник евфемістичних фразеологічних міфологем, у східно-слобожанських говірках зафіксовано фаунонім-концепт *птаха*: *птахи на крилах принесли, у доброго птаха придбали, на крилах принесли*. Значно менше представлені вислови *киця, принесла, котик приніс, коза принесла, жаби наквакали*. Символіка зайця тісно переплітається з весільними обрядодіями, продовженням роду, деякими магічними засобами від безплідності, а відтак концепт *заєць* найпродуктивніше виявляє себе у ряді АФО: *заєць у лісі подарував, зайчик приніс, зайчик у капусті знайшов, із зайцем моркву їв*.

Найуживанішими у східно-слобожанських і східно-степових говірках є так звані форми "переміщення" дітей, що відбуваються за допомогою а) водних об'єктів і стихій: *виловили в Луганці, витягли з колодязя, зловити (спіймати, виловити) в річці кого, знайти (найти) в колодязі, на ставу знайшли кого, приплив (припливла) по струмку, у воді найшли, у Дінці (Донці) виловили, у калюжі найшли (знайшли)*; б) Бога, янголів, небесних світил: *Бог послав, ангел на крилах спустив, з неба впав, з місяця звалився (упав)*; в) унаслідок "купівлі-продажу": *в аптеці купили, купили в лікарні, купили в магазині, купили в магазині "Іграшки", купили в іграшковому магазині, купили в пекарні кого, купили на базарі. Купили на ярмарці, у доброго птаха придбали, у циган купили*.

Велику групу складають просторові та об'єктні сфери — *базар, вікно, дорога, лавда, грядка, ліс, баштан, калюжа, город, колодязь, коробка, криниця, лавка, лікарня, магазин, піч, ярмарка, поріг, підвороття, тин, поле тощо*. Іменні

компоненти фразеологізмів цієї групи тісно пов'язуються з дієслівними відповідниками *знайти, приносити, сидіти, купити, підкинути*: *знайти на бащтані, у коробці з конфетками (канхветами) найшли (знайшли), у калюжі найшли (знайшли), найшли (знайшли) у колодязі, з базару принесли, у циган купили, витягли з колодязя, на леваді уловили, попід (під) тином лежав, з лісу привели, з мішка витрусили, підкинули в лікарні, у подарунок дали, відкопали в городі, виріс в городі, на городі зловили (вловили, піймали), у діжці найшли (знайшли), в солomé найшли (знайшли), вилловили в лісі, з поліна зробили, на грядці найшли, на дереві найшли, на лаві, і в парку найшли (знайшли), на городі бігав, на порозі найшли. Найшли на дорозі, під листиком знайти. У тернику вловили, у поштовому (почтовому) яцику найшли, у сні найшли, у чоботі найшли, у човнику найшли (знайшли), у ярку найшли.*

За частотністю локативного вживання виокремлюємо ВСГ фразеологізмів, які

знайшли, бабуся від зайців з лісу принесла, бабуся за ногу впіймала, Дід мороз подарував, Дід Мороз приніс, зайчик приніс, під підвороття бабка поклала, цигани підкинули. Не конкретизовані (безсуб'єктні) АФО об'єднують вислови, які відповідають схемі "вони якісь [десь] зробили" (В. Ужченко): *купили на базарі, на городі зловили, у тернику вловили, знайшли на вулиці, на грядці найшли, під піччю найшли.*

Отже, розглянуте нами фразеосемантичне поле "Народження людини" є досить розгалуженою мережею тематичних ареалі змів, своєрідним культурно-національним тезаурусом, що унаочнює етнокультурні традиції Сходу України.

Список літератури

1. Толстой Н. И. Этнолингвистические аспекты славянской фразеологии // Толстой Н. И. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. — М., 1995.
2. Мокиенко В. М. О тематико-идеографической классификации фразеологизмов // Словари и лингвострановедение: Сб. ст. / Под ред. Е. М. Верещагина. — М.: Русский язык, 1982.
3. Прадід Ю. Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень). — К.; Сімф., 1997,—252 с.
4. Потєбня А. А. О мифическом значении некоторых обрядов и поверий // А. А. Потєбня. Слово и миф. — М.: "Правда", 1989.
5. Баранов А. А., Добровольский Д. О. На пути к идеографическому описанию русской идиоматики /7 Фразеологические словари и компьютерная фразеология: Тез. сообщ. Школы-семинара 13-17 ноября 1990 г., — Орел, 1990.
6. Виноградова Л. Н. Народная фразеология, объясняющая, откуда берутся дети // Фразеология в контексте культуры / Отв. ред. В. Н. Телия. — М.: Школа "Языки рус. культуры", 1999.
7. Ужченко В. Д, Ужченко Д. В. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу. — Луганськ: Альма-Матер, 2002. — 263 с.

Обєднікова Е. М. Тематический конструктор описания восточнослобожанского ареала.

В статье рассмотрено фразеосемантическое поле "Рождение человека" в идеографическом пространстве локальной фразеологии, выделены наиболее продуктивные вариантно-синонимические группы фразеологизмов исследуемой области, проанализировано влияние избранной тематической группы ФЕ на становление и развитие культурно-национального менталитета носителей языка определенного ареала.

Ключевые слова: вариантно-синонимическая группа, ареальные фразеологические единицы, фразеосемантическое поле "Рождение человека".

Obednikova E. M. Thematic construct of the description of eastern-slobozansian natural habitat.

In the article the phrasco-semantic field "Birth of a human" in the ideographic space of local phraseology is examined. The most productive variant- synonymous groups of phraseological units of field which is under consideration are singled out, the influence of selected thematic group of phraseological units on the formation and the development cultural-national mentality of native speakers of definite natural habitat is analysed.

Key words: variant- synonymous group, natural habitat phraseological units, phraseo-semantic, field "Birth of a human".

Стаття надійшла до редакції 11 травня 2007 р.

УДК 811.373.7461.2

ТЕРМІНИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ВІНЧАННЯ В ГОВІРКАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ СЛОБОЖАНЩИНИ

О. Л. Плетнева

У статті охарактеризовано особливості семантики лексем і фразеологізмів говірок центральної та східної Слобожанщини, то належать до фразеосемантичної групи "Вінчання".

Ключові слова: терміни на позначення вінчального обряду, фразеологічні одиниці, фразеосемантична група "Вінчання", говірки, семантика.

Лексема *весілля*, яка походить від прасл. *veseibje, утвореного від *vese/ь* — "веселий" уживалася "... спочатку в загальному розумінні "радоші, веселості", а значення "шлюбне весілля" розвинулося... не пізніше другої половини XV ст." [1, т. I, с. 363]). Як обрядовий термін слово *весілля* позначає складне кількаетапне дійство, яке, за спостереженнями вітчизняних та зарубіжних етнографів і фольклористів, відзначається своєю архаїчністю, наявністю спільних етнографічних рис для представників різних регіонів України й водночас специфічних локальних ознак для мешканців кожного регіону. В українській діалектній фразеології на позначення весілля вживається також обрядовий термін *свадьба* (*свальба*, *свайба*). Який з цих двох термінів, *весілля* чи *свадьба* (від *сватати*, *сват* з прасл. *svds* — "свій" [2, с. 570]), більш давнього походження, визначити сьогодні дуже важко. Деякі вчені вважають, що термін *свадьба* вторинний по відношенню до *весілля*. "В українській писемності слово "свадьба" відоме з XV ст..." [3, с. 137 — 138; 4, с. 266].

Усвідомлення нащадками глибокої архаїки весільного обряду, його значущості для виявлення та розуміння виражених у ритуалах особливостей світогляду народу раз по раз стимулювали звернення дослідників до висвітлення тих чи інших аспектів весілля [Т. Бернштам, Хв. Вовк, Е. Гаврилюк, О. Потебня, М. Сумцов]. У цьому зв'язку видається цілком правомірним інтерес науковців до вербальних компонентів весільного обряду, зокрема до весільної лексики та фразеології [М. Бігусяк, Н. Грозовська, В. Дроботенко, І. Магрицька, О. Поріцька, О. Тищенко, В. Шевченко]. Можливо, це пов'язано з тим, що ці компоненти найбільшою мірою відбивають ідеї обряду, його архетипну семантику та образи. Дослідженням весільної обрядовості займалися також вітчизняні та закордонні вчені Я. Головацький, О. Гура, Н. Здоровега, О. Кольберг, Л. Ларіна, К. Мошинський, П. Романюк та ін.

Спеціальне вивчення лексики та фразеології весільного обряду на нинішньому етапі розвитку українського мовознавства повинно передбачати, з одного боку, максимально повне залучення діалектної лексики та фразеології, а з іншого боку, використання теоретичних надбань вітчизняної та зарубіжної лінгвістики для інтерпретації мовного матеріалу. Весільна лексика та фразеологія говірок центральної

та східної Слобожанщини вивчені поки що недостатньо, чим і визначається актуальність звернення до предмета нашого дослідження.

Мета нашої розвідки полягає в тому, щоб виявити й схарактеризувати особливості семантики лексем і фразеологізмів вінчального обряду, образна основа яких відбиває концептуальні ідеї українського весілля. Предметом дослідження є лексеми та фразеологічні одиниці (ФО) говірок центральної та східної Слобожанщини, що належать до фразеосемантичної групи (ФСГ) "Вінчання". Аналізовані фразеологізми вилучені, в основному, з художніх творів слобожанських письменників, зі словників діалектної лексики та фразеології, меншою мірою, із власних польових записів. Більша частина аналізованого фразеологічного матеріалу відійшла до пасивного запасу мови, що зумовлено поступовим забуттям, спрощенням і нівелюванням давніх народних звичаїв та обрядів.

Дослідники виділяють три основні етапи весільних обрядів: передвесільний, весільний, післявесільний [3, с. 137]. Вінчання належить до другого етапу. Воно є одним з найдавніших етапів весілля. "Вінчання вважалося обов'язковим, і в ньому цінувалося не тільки саме таїнство, але й юридичні права громадянства, які воно давало. Обрядність вінчання, багато елементів якої були народними за походженням, мала високий сакральний авторитет і сприяла виникненню в традиційному ритуалі подібних до таїнства форм типу "благословення" наречених (батьками, хрещеними), їх "причастя" (пиття молодих з однієї чарки на весільному бенкеті), триразового "обходження" (навколо столу), обміну персями тощо. В одних місцевостях ці обряди дублювали таїнство, в інших — заміняли його, якщо вінчання в церкві не було" [3, с. 86 - 87]. Т. Бернштам вважає, що язичницькі подібності до вінчання часто зустрічалися у весільних обрядах українців, що пояснюється тривалою живучістю, аж до приєднання України до Росії, уявлень про необов'язковість церковного таїнства. В українців ще в другій половині XVIII ст. широко був поширений давній звичай вінчати біля річки, озера або криниці. Так, на Переяславщині обхід навколо криниці називався *шлюбом на віру* або *криницею* [3, с. 87]. Вода в криниці, за віруваннями, мала особливу силу здоров'я, зцілювання та плодючості [3, с. 268]. Батько на знак заручин сина з коханою дівчиною копав криницю [3, с. 270].

"Церковне вінчання запроваджене на Русі порівняно пізно (XI ст.) і спочатку було обов'язковим лише для членів князівських родин" [5, с. 24]. У народі шлюб молодих набрав юридичної сили після дотримання цілого ряду весільних звичаїв й обрядів, тільки вони давали право на шлюбне співжиття [5, с.24; 6, с.59]. Бувало, що від вінчання до весілля проходило рік або два. "У XVI ст. духовенство нерідко скаржиться на те, що "багато людей на Русі незаконно мешкають: беручи жінок, не вінчаються, а урядники за таких стоять" [7, с. 22 - 23]. Унаслідок цього, "суворо ганячи такий непобожний звичай, синод указом 18 листопада 1844 року наказав священикам при самім вінчанні брати з молодих підписку у тім, що вони зараз же після вінчання, не чекаючи весілля, почнуть жити сукупно... Результатом цього наказу було те, що на Україні стали вінчатися в один день з весіллям" [8, с. 15 - і 6].

Вінчати, як і *вінець*, *вінок* походять від прасл. *lěť (пор. рос. *вен* — "плетінка"), що пов'язане з прасл. *viti — "вити" [1, т. і, с. 400]. Лексеми *вінчати*, *вінчання*,

вінчатися з ким [9, с. 189]). Наречені беруться за руки (*побралися за рученьки, як голуб з голубкою* [9, с. 191]) і заходять до церкви. Серед аналізованих ФО окрему групу складають вирази, на внутрішню форму яких вплинули компоненти *статти, ступнути* (*без благословенія*) у *вінець уступити* [9, с. 506]; у *закон уступити* [9, с. 506], [з ким] *шо кінець тиггш* [11, с. 50], *СМулрU На рушнику* [11, с. 500] *л льв. до сьлюбу ставати* [14, с. 117]), що, на нашу думку, зумовило появу фразеологізмів *родинний (сімейний) стан* [15, с. 508], *л льв. вступати в стан малжеисський* — "одружуватися" [14, с. 171], де *малзісенський* — шлюбний.

Процес вінчання складається з двох дій — заручин і самого вінчання, причому в давньохристиянській церкві ці два обряди проводилися окремо (до XVIII ст.). Обряд заручин був громадянським актом, під час якого *перстнями обмінювалися* [9, с. 183] (пор. зі *л льв. заміняти собі перешені* [14, с. 171]), а обряд вінчання — церковним. Молодіят благословляють палаючими свічками, і вони обмінюються *мінялися хрестами*. В з. емії 5-й обмін обручками вказує на взаємний обмін правами. Кругла форма персня, як і інших весільних атрибутів (хліб, тарілка, на якій виносили рушники, вінок молодої, діжа, коровай, дивень, калач, шишки тощо), вказує на поєднання молодих на вічність. "Обручка — символ єднання родів" [6, с. 344]. Тобто, ідея обміну — це не що інше, як утворення духовного єднання молодих, а також їх родів. Крім того, заручення за своїм магичним змістом близьке до перев'язування, яке ми спостерігаємо у весільних обрядах, починаючи зі сватання [16, с. 8]. Під час вінчання *[молодим] руки [під вінцем] зв'язують* [9, с. 109; Валк.; Н. В.]. Подібний обряд ми знаходимо в описах давньоіндійського весілля. Весільний обряд перев'язування вірвовкою правої руки молодого та лівої руки молодої був дуже важливим у давніх індійців, оскільки вважалося, що з цього моменту й до поєднання наречених це був їхній захист від злих сил. Пізніше такий звичай *утратив* своє сакральне значення, а набув декоративного значення, хоча індійці продовжували вірити, що ця вірвовка приносить щастя [17, с. 182, 278]. Вузол має магичну силу: може "зав'язати те, на що надумано... Вузол... символізує безперервність, долю, неминучість... Колись на Поділлі, йдучи на сватання, зв'язували ніжки стола ("щоб діло швидко в'язалося")... Під час вінчання священник зв'язував руки молодих рушником (знак єднання життєвої долі)" [6, с. 99]. Таким чином, обмін обручками, як і перев'язування, утілює символіку безкінечності.

Заручені молодята *стають на рушник* [9, с. 360] на "знак того, що вони повинні будуть поділяти однакову долю в усьому — як щасливу, так і нещасливу" [18, с. 13] і прилюдно перед хрестом та Євангелієм оголошують свою волю укласти шлюб. У внутрішній формі наведеного фразеологізму відбивається тісна взаємодія народного й церковного у вінчальному обряді (колись молоді ставали на кожух або пояс, щоб батьки благословили їх [6, с. 77]). Оскільки рушник — "символ злагоди, подружньої вірності..." [6, с. 452], то стає зрозумілим його використання під час весільних обрядів (сватання, вінчання тощо).

Найчисленніші фразеологізми ФСГ "Вінчання" з компонентом *вінець (вінця кому держати* [11, т.2, с. 53]; *вінець прийняти* [9, с. 506]; *удовець без вінця* [9, с. 110] —

"парубок, наречена якого померла"; *кого під вінець вести* [13, с. 56] та ін.), який дав назву самому обряду. Значення накладання вінців на наречених під час вінчання Іоанн Златоуст пояснює так: "Вінці накладаються на молодих на знак перемоги, для того щоб показати, що вони, непереможені пристрастю до шлюбу, такими приступають і до шлюбного ложа" [19, с. 352]. Цікаво, що ще у Вітхому Завіті описується давньоєврейське вінчання, у якому є й перстень, і поєднання рук, і рух молодої по колу, і вінець [10, и. 398]. "Вінець — символ торжества й величі. Початок уживання вінців відноситься до IV ст., коли припинилися гоніння на християнство... У давнину вінці являли собою.., вінки з квітів і рослин" [10, с. 399]. Церковний вінець бере своє коріння з весільного вінка. М. Сумцов, досліджуючи весільні обряди, дійшов висновку, що вінок як символ дівочтва стоїть на давнішому шаблі розвитку народного свідогляду, ніж шлюбний вінок [20, с. 86]. "Вінець (вінок, віночок, вінчик) — 1) "вінець, який тримають над головами молодих під час вінчання у церкві"; 2) "головний убір молодої П» гъяпсптѣ плігпнсяца" " г l → р "гни/ли*- /о/лсчлі пн*гм ртлпдрцг лдатрмі зрл лг j її життгчяйнпї г-мпы 5(Чіmvпп ппплпигрнпю ппів unm_j'втщлг'ті тя (іагартрпя" ГА с. 76].

Вінок (вінець) та обручку об'єднують спільні семантичні компоненти, які відбивають особливості їхньої форми та її осмислення — "круглий предмет з отвором посередині, який має магічну силу". Г. Лозко зазначає, що "ще з давніх-давен в Україні круглі предмети з отвором посередині вважаються магічними, чарівними..." [21, с. 187]. Використання таких предметів, найвірогідніше, пов'язане з культом Сонця в давніх українців. "Весільний вінок у давні часи знаменував сонце або світосяйний німб навколо нього" [20, с. 87]. У цьому зв'язку відзначимо, що німб (гало), який нагадує вінок (вінець), у стародавні часи символізував сонячне коло, осяйну корону, яка увінчує голову небесного Бога. Християни ж, починаючи з IV ст., зображують німб навколо голови святих, ангелів, пророків, що символізує випромінювання від них Світла Божого [6, с. 335]. Таким чином, у IV ст. церковний вінець і німб почали виконувати, по суті, одну функцію — освячення. Попри те, що вінці виготовлялися з різного матеріалу, зокрема дерева й металу, українська культурна традиція зберегла, передусім, номінації, структурними компонентами яких є відносні прикметники *мідний* і *серебрений*. Живі народні говірки не диференціюють *мідний вінець*; *серебрений вінець* і *церковний вінець* — "вінець, який тримають над головами молодих під час вінчання в церкві" [12, с. 32]. Утім, слід відзначити, що мова українських весільних пісень зберігає прадавні номінації типу *вінок барвінковий* [22, с. 183]; *рутяний віночок* [22, с. 17]; *зелений вінок* [22, с. 351], які вказують на первісний спосіб виготовлення вінка. "У малоросійських весільних піснях містяться вказівки на те, що дівчата, звивши вінок, котили його по столу. Звичай цей служить символічним виявом руху обоженуваного світила, яке сприяло шлюбу..." [20, с. 89].

Тема кола як символа "уху сонця простежується й у фразеологізмі *окрутити (обводити) круг стільця* [9, с. 188, 360] та погрозово-іронічній ФО *я тебе ожено качачкою кругом хати!* [В. Д.; Воскр.], етимологія яких пов'язана з триразовим (для ушлявлення святої Трійці [18, с. 21]) рухом по колу під час вінчання. Колоподібним обходженням молоді знаменують те, що вони будуть берегти свій шлюб вічно,

оскільки повторне коло — знак вічності [18, с. 20]. Цей обряд можна віднести до найархаїчніших. Так, одним з етапів давньоіндійського весільного обряду є обходження молодих навколо вогню, що символізувало прилучення молодої до родового культу молодого [17, с. 184, 278]. "Обхід молодих кругом аналя або вівтаря в церкві у народном}' обряді відповідає обходу (часто посолонь) кругом столу (або печі, колодязя, дуба, дому, комори та ін.)" [6, с. 77]. Якщо дослідники припускають, що дохристиянський обряд вшчакня в слов'ян проходив Оіля дерев, які молоді тричі обходили за сонцем [6, с. 77], у лісі, особливо в Купальську ніч, як сонячний прояв "умикання-поривання", дозволений богами неба й землі [6, с. 549], то стає зрозумілим відлуння цього давнього обряду у внутрішній формі ФС- *округлити (обводити) круг стільця* [9, с. 188, 360], причому тут обидва компоненти (*окрутити й стілець*) несуть на собі образне навантаження. Співвіднесення обрядового дерева й стільця — це метонімія, породжена обрядом.

Підсумовуючи проаналізований мовний матеріал, можна зробити висновки про те, що терміни на позначення вінчального обряду зберігають у собі релікти й давні уявлення про шлюб. Фразеологізми ФСГ "Вінчання" модифікуються. Народна фразеологія взаємодіє з церковною фразеологією, що зумовлено співвіднесенням і взаємовпливом язичницького та християнського начал. Образна основа "вінчальних" ФО пов'язана з поняттями руху, кола, що теж повною мірою відбиває особливості осмислення весільного обряду в його прадавніх витоках.

Умовні скорочення

Давньоінд. — давньоіндійське, **давньорус.** — давньоруське, **лит.** — литовське, **льв.** — львівське, **пор.** — порівняйте, **прасл.** — праслов'янське, **рос.** — російське.

Скорочення назв населених пунктів Харківської області

Бірк. — смт Бірки Нововодолазького р-ну, **Бог.** — м. Богодухів Богодухівського р-ну, **Валк.** — м. Валки Валківського р-ну, **В. Д.** — сел. Велика Данилівка Київського р-ну м. Харкова, **Воскр.** — с. Воскресенівка Богодухівського р-ну, **Мирн.** — с. Мирне Краснокутського р-ну, **Н. В.** — смт Нова Водолага Нововодолазького р-ну.

Список літератури

1. Етимологічний словник української мови в 7-ми т. — К. Паук. думка, 1982 - 2004. — Т. 1-4.
2. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. — Т. 3 / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева; под ред. и с пред. Б. А. Ларина. — 3-е изд., стер. — СПб., 1996.
3. Бернштам Т. А. Молодость в символизме переходных обрядов восточных славян: Учение и опыт Церкви в народном христианстве. — С.-П., 2000. — 395 с.
4. Толстой Н. И. Язык и народная культура: Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. — М.: Индрик, 1995. — 509 с.
5. Борисенко В. К. Нова весільна обрядовість (На матеріалах південно-східних районів України). — К.: Наук. думка, 1979.
6. Войтович В. М. Українська міфологія. — К.: Либідь, 2002. — 664 с.
7. Весілля: У 2-х кн. — К.: Наук. думка, 1970. — Кн. 1.

8. Левицький О. Невінчані шлюби на Україні в XVI-XVIII ст. /У Записки Українського наукового товариства в Києві. — К., 1908. — Кн. 3.
9. Квітка-Основ'яненко Г. Повісті та оповідання. Драматичні твори. — К.: Наук, думка, 1982.—540 с.
10. Полный православный богословский энциклопедический словарь. Репринт, изд. — М.: Концерн "Возрождение", 1992. — 1120 с. — Выходн. дан. ориг.: СПб. — Изд-во П. П. Сойкина. — Томъ 1.
11. Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка / Відпов. ред. М. А. Жовтобрюх: У 3-х т. — Харків: ХДУ, 1978-1979. — Т. 1-3.
12. Магрицька І. Словник весільної лексики українських східнослобожанських говірок (Луганська область). — Луганськ: Знання, 2003. — 172 с.
13. Крауш Б. Слобожанські казки. — Харків: Центр Леся Курбаса, 1993. — 144 с.
14. Лозинський Й. І. Українське весілля. — К.: Наук, думка, 1992. — 174 с.
15. Головащук С. І. Російсько-український словник сталих словосполучень. — К.: Наук, думка, 2001. — 640 с.
16. Плетнева О. Л. Центрально- та східнослобожанська фразеологія обрядів сватання // Лінгвістика: Збірник наукових праць. — 2006. — №2 (8). — Луганський національний педагогічний університет ім. Тараса Шевченка. — С. 64-73.
17. Пандей Р. Д. Древнеиндийские домашние обряды (обычаи): Пер. с англ. А. А. Вигасина. - 2-е изд.— М.: Высш. шк., 1990. — 319 с.
18. Почему надо венчаться. По благословию епископа Тираспольского и Дубоссарского Юстиниана. — М.: Благо, 2006. — 32 с.
19. Христианство. Энциклопедический словарь в 3-х т. — Т. 1. — М.: Большая Российская Энциклопедия, 1993.
20. Сумцов Н. Ф. О свадебных обрядах, преимущественно русских. — Харьков: Типография И. В. Попова, 1881. — 208 с.
21. Лозко Г. С. Коло Свароже: Відроджені традиції. — К.: Укр. письменник, 2004. — 222 с.
22. Весільні пісні: У 2-х кн. / Редкол.: О. І. Дей та ін. — К.: Наук, думка, 1982. — Кн. 2.

Плетнева О. Л. Термины для обозначения венчания в говорах центральной и восточной Слобожанщины.

В статье охарактеризованы особенности семантики лексем и фразеологизмов говоров центральной и восточной Слобожанщины, которые относятся к фразеосемантической группе "Венчание".

Ключевые слова: термины для обозначения обряда венчания, фразеологические единицы, фразеосемантическая группа "Венчание", говоры, семантика.

Pletneva O. L. The terms of designation the wedding (ceremony) in the dialects of central and eastern Slobozantshina.

In the article the peculiarities of semantics of lexemes and phraseological units of the dialects of central and eastern Slobozantshina that refer to the phraseosemantic group "Wedding (ceremony)" are characterized.

Keywords: terms for designating the wedding ceremony, phraseological units, phraseosemantic group "Wedding (ceremony)", dialects, semantics.

Діагностична статистика

УДК 811,373.7461.2

ФРАЗЕОСЕМАНТИЧНІ ЛІНІЇ ОДНІЄЇ "ДЕЛІКАТНОЇ" ВАРІАНТНО-СИНОНІМІЧНОЇ ГРУПИ

В. Д. Ужченко

Стаття присвячена аналізу ФО зі значенням "зраджувати в подружньому житті". Названі вислови складають доволі розгалужену варіантно-синонімічну групу, в якій виокремлене декілька фразосемантичних ліній.

Ключові слова: фразеологічні одиниці, варіантно-синонімічна група, фразеосемантичні лінії, внутрішня форма.

Традиційно заборонені для прямого називання поняття "порушувати вірність у коханні", "чужоложити", "зраджувати в подружньому житті", "зраджувати в шлюбі", "порушувати подружню вірність", "зраджувати чоловікові (жінці)" тощо, вербалізовані фразеологічними одиницями (ФО), звичайно однопозиційними, вимагають суб'єктного оточення (назви чоловічої чи жіночої статі, коли тендерний аспект чітко простежується, або без різниці в статі), експресивні та пейоративно позначені, фіксуються різними фразео- і пареміологічними джерелами (Словарь української мови Б. Грінченка, 1907; Українські приказки, прислів'я і таке інше, 1864; Галицько-руські народні приповідки І. Франка, 1901 — 1910; Фразеологічний словник української мови Г. Удовиченка, 1984; Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини, 1990; Словарець бурсацького говору К. Широцького, 1998; академічний двотомний Фразеологічний словник української мови, 5 993; Фразеологічний словник української мови В. Д. Ужченка й Д. В. Ужченка, 1998; Матеріали к диалектному фразеологічному словарю Воронежской области О. Шестакової, 1972; Lidowa gseni И. Заоралеката ін.) і були предметом уваги багатьох дослідників, зокрема, Л. Скрипник, Ф. Медведева, А. Івченка, В. Ковалюк, Б. Сихти, А. Домбровської та ін.

Подібні поняття узус старанно евфемізує, чим стимулює численні фразеологічні субститути: *наставляти роги* кому, *скакати в гречку*, *перелюб* з ким *зчиняти* [1, т. III, с.125], *ходити в біб* (вираз записаний у Карпатах), ссл., сст. *великого хвоста мати* "гуляти, зраджувати чоловікові" (Та вона такого *великого хвоста має*, що бідний її чоловік, Кір), *повісити чайника* "зрадити, обманути" (у подружньому житті), *козла водити* (Бонд), *поїхати на охоту* (Лисич, Луган), пор. ще: Як почав чоловік *на охоту їздити* — добра не жди, десь загуляв (фіксація аспірантки Т. Д'якової), *піти (ходити) на промисли (промисел)* (Солон, Усп), пор.: Тільки вийшла заміж, а вже *пішла на промисли*: чоловік синців наставив (Усп), *з рибалки носити копчену рибу* (— **Як** живеш? — Було б усе гаразд, та мій почав *з рибалки носити копчену рибу*, Анд) [2, с. 265]; тут внутрішню форму вислову можна сприймати

таким чином: зі справжньої рибалки носять свіжу, а не копчену рибу; гуц. *ходити йек іра без дшиш 'а*; див. також ФО за участю антропонімів: *[ходити] йаг богданка у андр ійцев 'ім; [ходити] йек толош паран'дуч':ин* [3, с. 151].

Джерелом дослідження стали багатотисячні картотеки В. Ужченка та Д. Ужченка, фіксації різних словників, реєстр Фразеологічного словника східнословобожанських і степових говірок Донбасу [2], матеріали дисертацій. Названі вислови звичайно аналізують єдиним потоком, хоча, як оудемо бачити, генетично, структурно-семантично вони далеко не "однорядні", а складають доволі розгалужену варіантно-синонімічну групу, проте в ній можна виразно намітити декілька фразеосемантичних ліній, аналіз яких і буде становити мету нашої статті.

1. Фразеологізми, утворені за участю часових маркерів: *працювати (робити) в другу, третю, четверту* зміну "зраджувати в подружньому житті", *працювати в нічну зміну* "тс.". За даними, наприклад, ареального словника східнословобожанських і східностепових говірок, вони відзначені в 23 населених ттунктах ЇВґубівський Лутугинського р-ну. Новоайдар, Новоборовиці Свердловського р-ну. Сичанське Марківського р-ну, Сніжне та ін.) [2, с. 139]. Метафора подібних висловів уґрунтовується на тому, що "специфічна" праця звичайно припадає на вечірні чи нічні "зміни".

2. Фразеологізми, утворені за участю просторових маркерів. Серед гуцульських говіркових ФО, наприклад, М. Олійник називає такі моделі: *[Ходити] + як + рухомий елемент + у (на) + ткацькому верстаті = "зраджувати у шлюбі": холдинги йек ч 'оуник у кроснах (Ходити йек Ї 'оуник у кроснах / ни ш'інує 'ж'інки / а до л'убасок 'перш'іи); [Ходити] + ні + твердою поверхнею + ні + хиткою, небезпечною поверхнею = "зраджувати у шлюбі": \Хочити\ н і до'рогоу н і йар'ком, [ходити] Н і псґсґл Н » au isuy \15vj на лідш п і усґсґл п і Ои шу / а д іли он до і vґсґ 'мами; Иск во'на за -него в'і-д:аласи / то тої стау ходити н і до'рогоу н і иар •ком / переба'ч'ейте). Внутрішня форма ФО таких моделей відображає "почергове перебування предмета в кількох точках, що асоціюється з невірним партнером", "хто ходить манівцями, без конкретного напрямку", "стан людини, що перебуває на межі поміж сталим партнером у шлюбі і позашлюбним" [3, с. 150].*

3. Фразеологізми, які реалізують протиставлення на основі тематичного параметра свій — чужий: Не *стрибай у нашу гречку*, бо ноги попереламауеш (І. Микитенко) // Я чоловік сімейний і в чужі гречки не скакаю (О. Гончар). Ідея чужого ("чужого"), стороннього простежується, зокрема, у лемківських виразах Східної Словаччини, що містять атрибут "чужого" ("чужого", "другого"): лемк. *ходьти на другы ґрушкы, ходьти до чужой капуста, ходьти до другой пивниці, ходіти до чужого реґру (реґр — ділянка), ходіти до чужой студні "порушувати подружню вірність"* [4, с. 44, 63, 112, 129]; гуц. *ходити до чужой 'постені (Ни ходи до чужой Біостен 'і / бо к'і наб'йут')*, *ходити до чужой 'хати уХодиш до чужой'хати / а 'думайш / н'іх'то не з'найі). М. Олійник уписує їх до моделі *[Ходити] + до + чужої + власності = "зраджувати у шлюбі"* [3, с. 151]; як *би він ні жив, та жив, аби в чужу гречку не вскакував; не скакай у чужу гречку, бо лихо тобі буде* (Лівобічна Україна), *не скакай у чужу гречку,**

бо біда тобі буде (Брацлавщина) [5, с. 391], *убратися в чужу солому [та] це й шелестіти* [6, т. IX, с. 449]. У Грінченковім Словарі згадана (з посиланням на "Знадоби" І. Верхратського) "чужа грядка" — *сягнути в чужу грядку* [1, т. I, с. 334]. Поляки уживають ФО *nie chodz w cudzy groch; bylo tobie w cudzy groch nie* іїхіс [/, x. i, s. i j], росіяни — *uGriinVo кишку о чуоюом сgrinку жити з чужою дружиною* [8, т. XIII, с. 251]. Промовисті й варіації на тему чужого кохання в красному письменстві: г^рко почав *через чужі ліси плигати (п. і ихии)*; її люоии та милий чоловіченько *походив по чужому гречаному полю* (А. Дімаров).

4. Близька до попередньої фразеосемантична лінія "відхилення від установлених правил поведінки" в подружньому житті. Вона позначається вербальними маркерами *сторона, бік, наліво*. На Охтирщині (Західна Слобожанщина) нами зафіксовані нислони *ходити/ стрибати / скакати на сторону (набік, наліво)*; на Східній Слобожанщині — *стрибати (ходити) на сторону* "мати нешлюбні інтимні зв'язки" (Ач Твян НижВІ Г? с ?9Q1 На Нижній Наддніппяі-гцтні В Чабаненко помітив вислів *ступить на похилу стежку* "почати розпусне життя" [9, с. 124]. А. Домбровська, автор великого дослідження *Ewfemizmu wspolczesnego jfzyka polskiego* ("Евфемізми сучасної польської мови"), свідчить, що вислови, які стосуються позашлюбних сексуальних стосунків, називаються *skokiem w bok* (стрибком убік), *ktos ma cos na boku* (хтось має щось на боці) [10, с. 258].

5. Символом зради з боку дружини (жінки, коханки) є концепт-компонентроги: Певно, твоя мама *наставляла роги* померлому Адаму Свенціцькому з якимось Шмульком чи то Янкелем (З. Тулуб); Хто вона? Примхлива донька якогось солідного таточка? А може, з тих, що вискакують заміж за стареньких академіків, а потім *наставляють їм роги?* (М. Зарудний). Компоненти *роги* та *рогатка* у складі ФО зафіксовані з широким ареалом різномовних ФО. На Лутанщині (східнослобожанські говірки) ми відзначили вислови *наставляти (ставити) роги* (Білов, Луган), *зробити рогатим* кого (Кр, КрЛ, Луган, Мет, Пер, Прост, Сіверс, Стах), *роги в двері не проходять* у кого "хто-н. зраджує в подружньому житті" [2, с. 267, 268], пор. ще *спляти роги* "насмішка з чоловіка, якому зраджує дружина" (Ти спочатку сам *спляй роги*, а потім з мене насміхайся!) (Дяк), дещо імпліцитно — *оленом став народним* (Мет), оскільки роги для оленя найвиразніша його візитка; рос. пек. *рога наставить* кому "зрадити чоловікові", *рогатку дати/ давати* кому "зрадити в коханні кому" (Пойдём к девчонке. — Не, рогатка дана, ни пойдум), *рогатку получить* "довідатись про зраду коханої дівчини" [11, с. 65]. Німецький фразеологічний фонд включає евфемізовані вирази *Horner aufsetzen, Horner tragen*, доел, відповідно "ставити роги" й "носити роги" [12, т. I, с. 349] Дисертантка Т. Д'якова записала в Троїцьку (Луганська обл.) осучаснені евфемізований "рогатий" вислів — *зробити з автобуса тролейбус* (анькі *зробила з автобуса тролейбус*, тепер сама не рада: розводяться). Інформатори приблизно так пояснюють внутрішню форму цього "рогатого" вислову: "у тролейбус є зовнішня штанга, яка нагадує роги" (що й сприймається як атрибут зраженого чоловіка). Додамо, що в кримінальному жаргоні *рогатий* — "тролейбус" [13 с. 294].

Незважаючи на дуже давню фіксацію в українській мові (кінець XVIII ст.) "рогатих об'єктів", пор.: "Такі [чоловіки] сиділи всі в шапках, і з *превеликими рогами*" (І. Котляревський "Енеїда", ч. III), іншомовне походження вислову, очевидно, безсумнівне, хоч важко назвати етимон фразеологізму *роги наставити* (*приставити, приклеїти, надіти*) кому. Історико-етимологічний довідник називає принаймні 4 джерела його: 1) з німецького. Проводжаючи чоловіка на війну, дружина надягала йому шолом "з рогами" й залишалася "вільною" (треба думати, для любовних утіх); 2) з міфу про Актеона, який підглядав за богинею Діаною, яка купалася, й за це був перетворений нею в оленя. Актеон тут "рогоносець, обманутий чоловік"; 3) у німецькому імператорському указі 1427 р. заборонялося перебування в армії з дружиною. Хто порушував цю заборону, змушений був "носити роги"; 4) візантійський імператор Андронік Комнін (і 1183 - 1185) дозволив чоловікам тих жінок, з котрими мав інтимні стосунки, полювати в його звіринці. На воротах тих, хто мав таку перевагу, "виставлялись оленячі роги" [14, с. 493].

Академічним двотомник у вислові *наставляти / наставити роги* кому виділяє два значення: 1. Зраджувати свого чоловіка і 2. Обдурювати якого-небудь чоловіка, ставши коханцем його дружини. У другому випадку суб'єктом дії виступає не жінка (що звично), а чоловік, пор.: [Харько:] Невже ви хочете, щоб я радий був до послуги чоловікові, котрий хоче мені роги наставити? (М. Кропивницький) [15, с. 535].

6. Функціонує низка висловів з фаунонімами, що символізують зрадливість переважно чоловіка. Ось "легковажні" говіркові народні порівняння Середнього Полісся та суміжних територій: *занадився як ведмідь на пасіку (як вовк до овець, як свиня в моркву, як тхір у курятник), внадився як лисиця в курник, вчацає як муха до меду, ірон. вірний як блоха (як воша)*. Та еталоном подружньої зрадливості, мабуть, є "кіт": споліс. *гуляє як кіт весною, занадився як кіт у комору (як кіт до сала)*, а то й з атрибутом "мартівський" (*мартівський кіт, березневий*) [16, с. 27]. Широкий ареал східнослов'янських уживань вислову *кіт мартівський* "швидкий, спритний хлопець (особливо до дівчат)" — Луган, Лут, Марк, Сніж, Хар, Червп. Зафіксовані вони і в Східному Поділлі *вірний як кіт у березні* [16, с. 27].

7. Багато висловів репрезентують модель "стрибати + природна схованка (у функції якої виступають назви рослинного світу)": ссл., сст. *плигати в лози* (Кір), *бігати по купцях* (Кр, Лисич, Старб), *сягати в очерет* (ДарЄ, Старб), *поблукати в бур'янах* (Зим, Старб); *у горох ускакнула* [5, с. 391], *буков, лізти в хрін* [17, с. 14], гал. *іти з ким під колос*, прокоментоване Л Франком: "значіне неясне; чи значить: іти в спіле збіже на любовні сносини, чи: йти з кимось згідно, робити в порозуміню?" [18, т. XXIII, с. 231]. У художніх текстах: ... В нас донжуани ще живучі — Перевиконують свій план... / *Не в льон скакають, не в овес*, Прямують вже до поетес! (О. Ющенко); Обдурює свого Тита направо й наліво, тримає свого осла під чоботом і тільки й дивиться, щоб *стрибнути* кудись, *як не в горох, то в гречку!*" (Ю. Збанацький); *Скакала в гречку й жита*, літала здуру попід небесами й погубила ті черевички миттєвої втіхи?!" (М. Рудь); Свиня — сам *стрибає в очерет*, виходить сухим із нього і ще й на тебе все звалює (О. Чорногуз).

Найвідомішим серед них є, очевидно, фразеологізм *стрибати* (*скакати, плигати, вскочити*) в гречку, що має фіксації вже в найдавніших джерелах, зокрема у збірці Климентія Зіновієва: *ускочивъ у гречку; у гречку вскочивъ да и вво(р)вавъ* [28, с. 251]. У різних варіантах його знаходимо також у М. Номиса: *скакає є гречку* Л(убенщина), *у гречку скочив та и вворвав* [5, с. 391], у Словарі Б. Грінченка: *скакати у гречку* "порушувати подружню вірність" [1, т. I, с. 325]. Починаючи з третьої частини "Енеїди" І. Котляревського, де йдеться про жінок, які "в гречку деколи скакали", образ був підхоплений багатьма майстрами красного письменства (П. Куліш, М. Кропивницький, Л. Дмитерко, П. Панч, Остап Вишня, І. Микитенко, О. Гончар, Григорій Тютюнник, Ю. Мушкетик, Ю. Збанацький, П. Глазовий, Д. Мордовець та ін.). Б. Антоненко-Давидович пов'язує цей вислів з козацьким середовищем: "Чому це легковажної поведінки представники обох статей стрибають саме в гречку, а не, скажімо, в пшеницю, жито чи ячмінь? Виявляється, ця поширена й тепер ідіома бере свій початок ще із часів Запорозької Січі. Як відомо, входити жінкам до центру військової організації, Січового Коша, було заборонено під страхом кари на горло. Але навколо Коша в степу було чимало зимівників та хуторів, де жили одружені козаки з жінками й дітьми. Щоб задовольнити потреби своїх родин, ці козаки вдавалися до рільництва, сіяли гречку... Отож навколо Січового коша поволі утворилися лани, засіяні гречкою. Дівчата, а часом і зрадливі молодиці з хуторів та зимівників, не маючи в степу іншого, зручнішого місця, зустрічалися з своїми коханими молодиками-січовиками в гречці. Від цього й виник вислів "стрибати в гречку..." ["Україна", 1967, 50]. Козацько-запорізьке походження вислову *скакати в гречку* (разом із висловом *толочити жито*) поділяє і фразеолог Ф. Медведев ("ці фразеологізми склалися серед запорізьких козаків") [20, с. 185].

8. Нерідко на відомі фольклористичні вирази нашаровується символіка еротичного і любовного символу. У відомій казці "Котигорошко", пише фольклорист О. Курочкін, вагітність матері героя настає після того, як вона ковтає горошину. В українській мові побутує вираз "скочити в горох", що позначає "подружню невірність або статеві стосунки взагалі" [21, с. 151]. Горох — рослина, яка використовувалася в різноманітних обрядах і ритуалах, "пов'язаних зі шлюбом і дітонародженням" [22, с. 431]; рослина, що "стимулює дітонародження" [23, с. 51]. До гороху Митрополит Іларіон додає й такі символи, як *просо, гречку й коноплі*, які "віддавна мають і сексуальне значення, і то не тільки в нас, але і в багатьох інших народів". Серед інших прізвиськ Венера була ще й "просяна богиня". Гаряче парне просо, особливо на печі, чи пахкі коноплі та гречка "тягли до себе чоловіків і жінок". Звідси й поговорка: *Не пхай носа до чужого проса*. Високі коноплі завжди давали добре сховище, тому й стали символом безпеки: *Лізь у коноплі. Вискочив, як Василь з конопель* [24, 62]. Те ж стосується й гречки. ФО *скакати у гречку* В. Коваль інтерпретує як етнофразему перифрастичного типу, іменний компонент котрої позначає рослину, що має продукуючу символіку; таке ж і словосполучення *хадзіць у жыта* "мати позашлюбні зв'язки" [25, с. 56]. *Топтати гречку* — блудодіяти [22, с. 432]. На неї звертає увагу й В. Жайворонок: "здавна в народі

рослина та її зерна мають і сексуальне значення; гаряча гречка на печі, її запахи вабили й збуджували чоловіків і жінок". Учений із цим фактом пов'язує навіть походження найвідомішого із цього ряду виразу, пор.: "звідси й вираз "скакати (стрибати) в гречку", що переосмислився на означення "порушувати подружню вірність" (ГОГ "Історія української мови" [1997] -> ПТУЧ "Живоропинок-гумачий" і ГИГАВИЛКУ конопель: "пахкі, дурманливі, вони здавна мають сексуальне значення для чоловіків і жінок" [26, с. 304].

А. Івченко висунув гіпотезу про спаш, цебто "завдання шкоди чужим сільськогосподарським угіддям". Етимомом вислову *скакати в гречку* він вважає ономазіологічну модель "порушувати недоторканість чужих сільськогосподарських угідь" з наступним семантичним розвитком "завдавати шкоди чужим сільськогосподарським угіддям > завдавати шкоди чужій родині > мати нешлюбні статеві стосунки -> зраджувати, порушувати подружню вірність"; в основі етимона ФО лежить мотив нищення рослци 127, с. 2361.

На слабкість цієї гіпотези вказав З. Коваль: наприклад, рос. діад, *скакать с крапиву* аж "ніяк не може бути виявлена з позиції запропонованого А. О. Івченком мотивування" [25, с. 56]. Хоча й аргументація В. Ковалю про "магічно плодови́ті рослини", які реалізують евфемістичні формули народження дітей (біл. *упау з грушы*, укр. *найшли в капуста́*), теж не завжди переконлива. За нашими спостереженнями, тут, у подібних формулах народження (особливо у розмові з дітьми), може виступати практично кожне дерево (рослина), зокрема, *вишня, черегиня, слива, куш, буряки, трава, гарбузи, картошка, картоплиння, морква, цибуля, терник, черешня, лобода* та десятки інших [див.: 28, 273 - 277], які б довелося визнати як символи "любовних і любовно-шлюбних відношень".

На жаль, обидва дослідники залишили поза увагою звичайний життєвий мотив, мотив "схованки", на що прямо вказували деякі дослідники, розглядаючи еротичну символіку. Про коноплі В. Жайворонок писав: "високі, вони були й добрим сховищем" [26, с. 304], пор. також згадку про "добре сховище" в митрополита Іларіона [24, с. 62]. Л. Скрипник, висловивши припущення, що вислів *скакати в гречку* "міг виникнути і в умовах звичайного сільського побуту", констатує, що гречка могла сприйматися "як місце таємних побачень" [26, с. 77]. Додамо й заувагу А. Домбровської: "позашлюбні сексуальні стосунки звичайно утримувалися в таємниці" [10, с. 258]. Та й чи треба когось у цьому переконувати? До речі, і в Б. Антоненка-Давидовича (якщо залишити поза увагою романтично-козацький контекст про Запорізьку Січ) є на це пряма вказівка (дівчата і зрадливі молодіці, "не маючи в степу іншого, зручнішого місця, зустрічалися з своїми коханими... в гречці"). У гречці — як у потаємному місці, схованці, див.: Той заглядав частенько в пляшку, а той тайком скакав у гречку (С. Воскрекасенко).

На нашу думку, найбільше переконує мотиваційна модель вибору такої схованки, представлена численними репрезентантами — назвами рослин, площ, покритими рослинністю, будівель, особливостей ландшафту тощо. Різними потаємними куточками для "делікатних стосунків" могло бути й місце "за плотом", "лісою", "курник", "царина, покрита рослинністю", тощо. Таку модель

можна представити фразеологічною формулою "скакати (стрибати, плигати, ходити і т. ін.) + в (у, під, за) + схованку = мати нешлюбні зв'язки (зраджувати в подружньому житті)": *стрибати (скакати) в гречку, скакати в горох, ходити в жито, скакати в борозну* (П. Чубинський), ссл. *стрибати в куці* (Нижд), зел. *скакати в кропиву, стрибати в бузину, плигати в лози* [30, с. 176], гуц. *шт-рикнути у горечку, за'б'іхч 'и у з'реч 'ку, С'коч 'ити у ка'пусту* (То не штука / за'б'іхч у з'реч 'ку гай уже / а 'луди пот'ім 'доуго 'будут 'пошту носити) [3, с. 151]; гал. *іти з ким під колос* [18, с. 231]; біл. *зайсці у грэчку* ("Я і не зауважу, як зайпіоу у грэчку, а яна усе думає — пераходзім рэчку...") [25, с. 56], *хадзіць у жыта*; рос. діал. *скакать в крапіву* "про моральне падіння дівчини"; в олонецьких старовірів: "Не скакала ли в крапиво?" (запитання старців на сповіді про гріх блудниці) [8, т. XV, с. 168]; *скочити за пліт* (В. Малик), *скочити через пліт* ("...невінчана жінка таки побоїться скочити через пліт", М. Стельмах), *через чужі ліси плигати* ("Бо ше бракувало, щоб Юрко почав *через чужі ліси плигати*" Н. Тихий), *скочила через мост з молодим* (Літ. Самовидця; про жінку славетного Дорошенка) [5, с. 391], ссл., сст. *заглядати до курника* (Антрац, Лисич, Новайд) [2, с. 184], *проблукати в бур'янах* (Зим, Нижн, Старо) [2, с. 50]; рос. *ходить по зеленым* (= молоді посіви) [33, с. 288]; чес. *lezt do hrachu, lezt do kopři пёкоти, v sizim lese se past* (porasat) [32, с. 19, 171]. Сюди молена вписати будь-який образний конкретизатор-флоризм як номінацію схованки (*очерет, овес, льон, куці* тощо).

9. Мовленнєве використання подібних висловів породжує численні варіанти, правильна кваліфікація яких становить певну проблему. У монографії "Українська оказіональна деривація" Ж. Колоїз намагається розмежувати оказіональні фраземи й результати деяких типів структурно-семантичної трансформації. Авторка не вважає індивідуально-авторськими перетвореннями розгорнуту метафору, фразеологічний натяк, а в поодиноких випадках й еліптизацію. При цьому мають місце зміни зовнішньої оболонки узуальної фраземи: В *чужу гречку* завжди кортить *ускочити*. А тут сама *гречка* до тебе запрошується. І ту гречку звати Одаркою Дармограїхою (Є. Гуцало). Однак дериват тут "слід кваліфікувати як відфраземний, а не фраземний", він не є надслівним утворенням, а, отже, "не має статусу фраземи". Тут іменниковий компонент шляхом кількарязового повторення перебирає на себе значення ФО, позначає і "сам позашлюбний з'язок", і його об'єкт'. Пор. ще в Остапа Вишні: "*Гречці*" — дьоготь на ворота й вікна на дріб'язок. Подібні варіанти авторка відносить до "результатів фраземної деривації" [33, с. 179]. Такі ж і трансформації М. Стельмаха: "Марко зараз не завидував бригадирові, якого вже почав відчитувати секретар райкому за нелюбов до льону і за увагу до тієї *гречки*, через яку можна позбутися голови і ніг" ("Правда і кривда"); І. Франка: "Думав, що й вона буде! Що без неї й празник не празник і новий рік не новий рік. Помилівся, хлопче! Минулося *моє гречане*" ("Сойчине крило"); А. Дімарова: "І навіть Оксен... став *крутитися біля гречаного поля*" ("І будуть люди"); К. Світличного: "...Ні, такого в Добропіллі не буває... *Гречку ж бо скошили*, а натомість моральний кодекс посіяли"

("Добропільські вечорниці"); О. Ковіньки: " — Сказати по совісті, він життєве творив, грішних сестричок на покаянні лекції^ *гречку водив*" ("Для віруючих і невіруючих"); "Ось тут його Варвара завдала *гречкоскокові* такого прочухана, що довелось просити й молити..." ("Краяни").

Як бачимо, вони вимагають підтримки вужчого чи ширшого контексту, ситуативно детерміновані.

Скорочення назв мов, говорів і говірок

біл. — білоруська; **гал.** — галицький; **гуц.** — гуцульський; **зел.** — західнословобожанські; **лемк** — лемківський; **пол.** — польська; **пек.** — псковська; **рос.** — російська; **споліс.** — середньополіський; **ссл.** — східнословобожанські; **сст.** — східностепові; **укр.** — українська; **чес.** — чеська.

Список скорочень назв населених пунктів

(Луганська і Донецька області)

Ан — Анадоль Волноваськ. р-ну Д; **Анд** — Андріївка м. Сніжного Д; **Антрац** — Антрацит Антрацитівськ. р-ну; **Білов** — Біловодськ Біловодськ. р-ну; **Бонд** — Бондарівка Марківськ. р-ну; **ДарС** — Дар'їно-Єрмаківка Свердловськ. р-ну; **Дяк** — Дякове Антрацитівськ. р-ну; **Зим** — Зимогір'я Слов'яносербськ. р-ну; **Іван** — Іванівка Антрацитівськ. р-ну; **Кір** — Кіровськ; **Кр** — Краснодон Краснодонськ. р-ну; **КрЛ** — Красний Луч; **Лисич** — Лисичанськ; **Луган** — Луганськ; **Лут** — Лутугине Лутугинськ. р-ну; **Марк** — Марківка Марківськ. р-ну; **Мет** — Металіст Слов'яносербськ. р-ну; **НижВ** — Нижня Вільхова Станично-Луганськ. р-ну; **НижН** — Нижній Нагольчик Антрацитівськ. р-ну; **Новайд** — Новоайдар Новоайдарськ. р-ну; **Пер** — Перевальськ Перевальськ. р-ну; **Прост** — Просторе Білокуракинськ. р-ну; **Сіверс** — Сіверськодонецьк; **Сніж** — Сніжне Д; **Солон** — Солонці Троїцьк. р-ну; **Старб** — Старобільськ Старобільськ. р-ну; **Стах** — Стаханов; **Усп** — Успенка Лутугинськ. р-ну; **Хар** — Харцизьк Д; **Червп** — Червонопартизанськ м. Свердловська.

Список літератури

1. Словарь української мови / Упоряд. з дод. власн. матеріалу Борис Грінченко. — Надрук. з вид. 1907—1909 рр. фотомех. способом. — К.: Вид — во АН УРСР, 1958-1959. — Т. 1-4.
2. Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу. — 5-е вид. — Луганськ: Альма-матер, 2005. — 348 с.
3. Олійник М. Я. Фразеологія гуцульських говірок: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 — укр. мова. — Л., 2002. — 222 с.
4. Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. — Братислава: Словацьке пед. вид-во, 1990. — 259 с.
5. ^ \UЧДЧУ ТпXIVCJ ПП ППГ пі ю' a I XOM* UPP* / Pгтт/тплії ПП ТТпимг С П 6 1 304 с. (перев. 1993).
6. Словник української мови: В 11 т. — К.: Наук. думка, 1970-1980. — Т. 1-11.
7. Nowa ksi^ga przyslovv i wyrazen przy'slowiowych polskich / Pod red. akad. J. Krzyzanowskiego. — Warszawa, 1969-1978. — Т. 1 - 4.
8. Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф. Т. Филина и Ф. П. Сороколетова. — Л.: Наука, 1965-1987.—Т. 1-22.
9. Чабаненко В. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпряниці. — Запоріжжя, 2001,—201 с.

10. D^{abrowska} A. Eufemizyny wspolczesnego j^{azyka} poiskiego. — Wroclaw: Wyd. Uniwersytetu Wroclawskiego, 1994. — 419 s.
11. Словарь псковских пословиц и поговорок / Сост.: В. М. Мокиенко и Т. Г. Никитина. — СПб., 2001. — 176 с.
12. Німецько-український фразеологічний словник: У 2 т. Уклад.: В. І. Гаврись, О. П. Пророченко. — К.: Рад. шк., 1981. — Т. 1.
13. Преступники и преступления. Законы преступного мира. Лагерная живопись, уголовный жаргон / Сост. А. В. Кучинский. — Д.: Сталкер, 1998. — 400 с.
14. Бирих А. К., Мокиенко В. М., Степанова Л. И. Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник. — СПб.: Фолио-Пресс, 1998. — 704 с.
15. Фразеологічний словник української мови: В 2 кн. — К.: Наук, думка, 1993. — Кн. 2.
16. Добролюба Г. Красне слово — як золотий ключ: Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій. — Житомир: Волинь, 2003. — 160 с.
17. Бабич Н. Д. Фразеологія української мови: Назч. посібник. — Чернівці, 1970. — Ч. 1. — 64 с.
18. Галицько-руські народні приповідки: В 3 т. / Зібрав, упорядкував і пояснив д-р Іван *pani4j И ьшиї [iaupниi jiiitim., H, УЛ УШЛ Л, I УМХ — УУИ].
19. Зіновій Юїментій. Вірші. Приповіді посполиті. — К.: Наук, думка, 1971, — 391 с.
20. Медведев Ф. П. Українська фразеологія: Чому ми так говоримо. — Х.: Вища шк. Видно при Харків, ун-ті. 1982. — 232 с.
21. Курочкин А. В. Растительная символика календарной обрядности украинцев // Обряды и обрядовый фольклор. — М.: Наука, 1982. — С. 138 - 163.
22. Войтович В. Українська міфологія. — К.: Либідь, 2002. — 664 с.
23. Коваль У. І. Народня уявленні, павер'і і прыкметы: Даведнік па усходнеславянскай міфалогіі. — Гомель: Беларускае Агенцтва навукова-тэхнічнай і дзелавой інфармацыі, 1995. — 180 с.
24. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: Історично-релігійна монографія. — К.: Обереги, 1994. — 424 с.
25. Коваль В. И. Восточнославянская этнофразеология: деривация, семантика, происхождение. — Гомель: ИММС НАНБ, 1998. — 213 с.
26. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. — Полтава: Довіра, 2006. — 703 с.
27. Івченко А. Українська народна фразеологія: ономазіологія, ареали, етимологія. — Х.: Фолио, 1999, — 304 с.
28. Ужченко В. Д. Східноукраїнська фразеологія. — Луганськ! Альма-матер, 2003. — 362 с.
29. Скрипник Л. Г. Из таємниць фразеології: Стрибати в гречку // Мовознавство. — 1968, — №5, — С. 76-76.
30. Ужченко В. Д. Історико-лінгвістичний аспект формування української фразеології: Дис... д-ра філол. наук. — Луганськ, 1994. — 453 с.
31. Шестакова Е. Н. Материалы к диалектному фразеологическому словарю Воронежской области // Вопр. фразеологии. 6. Тр. Самарканд, ун-ту им. А. Навои. Н. с. С **амарканд**. 1972. — Вып. 237, — С. 261 -289.
32. Zaoralek J. Lidova rceni. — Praha: Nakladatelstvi Ceskosiovenske akademie Ved, 1963. — 779 s.
33. Українська okazіональна деривація: Монографія. — К.: Акцент, 2007. — 311 с.

Ужченко В. Д. Фразеосемантические линии одной "деликатной" вариантно-синонимической группы.

Статья посвящена анализу ФЕ со значением "изменять в супружеской жизни". Названные высказывания составляют достаточно распространенную вариантно-синонимическую группу, в которой выделены несколько фразеосемантических линий.

Ключевые слова-, фразеологические единицы, вариантно-синонимическая группа, фразеосемантические линии, внутренняя форма.

(Jzchenko V. D. Phraseosemantic lines of one "delicate" variant-synonymic group.

The article is devoted to the analyses of phraseological units with the meaning "be unfaithful in matrimonial life". Such expressions are put together in the quite widespread variant-synonymic group, in which some phraseosemantic lines are singled out.

Key words: phraseological units, variant-synonymic group, phraseosemantic lines, inner form.

Стаття надійшла до редакції 3 квітня 2007 р.

Розділ 5. ПАРЕМІОЛОПЯ

УДК 811.161.1*373. 72

КРЫЛАТЫЕ СЛОВА В РЕКЛАМНОМ ТЕКСТЕ

В. В. Зирка

В статье рассмотрены функции крылатых слов (прецедентных феноменов — ПФ) в рекламном дискурсе. Охарактеризованы основные типы ПФ: прецедентные тексты, прецедентные высказывания, прецедентные имена

Ключевые слова: рекламный текст, крылатые слова, прецедентные феномены, прецедентные тексты, прецедентные высказывания, прецедентные имена.

Из всех известных определений "крылатого слова", к рекламе, то есть к рекламному тексту, "подходит", на наш взгляд, дефиниция этого понятия, данная С. Г. Займовским: "крылатое слово" — всегда намек, напоминание о замечательной мысли, моменте или обстоятельствах, всегда средство сэкономить пространное изъяснение желаемой мысли кратким выразительным словом или фразой" ...это пословица или поговорка литературно-образованных кругов" [1, с. 15-16].

Крылатые слова или прецедентные феномены (в нашей терминологии) занимают особое место среди вербальных средств влияния или воздействия в рекламном тексте именно как тексты манипулятивного влияния. Понятие прецедентности многими авторами связывается с национально-культурным компонентом [2], с "базовым ядром стереотипных знаний" и представлений, хорошо известных и не требующих каких бы то ни было объяснений и комментариев [3, с. 14], с ре-минисцентностью как "следом в данном тексте другого (чужого) дискурса" [4, с. 101], с прецедентным культурным знаком [5], с культурным кодом [6]. Явление прецедентности нашло свою реализацию прежде всего в терминах "чужой текст" и "текст в тексте", и оно, кстати сказать, интересует не только лингвистов, но и литературоведов. Так, например, Ю. М. Лотман пишет: "Текст в тексте" — это специфическое риторическое построение, в котором закодированность разных частей текста делается выявленным фактором авторского построения и читательского восприятия текста" [7, с. 155].

Ю. Н. Караулов называет прецедентными тексты, значимые для той или иной личности в познавательном и эмоциональном отношениях, имеющие сверхличностный характер, то есть хорошо известные и широкому окружению данной личности, включая ее предшественников и современников, и, наконец, такие, обращение к которым возобновляется неоднократно в дискурсе данной

языковой личности (например, любимые словечки В. В. Виноградова: "это, непосредственно, очевидно"). Как отмечает Ю. Н. Караулов, "прецедентные тексты, представляя собой готовые интеллектуально-эмоциональные блоки — стереотипы, образцы, мерки для сопоставления, используются как инструмент, из "фактологического" контекста мысли в "ментальный", а возможно, и обратно" [8, с. 11].

Мы останавливаем свое внимание на предложенном Е. А. Земской определении именно прецедентных текстов в плане их статуса в рекламном тексте: прецедентными могут называться тексты, включенные в текст как в неизменном виде, например — цитация, так и в трансформированном, переименованном — квазичитация, поскольку они хорошо известны широкому кругу лиц, и обладают свойством повторяемости в разных текстах [9, с. 157]. Исходя из общего толкования термина "феномен" и более, может быть, из желания как-то разграничить "текст в тексте" и собственно рекламный текст, мы оставляем за термином "прецедентный феномен" (ПФ) приоритет в терминологической парадигме рассматриваемого нами феномена, ибо факт его существования говорит о том, что он уже известен.

В рекламном тексте крылатые слова (или ПФ) представлены прецедентным текстом, прецедентным высказыванием, прецедентным именем. Прецедентный текст — законченный и самодостаточный продукт речемыслительной деятельности; (поли)предикативная единица; сложный знак, сумма значений компонентов которого не равна его смыслу: прецедентный текст хорошо знаком любому среднему члену национально-культурного сообщества; обращение к прецедентному тексту может многократно возобновляться в процессе коммуникации через связанные с этим текстом прецедентные высказывания или прецедентные имена. К числу прецедентных текстов принадлежат произведения художественной литературы, тексты песен, рекламы, анекдотов, политические и публицистические тексты и т. д. В рекламе это такие, например: "*Красота спасет мир*"; "*Все дороги ведут в Технобум*".

Прецедентное высказывание — репродуцируемый продукт речемыслительной деятельности; законченная и самодостаточная единица, которая может быть или не быть предикативной; сложный знак, сумма значений которого не равна его смыслу; в когнитивную базу входит само прецедентное высказывание как таковое; прецедентное высказывание неоднократно воспроизводится в речи носителей языка. К числу прецедентных высказываний принадлежат цитаты из текстов различного характера, а также пословицы: "*Старый друг лучше ...*" (реклама стиральной машины).

Использование в рекламном сообщении любого из указанных выше видов прецедентного феномена является одним из приемов привлечения внимания, возбуждения определенных эмоций и вовлечения потребителя в рекламную ситуацию. Прагматическая направленность рекламного текста, конкретная установка на получателя информации определяет не только отбор языковых и неязыковых средств, но организацию этих средств и способ их подачи. Мы

полагаем, прецедентные феномены играют в факторе быстрого распознавания главенствующую роль, ибо они влияют на степень актуализации фирмы или брэнда в сознании людей. Воздействие, осуществляемое посредством прецедентных феноменов, нельзя назвать, условно говоря, жестким волеизъявлением. Оно заменяется призывом, советом, предложением, пожеланием, наконец. Включение прецедентных феноменов в рекламу является тем приемом, который позволяет разрешить (надеемся на это) ключевые проблемы восприятия рекламного текста: прежде всего привлечение непроизвольного внимания, возбуждение интереса, формирование установки восприятия и запоминание.

Отметим, что ПФ, как правило, используются не буквально, а в функции вторичного означивания. Следовательно, реклама как вторичная семиотическая система применяет не только единицы языка, но и единицы всей культуры в целом. Масштабность прецедентных феноменов в рекламе довольно широка. Их диапазон охватывает как стихотворные, так и прозаические цитаты, названия кинофильмов, художественных произведений, пословицы и поговорки, устойчивые выражения, имена персонажей сказок, мифов, анекдотов, известных личностей в истории и т. д. Как показывают наши наблюдения, ПФ в рекламных обращениях приводятся зачастую без кавычек, не выделяясь из авторского текста, имитируя, таким образом, свою принадлежность к мысли автора. Как, например: "ЛУЧШЕ БЫТЬ ЗДОРОВЫМ И БОГАТЫМ ... (народная мудрость) ("можно добавить: "чем бедным и больным"). НО ЕСЛИ.., МЫ ВАМ ВСЕГДА ПОМОЖЕМ ..." (реклама Центра Эндохирургии и Литотрипсии). Ввиду общеизвестности, прецедентные тексты, цитаты и т. д. не только ни у кого не вызывают сомнения, но легко узнаются, и тем самым служат сильным средством привлечения внимания.

Прецедентные имена собственные — антропонимы, теонимы, идеонимы — отмечены нами в рекламных обращениях как брэнды рекламируемых фирм: водка "Немиров", "Шустов", "Распутин", минеральная вода "Миргородская", коньяк "Клинков", производитель мобильных телефонов фирма "Samsung", продукция косметической фирмы "GARNIER", мебельный салон "22 design", кондитерское объединение "АВК" г. Донецка и др. Имена собственные выполняют манипулятивную функцию в рекламном обращении и как аттрактивный, и как эмоциональный аргумент.

Прецедентный текст редко вводится в рекламный текст целиком. Как правило, он предстает единицей любого языкового уровня: в свернутом, сжатом виде — пересказом, фрагментом, трансформой или же намеком — семиотически, таким образом, являясь результатом свертывания некоего другого дискурса. Прецедентные тексты разнообразны по структуре. Среди отмеченных нами рекламных обращений с прецедентными текстами большинство (60%) составляют предложения: а) утвердительные: "Красота спасет мир"; "О FAIRY не спорят"; б) восклицательные: "Хоть всю землю обойдешь — лучшие цены не найдешь!"; в) вопросительные: "С чего начинается женщина? "; г) побудительные: "Хочешь быть красивой — будь ею". Нередко могут быть и словосочетания (субстантивные конструкции): "Украшение строптивой"; "Парад красоты " и др.

К прецедентным высказываниям следует отнести и цитаты, фразеологизмы, пословицы/поговорки, крылатые слова и другие устойчивые речевые формулы. Цитата как целостный и узнаваемый языковой блок существует в памяти как абсолютная данность. Квазичитации: "Скромное обаяние природы" (реклама косметической фирмы "Green Mama"; "Ціни лягли і просять..." (реклама снижения цен в магазине электротехники г. Киева). Фразеологизмы как национально-культурные стереотипы "выступают как языковые экспоненты культурных знаков". Например: "Оставим аллергию "сносом!""; "Стрепсилс" — когда простуда берет за горло" и др.

Пословицы и поговорки как краткие и устойчивые в речевом обиходе изречения назидательного характера также выполняют воздействующую функцию в рекламе. Мы, как потребители, всегда стараемся прислушаться к многовековому опыту народа, зафиксированному в пословицах и поговорках:

Хлео — всему голова (реклама Дока-хлеба.)

Крылатые слова — изречения афористического характера, восходящие или к определенному автору, или анонимному источнику, отражающие человеческий опыт как знаки, то есть нерасчлененно, комплексно, всеми своими элементами, взятыми вместе. Будучи яркими, меткими и ритмичными словами, они часто используются рекламистами в качестве слоганов, опять-таки с целью привлечения внимания. Например: "Пришел, увидел и... купил" (реклама магазина "Мир кожи").

Устойчивые речевые формулы связаны, как правило, с какой-либо типичной ситуацией и отражают богатый культурный опыт, обычаи, образ жизни, условия быта каждого народа. Поскольку они отражают национальную специфику привычек, образа жизни и поведения определенного народа, они затруднены для понимания представителями других народов, равно как и представляют трудности, исходя из нашего собственного опыта переводчика, при переводе их на другой язык. Например: "ВРЕМЯ ЛУЧШИЙ ДОКТОР ... , НО ПЛОХОТІ КОСМЕТОЛОГ ... Заметка специалиста" (реклама медицинских услуг Реконструктивной и Косметической хирургии). Тем не менее, здесь очень четко просматривается манипулятивный прием: при вводе прецедентных феноменов в рекламный текст, рекламируемый объект автоматически одобряется, оценивается тем или иным этническим коллективом как нечто такое, что "хорошо" и "правильно". Создание образа рекламируемого товара происходит с помощью установления ассоциации с прецедентным феноменом — символом, обладающим притягательностью, ценностью, престижностью в глазах потенциального потребителя, а потому и оцениваемым положительно [10].

Интересно, с нашей точки зрения, отметить роль идиом, клише как прецедентных феноменов, служащих средством воздействия в рекламном тексте. Следуя закону экономии речевых средств, идиомы сообщают адресату нечто дополнительное, нечто сверх того, о чем сообщает нейтральное высказывание. По утверждению исследователей, люди вводят в свою речь клише (особенно пословицы) еще и для того, чтобы избавиться от ощущения неплотно сформированной вокруг себя социальной среды. Цель клишированных выраже-

ний — социализация личности. Реклама использует это свойство идиомы (функцию согласия) для привлечения внимания определенных групп целевой аудитории, формирования благоприятного отношения к товару. Например, для молодежи слоганы *"Не тормози! Сникерсни!; Предки по-любому отберут..."* имеют позитивный оттенок, свидетельствуют о принадлежности к соответствующей социальной группе, тогда как у пожилого поколения вызовут скорее неприятие, отталкивание и протест. Устойчивые сочетания (клише) обладают в рекламном тексте большим прагматическим потенциалом. Они сокращают дистанцию между автором и читателем, активизируют читательское внимание, усиливают экспрессивность за счет компрессии информации, то есть выполняют аттрактивно-эмотивную функцию привлечения внимания. Установлено, что, обращаясь к клише, автор стремится убедить адресата в истинности своей точки зрения в тех случаях, когда у него не имеется для этого достаточного фактического материала. Клише определяется исследователями как организующий принцип в рекламе. Приведем примеры: *"Быстро похудеть и помолодеть? Мечтать действительно не вредно...!"*; *"Пришла зима, / Настало лето — / Спасибо ... "Ласунка " за это!"* (реклама мороженого); *"Взвейтесь кудрями ...тусклые пряди! ... "* (реклама краски для волос).

Следует особо отметить, что рекламные тексты последних лет характеризуются использованием всевозможных крылатых слов — прецедентных феноменов как простейшей и очень действенной стратегией рекламы. Эта стратегия нацелена на выделение и акцентирование особо значимых моментов рекламного текста, то есть тех самых феноменов, которые являются механизмом манипулятивного воздействия на потребителя. Можно даже утверждать, что ввод прецедентных феноменов в рекламу становится приемом ценностно-манипулятивного характера, поскольку прецедентные феномены выполняют функцию косвенных регуляторов человеческой деятельности, определяют отношение человека к предметам купли-продажи, устанавливают значимость последних, служат ориентирами в ситуации выбора рекламируемого товара.

Список литературы

1. Чаймо некий С. Г. Крылатые слова: Справочник цитаты и афоризма. — М.-Л., 1930.
2. Красных В. В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? (Человек. Сознание. Коммуникация). — М.: Диалог — МГУ, 1998.
3. Прохоров Ю. Е. Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в обучении русскому языку иностранцев. — М.: ИКАР, 1996.
4. Костромина Е. А. Структурно-семантические особенности рекламных текстов (на примере материалов нижегородской прессы): Автореф. дис... канд. филол. наук. — Нижний Новгород, 2000.
5. Пикулева Ю. Б. Прецедентный культурный знак в современной телевизионной рекламе: лингвокультурологический анализ: Автореф. дис... канд. филол. наук.— Екатеринбург, 2003.
6. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика: Пер. с франц. / Сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Костикова. — М.: Прогресс, 1994.

7. Лотман Ю. М. Статьи по семиотике и типологии культуры. — Таллинн: Александра, 1991.
8. Караулов Ю. Н. Роль прецедентных текстов в структуре и функционировании языковой личности // Научные направления и новые направления в преподавании русского языка и литературы. — М.: Русский язык, 1986.
9. Земская Е. А. Цитация и виды ее трансформации в заголовках современных газет // Поэтика. Стилистика. Язык и культура (памяти Татьяны Григорьевны Винокур). — М.: Наука, 1996.
10. Зирка В. В. Манипулятивные игры в рекламе: лингвистический аспект. — Днепропетровск: ДНУ, 2004.

Зірка В. В. Крилаті слова в рекламному тексті.

У статті розглянуто функціонування крилатих слів (прецедентних феноменів — ПФ) у рекламному дискурсі. Охарактеризовано основні типи ПФ: прецедентні тексти, **прецедентні** висловлювання, прецедентні імена.

Ключові слова: рекламний текст, крилаті слова, прецедентні феномени, прецедентні тексти, прецедентні висловлювання, прецедентні імена.

Zirka V. V. Popular expressions in an advertising text.

In the article the functions of popular expressions (precedent phenomena) in advertising discourse are described. The main types of precedent phenomena are characterised: precedent texts, precedent expressions, precedent names.

Key words: an advertising text, popular expressions, precedent phenomena, precedent texts, precedent expressions, precedent names.

Стаття надійшла до редакції 16 травня 2007 р.

УДК 81.373. 72

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ФУНКЦІЇ

і. ь. Набережнєєа

У статті проаналізовано комунікативні функції традиційних паремій, узуальних та okazіональних паремійних палімпсесів, які створюються мовцем для реалізації комунікативно-прагматичний інтенцій.

Ключові слова: паремія, палімпсест, паремійні палімпсести.

До цього часу лінгвістичний статус прислів'я залишається дискусійним питанням як мовознавства у цілому, так і фразеології зокрема: частина науковців вважає прислів'я дискурсною, а отже мовленнєвою одиницею, інша — кваліфікує прислів'я як одиницю мови, при цьому не заперечуючи його текстової природи, тобто розглядає прислів'я як одиницю з подвійною сутністю, в якій, однак, переважають ознаки одиниць мовної системи. Прислів'я як мовну одиницю або включають до кола фразеологічних одиниць, якщо за С. І. Ожеговим [1, с. 194] розуміють фразеологію у широкому смислі, або виключають з нього, якщо до фразеології відносять лише лексикалізовані стійкі сполуки, тобто фразеологічні зрощення та фразеологічні єдності (за В. В. Виноградовим [2]). Враховуючи те, що прислів'я не створюється у процесі комунікації, а використовується мовцем як готовий феномен, з одного боку, а з іншого — називаючи ситуацію, виконує, як вважає Г. Л. Перм'яков [3, с. 19], номінативну функцію, прислів'я можна віднести до фразеологічного складу національної мови.

Використання фразеологічних одиниць у дискурсі, перш за все, зумовлено інтенцією мовця економними засобами показати своє ставлення до оточуючої дійсності, описати власні почуття, душевний стан, здійснити емоційний вплив на слухача і викликати у нього відповідну емоційну реакцію. У цьому полягає експресивна функція фразеологічних одиниць, зокрема прислів'їв.

Експресивність загалом є іманентною ознакою паремій, але, як відомо, мовець прагне підсилити вплив на слухача, здивувати його, пограти з ним. З цією метою активно використовується такий прийом мовної гри як трансформація традиційних прислів'їв, у яких відбувається заміна компонентів, збільшення або зменшення їхньої кількості тощо. У результаті утворюються паремійні палімпсести. Деякі палімпсести, які завдяки своїй смисловій інформативності не потребують для своєї актуалізації контексту, можуть з часом стабілізуватися і стати узуальними одиницями мови. Інші — особливо ті, чие семантичне і прагматичне значення виводиться з контексту, — залишаються okazіональними мовленнєвими утвореннями.

Якщо порівняти експресивність цих трьох груп: традиційних паремій, узуальних та оказіональних паремійних палімпсестів, — зрозуміло, що за порядком розташування експресивність зростає і, завдяки ефекту невинного очікування, буде найбільшою в останніх. Нім.: *Der Mensch denkt, und Gott lenkt; Der Mensch denkt, der Computer lenkt; Der Mensch smgt, tanzt, fi'lm't — und Gott lenkt.* Щоправда, прислів'я, похідні від традиційних паремій, у процесі узуалізації поступово втрачають присмак новизни і сприймаються учасниками мовленнєвих актів так, як і базові прислів'я, про що можуть свідчити вставні слова і речення, які підкреслюють спільну для мовця та слухача відомість та звичність використання паремій: *Tyler, I would consider it an honor and a birthright to be laughed at on YouTv.be. You know what they say, he who laughs last didn't get the joke* (<http://biogs.ittoolbox.com>). *Правду говорят: век живи, век лечись всё равно помрешь!* (<http://botinok.co.il/node/18718>).

За допомогою прислів'я адресант дає власну оцінку ситуації, характеризує її, але водночас розглядає цю ситуацію як типову.

Оскільки оцінна та моделююча функції прислів'я зумовлені його мовною природою, вони яскраво виявляються як у традиційних, так і у похідних сучасних пареміях. Оказіональні паремійні палімпсести, створені для якнайкращого відображення сутності конкретного — і тільки цього — явища, не виконують моделюючої функції, але зберігають характерну для прислів'їв функцію оцінки.

Розглянемо приклади контекстуального вживання прислів'я *He laughs best who laughs last* (варіант *He who laughs last laughs best*), похідної від нього паремії *He who laughs last, didn't get the joke* та оказіонального трансформу:

So we have, to the outside world, a disorganised, disoriented, speaking at cross purposes Malaysia and an organised, oriented and united Singapore in what matters today, the short term. But Malaysia will have its day in 2061. To paraphrase a saying: He laughs best who laughs last (<http://www.malaysia-today.net/columns/>);

Finally I met Frank and we became friends. I was struck at how quickly he laughed. It was as if he understands that he who laughs last, didn't get the joke (<http://www.naa.org/Presstime/96/PTIME/p796nmi2.html>);

He Who Laughs Last, Votes Best (назва статті — <http://www.epluribusmedia.org/columns/2006>).

У першому прикладі прислів'я є своєрідним перифразом оптимістичного прогнозу розвитку Малайзії. Прислів'я свідчить, що мовець підводить ситуацію з двома країнами під паремійний стереотип, підкреслюючи, що той, хто відстає спочатку, може пізніше стати переможцем. Адресант наголошує на важливості кінцевого результату.

Сучасна паремія *He who laughs last, didn't get the joke* вжита для вираження негативного ставлення автора до людей, які довго не розуміють жарту.

Оказіональний трансформ не є маркером типової ситуації, тільки контекст забезпечує повне розуміння та інтерпретацію його значення.

Як зазначає Л. Б. Савенкова, позитивна чи негативна конотація прислів'я залежить від інтенції адресанта [4, с. 117]. Те саме прислів'я він може використати

з різними значеннями, як-от: докір і виправдання (**И Бога хвалим, и грешим**), докір і порада (**Взял топор — возьми и топориче**) тощо.

З точки зору прагматики, традиційні прислів'я багатофункціональні. Наприклад, вираз **He laughs best who laughs last!**, відомий ще із середини XVI століття [5], може використовуватися для позначення:

Patience . . . patience! He laughs best who laughs last! (Neil Schaeffer, Marquis ds Sade. Life) — самозаспокоєння;

"We'll see about it, Dick Rover", snarled Dan Baxter. He paused for an instant. «He laughs best who laughs last», he muttered and strode off ... (Edward Stratemever, The Rover Boys on the Ocean) — погрози помститися;

"... and we'll laugh after the danger is over, Bilbil. There's an old adage that says: "He laughs best who laughs last"... " (L. Frank Baum, Rinkitink in Oz) — аргументації.

Аналіз контекстів вживання похідних прислів'їв показав, що для цієї групи досліджуваних паремій модифікації прагматичного смислу обмежені. Це, напевно, пояснюється, відносною новизною цих одиниць, оскільки прагматична багатозначність розвивається у процесі тривалого та і або масового вживання.

Оказіональні паремійні палімпсести створюються мовцем для реалізації конкретних комунікативно-прагматичних інтенцій. Обов'язковою умовою успішного функціонування оказіонального палімпсесту є відомість його твірної основи адресату. Мовець — творець палімпсесту — розраховує на це знання: традиційне прислів'я як прецедентний текст є кодом до розуміння, адекватної інтерпретації повідомлення.

Узуальний палімпсест може або викликати в учасників мовленнєвої комунікації асоціації з прислів'ям, що стало його твірною основою, або не викликати такого зв'язку з семантикою базової одиниці. Наприклад, похідна одиниця **He who laughs last didn't get the joke** у контексті *Are you a victim of "He who laughs last didn't get the joke"?* може не викликати асоціації з традиційним прислів'ям **He who laughs last laughs best**, і цей зв'язок не впливає на конотацію узуального палімпсесту, тому що він є вже відомим адресанту та адресату як стійкий словесний комплекс.

Навпаки, чим семантично ближче твірна та похідна одиниці, тим більше вплив твірної одиниці на прагматику похідної. Оскільки палімпсести часто створюються як пародія на традиційні прислів'я, що виражають споконвічні істини, асоціативний зв'язок узуальних палімпсестів та базових паремій підкреслює іронічне ставлення мовця до ситуації: *И пишу Яну, чтобы при встрече расколол его на предмет графомании. Оказалось — пишет. По-русски тоже. И тоже стихи. Талантлив, замечает Пробштейн, есть строчки, точки, запятые, звуки — которые изобличают... Но — "ученье свет, а неученых тьма"* (<http://www.tatarinova.org>)-

За наявності кількох похідних може виникати мовна гра: *На нашей фабрике будущих звезд в окнах появился первый свет. В обиход выпускников фабрики*

прочно вошли пословицы и поговорки, смысл которых состоит в том, что свет — это знания, ну, например: "Учение — свет, а неученье — тьма". Но это, так сказать, классическое определение. ... В результате на свет появилось высказывание: "Учение — свет, а неученьих — тьма". И, несмотря на неоднократные попытки педагогов внушить своим воспитанникам мысль, что "Учение — свет, а неученье — чуть свет и на работу", все же многие остались на позициях, мол, "Учение — свет, а неученье — приятный полумрак" (<http://subscribe.gi>). — у якій актуалізуються інші члени фразотворчого гнізда, що вдало використовується у стилістичному прийомі нагнітання.

Таким чином, комунікативно-прагматичні характеристики традиційних прислів'їв визначаються їхньою лінгвістичною сутністю та тривалістю обігу в мові. Серед них кількість одиниць, що мають широкий діапазон використання, досить значна. У існуючій їм протиставлені оказіональні паремійні палімпсести, оскільки останні у яких вони були створені. Між ними знаходяться паремійні палімпсести, що набувають ознак узуальних феноменів: як новоутворені одиниці вони ще зберігають яскраве експресивне забарвлення, а як відносно стабілізовані — і в цьому вони схожі на мовні фразеологізми — поширюють сферу свого використання.

Список літератури

1. Ожегов С. И. О структуре фразеологии (в связи с проектом фразеологического словаря русского языка) // С. И. Ожегов. Лексикология. Лексикография. Культура речи. — М., 1974. — С. 182-219.
2. Виноградов В. В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке // В. В. Виноградов. Избранные труды: Лексикология и лексикография. — М., 1977. — С. 140 - 161.
3. Пермяков Г. Л. От поговорки до сказки (Заметки по общей теории клише). — М., 1970.
4. Савенкова Л. Б. Русская паремология: семантический и лингвокультурологический аспекты. — Ростов-на-Дону, 2002.
5. Titeiman G. Y. Random House Dictionary of Popular Proverbs and Sayings. — New York, 1996.

Набергжнева Т. Е. Коммуникативно-прагматические функции паремий и их палимпсестов, В статье проанализированы коммуникативные функции традиционных паремий и окказиональных паремийных палимпсестов, которые создаются носителем языка для реализации коммуникативно-прагматических интенций.

Ключевые слова: паремия, палимпсест, паремийные палимпсесты.

Naberezneva T. E. The communicative-pragmatic functions of proverbs and their palimpsests. The communicative functions of traditional proverbs and occasional proverbial palimpsests, which are created by an author for the realisation of the communicative-pragmatic intentions, are analysed in the article.

Key words: proverb, palimpsest, proverbial palimpsests.

Стаття надійшла до редакції 10 травня 2007 р.

УДК 811. 161.2 '282.2

СЕМАНТИКА ТА СТРУКТУРА УКРАЇНСЬКОЇ ОБЕРЕГОВОЇ ПРИМОВКИ

О. Є. Хомак

У статті охарактеризовано особливості структури та семантики української оберегової примовки, з'ясовано специфіку її функціонування у різних комунікативних ситуаціях (повсякденне життя, ритуально-обрядовий комплекс).

Ключові слова: українська оберегова примовка, комунікативна ситуація, примовки-гюбажання, тематичне коло, мовні засоби.

Українські примовки неодноразово були об'єктом уваги етнографів, фольклористів, мовознавців [1; 2; 3; 4; 5]. Незважаючи на значний інтерес до вивчення означеної проблеми, поза увагою дослідників залишається системне дослідження української оберегової примовки. Мета статті полягає в тому, щоб виявити характерні особливості структури та семантики української оберегової примовки, з'ясувати специфіку її функціонування як в повсякденному житті, так і в ритуально-обрядовому комплексі.

Українська оберегова примовка, як і примовка традиційна, займає проміжне місце між вербальними формулами (аналітичними номінаціями) і текстами. Примовку можна визначити як "вид ритуально-магічного мовлення; пряме звернення до об'єкта магічного впливу в імперативній формі — наказу, вимоги, прохання, застереження, заборони, погрози тощо [6, с. 250]. Для оберегової примовки властиве звернення до сакрального об'єкта для попередження будь-якої небезпеки. Вони дорівнюють мовленнєвому акту і містять одне ілюктивне значення: "Боже тебе збережи", "Боже тобі поможи!" [7, с. 139], "Пхю, пхю! Уроки на сороки, а помисли на коромисли" [8, с. 57]. Примовки становлять своєрідні згорнуті тексти, смисловий і прагматичний потенціал яких усвідомлюється в контексті знання міфологічної організації світу давніх народних вірувань. Порівняймо оберегову примовку "Микола (Юрій) у стадо" [5, с. 18] і розгорнутий текст оберегового замовляння: "Гоню я, Господи, скотину на луки, Вручаю я, Господи, тобі на руки. Святий Отче Спас, Щоб Ти мою скотину пас; Святий Миколай, додому навертай; Святий Отче Ягорій, собак припинай і лихих лиходіїв, щоб бистрими очима не всмотряли і лихих слів не вимовляли, Зав'яжи їм, Господи, рот на весь год білими хустками. Дай., Господи, час добрий на всякий час, на всяке врем'я. Амінь" [7, с.343]. Часто примовки мають вигляд коротких римованих висловів або невеликих текстів: "Чортюк, чортюк, Не ламай кісток; Ти з води, а я в воду!" [9, с.57]; "Вовк, вовк, щоб ти умовк" [9, с. 153].

На думку О. Левкієвської, "головне "знаряддя" примовки — принципова незавершеність, натяк на ситуацію, а не називання самої ситуації, недостатність

граматичних способів вираження ілюкції, використання "обрубків" висловлювання замість повноцінного мовленнєвого акту" [2, с. 238 - 239]. Це можна пояснити передусім тим, що вони використовувалися в ситуаціях "швидкого реагування", коли потрібна термінова реакція на небезпеку, яка наближається. Наприклад, щоб відігнати вихор, вимовляється примовка: *"Куций, на тобі сала"* [2, с. 235], в основі якої лежить народне уявлення про те, що нечиста сила, яка знаходиться всередині вихору, боїться сала. Оберегова примовка *"Без уроку!"* [2, с. 235] — як правило, для того, щоб нікого не зурочити, тобто "хай не буде уроку!".

Українська оберегова примовка, враховуючи її семантику та прагматику, може виступати як самостійний текст: *"Веселик, веселик, колесом, перев'язи дорогу красним поясом!"* [7, с. 181], а може бути компонентом більш складних вербальних форм — замовлянь, молитов тощо. Так, наприклад, лягаючи спати, селяни Харківської губернії вимовляли таке оберегове замовляння: *"Хрыстомъ охрыщаюсь, хрыстолгъ спаты лягаю, хрестъ пры мини, пры л'оеліу сні. Прычыста въ головахъ, ангелы по бокахъ. Сторозіси Боэ/си, сторожи добри! Стережить души до пивночи, а съ пивночи до свита, а одь свита до пени, а од пени до вика викомъ, аминь. Во имня Оця и Сына, и Святого Духа, не допусты, Господы, до мене злого духа"* [10, с. 290], а іноді виголошували стислу оберегову примовку на сон: *Во имня Оця и Сына, и Святого Духа, не допусты, Господы, до мене злого духа"* [10, с. 298].

Ураховуючи зібраний фактичний матеріал, а також зважаючи на семантику і структуру оберегових примовок, виділяємо:

1) власне оберегові примовки: *"Чортюк, чортюк, не ламай кісток, Ти з води, а я в воду"* [11, с. 57], серед яких в окрему підгрупу можна виділити оберегові прокльони, основними компонентами яких є традиційні оберегові предмети і жести — сіль, часник, камінь, дуля тощо: *"Сіль тобі в очі, часник на язик"* [3, с. 11]; *"Цур тобі та пекі!"* [3, с. 6]; *"Соль жну в очі"* [7, с. 74]; *"Песок в очі"* [2, с. 87]; *"Соль тобі в очі, камінь у плечі"* [2, с. 87]; *"Камінь в зуби, печина в груді"* [12, с. 28], *"Дулю вам під ніс"* [3, с. 10], що, як правило, виконують функцію відгону небезпеки і її нейтралізацію;

2) оберегові побажання: *"Хай буде вам Богу дорозі, при кожному перевозі"* [7, с. 146].

Слід зазначити, що оберегові побажання мають кілька ілюктивних значень, тобто виконують синкретичну функцію — наділяють людину здоров'ям, щастям, благополуччям і водночас оберігають її від будь-якої небезпеки, наприклад: *"Дай вам, Боже, Щоби 'сьте щасливо дочекали На той рік сіяти, орати, А ми здорові збирати!"* [7, с. 439]; *"Дай вам Господь Бог Обкісків діждати, Сце вам дай, Боже, Щасливо зібрати, Звести, змолотити, з Богом ся веселити, І довгий вік прожити!"* [7, с. 44].

Українська оберегова примовка може входити як до звичайного повсякденного життя, так і до сімейно-обрядових і календарних циклів. Наприклад, у ряді випадків примовки могли включатися до несакрального, побутового мовлення як сакральний фрагмент. Як правило, це відбувається, коли небезпеку викликає сама людина, яка

говорить, згадуючи табуйовану істоту у своєму мовленні (про демонів, хвороби, померлих та ін.). Це може мати негативні наслідки для оточуючих і потребує негайної нейтралізації у вигляді примовок, які вставляє у мову сам оповідач або його слухачі. Такі вирази мають відгонну, знищувальну, нейтралізуючу семантику, а також спрямовані на попередження контакту, тобто вони вимовляються відразу при згадуванні небезпечної істоти і містять ілюктивне значення:

- 1) "декларації": "*Іс/стик дитині під язиком*" [2, с. 238] (вимовляється, якщо при маленькій дитині хто-небудь сказав слово "жаба", що може негативно позначитися на розвитку її мовлення);
- 2) "наказу": "*На свою голову каркай, не на мене*" [2, с. 235];
- 3) "відгону": "*Пек, щезай, маро*" [2, с. 235];
- 4) "прохання": "*Хмарочко, хмарочко, розийдися на море, на ліса, на бура*" [2, с. 2051];
- 5) "прокльону": "*Камінь в зуби, печина в груди*" [12, с. 281];
- 6) "побажання": "*Хай буде вам Бог у дорозі при кожному перевозі*" [13, с. 146];
- 7) "неможливості": "*Як ніхто не може цес дим забрати у міх, так аби не міг ніхто корові манну відобрати*" [14, с. 268].

Останній мотив, як правило, реалізується в сталих конструкціях, в основі яких лежить принцип порівняння, тобто оголошується, що потенційне зло може зробити тільки той, хто може виконати завдання, яке не можливо виконати: "*Хто цей мак собере, то тоди моєї корови спор забере*" [2, с. 109].

Поява примовки у будь-якій обрядовій і господарській ситуації виділяє цю ситуацію як перехідну, порубіжну. "Ситуація *ritas de pasage* в тій чи іншій формі чакиспи *дццтаття* (мягіа прццтццц ява ппццтцк ццц, *QVr-rr>iu tttccL. Pncgg» tr>eb» fwnn* сказати лише у конкретній ситуації, особливій, ритуально відміченій просторово-часовій точці, саме тоді, коли виконання примовки було єдино можливим: наприклад, у церкві на Великдень, на порозі своєї хати після Святої Вечері" [1, с. 8]. Моменти, в які слід було виголошувати такі примовки, чітко співвідносяться зі структурою ритуалу. Примовка використовує момент згортання простору і часу в єдину просторово-часову точку — хронотоп — з подальшим розгортанням у новий простір і новий час. Саме тут і тепер потрібне слово — примовка, яка створить нову ситуацію, відмінну від попередньої, безпечну для людини, яка цю примовку виголошує. Усе це зумовило метафункцію обрядової берегової примовки — вербально оформити перехідні ситуації для цілковитої безпеки людини.

За ставленням суб'єкта до ситуації виконання примовки можемо виділити, услід за О. Лабашук, креативні та реактивні моделі берегових примовок. Креативні ситуації, як правило, характеризуються необхідністю створення чи використання певних умов для промовляння тексту. Їх можна поділити на каузальні, тобто зумовлені певною причиною та телеологічні (цільові). Каузальні примовки вживаються у визначених наперед перехідних ситуаціях. Найтипівішим прикладом цієї моделі є ситуації, що мають загальну семантику "нового", "першого", супроводжують початок або закінчення певного виду робіт. Наприклад, перед тим,

як виганяти худобу вперше навесні у поле, слід сказати *"Микола (або Юрій) у стадо"*, бо, за народними уявленнями, ці святі оберігають худобу від вовків і забезпечують її захист. Телеологічні примовки, як правило, зумовлені спеціальною метою. Як зазначає О. Лабашук, "їх викликає випадок нестачі, що спонукає створити спеціальні умови (порубіжну ситуацію), необхідні для виконання примовки" [1, с. 10]. Причому для створення порубіжної ситуації виконавець повинен дотримуватися низки умов: примовку слід виголосити у порубіжному локусі (курник, поріг тощо), в особливий час (на світанку або ж при заході сонця) і за допомогою оберегових ритуальних предметів і дій. Наприклад, на Різдво господар розсипав дикий мак і промовляв: *"Ник тот мак не годна відьма візбирати, так аби не."*

Особливим різновидом цих примовок можна вважати оберегові примовки-побажання, що, як правило, вживаються в календарній і сімейній обрядовості українців і виконують, як зазначалося вище, синкретичну функцію — уберігають від напастей і чар. Наприклад, на Гуцульщині господиня бере опівночі на голову шапку і з хлібом та коновкою виходить до води. Там вона тричі занурює хліб у воду і промовляє: *"Не хліб ся купає в воді, але я — в здоров'ї і силі"*. Повертається до хати, підходить до дітей, торкається їх голів мокрим хлібом і каже: *"Абисте були такі величні, як святий Василь величний"* [7, с. 102]. Або у Чистий четвер, щоб бути здоровими, приходили на перехрестя, виливали воду, в якій купалися, і вимовляли: *"Перехресно дорого! Дай, Боже, здоров 'я в ручки, в ніжки і в живіт трішки"* [7, с. 249].

Значна кількість оберегових примовок-побажань збереглася в сімейних обрядах, зокрема родильних. Наприклад, для полегшення процесу народження породильниці бажали: *"Як ота вода легко сходить, так би ота дитина легко з тебе зійшла"* [15, с. 2391; від зурочення дитини — *"Нівроку, нівроку, щастя би мало"* [15, с. 239]; для щасливої долі — *"Баба тобі пуп вяже, а Господь нехай дає щастя, и здоров 'я, и вик довгий, и розум добрий, из отцовой молитви, из материной и бабиной"* [16, II, с. 63].

Реактивні моделі примовок є швидкою відповіддю суб'єкта на специфічний вплив довкілля. Серед них виділяються: примовки, що нейтралізують негативний вплив небезпечної істоти або явища. Так, наприклад, щоб нейтралізувати наслідки зустрічі з небезпечними тваринами, зокрема зі змією, слід було вимовити: *"Шоб ти мого роду не бачив і я твого шоб не бачив"* або *"Ужу-ужу, не кажи уж'ам, а я не буду говорити мужам"* [9, с. 350]. Уважалося, що після цих слів людина більше не буде зустрічатися зі змією або вона не завдасть їй шкоди. При зустрічі з вовком уживають відгонну оберегову примовку: *"іди, вовку з дороги, бо переб'ю ноги"* [9, с. 152] або *"Хрест на мене, вовк від мене", "Вовк, вовк, шоб ти умовк"* [9, с. 152]. У діалозі: *"— На тому світі бив? — Бив./ — Мертвих бачив? — Бачив./ — Мертві кусаються? — Не./—И ти не кусайся"* [9, с. 153].

Отже, для цієї групи особливе значення має виголошення примовки — відразу після зустрічі з небезпечною істотою.

Аналізуючи оберегові примовки, можна визначити їх відносно широке тематичне коло:

- примовки на щасливу дорогу: *"Хай буде вам Бог у дорозі, при кожному перевозі"* [13, с. 146];
- від небезпечних тварин: *"Хрест на мене, вовк від мене"* [9, с. 152];
- на охорону худоби: *"Не ножиці вїйжу, а вилиці медведям та вовкам, аби не мали моци мою Кіаржинку ушкодити "* [14, с. 11];
- на охорону бджіл: *"Дай, Боже, щоб бджоли роїлися та меду лилися! Аби на вас так нічого не нападало, як на сі свята на нас нічого не нападало"* [7, с. 61];
- ® від ворогів: *"Не дьирки затикаю, але рти моїм ворогам, аби їх напасти не ловили сі мене через цілий цей рік!"* [14, с. 11];
- ® від горобців: *"Як не може по світу голе ходити, щоб так не могли горобці моїх соняшників птити!"* [11, с. 59].

Проте у цих примовках представлені специфічні для аналізованого різновиду оберегових висловів образність і мотивація. До властивих прийомів семантичної організації таких примовок належить прагматично орієнтоване використання окремих назв і своєрідне оживлення їх внутрішньої форми, наприклад, на щасливу дорогу вимовляється примовка *"Веселик, веселик, колесом, перев'язи дорогу красним поясом!"* [7, с. 181]. Зауважимо, що *веселиком* навесні в українців прийнято було називати журавля (щоб рік не журитися), а червоний пояс доповнював обереговість наведеної примовки.

Ілокутивна сила українських оберегових примовок досягається різними мовними засобами:

- 1) уживанням складнопідрядних речень, побудованих на зіставленні та з'єднаних сполучниками як ... так: *"Ик тот мак не годна відьма візбирати, так аби не годна пошкодити моїй маржинці"* [14, с. 11]; *"Як я не бачу, де випускаю курчат, так шоб не бачив їх шуляк"* [2, с. 68];
- 2) відсиланням, що виражається дієсловом у наказовому способі: *"Иди, вовку, з дороги, бо переб'ю ноги"* [9, с. 153] або протиставленням: *"Хрест на мене, вовк тїл МєНѣ>> ꙗ, ~ ꙗСѣПѣ*;
- 3) звертанням до божества по допомогу: *"Боже, тобі поможи!"*, *"Боже, тебе збережи!"* [7, с. 139];
- 4) прокльоном, в основі якого лежать типові оберегові константи: *"Дулю вам під ніс!"* [3, с. 10]; *"Сіль тобі в очі, часник на язик!"* [3, с. 10]; *"Цур тобі та пек!"* [3, с. 10];
- 5) побажанням із властивими частками "хай", "будь" тощо : *"Хай Бог боронить!"* [5, с. 16];
- 6) заклинанням, в основі якого може лежати:
  - підрядне речення з мотивом "оніміння": *"Щоб мої вороги мовчали, як ці гудзі мовчать!"* [7, с. 65];
  - із мотивом "осліплення": *"Слепий уродився, слепий и згинеш"* [2, с. 68];

- із мотивом захисту обереговим предметом: *"За морем му вечері — горечий му камінь в зуби!"* [9, с. 142];
- із мотивом "родичання": *"Вовчику, най мой братику, не зймай мене, и я тебе не трону"* [2, с. 3 88].

7) діалогом: " — *От вам полин*
— *Сама ти ізгинь!"* [7, с. 59];

8) питальним реченням: *"Де ти, вовче, був тоді, як Ісуса Христа на Йордані христили?"* [7, с. 119].

Таким чином, українська оберегова примовка вживається у різних комунікативних ситуаціях, характеризується специфічними засобами вираження ілюктивної мети і відзначається властивими для неї структурно-семантичними особливостями.

ГїШЧМГ іїтїпатгпн

1. Лабяшук О. В. Українська примовка: особливості побутування та функціонування: Автореф. дис... канд. філол. наук. — Львів, 2001. — 16 с.
2. Левкиевская Е. Е. Славянский вербальный оберег. Семантика и структура. — М.: Индрик, 2002. — 336 с.
3. Кузь Г. Вигуківі фразеологізми української мови: етнолінгвістичний та функціональний аспекти: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01/ Чернівецький національний ун-т імені Юрія Федьковича. — Івано-Франківськ, 2000. — 19 с.
4. Лановик М., Лановик З. Українська народна словесність. Посібник для студентів вищих навчальних закладів. — Львів, 2000. — 614 с.
5. Зеленин Д. К. Табу слов у народів Восточной Европы и Северной Азии // Сб. МАЭ.—Л., 1929-1930, —Т. 8-9, —С. 1-167.
6. Славянские древности; Этнолингвистический словарь: В 5-ти томах./ Под общ. ред. Н. И. Толстого. - М.: Международные отношения, 1999. — Т. 2: Д-К. — 704 с.
7. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис — К.: Оберіг, 1993. — 590 с.
8. Українські чарі Упоряд. О. М. Таланчук. — К.: Либідь, 1992. — 95 с.
9. Гура А. В. Символика животных в славянской традиции. — М.: Индрик, 1997. — 912 с.
10. Иванов В. В. Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края. — Харків, 1989. — Т. 1. — 1012 с.
11. Максимович М. Дні і місяці українського селянина: пер. з рос. — К.: Обереги, 2002, — 189 с.
12. Грушевський М. Дитина в звичаях і віруваннях українського народу/7 Матеріали до українсько-руської етнології. — Львів, 1907. — Т. IX. — 144 с.
13. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. — К.: Обереги, 1994. — Кн. 1. — Т. 1, 2. — 400 с.
14. Шухевич В. Гуцульщина// Матеріали до україно-руської етнології. — Львів, 1904. — Т.7.—271 с.
15. Бойківщина : Історико-етнографічне дослідження. — К.: Наук, думка, 1983. — 304 с.
16. Чубинський П. Мудрість віків. Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського; У 2-кн. — К.: Мистецтво, 1995. — Кн.1, 2.
17. Шапарова Н. С. Краткая энциклопедия славянской мифологии: Около 1000 статей. — М.: ООО "Издательство АСТ": ООО "Издательство Астрель": ООО "Русские словари", 2001,—624 с.

Ломик О. Е. Семантика и структура украинской обереговой прибаутки.

В статье охарактеризованы особенности структуры и семантики украинской обереговой прибаутки, объяснена специфика ее функционирования в разных коммуникативных ситуациях (повседневная жизнь, ритуально-обрядовый комплекс).

Ключевые слова: украинская обереговая прибаутка, коммуникативная ситуация, прибаутки-пожелания, тематический круг, языковые средства.

Нотік О. Е. The structure and the semantic of Ukrainian protective sayings.

in the article it is characterised the peculiarities of the structure and the semantic of Ukrainian protective sayings, clarified the specificity of its functioning in different communicative situations (day-to-day life, ritual-ceremonial complex).

Key words: a Ukrainian protective saying, a communicative situation, saying-wishes, a thematic circle, linguistic means.

Стаття надійшла до редакції 29 квітня 2007 р.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Андрейченко**
О/К/В/М/Л/Н/П/Р/С/Т/У/Ф/Х/Ц/Ч/Ш/Щ/Ж/З/І/Є/Я
- Бабич**
Надія Денисівна
- Барбара**
Наталія Вікторівна
- Вовк**
Неля Миколаївна
- Гнатюк**
Григорина Святославівна
- Губарева**
Галина Анатоліївна
- Дем'яненко**
Наталія Борисівна
- Дехтярьова**
Олена Віталіївна
- Добролюба**
Галина Миронівна
- Загнітко**
Анатолій Панасович
- Зірка**
Віра Василівна
- доцент кафедри українського мовознавства Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського, кандидат філологічних наук, м. Сімферополь.
- професор кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, кандидат філологічних наук, професор, м. Чернівці.
- аспірантка Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні ІАП України, м. Київ.
- аспірантка кафедри міжмовних комунікацій та журналістики Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського, м. Сімферополь.
- заступник директора з наукової роботи, завідувач відділу лексикології, лексикографії та національного корпусу української мови Інституту української мови НАН України, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, доцент.
- доцент кафедри української мови Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, кандидат філологічних наук, доцент, м. Київ.
- доцент кафедри полоністики Київського національного університету ім. Т. Шевченка, кандидат філологічних наук, доцент, м. Київ.
- асистент кафедри українського мовознавства Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського, м. Сімферополь.
- доцент кафедри української мови Житомирського педагогічного університету, кандидат філологічних наук, доцент, м. Житомир.
- завідувач кафедри української мови Донецького національного університету, доктор філологічних наук, професор, м. Донецьк.
- завідувач Дніпропетровським відділенням Центру наукових досліджень та викладання іноземних мов НАН України, доктор філологічних наук, професор, м. Дніпропетровськ

Зубець

доцент кафедри української мови Запорізького державного університету, кандидат філологічних наук, доцент, м. Запоріжжя.

Наталя Олександрівна

завідувач кафедри української мови Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, доктор філологічних наук, професор, академік Академії наук вищої школи України, м. Харків.

Калаїпник

доцент кафедри української мови Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, кандидат філологічних наук, доцент м. Харків.

Володимир Семенович**Калашник**

аспірантка кафедри фонетики і граматики слов'янських мов Київського національного лінгвістичного університету, м. Київ.

Іллякшицькіч**Олександра Олександрівна**

аспірантка кафедри української мови Луганського національного педагогічного університету ім. Т. Шевченка, м. Луганськ.

Кардова**Надія Миколаївна**

здобувач кафедри українського мовознавства Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського, м. Сімферополь.

Колесникова**Ірина Євгенівна**

здобувач кафедри іноземних мов для природничих наук Львівського національного університету ім. І. Франка, м. Львів.

Котловський**Андрій Миколайович**

аспірантка кафедри української мови Донецького національного університету, м. Донецьк.

Краснобасва-Чорна**Жанна Володимирівна**

аспірантка кафедри українського мовознавства Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського, м. Сімферополь.

Кубедінова**Ленара Шакірівна**

доцент кафедри німецької філології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, кандидат філологічних наук, доцент, м. Івано-Франківськ.

Лазаревич**Василь Васильович**

здобувач кафедри польської філології Львівського національного університету ім. І. Франка, м. Львів.

Лозинська**Оксана Григорівна**

старший викладач кафедри української мови Національного аграрного університету, кандидат філологічних наук.

Мазур**Наталя Василівна**

старший викладач кафедри німецької філології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, м. Івано-Франківськ.

Малаїневська**Ірина Ярославівна**

доцент кафедри української мови Луганського національного педагогічного університету ім. Т. Шевченка, м. Луганськ.

Мілсва**Ірина Володимирівна**

- Иабержнєва
Тетяна Євгенівна** аспірантка Київського національного університету ім. Т. Шевченка, м. Київ.
- Обєднікова** аспірантка кафедри української мови Луганського національного педагогічного університету ім. Т. Шевченка, м. Луганськ.
- Остапович
Олег Ярославович** доцент кафедри німецької філології Прикарпатської національного університету ім. В. Стефаника, кандидат філологічних наук, доцент, м. Івано-Франківськ.
- Петришак
Богдана Ярославівна** асистент кафедри німецької філології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, м. Івано-Франківськ.
- Плетнева
Ольга Леонідівна** доцент кафедри українознавства Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського "ХАІ". кандидат філологічних наук, доцент, м. Харків.
- Прадід
Юрій Федорович** декан факультету української філології та українознавства, завідувач кафедри українського мовознавства Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського, доктор філологічних наук, професор, академік Академії наук вищої школи України, м. Сімферополь.
- Прядко
Ірина Андріївна** молодший науковий співробітник відділу лексикології, лексикографії та національного корпусу української мови Інституту української мови НАН України, м. Київ.
- Романенко
Анна Олександрівна** аспірантка Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні Національної академії наук України, викладач польської мови Київського славістичного університету, м. Київ.
- Русін
Моніка Анета** асистент кафедри польської філології Львівського національного університету ім. І. Франка, магістер, м. Львів.
- Сагата** асистент кафедри польської фітології Львівського національного університету ім. І. Франка, магістер, м. Львів
- Юлія Ігорівна** доцент кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, кандидат філологічних наук, доцент, м. Чернівці,
- Свердан** доцент кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, кандидат філологічних наук, доцент, м. Чернівці.
- Тети-аа Петрівна** старший науковий співробітник Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, кандидат філологічних наук, м. Київ.
- Скабєнко Олександр
Іванович** старший науковий співробітник Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, кандидат філологічних наук, м. Київ.
- Соколова
Світлана Олегівна** провідний науковий співробітник відділу граматики і фонетики Інституту української мови НАН України, доктор філологічних наук, професор, м. Київ.

- Тиха
Лариса Юріївна** асистент кафедри українознавства Луцького державного технічного університету, здобувач кафедри української мови, видавничої справи та редагування ВДУ ім. Лесі Українки, м. Луцьк.
- Ужченко
Віктор Дмитрович** завідувач кафедри української мови Луганського національного педагогічного університету ім. Т. Шевченка, доктор Філологічних наук, асистент, м. Луганськ.
- Хомік
Ольга Євгенівна** викладач кафедри української мови Харківського національного університету ім. В. Н. Каразша, м. Харків.
- Хороз
Наталія Степанівна** асистент кафедри слов'янської філології Львівського національного університету ім. І. Франка, м. Львів.
- Цимбалюк-Скопненко
Тетяна Василівна** науковий співробітник Інституту української мови НАН України, кандидат філологічних наук, м. Київ.
- Щипська
Мирослава Андріївна** аспірантка Інституту української мови НАН України, м. Київ.
- Яновська
Ганна Володимирівна** викладач кафедри іноземних мов Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут", м. Харків.
- Ященко
Тетяна Антонівна** завідувач кафедри методики викладання філологічних дисциплін Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського, кандидат філологічних наук, доцент, м. Сімферополь.

ЗМІСТ

<i>Прадід Ю. Ф.</i> Наука на факультеті української філології та українознавства Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського: історія і сучасність.....	3
--	---

Ріпїп 1

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ФРАЗЕОЛОГІЇ ТА ФРАЗЕОГРАФІЇ

<i>Бабич Н. Д.</i> Проблема фразеологічності конструкцій "службове слово + повнозначне" у слов'янських мовах.....	8
<i>Загнітко А. П.</i> Синтаксис і фразеологія: особливості взаємодії і взаємопроникнення.....	15
<i>Зубець Н. О.</i> Типологія сучасних фразеологічних словників.....	26
<i>Остапович О. Я., Петришак Б. Я.</i> Системно-рівневі відношення фразеологізмів у лінгвістичній концепції Ярослава Барана.....	31
<i>Свердан Т. П.</i> Явище усічення фразеологізмів на тлі розрізнення процесів варіюванн і трансформації.....	35
<i>Скаб М. В.</i> Фразеологізми як концептовиражальний засіб.....	42

Розділ 2.

СЕМАНТИКА ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

<i>Вовк Н. Н.</i> Семантика и функции ФЕ с компонентом "кошка" в русском языке (в сопоставлении с украинским языком).....	49
<i>Губарева Г. А.</i> Концепти ПАМ'ЯТЬ ! ЗАБУТТЯ в українській фразеології.....	56
<i>Дем'яненко Н. Б.</i> Фразеологічні одиниці як засіб вираження національного і культурного надбання народу (на матеріалі польської мови).....	62
<i>Карлова Н. М.</i> Семантичні моделі етнофразем весільної обрядовості.....	67
<i>Колеснікова І. Є.</i> Передача невербальних елементів комунікації фразеологічними засобами (на матеріалі фразеологічних одиниць, що позначають риси характеру людини в українській і англійській мові).....	73
<i>Котловський А. М.</i> Ідеографічна характеристика англійських фразеологізмів на позначення соціальної поведінки людини (категорія руху).....	79
<i>Краснобаєва-Чорна Ж. В.</i> Концепт ДОРОГА у структурі концепту ЖИТТЯ (ідеографічний і когнітивний аспекти).....	85
<i>Кубединова Л. П.</i> Происхождение фразеологических единиц со значением спорить в английском и русском языках.....	92

<i>Лозинська О. Г.</i> Проблеми визначення корпусу польської кінематичної фразеології.....	99
<i>Прядко І. А.</i> Шляхи творення семантики фразеологічних одиниць з нумеративним компонентом в українській мові.....	106
<i>Романенко А. О.</i> Експлікація тендерних стереотипів та ідеалів у польській фразеології та пареміях.....	112
<i>Сагата Ю. І.</i> Специфіка лексикографічного опису семантики фразеологізмів у польських словниках (на матеріалі фразеологізмів з анімалістичним компонентом).....	118
<i>Скопненко О. І., Цимбалюк-Скопненко Т. В.</i> Антонімія фразеологічних одиниць у тексті перекладного твору (на матеріалі перекладів Миколи Лукаша).....	125
<i>Соколова С. О.</i> Аспектуальні модифікації дієслів у складі фразеологічних зворотів „,„.....	135
<i>Яновська Г. В.</i> Назви тварин в українських і англійських сленгових фразеологізмах.....	144
<i>Яценко Т. А.</i> Фразеологизмы с семантикой каузации.....	151

Розділ 3.

ФУНКЦІОНУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

<i>Андрейченко О. І.</i> Лексична заміна компонентів фразеологічних одиниць у жанрі політичної дискусії.....	158
<i>Барбара Н. В.</i> Украинские фразеологизмы в современном российском публицистическом дискурсе.....	164
<i>Гнатюк І. С.</i> Функціонування фразеологізмів у науково-популярному тексті..	168
<i>Калашиник В. С., Калашиник Ю. І.</i> Фразеологія як чинник формування художнього світу поезії і прози М. Вінграновського.....	173
<i>Калякіна О. О.</i> Фразеологізм у заголовку періодичного видання: від модифікації до штампа.....	179
<i>Лазарович В. В., Малашевська І. Я.</i> Відтворення національно-маркованої розмовно-просторічної лексики і фразеології у перекладі (на матеріалі німецькомовного перекладу твору М. Коцюбинського "Fata Morgana")... ..	186
<i>Мазур Н. В.</i> Джерела і прагматичний зміст фразеологічних одиниць у „Щоденниках" Сергія Єфремова.....	190
<i>Петришак Б. Я.</i> Реалізація стилістичних потенцій фразеологізмів внаслідок зміни їх компонентного складу.....	197
<i>Русін М. А.</i> Фразеологизмы как составляющие рекламных текстов (на матеріалі польського і російського мов).....	202
<i>Тиха Л. Ю.</i> Фразеологізми у структурі метафори Івана Драча.....	208

<i>Хороз Н. С.</i> Інноваційні процеси у хорватській фразеології	212
<i>Щипська М. А.</i> Стилiстичні функції загальнономовних фразеологізмів у поезії кінця ХХ - початку ХХІ ст	218

Розділ 4.

ДІАЛЕКТНА ФРАЗЕОЛОГІЯ

<i>Дехтярьова О. В.</i> Особливості вживання діалектних фразеологічних одиниць у художньому тексті (на матеріалі творів західноукраїнських письменників кінця ХІХ - початку ХХ ст.)	224
<i>Доброльоза Г. М.</i> Українські фрази-порівняння на позначення "нечистої сили" в говірках Середнього Полісся	229
<i>Літвін І. П.</i> <i>т. ту</i> на л <i>д. о</i> < ча о і ли і <i>ау</i> (на матеріалі діалектної фразеології)	234
<i>Обєднікова О. М.</i> Тематичний конструкт опису східнослобожанського ареалу	241
<i>Плетнева О. Л.</i> Терміни на позначення вінчання в говірках центральної та східної Слобожанщини	247
<i>Ужченко В. Д.</i> Фразеосемантичні лінії однієї "делікатної" варіантно-синонімічної групи	254

Розділ 5.

ПАРЕМІОЛОГІЯ

<i>Зирка В. В.</i> Крылатые слова в рекламном тексте	264
<i>Набережнева Т. Є.</i> Комунікативно-прагматичні функції прислів'їв-палімпсестів у мовленні	270
<i>Хомік О. Є.</i> Семантика та структура української оберегової примовки	274
Відомості про авторів	281

У Ч Е Н Ы Е Ш І Ш

ТАВРИЧЕСКОГО
НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА

им. В. И. Вернадского

Том 20(59) №6

ФИЛОЛОГИЯ

СИМФЕРОПОЛЬ

2007